

Marginalia Historica

Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

1_2017

Marginalia Historica

Ročník 8, číslo 1/2017

Odborný recenzovaný časopis, který se věnuje široce pojímaným dějinám vzdělanosti (včetně školství i osvěty) a komplementárně chápané kultury. Původní vědecké studie, materiálové příspěvky, recenze a zprávy se zaměřují na problematiku českých zemí nahlíženou v středoevropském a evropském kontextu. Vychází dvakrát ročně. Redakční uzávěrka 31. března a 30. září. Časopis je zařazen na Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR. Webová stránka je dostupná zde: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>.

Peer-reviewed academic journal focused on broadly defined history of education (including schooling and adult education) as well as on culture history viewed as complementary to it. It presents original research, materials, review articles and reports reflecting Czech lands in Central European and a wider European context. The academic journal is included in the List of non-impact peer-reviewed journals published in the Czech Republic. Web page: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>.

Vydává/Published by

Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu, Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

Christoph Boyer (Salzburg), Lukáš Fasora (Brno), Kateřina Charvátová (Praha), Tomáš Kasper (Liberec), Jiří Knapík (Opava), Tomáš Knoz (Brno), Jiří Křesťan (Praha), Robert Luft (Mnichov), Elena Mannová (Bratislava), Antoine Marès (Paříž), Robert Novotný (Praha), Tomáš Pavlíček (Praha), Stanisław Pijaj (Krakov), Jiří Pokorný (Praha), Jan Šindelář (Praha), Martina Šmejkalová (Praha), Vít Vlnas (Praha), Ewa Wólkiewicz (Varšava)

Předsedkyně redakční rady/Editor-in-chief

Ivana Čornejová

Zástupce předsedkyně redakční rady/Deputy Editor-in-chief

Jiří Hnilica

Výkonná redakce/Executive editors

Jitka Bílková (vedoucí redaktorka), Vojtěch Čurda, Milan Ducháček, Václav Nájemník, Bohuslav Rejzl

Jazyková korektura/Copyeditor

Josef Lesák

Anglické překlady/English translation by

Josef Kales

Korespondenci (příspěvky) adresujte prosím k rukám vedoucí redaktorky na adresu vydavatele či na elektronickou adresu marginalia@seznam.cz. Jednotlivé příspěvky jsou recenzovány anonymně ve spolupráci redakční rady s okruhem odborníků.

Vychází v rámci Specifického vysokoškolského výzkumu — Studentského vědeckého projektu č. 260–459 (Duchovní a kulturní pouta Evropy a lidská práva), hlavní řešitel prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664

Obsah

Ivana ČORNEJOVÁ Životní jubileum Jiřího Pokorného	7
--	---

STUDIE

Kamil ČINÁTL – Jaroslav NAJBERT – Jaroslav PINKAS – Čeněk PÝCHA – Vojtěch RIPKA Digitální technologie ve výuce dějepisu a dalších společenskovědních předmětů	15
--	----

Renata FERKLOVÁ Nedobrovolné cestování laskavého kantora Františka Křeliny	41
---	----

Tomáš HABERMANN Československo a plán na rozdělení Britského mandátu Palestina z pohledu dokumentů uložených v Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky	67
--	----

Pavlna KOUROVÁ Lánská akce. „Nejvíce nám záleží na hornické mládeži.“	97
--	----

Lenka NEMRAVOVÁ Kunhuta Sternbergová. Život urozené dámy ve 20. století	129
--	-----

Magdalena SEDLICKÁ Rovnoprávní občané? Slovenští Židé po druhé světové válce.....	155
--	-----

Jan ŠINDELÁŘ Škola pro sluchově postižené v Ječné ulici v Praze (1945–2015)	173
--	-----

Teresa URBÁŘOVÁ Perzekuce obyvatel Jihlavy a jejího okolí v roce 1939	207
--	-----

RECENZE

- Jan BÍLEK – Jan KUKLÍK – Erik MARŠOUN – Jan NĚMEČEK,
Druhý exil Edvarda Beneše. Fotografie z let 1938–1945.
(Antoine Marès)259
- Eduard BURGET, *Dramatik na pranýři. Podivný osud spisovatele
Františka Žavřela.*
(Vojtěch Čurda) 261
- Jan SOBOTKA, *Lobkowiczská mapová sbírka.*
(Ivana Čornejová) 264
- Gabriela KILIÁNOVÁ – Juraj ZAJONC, *70 rokov Ústavu
etnológie Slovenskej akadémie vied: kontinuity a diskontinuity
bádania a jednej inštitúcie.*
Gabriela KILIÁNOVÁ – Vladimír POTANČOK (eds.),
*PhDr. Božena Filová, CSc., členka korešpondentka SAV: osobnosť,
dielo a personálna bibliografia.*
(Peter Salner) 266

MUZEA A VÝSTAVY

- Zaniklé Podskalí a život na Vltavě – nová expozice
Muzea hlavního města Prahy
(Josef Pavlíček – Matěj Pros)273
- Nová výstava o předstátní epoše českých dějin
(Petr Charvát)275
- The First Golden Age – Az első aranykor
(Jiří Pokorný)277

DIDAKTIKA

Vývoj učebných textov k starovekým dejinám na Slovensku po roku 1993 (II. časť) (Alexandra Ostertagová – Tomáš Klokner)	283
Projekt Středověký den (Václav Čada)	294
Webový portál <i>Klášteří stezky</i> (Kateřina Charvátová – Radka Lomičková)	297

KRONIKA

Table ronde internationale. Traduction du français en Europe centrale au XX ^e siècle contexte: politique et culturel (Jiří Hnilica)	303
Ukončit vojnu. Od napoleonských vojen po druhú svetovú vojnu (Jiří Hnilica)	305
Druhé setkání učitelů dějin a společenských věd na Dobříši (Václav Čada)	307

Životní jubileum Jiřího Pokorného

Ivana Čornejová

V roce 2017 se dožil šedesáti let prof. Jiří Pokorný, který více než třetinu svého života spojil s Pedagogickou fakultou Univerzity Karlovy a od obnovení časopisu *Marginalia historica* je členem jeho redakční rady. Proto bychom mu rádi toto číslo časopisu věnovali.

Dětství a mládí prožil v pražských Dejvicích, nedaleko proslulého „Kulaťáku“, ale také rád pobýval na Smíchově, který stále chová v paměti v jeho staré podobě, tolik odlišné od současného komerčního centra. Na základní školu nicméně po celý čas chodil v šestém pražském obvodu. Poté navštěvoval humanitní větev prestižního gymnázia Nad Štolou, kde k jeho vzdálenějším a mírně starším spolužákům patřili i dva jeho příští kolegové z Filozofické fakulty – Bohdan Zilynskij a Blanka Nořížová (provdaná Zilynská). Ke studiu na zmíněné fakultě si vybral kombinaci archivnictví – dějepis. Je to zvláštní, ale zároveň příznačné, kolik dobrých historiků absolvovalo právě archivnictví. Není divu, o archivnictví jako takovém jsme se vlastně poučili jen okrajově, zato se jednalo o nejdůkladnější historické školení, jaké si bylo tehdy možné vybrat se všemi pomocnými vědami historickými, starou češtinou i němčinou, základy právních dějin etc. etc. Jen těžko si představit, že by si někdo v osmnácti či devatenácti letech vytkl za svůj životní cíl „budu archivářem“! Na druhé straně nikdo, koho třeba po maturitě více lákala archeologie nebo dějiny umění, nelitoval volby studia na Katedře pomocných věd historických a archivního studia. Podobně jako Jiří Pokorný.

Na Katedře českých a československých dějin Pokorného zaujaly nejvíce brilantní výklady Otty Urbana, k němuž se stále hlásí jako ke svému učiteli. Jeho velké sympatie získal ale rovněž Rostislav Nový z archivnictví, v jehož diplomovém semináři se zabýval dějinami knižní produkce a knihoven v 17. a 18. století. Práci pak úspěšně obhájil v roce 1981 a stal se, jak bylo tehdy zvykem – bez titulu – absolventem Filozofické fakulty. Záhy nato získal i doktorát filosofie. Rostislav Nový okolo sebe shromáždil řadu zájemců o dějiny (vesměs) raného novověku. Dokázal o své studenty

pečovat s nevšedním zájmem a vést je k vytčenému cíli i pomocí mnohdy sarkastických poznámek. Nového seminář pokračoval i poté, co někdejší studenti opustili vysokoškolské posluchárny, „postgraduálně“. Tehdy se scházeli absolventi různých ročníků k bohatým diskusím nejprve na fakultě, později i v Archivu Univerzity Karlovy.

V průběhu studií působil Jiří Pokorný jako průvodce u Pražské informační služby, kde díky své dobré znalosti němčiny ukazoval návštěvníkům z NDR krásy Prahy, mezi jinými pravidelně třeba vilu Karla Gotta. V této činnosti pokračoval i po absolutoriu až do nástupu na vojnu. Roční povinnou vojenskou službu musel strávit v zapadlé lokalitě Mikulovice, situované pod vrcholky Jeseníků, již v historickém Slezsku. V roce 1982 nastoupil do svého prvního zaměstnání, které však mělo s tématem jeho diplomové práce pramálo společného: Všeodborového archivu Ústřední rady odborů. Dějiny knihoven a čtení pak zůstaly jen jeho koníčkem. Všeodborový archiv ovšem skrýval zajímavé fondy, o čemž se Jiří Pokorný záhy přesvědčil, a začal v tomto oboru i publikovat. Ostatně tento archiv byl jedním z míst, kde byla ta proslulá „tma pod sluncem“, místem, jemuž se do značné míry kupodivu vyhýbaly politické tlaky. Mezi tamními archiváři rozhodně nebyli v osmdesátých letech minulého století žádní prověřeni soudruzi, za všechny je možno jmenovat Petra Mareše, Jiřího Raka či Antonína Kostlána.

V roce 1988 se stal Jiří Pokorný archivářem Českého vysokého učení technického, kde se setkal se sympatickým vedoucím Davidem Krausem. Tam prožil i vzrušené listopadové dny roku 1989. O dva roky později přešel do Historického ústavu Československé akademie věd jako vědecký pracovník a zde také absolvoval tzv. vědeckou přípravu (titul CSc. mu byl udělen v roce 1996).¹ V Historickém ústavu setrval jen krátce a od roku 1993 začal vyučovat na nově založené Katedře dějin a didaktiky dějepisu (dále jen KDDD) Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Záhy poté se znovu vrátil do Všeodborového archivu, kde se ujal i jeho vedení. Jako univerzitní učitel i badatel se soustředí především na dějiny „dlouhého“ 19. století, přičemž adepty učitelství seznamuje též se základy stěžejních

¹ Pro neznalé starších poměrů uvádím na vysvětlenou: všichni, kdo začali s vědeckou přípravou podle starých pravidel za účelem získání titulu kandidáta věd – CSc., ho pak skutečně nabyli i v době, kdy už se nově uděloval obskurní titul Dr. (také za jménem), nebo Ph.D.

pomocných věd historických. Hlásí se k němu mnozí z absolventů, zvláště pak někdejší i současní doktorandi, z nichž mezi nejúspěšnější náleží Jiří Hnilica, Eduard Burget a Tomáš Pavlíček.

Pokorného publikační činnost je bohatá a mnohotvárná, publikoval nejen na domácí scéně, ale například i v Rakousku, Německu a Francii. K ranému zájmu o dějiny knihoven a čtení se nadále občas vrací (nyní ve spolupráci s Michaellem Wögerbauerem).² Četné práce zasvětil dějinám odborů i významným postavám z historie odborového hnutí a to nejen z ryze pracovní povinnosti. Podílel se na přípravě různých učebních textů a učebnic dějepisu, zřejmě největšího rozšíření se dočkaly dvojdílné *Dějiny zemí Koruny české*. Pozoruhodný je jeho výzkum osudů vědeckých společností i Hlávkovy nadace, jejíž historii a dosah zpracoval v pěkné monografii (*Odkaz Josef Hlávky*, Praha 2005) i v dílčích studiích. Mnoho prostoru věnoval historii školství, vzdělanosti a osvěty (průkopnická, leč poněkud nedocenená monografie *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, Praha 2003), zabýval se problematikou moderního nacionalismu, pozornost vzbudila půvabná knížka *Český svět 1889–1918* (Praha 1997), přibližující formou brilantních esejů barvitou dobu přelomu století, zpracoval portréty některých panovníků 18. a 19. století pro populárně zaměřenou publikaci *Osudy českých králů a královen* (Praha 2013) a několika vydání i překladů do světových jazyků se dočkala brožurka (*Dějiny českých zemí do roku 2000 ve zkratce* – první vydání Praha 2000), v níž spolu s Petrem Čornejem podal stručný nástin minulosti českého státu, zpřístupněný mimo jiné roku 2011 korejsky v Soulu. Snad největší ohlas vzbudila jeho kniha vytvořená ve spolupráci se Zdeňkem Hojdou – *Pomníky a zapomínky* (Praha – Litomyšl 1996). Příběhy stavění a bourání, uctívání a zapomínání, tak typické pro naši společnost, čtenáře skutečně oslovily. Pravidelně aktivně vystupoval na oblíbených plzeňských mezioborových sympóziích.

Přínosem pro něj byl studijní pobyt v Göttingen, kam byl vyslán v době svého působení v Historickém ústavu, i další krátkodobé studijní cesty, především do Vídně. Zde několikrát přednášel jako host Gernota Heisse a účastnil se rovněž symposií v Bad Wiesee pořádaných mnichovskou institucí Collegium Carolinum. Mnohaleté přátelství jej příznačně pojí

² Pokorného (neúplná) bibliografie viz: webové stránky Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, [online], [citováno dne: 16. 6. 2017]. Dostupné z: http://pages.pedf.cuni.cz/kddd/files/2015/03/Jiri_Pokorny_brezen_2014.pdf.

s Petrem Heumosem, emeritním pracovníkem Collegia a vynikajícím badatelem, který se zúčastnil i jedné z konferencí pořádané roku 2012 KDDD. Od roku 2000 je korespondentem americké ročenky *Austrian History Yearbook*. V poslední době se jubilant podílí na řešení témat z moderních dějin dělnického hnutí a odborů, projektu Slezské univerzity v Opavě.

Neobyčejně pracovitý a publikačně plodný Jiří Pokorný si opravdu zasloužil vědecko-pedagogické tituly (habilitační řízení absolvoval v roce 2004 na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, jmenovací profesorské řízení o sedm let později – 2011 – na Univerzitě Karlově). K jeho pracovním povinnostem přibýlo na fakultě i vedení Centra pro nové dějiny školství a vzdělanosti, což ovšem přináší více administrativní zátěže než plodných podnětů pro rozvoj vědní disciplíny.

Jiří Pokorný je ctitelem vážné hudby, divadla i krásné literatury, je mimo jiné velkým znalcem německé beletrie a poezie. S manželkou Magdalénou jej pojí nejen shodné povolání, ale i zájem o historii 19. století. Kromě milovaného Smíchova má rád i kus středních Čech kolem Kostelce nad Labem a krajinu mezi Rakovníkem a Plzní i Jizerské hory. S oblibou cestuje po Rakousku a Německu, ale asi nejvíce jej těší návštěvy Francie. Je také pravidelným účastníkem mnohých exkurzí pořádaných KDDD. S příznivou odezvou se v posledních dvou letech setkaly jím iniciované „výjezdní“ konference doktorandů stejné katedry konané v Jesenicích u Rakovníka, kde poněkud omšelé objekt pečlivě spravují dva naši bývalí studenti.

Nezbývá než popřát jubilantovi do dalších let mnoho duševních i fyzických sil, hodně dobrých studentů se zájmem o historii a vůbec všechno dobré.

Ivana ČORNEJOVÁ

Studie

Digitální technologie ve výuce dějepisu a dalších společenskovedních předmětů¹

Digital Technology in Teaching History and Humanities
in General

Kamil Činátl – Jaroslav Najbert – Jaroslav Pinkas –
Čeněk Pýcha – Vojtěch Ripka

Abstrakt

Studie mapuje, jakým způsobem dějepisnou výuku v České republice ovlivňuje rozvoj digitálních technologií. Navazuje na diskuse vedené o jejich užitečnosti, či škodlivosti, přičemž problematiku nahlíží z perspektivy současné didaktiky a mediální teorie. Autoři nabízejí několik sond, které se týkají konkrétních médií a jejich role ve vzdělávání (Wikipedie, digitální učební materiály, interaktivní tabule, počítačové hry a geolokační aplikace). Na příkladu několika aplikací a souvisejících praktik ilustrují různorodé efekty využití technologií ve výuce. V návaznosti na koncept historické gramotnosti navrhnou konkrétní přístupy, jež mohou vést k produktivní synergii mezi cíli dějepisného vzdělávání, jaké jsou stanoveny v kurikulu, a možnostmi digitálních technologií.

Abstract

The paper surveys the way Czech education employs digital technology in teaching history. It follows the recent debate regarding the pros and cons of such modern methods, taking the perspective of up-to-date methodology and media theories. The authors examine various media and their educative role, such as the Wikipedia, digital teaching tools, interactive whiteboards, video games or geolocation software. They use several of them to show how various effects can be achieved in teaching practice.

¹ Text vznikl v rámci projektu Inovace výuky dějepisu: vývoj digitální aplikace pro práci s prameny (TDO3000063) podpořeného Technologickou agenturou České republiky (TAČR).

These can be approached from the viewpoint of the concept of historical literacy and ensure that digital technology is used in the most efficient way to achieve curriculum-defined goals in teaching history.

Klíčová slova

digitální technologie – didaktika dějepisu – historická gramotnost – nová media

Keywords

Digital technology – Methodology of teaching history – Historical literacy – New media

Moderní digitální technologie a nová média proměňují současnou historickou kulturu,² a představují tak zásadní výzvu pro školní výuku dějepisu. Naše studie usiluje o mapování situace a zachycuje dopad technologií na sociálně-kulturní kontext, v němž probíhá vzdělávání o minulosti. Na popis proměn historické kultury navazuje didaktická reflexe. Studie zvažuje možnosti, jak technologie efektivně zapojit do výuky, využívá přitom zkušenosti zahraniční didaktiky dějepisu. Dynamický nástup digitálních médií má v těchto souvislostech řadu důsledků, jež nelze posuzovat jednotlivě. Studie se proto zaměřuje na různé podoby probíhající mediální „revoluce“³ v kontextu historické kultury, školního dějepisu a příbuzných předmětů.

Pozornost zaměříme jak na technologický hardware ve škole (data-

² Historická kultura představuje v našem pojetí sémiotický systém s širokým funkčním polem (od historiografie až k popkultuře), které pokrývá všechny oblasti historického myšlení v dané společnosti. Do českého prostředí pojem uvedl didaktik dějepisu Zdeněk Beneš. Zdeněk BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995. V německém prostředí představuje „Geschichtskultur“ jeden z klíčových konceptů současné didaktiky. Vadim OSWALT – Hans Jürgen PANDEL (Hgg.), *Geschichtskultur. Die Anwesenheit von Vergangenheit in der Gegenwart*, Schwalbach 2009.

³ Průzkumy formování historického vědomí shodně považují média za nejvýznamnější faktor vytváření našich představ o minulosti už od poloviny devadesátých let. Za „revoluční“ považujeme nově zejména fakt, že žáci se z prostých konzumentů informací stávají i jejich producenty. Rychle se vyvíjející nová média představují rozšířenou formu socializace žáků, kteří prostřednictvím např. Facebooku nebo YouTube nejen konzumují, ale i vytvářejí a sdílejí historické obsahy. Srov.: Yehuda KALAY – Thomas KVAN – Janice AFFLECK (eds.), *New Heritage. New Media and Cultural Heritage*, London 2008.

projektory, chytré telefony, interaktivní tabule, Wi-Fi), tak na softwarové aplikace. Průhledem do stávající praxe je naše analýza masově rozšířených digitálních učebních materiálů (dále jen DUM). V obdobné souvislosti nás bude zajímat užívání interaktivních tabulí. Zcela odlišnou pozici mají ve výuce počítačové hry, mající mimořádný potenciál propojovat žitý svět mládeže se vzděláváním ve škole. Ze stejných důvodů se zaměříme na geolokační aplikace. V pozadí těchto sond stojí zájem o nová média a jejich potenciál v kontextu vzdělávání.

Před vstupem do tématu bychom ještě rádi objasnili pozici, ze které na současný technologický rozvoj nahlížíme. Naše odborné zaměření a metodologická východiska ovlivňují problémová tázání, jež nás k zájmu o moderní technologie a nová média přivedla, a proto považujeme alespoň dílčí ukotvení naší perspektivy za potřebné. Náš autorský tým institucionálně spojuje práce v oddělení vzdělávání Ústavu pro studium totalitních režimů (dále jen ÚSTR) v Praze. Toto pracoviště se zaměřuje na aplikovaný výzkum v kontextu školního dějepisného vzdělávání moderních dějin. V rámci zájmu o dějepis zohledňujeme mezipředmětové vazby a širší kontext vzdělávací oblasti Člověk a společnost, tyto přesahy se snažíme zohlednit i v této studii. Oddělení vyvíjí vzdělávací aplikace, které se zaměřují na rozvoj historické gramotnosti⁴ prostřednictvím tvořivé práce s historickými prameny a zohledňují možnosti digitálních technologií.⁵ Aktuálně ve školní praxi testujeme aplikaci HistoryLab.cz,⁶

⁴ Pojem historické gramotnosti, který odvozujeme z australské, angloamerické a kanadské didaktiky dějepisů, je kompatibilní s důrazem českého kurikula na kompetence. Cílem rozvíjení historické gramotnosti není jen nabytí znalostí o historických tématech, ale především získání dovedností potřebných pro samostatnou orientaci v historii. Mezi ně patří například schopnost rozlišit různé výklady minulosti, umět zacházet s historickými prameny, orientace v historickém čase a v historické kultuře, a především formulování vlastního a reflektovaného postoje k historii. Viz: Tom MORTON – Peter SEIXAS, *The Big Six Historical Thinking Concepts*, Toronto 2012. Dále Jeffrey D. NOKES, *Building Students' Historical Literacies. Learning to Read and Reason with Historical Texts and Evidence*, New York – London 2013.

⁵ Z řady vzdělávacích produktů můžeme uvést aplikaci *Historie 1950. Příběhy jednoho zázraku*, jež herní formou zprostředkovává prameny ke kauze tzv. číhoštského zázraku a k postavě Josefa Toufara. Žáci přijímají modelové profesní role a pátrají po stopách minulosti. Kamil ČINÁTL – Jiří MAHA – Čeněk PÝCHA, *Historie 1950. Příběhy jednoho zázraku* [online], Praha 2014 [citováno dne: 11. 4. 2017]. Dostupné z: <http://historie1950.dejepis21.cz/>.

⁶ Testovací verze aplikace HistoryLab.cz [online], [citováno dne: 11. 12. 2017]. Dostupné

jež vzniká v širokém konsorciu institucí (kromě ÚSTR je v něm zapojena Fakulta elektrotechnická Českého vysokého učení technického v Praze, Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Nakladatelství Fraus, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy /dále jen PedF UK/, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky a Židovské muzeum v Praze). Jedná se o digitální prostředí, jež se zaměřuje na analytickou a interpretační práci s prameny, především historickými fotografiemi. Metodologická východiska odvozujeme ze současné didaktiky dějepisu, public history a paměťových studií. Nová média považujeme za příležitost jak modernizovat a zefektivnit dějepisnou výuku na úrovni dovedností, jež utvářejí historickou gramotnost.

V textu často odkazujeme na koncept tzv. nových médií. Vycházíme zde především z pojetí Lva Manoviche, který vymezuje pět základních principů nové mediality:⁷ číselná reprezentace (novomediální díla jsou založena na číselném kódu), modularita (nové médium je kolekcí diskrétních vzorků), automatizace (proces tvorby je do značné míry automatizován), variabilita (dílo není konečné a existuje v různých verzích), překódování (díla lze překládat do jiných formátů). Nová média jsou tak úzce spjata s digitálními technologiemi, především díky základním principům číselného vyjádření a automatizace. V textu se zaměřujeme na to, do jaké míry lze novomediální díla využívat k rozvoji znalostí a kompetencí, které souvisejí se vzděláváním o historii. Příkladem mohou být historické fotografie, které převodem do digitální podoby získávají nové kvality – stávají se snadno reprodukovatelnými a v internetové síti získávají nové významy. Při školní analýze tohoto procesu můžeme u žáků rozvíjet dovednosti, které dalece přesahují ilustrativní funkci obrazu a jsou uplatnitelné nejen ve vztahu k historické gramotnosti, ale souvisejí s širšími cíli mediálního a digitálního vzdělávání.⁸

z: <http://historylab.ebadatelna.cz/test/ustr/>.

⁷ Lev MANOVICH, *Principy nových médií*, in: Kapitoly z dějin a teorie médií, Tomáš Dvořák (ed.), Praha 2010, s. 33–49.

⁸ Zastáváme názor, že dějepis se nabízí jako vhodný předmět, ve kterém lze žáky učit kritickou práci s informacemi a zdroji (interakce se školními historickými prameny a literaturou) a rozvíjet celoživotní kompetence k využívání technologií a kritické reflexi mediálních reprezentací minulosti. Srov.: *Strategie digitálního vzdělávání do roku 2020*, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen MŠMT) 2014.

Problém, nebo příležitost?

Role digitálních aplikací ve výuce společenských věd není jednoznačná. Mediální „revoluci“ ve škole tak provází řada kontroverzí a nedorozumění. Řada učitelů i teoretiků se domnívá, že příklon výuky k moderním technologiím zásadně narušuje základní pilíře vzdělávání (především sociální rozměr vztahu mezi učitelem a kolektivem ve třídě). Digitální aplikace podle nich vedou k útlumu komunikace, oslabují sociální kompetence žáků i jejich schopnost formulovat myšlenky.⁹ V černých scénářích se mluví dokonce o „digitální demenci“.¹⁰ Kořeny těchto obav nejsou většinou založené na empirických pozorováních, ale plynou spíše z nejistoty zapříčiněné rozkolísáním epistemologických rámců, v nichž předávání vědění probíhá. Předmětem kritiky je často „povrchní“ organizace informací, jež má být charakteristická pro nová média. Sociologie vědění nás poučuje o tom, že obdobné otřesy a úvahy o úpadku vzdělanosti jsou typické právě pro transformaci médií, jež vědění organizují a zprostředkují.¹¹

Problematický charakter moderních technologií nelze v kontextu školní dějepisné praxe přehlížet. Příkladně jej ilustruje fenomén Wikipedie. Vzhledem k plošnému rozšíření chytrých telefonů mezi současnou mládeží a též díky Wi-Fi na školách je tato aplikace pro žáky dostupná i při výuce. Pokud se učitel dějepisou soustředí na jednosměrné předávání faktografie a vyžaduje následně reprodukci naučených znalostí v testu, pak může být Wikipedie nepřítel. Pedagog pozorně sleduje žáky při psaní písemky a hlídá, aby svá mobilní zařízení nevyužívali k opisování faktografie z internetu. Terčem kritiky může být i snadná dostupnost informací, která v důsledku vede k tomu, že si žáci nemusejí z látky téměř nic pamatovat, vše totiž mohou snadno najít na internetu. Historické vzdělávání může v této situaci trpět krizí legitimacy, neboť žáci nevidí v takto pojaté výuce smysl a vnímají ji jako sociální hru na známky.

⁹ Různorodé argumenty mapuje diskuse „Hrozí našim dětem digitální demence?“, již se v dubnu 2014 v několika číslech věnovaly *Literární noviny*. Vedle kritiků digitalizace školství (učitel informatiky Jiří Procházka), se zde vyjadřovali i její zastánci (Bořivoj Brdička z PedF UK).

¹⁰ Manfred SPITZER, *Digitální demence*, Brno 2014.

¹¹ Peter BURKE, *Společnost a vědění. Od Gutenberga k Diderotovi*, Praha 2007. Srov.: Y. KALAY – T. KVAN – J. AFFLECK (eds.), *New Heritage*.

Wikipedie ale zároveň může představovat příležitost, jak dějepisu vrátit dynamiku poznávací hry. Jakým způsobem? Schopnost vyhledávat informace na internetu patří k dovednostem, jež můžeme předpokládat i u žáků, kteří ve škole jinak příliš nevyunikají. Wikipedii znají s největší pravděpodobností všichni. Pokud učitel opustí tradiční výklad a zaměří se na zpřítomnění historie prostřednictvím problémových otázek, pak může Wikipedie sloužit jako zdroj informací, po nichž je poptávka. Prostřednictvím mediálně atraktivních pramenů modeluje učitel poznávací situaci, která u žáků vzbuzuje otázky. Pokuste se zjistit, jakou historickou událost zachycuje tato fotografie? Vypátráte na internetu, co se stalo s lidmi zachycenými na snímku? Po odpovědích následně žáci pátrají sami právě na Wikipedii.

Hlubší zájem o strukturu Wikipedie nám ukáže, že možnosti jejího využití v dějepisné výuce jsou ještě daleko širší. Aplikace umožňuje srovnávání národních verzí, což se v případě kontroverzních historických témat ukazuje jako didakticky velmi produktivní způsob jak pracovat s multiperspektivitou.¹² Historik Václav Smyčka možnosti Wikipedie ilustroval na příkladu článků o vysídlení Němců z Československa na české a německé verzi aplikace.¹³ Mnohdy zatracovaná Wikipedie se tak může stát velmi efektivním nástrojem, který žáky poučuje o otevřeném charakteru historického poznání, vzbuzuje poznávací nejistotu a přesvědčuje o nezbytnosti kritického odstupu od předávaných informací. Dějepis se najednou jeví jako smysluplný předmět, neboť nabízí dovednosti, které se žákům perspektivou žitého světa jeví jako užitečné.

DUM – digitální učební materiály aneb moderní technologie ve školní praxi

Zkratku DUM, za níž se skrývá sousoví „digitální učební materiál“, není

¹² Multiperspektivita představuje jeden z klíčových metodických principů současné didaktiky dějepisu. Historie se žákům ukazuje prostřednictvím pramenů a z několika různých úhlů pohledu, které problematizují předsudek o jednom „pravdivém“ výkladu historie. Robert STRADLING, *Multiperspektivita ve vyučování dějepisu*, Praha 2004.

¹³ Václav SMYČKA, *Dějiny zachycené v síti. Odsun/vyhánění v hypertextu Wikipedia*, in: *Dějiny – Teorie – Kritika* 1, 2014, s. 93–107.

potřeba dnešním učitelům na českých školách představovat. Právě zkratka DUM se pro řadu z nich stala synonymem státem koordinované inovace výuky, zejména v souvislosti s projektem *EU peníze základním školám, resp. středním školám*.¹⁴ Analýza dosud publikovaných DUM, které v masovém měřítku vznikají v posledních letech, může leccos napovědět o tom, jak učitelé v praxi pojmají inovaci dějepisné výuky v kontextu rozšiřování moderních technologií.

Aktivita související s tvorbou DUM měly výrazný vliv na modernizaci vybavení mimopražských škol a jistě i díky regionálním seminářům přispěly ke zvýšení úrovně dovedností práce učitelů s digitálními technologiemi. Při našem zhodnocení dosavadního přínosu však ponecháme stranou statistiky zakoupených počítačů a interaktivních tabulí. Zaměříme se na objasnění otázky, zda zkoumané DUM naplňují současné pojetí dějepisu a společenských věd tak, jak se prosadilo v zahraniční didaktice a jak je coby normativní ideál stanoveno v české kurikulární reformě.¹⁵

Ideální digitální učební materiál by neměl nahrazovat učebnici, ale vhodně doplňovat dosavadní pomůcky tak, aby podpořil aktivitu žáků a rozvíjel dovednosti, které jsou potřebné pro život v moderním světě. „*Digitální učební materiály nabízejí pohled na souvislosti, kladou otázky, vyzývají k činnosti,*“¹⁶ definuje význam DUM metodický portál RVP.cz, v jehož pracovním kolektivu původní koncepce před osmi lety vznikla. Prostředí portálu, v němž měli pedagogové sdílet své nápady, hledat inspiraci pro vlastní práci a diskutovat nad kvalitou jednotlivých objektů, vytvořilo ve

¹⁴ V návaznosti na Evropské sociální fondy spustilo projekt v roce 2010 MŠMT. V rámci šablon zaměřených na rozvoj informační a čtenářské gramotnosti a dále na inovaci výuky s využitím ICT byla mimopražským školám nabídnuta možnost zvolit jako jeden z výstupů školních projektů i tvorbu sad digitálních učebních materiálů. Viz: sekce projektu na portálu Operačního programu vzdělávání pro konkurenceschopnost (dále jen OPVK) [online], [citováno dne: 27. 4. 2015]. Dostupné z: <http://www.opvk.cz/cs/eu-penize-skolam>.

¹⁵ Hilke GÜNTHER-ARNDT (Hg.), *Geschichtsdidaktik. Praxishandbuch für die Sekundarstufe I und II*, Berlin 2011. Srovnej s aktuálním zněním Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (Praha 2016, s. 43–44) i pro gymnázia (Praha 2007, s. 38–39).

¹⁶ *Příručka pro autory DUM na portálu RVP.cz* [online], [citováno dne: 10. 5. 2017]. Dostupné z: <http://autori.rvp.cz/informace-pro-jednotlive-moduly/digitalni-ucebni-materialy/prirucka-pro-autory-dum>.

své době, společně s jasnou redakční politikou portálu, ojedinělý příklad zdařilé aplikace nových médií do reflektované školní praxe.¹⁷

V současné době jsme však svědky inflace pojmu DUM. Formulace výzvy *EU peníze školám* v praxi umožnila, aby tvorba DUM nebyla na mnoha školách prioritním výstupem projektů, čemuž odpovídalo i pracovní nasazení učitelů a kvalita zpracování zveřejněných materiálů.¹⁸ Aktuálně jsou k dispozici tisíce DUM, které byly vytvořeny v tomto projektu. Na první pohled je patrné, že portály *Dumy.cz* nebo *Databáze výstupů projektů OPVK*, které pro publikaci výstupů vznikly, představují rozsáhlá skladiště materiálů velmi rozmanité úrovně, přičemž možnosti jejich kvalifikovaného hodnocení jsou velmi omezené.¹⁹ Problém patrně nespočívá ani tak v široké definici DUM.²⁰ Celkový výsledek, zdá se, negativně ovlivnila především neexistence systémové metodické podpory, která by přispěla ke zvýšení odborné úrovně jednotlivých učebních materiálů.²¹

Případová sonda do dějepisných DUM nám může prozradit také více o tom, jaké má náhodně zvolený vzorek učitelů představy o inovaci výuky

¹⁷ K historii a současnosti DUM odkazujeme na sérii článků Ondřeje Neumajera na portálu RVP.cz, [online] [citováno dne: 10. 5. 2017]. Dostupné z: <http://spomocnik.rvp.cz/clanek/16431/HISTORIE-DUMU-NA-PORTALU-RVP.html>.

¹⁸ DUM se staly pouze nástrojem pro to, aby se školy mohly vybavit hardwarem i softwarem, čímž měly být v dikci výzvy zajištěny i technické a materiální podmínky pro tvorbu a praktické nasazení DUM při výuce. Příklad zhodnocení přínosu projektu na konkrétní škole viz webové stránky Základní školy Kaplice, Fantova 446, Hodnocení projektu *EU peníze školám* [online], [citováno dne: 10. 5. 2017]. Dostupné z: <http://www.fantovka.cz/stranka-hodnoceni-projektu-eu-penize-skolam-90>.

¹⁹ Zejména server *Dumy.cz* nemá jasně definovaná kritéria odborného hodnocení. Průměrné hodnocení tří hvězdiček z pěti tak zpravidla dostávají i materiály, které vznikly přepsáním textu z učebnic. Uživatelský přínos takového hodnocení je proto značně omezený.

²⁰ Otevřená definice měla původně přispět k různorodosti a umožnit školám, aby si obsahovou a formální náplň DUM definovaly tak, aby co nejvíce vyhovovala jejich specifickým potřebám. Příručka pro žadatele definovala DUM jako „pracovní listy, prezentace, testy, videa, zvukové ukázky, animace, flashe, simulace, křížovky, hry, hodnocení, webquesty“. DUM mohl být v podstatě každý dokument, který „je připraven a sdílen pomocí digitálních technologií“. Viz: *Příručka pro základní školy – žadatele a příjemce OP VK*, verze 1.4, 2010, s. 73.

²¹ O podporu kvality DUM usiloval zejména Národní institut pro další vzdělávání. Realita však postupem času ukázala, že spíše než inovace výukových metod zajímal učitele výklad autorského zákona.

s využitím informačních technologií. Pro sondu jsme vybrali materiály²² věnované druhé světové válce, které nabízejí řadu podnětných vzdělávacích cílů, mezipředmětových průniků a navíc představují klíčové téma výuky moderních dějin.

Z hodnoceného souboru vyplývá, že autoři a autorky materiálů téměř bez výjimky vytvářeli výkladové prezentace a pracovní listy. Mezi dominantní postupy patří snaha o obrazovou ilustraci látky a její zatraktivnění.²³ Hlavní vzdělávací cíle zde představují zapamatování a poučená reprodukce dějepisné faktografie.²⁴ Nejčastější formou motivace jsou fotografie, které však mají pouze ilustrativní funkci, v lepším případě posilují udržitelnost znalostí. V naprosté většině učitelé nepoužívají ani ikonické materiály jako prameny pro kritickou analýzu.

Materiály nenabízejí až na výjimky žákům provokativní otázky ani problémové a tvořivé úlohy. Tvořivost nabývá zejména v materiálech pro základní školy diskutabilní podoby, kdy žáci hledají v přesmyčkách a osmišmírkách názvy významných bitev či koncentračních táborů. Kritická práce s textem se omezuje na kontrolu chyb nebo na rozpoznání charakteristik významných válečných bitev. V žádném z pracovních listů se nesetkáme

²² Do analýzy byly zařazeny výstupy projektů *EU peníze základním, resp. středním školám* o celkovém počtu 72 kusů, přístupné z různých otevřených uložišť. Do vzorku bylo zahrnuto prvních deset výsledků vzdělávacích materiálů při zadání klíčových slov *druhá světová válka DUM* ve vyhledávači Google; dále všechny objekty s tematikou *druhá světová válka* zařazené do soutěže DOMINO (celkem 2 objekty); prvních 40 materiálů na serveru Dumy.cz při zadání klíčových slov *druhá světová válka*, prvních dvacet výsledků objektů na serveru Database.op-vk.cz při zadání klíčových slov *dějepis světová válka*. Stranou jsme ponechali materiály, které vznikly v rámci rozsáhlejších projektů inovace výuky, jež byly doprovázené systematickou didaktickou a metodickou podporou (např. *Moderní dějiny.cz, Dotkni se 20. století, Naši nebo cizí, Dějepis v 21. století* nebo *Dum.rvp.cz*).

²³ Základní škola Sadská, sada *Moderní dějiny 1914–1945*, č. projektu CZ.1.07/1.4.00/21.3577; Gymnázium Tanvald, č. projektu CZ.1.07/1.5.00/34.0434, *DUM 2. světová válka obrazem*; Střední škola Bohemia Chrudim, CZ.1.07/1.5.00/34.0637, *DUM VY_32_INOVACE_120*; SŠ-COPT Uherský Brod, č. projektu CZ.1.07/1.5.00/34.0727, *DUM Druhá světová válka*. Dostupnost materiálů viz poznámka 22.

²⁴ Za všechny uveďme výstižnou definici očekávaného výstupu prezentace Střední průmyslové školy strojnické v Olomouci: „*Žák dokáže rozlišit záminku a příčiny, které vedly k druhé světové válce, jmenuje hlavní členské státy obou proti sobě stojících bloků a popíše stručně situaci a průběh bojů na jednotlivých frontách v prvních fázích války, umí určit mezník, který znamenal obrát ve válce.*“ Viz: výukový materiál zpracovaný v rámci projektu „Učíme moderně“, číslo projektu CZ.1.07/1.5.00/34.0205, sada 3/12.

s analýzou pramene. Žák je v pracovních listech až na výjimky stavěn do role toho, kdo pouze reprodukuje informace, jež získal z výkladu učitele nebo z učebnice. Pokud správně uvede název největší tankové bitvy, zapamatuje si, že Benito Mussolini pochází z Itálie a že Japonci nezaútočili na Pearl Harbor 7. prosince 1943, pak uspěje.²⁵ Obtížně bychom v materiálech hledali konkrétní postupy, jež by se zaměřovaly na rozvoj dovedností.²⁶ V rozporu s kurikulem se tak analyzované DUM jednostranně zaměřují na reprodukci faktografie.

Překonat nedostatky nepřehledných úložišť dat se pokouší portál soutěže DOMINO,²⁷ který pátým rokem organizuje Národní institut pro další vzdělávání. Záštitu nad prvním ročníkem soutěže, která měla za cíl odborně hodnotit vznikající DUM, převzal ministr školství Josef Dobeš. Díky této vazbě na státní instituci jej můžeme považovat za pomyslnou „výkladní skříň“ učebních materiálů. Mezi soutěžní objekty se probíjaly i dva dějepisné DUMy s tematikou druhé světové války. Animovaná multi-mediální prezentace hlavních událostí druhé světové války²⁸ je stejně jako

²⁵ Základní škola J. E. Purkyně, č. projektu CZ.1.07/1.4.00/21.2803, DUM VY_32_INOVACE_19_D_2. světová válka; SOŠ Net Office Orlová, č. projektu CZ.1.07/1.5.00/34.0458, DUM Druhá světová válka; Odborná střední škola podnikatelská Kolín s.r.o., č. projektu CZ.1.07/1.1.06/01.0126 DUM Druhá světová válka (1939–1945), Gymnázium Brno, Křenová 36, č. projektu CZ.1.07/1.5.00/34.1017, DUMy II. světová válka v Evropě I a II. Pracovní listy Základní škola a Mateřská škola Nemilany, č. projektu CZ.1.07/1.4.00/21.1700, DUM VY_32_INOVACE_47DMD II. světová válka – pracovní list; Masarykova základní škola a mateřská škola Melč, č. projektu CZ.1.07/1.4.00/21.2623, DUM VY_32_Inovace_Dějepis_1 Válka v pacifiku; Základní škola Ústí nad Labem, Anežky České 702/17, č. projektu CZ.1.07/1.4.00/21.2887, VY_12_INOVACE_16_3_Druhá světová válka.

²⁶ Rámcové vzdělávací programy zdůrazňují zejména formulaci a obhajování vlastních myšlenek, názorů a postojů a dále dosažení poznání, že historie není jen uzavřenou minulostí ani shlukem faktů a definitivních závěrů, ale je kladením otázek. Srov.: *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*, Charakteristika a cílové zaměření vzdělávací oblasti Člověk a společnost, MŠMT Praha 2015, s. 43 a 44.

²⁷ Název byl vytvořen jako akronym spojením počátečních písmen hodnotících kritérií objektů přihlášených do soutěže (Dynamika a uživatelská příjemnost, Originalita a grafika, Motivace, Interaktivita, Návodnost – metodika, Otevřenost pro změnu a ověření ve výuce). Viz charakteristika soutěže [online], [citováno dne: 10. 2. 2017]. Dostupné z: <http://domino.nidv.cz/o-soutezi>.

²⁸ Základní škola Ostrov, Masarykova 1289, autor Helmut Harzer, [online], [citováno dne: 10. 2. 2017]. Dostupné z: <http://domino.nidv.cz/objekt/11>.

výuková prezentace průběhu války v Tichomoří²⁹ z hlediska názornosti a využití obrazového materiálu na vysoké úrovni. Motivační stránka prezentace, interaktivita i nápaditost zpracování však opět fungují jen jako atraktivní obal faktograficky náročného obsahu. I zde je válka pojmána jako konflikt států a žákům se vypráví rozsáhlý epický příběh politických a vojenských dějin.³⁰

Válka představuje ideální téma pro mezipředmětovou spolupráci, neboť se jí z různých perspektiv dotýkají všechny společenskovední předměty. Žáci mají navíc o válce povědomí z populární historické kultury. Tyto okolnosti podněcují učitele k tomu, aby se zaměřili nejen na znalosti, ale zároveň na vyšší kognitivní cíle, jež zakládají historickou gramotnost. Válka má jako historické téma řadu dimenzí, její digitalizovaný výklad ve sledovaném souboru se však nejčastěji zaměřuje na rovinu politických dějin a pomíjí výuku zacílenou na problémy.³¹ Učitelé rezignují na rozvíjení důležitých dovedností, jako je kritické myšlení. Nepracují s historickým pramenem tak, aby zapojili žáky. Neotevírají prostor pro interpretaci a zhodnocení pramenů ani kritické porovnávání informací z více zdrojů. Kontakt žáků s digitálními technologiemi se tak dle naší sondy omezuje na pozorování slidů na powerpointové prezentaci a jejich přepisování do sešitu.³² Digitalizace pak paradoxně vede k posílení metod, které se orientují

²⁹ Gymnázium Budějovická Praha, autor Jan Dušek, [online], [citováno dne: 10. 2. 2017]. Dostupné z: <http://domino.nidv.cz/objekt/242>.

³⁰ Prezentace o válce v Tichomoří má potenciál otevírat tázání i nad aktuálními problémy (využití atomové bomby apod.) a je otevřená tvůrčímu přístupu učitele i v dalších oblastech. U druhé prezentace pro změnu žáci mohou dohledávat konkrétní průběh událostí animovaných na mapě. Oba materiály však postrádají snahu redukovat faktografii a nekladou důraz na rozvíjení klíčových dovedností.

³¹ Opomíjeny zůstávají další dimenze dějepisného vzdělávání o válce (např. genderová perspektiva, sociální dějiny, dopad války na vývoj poválečného světa, význam vzpomínání na válku pro současnou společnost aj.) i dílčí problémové otázky (např. psychologie jednání člověka v mezní životní situaci či otázka poválečné retribuce). V jediném případě DUM vybočil z přehledu významných válečných událostí a zaměřil se na ilustraci perzekuce civilního obyvatelstva. Viz: Základní škola Bílina, Za Chlumem 824, č. projektu CZ.1.07/1.4.00/21.1396, DUM Druhá světová válka, civilní obyvatelstvo.

³² Výjimku představuje e-learningové prostředí EKO Gymnázia a SOŠ Multimediálních studií Poděbrady. Kurz sice poskytuje odkazy na další stránky a videa na YouTube a nabízí i otázky k zamyšlení, a do jisté míry tak vede žáky k tvořivé a samostatné práci s prameny. Vzhledem k rozsahu prezentace však tyto produktivní postupy zanikají v rámcovém důrazu na reprodukci faktografie. Viz č. projektu CZ.1.07/1.5.00/34.0778,

na jednosměrné předávání historických znalostí, aniž by v duchu kurikula zohledňovala důraz na rozvoj všestranných žákovských dovedností.

Výsledek naší sondy do produkce DUMů přináší paradoxní závěry. Moderní technologie není inovativní na úrovni didaktické metodologie výuky, naopak podporuje konzervaci starších přístupů. Vzdělávací hardware se sice modernizuje (učitel již nepíše na tabuli křídou), ale provazuje se s metodikou dějepisné výuky, jež se zaměřuje na jednosměrné předávání znalostí. Analyzované DUMy nejsou v souladu s orientací kurikula na kompetence a míjejí se i s prioritami vládní strategie digitálního vzdělávání (rozvíjení digitální gramotnosti). Tato situace je podle našeho soudu důsledkem nereflektovaného přijímání digitálních technologií a nedostatečné didaktické reflexe jejich možností v rámci vzdělávání. Nejenže potenciál nových médií není vytěžen, ale může díky tomu docházet i k potvrzování předsudků o jejich neproduktivě (návrát ke staré dobré tabuli a křídě).

Interaktivní tabule

Mezi technologiemi využívanými (či využitelnými) ve vzdělávání má interaktivní tabule zcela výjimečné postavení. Byla totiž na rozdíl od jiných technologií vyvinuta pro využití ve vzdělávání a uživatelsky cílí na učitele a žáky. Neil Mercer uvádí, že jako jediná technologie vytvořená modelově pro situaci ve třídě bývá u učitelů, na rozdíl od technologií, jež škola „podědila“ odjinud, oblíbená.³³ Tento pozitivní vztah vychází z atraktivity, velkého motivačního potenciálu a možnosti využít interaktivní tabuli jako „uzel“ pro zapojení dalších digitálních médií a technologií do výuky.

České prostředí zažilo od roku 1998, kdy byla instalována první interaktivní tabule, výrazný rozvoj této pomůcky. Můžeme reflektovat i kvantitativní rozměr tohoto procesu, byť disponujeme pouze staršími a nespojitými daty České školní inspekce (dále jen ČŠI). Ta ve své výroční zprávě z roku 2012 uvádí, že mezi školním rokem 2008/2009 a rokem 2011/2012 se počet tabulí na jednu školu zvýšil z jedné na tři v případě středních škol (SŠ), resp. 4,4 v případě základních škol (ZŠ).³⁴ Zdá se, že interaktivní tabuli

DUM Základní charakteristika a údaje o 2. sv. válce, [online], [citováno dne: 10. 2. 2017]. Dostupné z: <https://database.op-vk.cz/Product/Detail/29904>.

³³ Neil MERCER, *Foreword*, in: *Interactive Whiteboards for Education. Theory, Research and Practice*, Michael Thomas – Euline Schmid (eds.), Hershey 2010, s. XV.

³⁴ *Výroční zpráva České školní inspekce za školní rok 2011/2012*, Praha 2012, s. 67.

čeká v brzké budoucnosti další rozkvět, jejich nákup plánuje více než třetina středních a téměř polovina základních škol.³⁵

Data ČŠI též dále naznačují, že představa o výuce matematiky a přírodních věd jako dominantním poli využití interaktivních tabulí je mylná. Interaktivní tabule se používají i v dějepise, avšak převážně ve formě jednoduchého prezentačního prostředí.³⁶ Česká školní inspekce sice ve své aktuální zprávě naznačuje, že rozvoj se objevuje též v metodách a intenzitě zapojení tabulí do praxe. Interaktivní možnosti tabule pro přímé zapojení jednotlivých žáků (či dokonce větší části třídy) zřejmě využívá jen menšina učitelů.³⁷ Dostupnost kvalitních dat o těchto pomůckách a jejich aplikaci v jednotlivých předmětech či vzdělávacích oblastech je poměrně omezená. V rámci mapování situace lze však do jisté míry vycházet ze samotných materiálů, jež jsou pro interaktivní tabule určeny, jak jsme nastínili v předchozí části o fenoménu DUM.

Pokud provážeme oba zdroje informací, můžeme dojít k jednoduchému závěru. Interaktivní tabule se na českých školách plošně rozšířily, pedagogickým aspektům jejich využití se ovšem věnuje nepoměrně menší pozornost. Určitou výjimku tvoří jednotlivé a bohužel poměrně osamocené pokusy o komplexnější uchopení tématu ze strany studentů učitelství. Několik inspirativních pohledů na oborové využití této pomůcky³⁸ však povětšinou nemá trvalejší a významnější dopady na praxi a neprojevuje se zatím v relevantní míře ve vzdělávacím systému.

Tento stav není ojedinělý. Velká Británie zažila před deseti lety podobný boom interaktivních tabulí založený na rozšiřování politicky atraktivní

³⁵ *Informace. Jednotné přijímací zkoušky v SŠ s maturitními obory a vybavenost škol prostředky ICT*, Praha 2014, s. 20.

³⁶ *Výroční zpráva České školní inspekce za školní rok 2013/2014*, Praha 2014, s. 42.

³⁷ Pouze v jednotkách procent sledovaných hodin byli do práce s ICT zapojeni žáci. *Tamtéž*, s. 41.

³⁸ Zejména Miloš MILIČEVIČ, *Učitel, interaktivní tabule a moderní dějiny ve výuce dějepisu na základní škole*, Ústí nad Labem 2013. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Ze starších pak Petr HAUZNER, *Interaktivní tabule v hodinách dějepisu*, Ústí nad Labem 2009. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem; Anna NOVÁČKOVÁ, *Dějepisná prezentace, její specifika a využití na školách*, Ústí nad Labem 2013. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Podnětnou dílčí reflexi modelové práce pro příbuznou občanskou výchovu pak přináší Lenka VRÁNKOVÁ, *Využití interaktivní tabule v hodinách občanské výchovy na základní škole*, Praha 2011. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

a dostupné vzdělávací technologie („technology-led introduction“), aniž by byl masový nákup tabulí do škol podložen analýzou skutečných vzdělávacích potřeb učitelů a žáků („education-led introduction“).³⁹ Vzhledem k časovému odstupu a množství odborné pozornosti, které se dané situaci dostalo, lze v britských zkušenostech najít řadu inspirativních podnětů.

Na počátku převládala i ve Spojeném království optimistická víra v interaktivní tabule jako potenciální motor transformace vzdělávání. Měly fungovat jako silný a „samočinný“ nástroj prosazování konstruktivistické pedagogiky do školní praxe. Později převládla spíše skepse a velká část odborné obce začala poukazovat na primitivní způsob využití interaktivních tabulí v praktické výuce a též na vysoké pořizovací náklady, které nepřinášely hmatatelný efekt na úrovni transformace vzdělávání. V aktuální třetí fázi je kladen důraz na důkladnější integraci tabule do výuky, kvalitní přípravu učitelů a vznik pedagogicky bohatého obsahu, který by předem zohledňoval možnosti interaktivní tabule. Jak však upozorňují Gemma Mossová a Carey Jewittová, nemá smysl úvahy o kvalitní a pedagogicky zvládnuté výuce podřizovat možnostem interaktivních tabulí. V centru pozornosti by dle britských zkušeností neměla stát otázka, co dokáží interaktivní tabule, ale širší perspektiva vzdělávacích cílů a odpovídajících metod. Sama interaktivní tabule inovativní výuku nezajistí. Až na základě didakticky promyšlené reflexe dějepisného vzdělávání se má smysl ptát, jak může tabule (samozřejmě mezi dalšími nástroji a technologiemi) přispět ke zkvalitnění výuky.⁴⁰

Počítačové hry ve výuce

Počítačové hry se staly důležitou součástí našeho světa. Oproti rozšířeným laickým představám nejsou generační záležitostí jedné věkové kohorty, ale dotýkají se více než poloviny české populace od 16 do 65 let. V posledním velkém průzkumu věnovaném hraní her z roku 2009 odpovědělo pouze 44 % respondentů, že se takové činnosti v tomto roce nevěnovali. Zbýlých 56 % hrálo alespoň jednou a 27 % populace se této zálibě věnuje nejméně

³⁹ Gemma MOSS – Carey JEWITT, *Policy, Pedagogy and Interactive Whiteboards. What Lessons Can Be Learnt from Early Adoption in England?*, in: *Interactive Whiteboards for Education*, s. 20–37.

⁴⁰ *Tamtéž.*

jednou týdně.⁴¹ Prozatím se však tento kulturní fenomén příliš neodráží ve výuce. Symptomatický je i malý zájem odborné veřejnosti o tuto problematiku.⁴² Aktuální výzkumy stavu soudobých dějin naznačují, že počítačové hry jsou zcela marginální výukovou pomůckou.⁴³ Lze se tedy jen dohadovat, nakolik je toto médium v hodinách dějepisu zastoupeno. Určitou náhradou za neexistující průzkumy může být kvalifikovaný odhad na základě zkušenosti s diseminací počítačové simulace *Československo 38–89*. V letech 2014–2016 probíhaly vzdělávací semináře pro učitele v rámci Dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků (DVPP) *Využití simulací ve výuce dějepisu*. Na těchto setkáních se lektoři ptali na zkušenosti učitelů, a pokud vůbec učitelé nějaké simulace používali, jednalo se především o žánr strategie (především hru *Civilization*).⁴⁴

Počítačová hra představuje jen obtížně uchopitelný fenomén. Nechme stranou samotné vymezení pojmu „hra“ a soustředme se pouze na konkrétní softwarové produkty, které se tak konvenčně označují.⁴⁵ Na jedné straně ji lze považovat za software, na straně druhé ji lze pokládat i za text svého druhu. K této „textové“ stránce navíc přistupuje rozměr uživatele, neboť teprve hraní, procházení hry („přehrávání“) naplňuje její potenciál.⁴⁶ Nicola Whittonová, která se věnuje analýze využití počítačových her

⁴¹ *ISFE Video Games in Europe. Consumer Study, Czech Republic* [online], prosinec 2012 [citováno dne: 26. 3. 2017]. Dostupné z: http://www.isfe.eu/sites/isfe.eu/files/attachments/czech_republic_-_isfe_consumer_study.pdf.

⁴² Ojedinelá je studie Tomáš MIKESKA, *Staň se režisérem dějinných událostí. Počítačové hry s historickou tematikou*, in: Pop History, Milena Bartlová (ed.), Praha 2003, s. 141–149.

⁴³ Např. v průzkumech Blaženy Gracové a Denisy Labischové z let 2011–2014 není využití počítačových her vůbec tematizováno. Viz: Blažena GRACOVÁ – Denisa LABISCHOVÁ, *Současná teorie a praxe dějepisného vzdělávání na školách*, Pedagogická orientace 4, 2012, s. 516–543; Blažena GRACOVÁ, *Historické prameny ve školní výuce dějepisu ve světle empirických šetření*, Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy 2, 2014, s. 150–160. Podobně chybí tato tematika i v průzkumu stavu výuky soudobých dějin, který inicioval Ústav pro studium totalitních režimů. Viz *Stav výuky soudobých dějin. Výzkumná zpráva* [online], 25. června 2012 [citováno dne: 26. 3. 2017]. Dostupné z: http://dejepis21.cz/userfiles/tiny_uploads/vyzkumna-zprava.pdf.

⁴⁴ Celkem proběhlo 10 seminářů, na kterých bylo proškoleny 213 učitelů z celé ČR. Semináře organizovalo oddělení vzdělávání Ústavu pro studium totalitních režimů. Semináře byly akreditovány u MŠMT.

⁴⁵ K pojmu hry více Anna HOGENOVÁ, *Hra a filosofie*, in: Pedagogika, 2001, s. 471–487.

⁴⁶ K otázce, zda je počítačová hra více artefaktem či aktivitou, viz: Jaroslav ŠVELCH, *Co*

ve středoškolském prostředí, rozeznává ve výukovém procesu nedigitální herní prvky a digitální hry dělí na zábavné (komerční) a vzdělávací. Kriteériem určujícím vhodnost hry pro vzdělávací účely ovšem není povaha či deklarovaný účel hry, ale vzdělávací záměr. Vyjmenovává různé definice počítačové hry, které zdůrazňují odlišná kritéria. Podle jedné z nich počítačové hry reprezentují fikční fantazijní světy, jsou založené na interakci mezi uživateli navzájem nebo mezi uživatelem a hrou, obsahují konflikt nebo problém, který musí hráč řešit, a bezpečné prostředí, ve kterém důsledky a rozhodnutí učiněné ve hře nejsou přenášeny do reality. Jiná definice zdůrazňuje pravidla a hranice hry, pravidelnost zpětné vazby, specifičnost herního prostředí, úkoly, kterým hráč musí čelit, a především tzv. „hratelnost“, tedy atraktivitu hry pro hráče. Shrnující charakteristiku her ve vzdělávacím prostředí přináší tabulka.⁴⁷

Tabulka: Hry ve vzdělávacím prostředí (Podle Nicola Whitton, *Learning with Digital Games*)

Charakteristika	Definice
Soutěživost	Cílem je dosáhnout lepších výsledků než ostatní.
Výzva	Vyřešit úkoly vyžaduje úsilí.
Zkoumání	Hra se odehrává v prostředí, které může být zkoumáno.
Fantazie	Prostředí, ve kterém se hra odehrává, je uvěřitelné, herní kontext je pochopitelný.
Cíle	Jsou definovány jasné cíle a úkoly.
Interakce	Akce hráče mění hru a vyvolává nějakou reakci.
Výstupy	V rámci hry jsou stanoveny měřitelné výstupy (např. skóre).
Lidé	Hráč není ve hře sám, účastní se jí i jiní lidé.
Bezpečnost	Herní aktivity nemají důsledky v reálném světě.

nám říká hra. Teoretické a metodologické přístupy k počítačové hře jako expresivnímu médiu, in: *Iluminace 2*, 2012, s. 33–37.

⁴⁷ Nicola WHITTON, *Learning with digital games. A practical Guide to Engaging Students in Higher Education*, New York – London 2010.

Další autoritou na poli využití počítačových her ve výuce je Jeremiah McCall. Podobně jako Whittonová zdůrazňuje nezastupitelnou roli učitele a nutnost interpretativního pojetí dějepisné výuky. Bez tohoto předpokladu nemá podle něj cenu počítačové hry používat. O jejich zapojení do dějepisné výuky přemýšlí především v souvislosti s cílovými dovednostmi žáka. Žák by měl:⁴⁸

- klást smysluplné otázky o lidech z minulosti;
- ověřovat zdroje a analyzovat důkazy, které vypovídají o minulosti;
- rozlišovat mezi zásadními a podružnými částmi historických událostí, souvislostmi mezi nimi a důsledky;
- analyzovat dynamické systémy: vztahy mezi lidmi, lidmi a životním prostředím a vliv těchto vztahů na lidské jednání;
- přijmout perspektivu lidí z minulosti;
- vytvářet na základě důkazů smysluplné interpretace minulosti, které nabízejí jasné zvažování příčin a následků v historickém kontextu.

Jeremiah McCall zcela přijímá představu historiografie jako sociálního konstruktů a stejně se staví i k historickému vzdělávání. Zdůrazňuje neuzavřený charakter historického poznání a před osvojováním výkladových modelů dává přednost rozvoji historického myšlení, které definuje především jako schopnost pokládat dobré otázky. Svou hlavní pozornost zaměřuje na historické simulace, kombinované zpravidla s herními prvky adventury nebo strategie. Právě tento typ her podle něj umožňuje plně ponoření do dobového historického kontextu.⁴⁹

Jeremiah McCall navrhuje konkrétní postupy při využití počítačových simulací, jako je například *Civilization III*, *Rome: Total War* či *CivCity: Rome*.⁵⁰

⁴⁸ Jeremiah McCALL, *Gaming the Past. Using Video Games to Teach Secondary History*, New York 2011, s. 10.

⁴⁹ Otázka recepce digitálních obsahů je ovšem v současné době předmětem řady diskusí: Sara ROEGIERS – Frederik TRUYEN, *History is 3D. Presenting a Framework for Meaningful Historical Representations in Digital Media*, in: New Heritage, s. 67–78.

⁵⁰ *Civilization III* [online], Sid Meier 2001 [citováno dne: 27. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.civilization.com/en/games/civilization-iii/>; *Rome: Total War* [online], Creative Assembly 2004 [citováno dne: 26. 3. 2017]. Dostupné z: <http://www.creative-assembly.com/games/>; *CivCity: Rome* [online], Firefly Studios 2008 [citováno dne: 27. 4. 2016]. Dostupné z: http://www.fireflyworlds.com/index.php?option=com_content&task=blgcategory&id=108&Itemid=237.

Odmítá „historický purismus“ a tvrdí, že případné historické nedostatky a chyby nejsou na závalu, ale naopak podporují kreativitu studentů, kteří se vůči nim mohou vymezovat. Ve svém „manuálu“ zdůrazňuje nutnost přípravné fáze, tedy instruktáže jak hrát hru, a důsledné pracovní zaměření hry tak, aby se nestala pouhou konzumovanou zábavou. „Zábavnost“ pro něj není relevantním důvodem k užívání hry, tvrdí totiž, že hraní her není pro žáky zábavnější než jiné druhy výukových činností, ani to není jejich účel. Hodnota vzdělávacích simulací podle něj tkví v jiných aspektech.

Samotná hra má vést žáky k tomu, aby o historii uvažovali reflexivně. Doporučuje proto vytváření tříčlenných hráčských týmů, ve kterých jeden žák hraje a ostatní tuto hru pozorují a analyzují. Po nějaké době se role ve skupině mění. Analýza není omezena pouze na herní kontext, ale také na hru samotnou. Jaké jsou herní cíle? Jaké strategie se vyplácí a jaké nikoli? Jaká je role hráče a jaké jsou jeho možnosti a omezení? Samozřejmě, že pro dosažení těchto cílů je třeba vytvořit adekvátní časovou dotaci. Znamená to resignovat na lineární narativ „velkého vyprávění“ ve prospěch sondy do konkrétního historického období, čili tematický přístup k výuce dějepisu.⁵¹ Namísto osvojování „velkého vyprávění“ se ve shodě se současnými trendy v didaktice dějepisu klade důraz na „*modelování interpretačních postupů a výchovu k určitému typu myšlenkových strategií a jistému stylu myšlení odpovídajícímu interpretaci sociální skutečnosti*“.⁵²

Herní aktivity by měly být provázány s dalšími činnostmi, které efektivně hru podporují, tedy s tematickými přednáškami zacílenými na herní kontext, podporu žáků skrze vytváření platform ke sdílení a diskusi o herních strategiích a analytických postřezích (žákovské blogy, Moodle), společné čtení pramenů vztahujících se k tématu hry, jejich analýza či další navazující aktivity související tematicky s hrou (například analýza filmů či televizních pořadů).

Inspirativní je McCallovo přemýšlení o limitech počítačových her. Hlavními překážkami jsou podle něj kulturní předpojatost a konzervativismus učitelů a předsudky vůči počítačovým hrám pramenící z jejich neznalosti.

⁵¹ Zdeněk BENEŠ, *Současný školní dějepis – koncepty, možnosti, nebezpečí*, in: Výuka dějin 20. století na českých a slovenských školách. Sborník z konference konané ve dnech 3.–4. 11 2004 v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2006 s. 15–29.

⁵² Citováno dle: Zdeněk BENEŠ, *Výzva nebo destrukce? Česká kurikulární reforma a dějepis*, in: Pedagogika 1, 2005, s. 37.

Historickou simulaci považuje pouze za nástroj k poznání, nikoli za arbitra pravdivosti historie. Zdůrazňuje také paralely mezi sociálními kontexty „vytváření“ historie v dialogu odborné obce a „přehráváním“ hry, které je také pokaždé trochu jiné a závislé na interakci s „hráčskou komunitou“ (tj. studijní skupinou, třídou).⁵³

V českém prostředí lze za dosud nejvýraznější počín považovat simulaci *Evropa 2045* vyvinutou o. s. Generation Europe ve spolupráci s akademickými institucemi. Simulace přibližuje rozhodovací mechanismy v rámci Evropské unie, hráči představují jednotlivé státy, které jednak sledují vlastní agendu, jednak se snaží v rámci kontinentu prosazovat své vize.⁵⁴ Uplatněním projekt směřuje do výuky základů společenských věd. Simulace je používána na středních školách už několik let. Vedle vlastní hry obsahuje řadu podporujících aktivit, které rozšiřují herní moduly a pomáhají žákům orientovat se v tématu.

Na hru *Evropa 2045* navázal v letech 2011–2014 další projekt *Československo 38–89* (CS3889).⁵⁵ Simulace nabízí hráčům možnost nahlédnout klíčové okamžiky českých (československých) dějin (atentát na Reinharda Heydricha, poválečné vysídlení Němců, budování komunistické diktatury v padesátých letech, pražské jaro 1968) z různých pamětnických perspektiv. Hráč získává díky rozhovorům s pamětníky a dalším činnostem dílčí informace a na jejich základě se mu postupně odkrývají paralelní příběhy ze zmíněných období.⁵⁶

Každý modul se skládá jednak z rozhovorů s „pamětníky“, které se

⁵³ Jeremiah McCALL, *Simulation Games and the Study of the Past. Classroom Guidelines*, in: *Pastplay Teaching and Learning History with Technology*, Kevin Kee (ed.), s. 228–253.

⁵⁴ *Evropa 2045* [online], Generation Europe 2011 [citováno dne: 27. 4. 2017]. Dostupné z: <http://www.evropa2045.cz>.

⁵⁵ *Československo 38–89* [online], FF UK, MFF UK, ÚSD AVČR 2015 [citováno dne: 27. 4. 2017]. Dostupné z: <http://www.cs3889.cz>.

⁵⁶ *Více viz: Cyril BROM – Jaroslav CUHRA – Kamil ČINÁTL – Vít ŠISLER, Stories from the History of Czechoslovakia. A Serious Game for Teaching History of the Czech Lands in the 20th Century. Notes on Design Concepts and Design Process*, in: ICEC'12 Proceedings of the 11th International Conference on Entertainment Computing, Mark Herrlich – Rainer Malaca – Maic Masuch (eds.), Berlin – Heidelberg 2012, s. 67–74; Vít ŠISLER – Tereza SELMBACHEROVÁ – Cyril BROM – Jaroslav PINKAS, *Teaching Contemporary History to High School Students. The Augmented Learning Environment of Czechoslovakia 38–89*, *Journal of Law and Technology* 1, 2014, s. 99–122.

odehrávají v „reálném“ čase (tj. v naší přítomnosti), a jednak z interaktivního komiksu, který je situován do času „historického“ (vzpomínek pamětníků). Tím se zdůrazňuje odlišnost mezi přítomností a minulostí v rámci fikčního světa modulu.

Pamětnická vyprávění jsou konstrukty. Nejedná se o autentické výpovědi, ale o syntézy několika autentických příběhů. Také pamětnické identity jsou konstruované. Kromě ohledů na ochranu soukromí skutečných pamětníků zde hrálo roli přesvědčení, že je třeba modelovat poznávací situace a komprimovat pamětnická vyprávění tak, aby žáci na malém prostoru dostali co nejvíce motivů, perspektiv, dějinných událostí. Koncept konstruování vzpomínek (při historickém rámování těchto konstrukcí skutečnými pamětníky) byl zvolen s ohledem na didaktický cíl simulace. Tím nebylo zprostředkovat žákům konkrétní osudy, ale spíše modelové pamětnické perspektivy (aktivistický novinář, reemigrant z Volyně, dcera sedláka atp.).⁵⁷

Data z testování *CS388g* naznačují, že učitelé se zatím orientují primárně na historický obsah hry. Méně často pak využívají samotné herní prostředí jako nástroj k reflexi žákovských strategií při řešení problémů nebo jejich pokroku při samostatné práci s didaktizovanými prameny.⁵⁸ Konstruktivistický potenciál hry tedy zatím není příliš využíván. McCallovu tezi o kulturní bariéře, která brání širšímu uplatnění počítačových her ve výuce, lze patrně uplatnit i v České republice. Počítačové vzdělávací hry dnes disponují dostatečně širokou bází didaktické teorie i praktické metodiky. Kladou sice určité nároky na technické vybavení, ovšem nikoli převratné. Možnosti individualizované hry jsou sice dosud vzhledem k nedostatečnosti technického vybavení omezené, ovšem hromadná výuka pomocí dataprojektoru, byť není z metodického hlediska ideální, v současných podmínkách na většině českých škol představitelná a realizovatelná je. Co ovšem problémem zůstává, je mentální bariéra vůči „videohrám“ jako plnohodnotné výukové pomůcce.

⁵⁷ Jaroslav PINKAS – Tereza SELMBACHEROVÁ, *Československo 1938–1989. Využití počítačové simulace pro výuku dějepisu*, in: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 2, 2014, s. 141–142.

⁵⁸ *Tamtéž*. Testování probíhalo na podzim 2013 na devíti školách (devět učitelů, 569 dotazníků od žáků) a na jaře 2014 na třech školách (tři učitelé, 356 dotazníků od žáků).

Didaktický potenciál digitálních aplikací v reálném prostředí

Při zapojení digitálních médií do vzdělávacího procesu můžeme zohlednit i reálný prostor, ve kterém se učení odehrává. Řada technologií totiž efektivně propojuje virtuální prostředí s realitou. Didaktický potenciál digitálních aplikací spočívá i v tom, že uživatelé přinášejí informace v návaznosti na jeho pohyb ve fyzickém prostoru. Zde je možné vytěžit velký zájem o prostor (a představy o něm), jež v posledních letech zaznamenáváme v historických a dalších humanitních a sociálních vědách.⁵⁹ Historici se zabývají například kulturním významem hranice⁶⁰ nebo pamětí krajiny.⁶¹ Tento pohyb v akademické oblasti jde ruku v ruce s občanským aktivismem, v němž hraje místní rozměr historie často klíčovou roli. Příkladný počín na tomto poli představuje putovní výstava *Žmizelé Sudety* (2004) občanského sdružení Antikomplex. Fotodvojice, které zachycují proměny sudetských míst v čase (většinou byla srovnávána předválečná fotografie se současnou), výrazně přispěly k české debatě o odsunu Němců. Antikomplex tento koncept přenášel i do škol. Prostřednictvím webového rozhraní mohly děti tvořit vlastní fotodvojice, jež by zachycovaly proměnu v okolí školy – proto projekt *Krajina za školou*.⁶² Žáci velmi jednoduchým způsobem (srovnáním staré a nové fotografie) získali poměrně ucelenou představu

⁵⁹ Jedním z nejlivnějších konceptů v historické vědě se v posledních letech stala tzv. *místa paměti*, podle nichž badatelé identifikují důležité prostory, postavy, události, jež zaujímají významnou pozici v paměti daného společenství. Tím, že koncept váže paměť na místo, jež nese i metaforický význam (nemusí se jednat o fyzické prostory), se ukazuje, jak významnou roli hraje prostor v současné historiografii. Viz: Pierre NORA, *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*, in: Cahiers du CEFRES 10. Antologie francouzských společenských věd. Město, Françoise Mayer – Alban Bensa – Václav Hubinger (eds.), Praha 1996, s. 40–63. Srov.: Ivan DEJMAL a kol. (eds.), *Tvář naší země – krajina domova*, Praha 2001; Jiří SÁDLO a kol., *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*, Praha 2005.

⁶⁰ Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Geografická evidence a sociální imaginace hranice. Literární a výtvarné reprezentace hranice v reflexi J. A. Komenského v 19. a 20. století*, Dějiny – teorie – kritika 2, 2014, s. 221–236.

⁶¹ Simon SCHAMA, *Krajina a paměť*, Praha 2007; více viz: Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Prostor*, in: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Lucie Storchová a kol. (eds.), Praha 2014, s. 36–45.

⁶² O projektu *Krajina za školou* viz: [online], Centre for Modern Education 2006 [citováno dne: 27. 4. 2017]. Dostupné z <http://krajinazaskolou.cz>.

o vztahu místa a času. Důležitou roli zde sehrálo webové rozhraní, které umožnilo jednoduché nahrávání a úpravu fotografií.

Dějepisné vyprávění a čtení minulosti v prostoru (ve fyzickém prostředí) ještě více usnadnil další vývoj digitálních technologií. Jedním z rozvíjejících se konceptů je například tzv. *augmented reality* (rozšířená realita).⁶³ Za rozšířenou realitu považujeme situaci, kdy do reálného prostředí vstupují další informace prostřednictvím virtuální reality. V tomto případě se virtuální realita spojuje s žitým světem – nejedná se tedy o obávané uzavírání se do virtuálního prostoru,⁶⁴ ale naopak o funkční propojení digitálního a fyzického světa. Koncept rozšířené reality si v poslední době žádá stále více pozornosti, zejména díky rozvoji přenosných mobilních zařízení, který rozšiřování reality velmi zefektivnil.

Uživatel obecně prostřednictvím mobilního zařízení získává informace, které může ihned využít pro lepší orientaci a čtení prostoru. Umožňují to zejména geolokační technologie, jež jsou prostřednictvím mobilních zařízení schopné určit polohu uživatele a zapojit ho do sítě potenciálně zajímavých bodů v okolí. Kromě velkého komerčního potenciálu (například aplikace Foursquare, jež uživatelům nabízí dostupné služby v okolí) skýtá nečekané možnosti například i pro občanské vzdělávání, jak dokládají zahraniční vzdělávací iniciativy a aplikace.⁶⁵ I v českém prostředí se objevují aplikace, jež tuto interakci mobilního zařízení s fyzickým světem využívají pro vzdělávací účely. Za modelový příklad můžeme považovat aplikaci sdružení Post Bellum *Místa paměti národa*.

Tento projekt⁶⁶ spojuje oba výše naznačené trendy – zájem o historii v prostoru a rozšiřování reality. Aktivisté ze sdružení Post Bellum v aplikaci rozmístují na mapu České republiky pamětnická vzpomínání, většinou

⁶³ „In contrast, AR allows the user to see the real world, with virtual objects superimposed upon or composited with the real world. Therefore, AR supplements reality, rather than completely replacing it.“ Citováno dle: Ronald AZUMA, *A survey of augmented reality*, Presence: Teleoperators and Virtual Environments 6, 1997, s. 355–385, zde s. 356.

⁶⁴ Viz např.: kritika digitálních aplikací v publikaci Manfred SPITZER, *Digitální demence jak připravujeme sami sebe a naše děti o rozum*, Brno 2014.

⁶⁵ Příkladem může být např. tvorba vzdělávacích „keší“ (educache) navázaných na aplikaci věnovanou historii a současnosti Berlínské zdi. Viz: Guido BROMBACH, *Mauergeschichte: Sprung in die Freiheit*. [online], 28. 10. 2015 [citováno dne: 27. 4. 2017]. Dostupné z: <https://dotcomblog.de/mauergeschichte-sprung-freiheit/>.

⁶⁶ Místa paměti národa [online], Post Bellum [citováno dne: 27. 4. 2017]. Dostupné z: <http://www.mistapametinaroda.cz>.

spojená s traumatickými událostmi českých moderních dějin. Uživatel si tak ve svém okolí může vyhledávat (rozšiřovat realitu) o pamětnická vzpomínání spojená s místem jeho aktuálního pohybu. Technologie zde tak slouží k povzbuzení zájmu o minulost, běžná realita je v prostoru obohacena o příběhy z minulosti. Kognitivní model zde však není plně rozvinut – uživatel musí obsah aktivně vyhledávat a je zahlcen množstvím míst v aplikaci.

Diskuse vyvolal rovněž projekt *Rozeznění*. V tomto případě měla interakce mezi fyzickým a digitálním prostředím vzniknout na pietním místě v Lidicích pomocí rozhlasové hry, jež by popisovala každodenní život v obci před tragédií.⁶⁷ Kontroverze se vedly jak o dramtizaci a způsob financování, tak o samotné procházení prostorem pietního místa se sluchátky na uších (části dramtizace by se pomocí mobilního zařízení aktivovaly podle toho, kde by se návštěvník nacházel).⁶⁸

Jiné principy digitálních technologií využívají aplikace, které pro větší zaujetí uživatele volí herní princip. Zde vyniká především komunita tzv. geocachingu.⁶⁹ Členové této komunity vytvářejí v reálném prostředí tzv. *cache* (česky keše – poklady), fyzické schránky, ke kterým se uživatelé vzájemně navádějí prostřednictvím GPS souřadnic. Některé tyto keše jsou spojené i s legendou, která navazuje na lokální nebo historický kontext. Přestože herní komunita stojí v prvním plánu na hledání samotných keší a kontext není tak důležitý, lze uvažovat o didaktickém potenciálu této

⁶⁷ Projekt nakonec nevznikl jako oficiální průvodce po lidickém památníku, jak bylo původně plánováno, je ale dostupná aplikace pro mobilní telefony. Viz: *Rozeznění* [online], Sonosféra 2012 [citováno dne: 27. 4. 2017]. Dostupné z: <http://www.rozezneni.cz>.

⁶⁸ ČTK. Občané Lidic požadují zastavení projektu *Rozeznění* – Lidice 2012. *Novinky.cz*, 10. 5. 2012, [online], [citováno dne 27. 4. 2017]. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/kultura/267199-obcane-lidic-pozaduji-zastaveni-projektu-rozezneni-lidice-2012.html>. Názory kritizující financování a samotný akt procházení se sluchátky na uších zaznávají v televizním dokumentu Martina Duška *Rozeznění* (2013). Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1040811009-cesky-zurnal/212562262600004-rozezneni/> [citováno dne: 5. 9. 2017]. Např. hlas jedné z potomků obětí tragédie, která kritizuje akt procházení 8:03–8:42.

⁶⁹ Carmen NEUSTAEDTER – Anthony TANG – Tejinder JUDGE, *Creating scalable location-based games: lessons from Geocaching*, *Personal and Ubiquitous Computing* 2, 2013, s. 335–349. Studie zevrubně popisuje základní principy, na nichž geocaching stojí, za účelem vývoje podobných geolokačních her.

rozšířené sociální praxe. Jedna z her v Praze například provádí uživatele po důležitých místech spojených s atentátem na Heydricha.⁷⁰

Potenciál geocachingu pro vzdělávání spočívá ve funkční práci s geolokací – aplikace přivádí uživatele na místa, na která by jinak nezavítali, nabízí jim alternativu při pohybu v prostoru. Tento model lze přenášet i do jiných aplikací, jež mohou být vytvářeny primárně za účelem vzdělávání. O to se pokusilo sdružení m77, jež prostřednictvím hry *Ostrov pokladů* představuje unikátní přírodní a kulturní krajinu v okolí zámku Veltrusy.⁷¹ Geolokační aplikace tak spojuje různé rámce (environmentální a historické vzdělávání) a při hraní, jež je určeno pro skupiny, upevňuje sociální vazby (hra je zajímavým zážitkem). V tomto případě se obavy o uzavírání se do virtuálních prostorů zdají být skutečně liché.

Jak se ukazuje, aplikace se vzdělávacími ambicemi tak mohou pracovat i s poměrně malým a uzavřeným prostorem, jež umožňuje větší zaujetí uživatele prostřednictvím herních prvků. Zde se otevírá možnost využití vzdělávacích her v prostoru i pro školní vyučování – například v rámci projektového dne nebo školního výletu. První zkušenosti naznačují, že „hra“ se přirozeně proměňuje v nácvik badatelských kompetencí, v jehož průběhu žáci zjišťují informace v terénu a historických pramenech a následně vytvářejí vlastní keše a zveřejňují informace na Googlemaps či na Wikipedii. Digitální aplikace tedy v tomto případě podněcuje žáky k dialogu nejen s historickými materiály, ale i s reálným prostředím. Motivovat žáky k takové práci je vždy složité, digitální aplikace s herními principy nám zde práci usnadňují.⁷²

Při práci s geolokací nebo s interakcí mezi fyzickým a digitálním prostředím nejde o technologii samotnou, ale o princip, který s sebou přináší. Uživatel se může prostřednictvím mobilního zařízení snadno uchýlit

⁷⁰ Anthropoid. Atentát na Heydricha [online], © 2000–2017 Groundspeak [citováno dne: 27. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.geocaching.com/geocache/GC18ZHF_anthropoid-atentat-na-heydricha.

⁷¹ Michaela BUCHTOVÁ – Zdena ŠIMKOVÁ, *Location-Based Games Enhancing Education. Design and Implementation Lessons Learnt*, Atiner's Conference Paper Series EDU2014-0980, Atény 2013, s. 3–11.

⁷² Tímto směrem rozvíjejí řadu let vzdělávací aktivity např. pedagogové a žáci Gymnázia Přírodní škola, jak je patrné ze sborníků školního badatelského projektu Expedice. Expediční práce [online], Gymnázium Přírodní škola 2017 [citováno dne: 27. 4. 2017]. Dostupné z: <http://www.archiv.prirodniskola.cz/expedicni-prace.html>.

k alternativnímu čtení prostoru a odkrývat v něm historická témata, souvislosti či různé paměťové vrstvy. Takovou dovednost by učitel u žáků bez použití digitálních technologií pěstoval jen velmi složitě. Prostřednictvím geolokačních aplikací může žáky oslovit známým jazykem a docílit produktivního výukového efektu. Zapojení do běžné výuky však omezuje organizační zátěž a také vyšší nároky na vybavení školy a aktivitu žáků.

Závěr

Nové technologie se ve výuce dějepisu a v související výuce společensko-vědních předmětů prosazují spíše okrajově, nekoordinovaně a živelně. Státní vzdělávací politiky nejsou dostatečně účinné a mohou být dokonce i kontraproduktivní (příklad DUM). Rozvoj technologií je často spojen s občanským sektorem, státní instituce proto hrají menší nebo druhotnou roli. Učitelé jsou vůči digitálním technologiím spíše ostražití, což může souviset i s jejich důvěrou v tradiční podobu výuky, která se zdá být nástupem digitálních technologií ohrožena. Jak naznačují naše sondy, potvrzující zkušenosti ze zahraničí, mentální bariéra a tradiční podoba kurikula může být pro zavádění nových technologií závažnější problém než jejich reálná dostupnost.

V několika sondách jsme se pokusili ukázat, v jakých vzájemných pozicích se (dějepisná) výuka a digitální technologie aktuálně ocitají. Pohybovali jsme se na škále od technologií vyvinutých primárně pro školní prostředí (interaktivní tabule) až po aplikace, jež školní výuku zatím ovlivňují jen velmi okrajově (geolokace nebo rozšířená realita). Přestože existuje celá paleta inovací, jež mohou digitální technologie přinášet do školní výuky, nevyplácí se přehlížet obecné rysy tohoto procesu. Bohužel z pohledu výuky dějepisu a příbuzných předmětů je rozvoj digitálních technologií zatím spojen spíše s nenaplněnými očekáváními a nevytěženým potenciálem. Přínos technologií je proto třeba promýšlet především na úrovni didaktické reflexe a kognitivní teorie médií – nelze se spoléhat na technologii jako takovou. Je třeba se vždy ptát, jaké nové koncepty a kognitivní situace inovace do výuky přináší. Jaké možnosti sebou nese interakce na digitální tabuli? Jakou výhodu mají digitální prezentace oproti papírovým učebnicím nebo výkladu? Které dovednosti mohou žáci získat během hraní počítačové hry? Jakou poznávací situaci přináší hledání minulosti v prostoru skrze rozhraní geolokační aplikace? Efek-

tivního zapojení digitálních technologií do výuky lze dosáhnout pouze, pokud si podobné otázky budou klást jak učitelé, tak vývojáři. Technologie nepřichází jako cizorodý prvek, jenž by měl ovládnout a zničit staré formy učení. Naopak by měla přicházet s řešením problémů, jež učitele tíží. Přehled trendů ve formách digitální výuky výše ukázal, že tyto problémy mohou být opravdu velmi různorodé – od inovací základní pomůcky učitele (tabule) až po nacházení ztracené motivace žáků nebo upevňování sociálních vztahů ve třídě.

Nedobrovolné cestování laskavého kantora Františka Křeliny

Involuntary Quest of the Kindly Teacher František Křelina

Renata Ferklová

Abstrakt

František Křelina (1903–1976) absolvoval v letech 1924–1925 základní vojenskou službu, zúčastnil se několika vojenských cvičení (jednoho z nich na Podkarpatské Rusi) i mobilizace v roce 1938. Ve fondu Františka Křeliny, uloženém v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, se zachovaly jednak úřední doklady a osobní korespondence k těmto etapám Křelinova života, jednak literární zachycení jeho vojenských zážitků ve formě fejetonů a deníkových záznamů se zajímavými kresbami. V průběhu času za zhoršující se mezinárodněpolitické situace se měnil jeho názor na službu ve zbrani od počátečního pacifistického odmítání ve dvacátých letech k uznání práva, resp. povinnosti bránit republiku v roce 1938.

Abstract

František Křelina (1903–1976) carried out his military service in 1924–1925, took part in several armed forces exercises (including one in Carpathian Ruthenia) as well as in the army mobilization of 1938. The Literary Archives of the Monument of National Literature in Prague holds the fonds of Křelina containing official documents and private letters pertaining to the aforementioned stages of his life. The writer's artistic depictions of soldiering life, such as causeries or journal entries with impressive drawings, have also been preserved. Křelina's attitude to military service developed during the deepening international crisis from an initial conscientious objection in the 1920s to recognizing the right and duty to defend the country in the year 1938.

Klíčová slova

František Křelina (1903–1976) – cestování – vojenská služba – česko-německé vztahy – mobilizace 1938 – tzv. Mnichovská dohoda z roku 1938 – román Bábel – román Soud nad Bábelem

Keywords

František Křelina (1903–1976) – Travelling – Military service – Czech-German relations – 1938 mobilization – 1938 Munich agreement – Babel (novel) – Judgement over Babel (novel)

V osobním fondu Františka Křeliny (1903–1976), který je uložen v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, nalezneme podklady i k méně známým etapám života a tvorby tohoto spisovatele. K takovým patří například pobývání a cestování ve vojenském „mundúru“, které pro vnímavého spisovatele znamenalo nejen zajímavou tvůrčí inspiraci, ale vneslo do jeho duše i odvěký svár mezi křesťanským přikázáním „Nezabíješ!“ a službou ve zbrani. I když se jedná o materiál dochovaný spíše zlomkovitě, je důležitý k pochopení osobnosti, tvůrčího vývoje a morálních a etických postojů tohoto spisovatele. Naším pramenem jsou jednak úřední dokumenty o vojenské službě a doklady o zaměstnání, jednak soukromá korespondence, deníkové zápisky a kresby. Pracujeme nejen s publikovanými fejetony, povídkami a romány Františka Křeliny, ale i se zápisníky, s nevydanými rukopisy jeho díla, i s koncepty a poznámkami.

Každý z pojmů v názvu této materiálové studie má pro její pochopení svůj specifický význam. Proč „kantor“? František Křelina pocházel z Podhradí u Jičína. Po absolvování třetí třídy jičínské měšťanky odešel v roce 1918 na Státní český ústav ku vzdělávání učitelů v Jičíně, který absolvoval v červnu 1922 složením „zkoušky dospělosti“ pro vyučování na obecných školách.¹ Jako zastupující učitel působil na školách v Ústí (západně od Staré Paky), Pecce a Roškopově, kam ho jmenoval Okresní školní výbor v Nové Pace. V roce 1923 byl v novopackém školním okrese nedostatek volných míst, proto nastoupil jako zastupující učitel obecné školy v Hrádku nad Nisou, následovala Louka u Horního Litvínova. Po skončení prezenční vojenské služby vystřídal několik působišť na venkovských obecných školách, kam ho od března 1926 jmenoval Okresní školní výbor v Turnově. Učil v Letařovicích na Českodubsku, na Vyskři, ve Všelibicích, až zakotvil, zřejmě po absolvování dalších zkoušek, o nichž však nemáme

¹ Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond Křelina František, (dále jen LA PNP, f. Křelina František), Doklady vlastní: školní vysvědčení.

doklady, jako odborný učitel na měšťance v Českém Dubu. Po německém záboru tohoto města dostal místo v Praze, byl totiž již učitelem s definitivou. Působil na několika pražských školách, nejdéle na dívčí měšťance ve Vršovicích, po válce ve škole na Spořilově,² v moderní pražské čtvrti, kde se v roce 1939 s rodinou usadil.

Proč „laskavý“? Na tomto místě je třeba poznamenat, že z celého Křelinova životního učitelského působení až do roku 1951 je zřejmé, že mu nebylo jen výdělečným zaměstnáním, ale chápal je jako skutečné poslání, „povolání“ k výchově mladých lidí, pro něž měl veliké pochopení, jak o tom svědčí nejen jeho knihy pro mládež a sborníky dětských slohových prací,³ ale především dopisy plné vděčnosti od jeho bývalých žákyň a žáků.⁴ Když

² Tamtéž, Doklady vlastní: zaměstnání – jmenovací dekrety; zaměstnání – služební příjmy; zaměstnání – ustanovení na místo ve škole, zproštění služby, oznámení kariérního postupu. Doklady o působení na pražských školách se bohužel zachovaly jen zlomkovitě. Např. o působení na Spořilově víme jen z Křelinovy rukopisné poznámky: „*Ustavení na Spořilov od 1. 9. 1949 ztraceno!*“ Ze vzpomínek Zdeňka Kalisty je rovněž známo, že v roce 1947 působil krátce v pohraničí, ve vysídlených Sudetech. Zdeněk KALISTA, *Tváře ve stínu*, Praha 2016, s. 547. Tato kapitola Křelinova života je málo zmapovaná. Z jeho zápisků vyplývá, že po dokončení románu *Na březích Botiče* plánoval napsat román *Země v pohybu* o osídlování pohraničí a volyňských Čechů a sbíral k němu materiály. V jeho zápisnicích z roku 1947–1948 jsou záznamy o osudech reemigrantských rodů z Volyně. Od 5. 12. 1947 učil v Hradišti (5 km jihozápadně od Postoloprť), od 7. 1. 1948 ve Velemyšlevisi (9 km severovýchodně od Žatce.) LA PNP, f. Křelina František, Rukopisy vlastní, zápisníky, deníky: [32] Zápisník označený jako „23“; Tamtéž, [33] Zápisník označený jako „24“; Tamtéž, [34] Zápisník označený jako „25“. Zachovaly se také dva dopisy dcerám, datované Hradiště u Žatce, pošta Dobříčany. Tamtéž, Korespondence odeslaná, osoby: Křelina František Křelinové Haně a Libuši, dopisy z 8.–10. 12. a z 15. 12. 1947.

³ František KŘELINA (ed.), *Dětskýma očima. Sborník slohových prací žákovských z Českého ráje*, Turnov 1934; TÝŽ, *Květnové dni v slohových pracích žákyň druhé měšťanské školy v Praze-Vršovicích*, Praha 1946; TÝŽ, *Děti své doby, jak se jeví v slohových zápisnicích žákyň měšťanských škol pražských*, Praha 1946. Z prozaické tvorby např.: František KŘELINA, *Z bukového dřeva. Kniha klukovských výprav*, Brno 1943; TÝŽ, *Zmijí dědek a jiné povídky pro mládež*, Brno 1946; TÝŽ, *Můj otec kapitán. Kniha dívčího mládí*, Praha 1947; TÝŽ, *Na březích Botiče. Současný román*, Brno 1948.

⁴ LA PNP, f. Křelina František, Korespondence přijatá, osoby: Dochovaly se např. dopisy: Albrechtová Zdenka (z roku 1969), Bubeníčková Milena (z let 1972–1974), Červinková, Doležalová Anda, Kopecká a nezjištěná Květa (společně žákyň ve Vyskří, z roku 1930), Ječná Anna (z roku 1976), Křížek Vojtěch (z let 1950–1976), Kuthanová Milena (z roku 1949), Mesická-Lanyová Dora (z let 1972–1974), nezjištěná žákyň (s. d.), nezjištěná

v roce 1929 odešel ze školy ve Vyskři,⁵ dostával zprávy od svých malých žáků: „Každý den na Vás vzpomínáme, co asi děláte. Od té doby, co jste odešel, jsme se jiného neučili. Teprve teď se začínáme učit zlomky. [...] Slečna učitelka je hodná, ale málo nás naučí a známky dává nespravedlivé. [...] Litujeme, proč jste nás již nedoučil do konce roku. Všecky lidé říkají, že takový učitel, jako jste byl vy, na Vyskři ještě nebyl a nebude. Hodně jste nás naučil a přitom jste byl moc hodný. [...] Teď litujem, proč jsme vás více neposlouchali. Ještě vám jednou děkujeme za vše, co jste nás dobrého naučil a co jste a co dobrého pro nás prokázal.“⁶ Jestliže dívky z obecné školy oceňovaly jeho spravedlnost a schopnost předat jim množství vědomostí, starší žákyně, zvláště s odstupem let, si vážily jeho působení na utváření charakteru mladých lidí. Jeho bývalá žákyně z vršovické školy mu v roce 1968 napsala „dopis [...], ve kterém bych Vám ráda vypsalala vše, zač vám děkuji; za lásku ke všemu dobrému a upřímnému a přímému jednání, prostě za všechno. [...] Jak víte, učilo nás mnoho učitelů, a byli to jistě dobří učitelé, ale opravdu takový pedagog jako jste byl Vy, který jste nás naučil milovat český jazyk, svoji vlast, mít pevný charakter a lásku k lidem a ke všemu dobrému, to je něco, co dovede málokdo. [...] A pak jsem jednoho dne přišla z práce domů a maminka se slzami v očích mi četla zprávu z novin o Vás – z Brna. Víím, že jsme tenkrát plakaly a přály si, abyste se vrátil živ a zdráv a nezlomen.⁷ A teď, po přečtení Vašeho dopisu víím, že jste to Vy, jakého jsem Vás znala – pevný ve své víře a naději. [...] a ještě jednou díky Vám za všechno to, co se povede málokomu,

Jarmila (z roku 1976), nezjištěná Věra (žákyně) (1946), nezjištěný Milan (z roku 1967), Tržilová Věra (1949), Vlasák Jan (z roku 1950). Křelinova bývalá žákyně Irena Zítková, redaktorka nakladatelství Mladá fronta v Praze, pomáhala obětavě v čase uvolnění na konci 60. let knihám Františka Křeliny na svět a psala jim přesvědčivě pochvalné recenze, propagovala je v rozhlasu. Srov.: Tamtéž, Zítková Irena Křelinovi Františku, 3 dopisy a 1 fragment dopisu z let [1967–1970].

⁵ Od 15. října 1929 byl ustanoven na měšťanskou školu v Českém Dubu. František KŘELINA, *Setkání i rozloučení s krajinou pod Ještědem*, in: *Náš Ještěd*. Sborníček lásky ke kraji Karoliny Světlé, který byl od nepaměti pevnou hrází českého života, Český Dub 1969, s. 31.

⁶ LA PNP, f. Křelina František, Korespondence přijatá, osoby: Červinková, Doležalová Anda, Kopecská a nezjištěná Květa Křelinovi Františku, společný dopis bývalých žáků z Vyskře z 18. 11. [1929]. Zachoval se ještě dopis ze 14. ledna 1930, který končí: „Na Vyskři není ještě nic nového a až bude, tak Vám zase napíšeme,“ takže korespondence snad ještě pokračovala.

⁷ Ve dnech 2.–4. července 1952 probíhal před Státním soudem v Brně vykonstruovaný politický proces s tzv. Zelenou internacionálou. V něm byl F. Křelina odsouzen na 12 let. V roce 1960 byl na prezidentskou amnestii podmíněčně propuštěn.

*dát lásku ke všemu krásnému tam, kde je jí opravdu třeba – do srdcí dorůstajících dětí.*⁸

Ačkoliv František Křelina na portrétních i školních fotografiích vypadá velmi vážně, až přísně,⁹ a jeho vlastní korespondence je poměrně věcná, někdy až strohá, dopisy, které dostával, i vzpomínky přátel dosvědčují dobrotu jeho srdce, velikou ochotu k obětavé pomoci a citlivé, laskavé jednání i ve chvílích vlastních obtíží, nesnází i utrpení.

Proč „nedobrovolné“ cestování? V roce 1924 působil František Křelina jako zastupující učitel v Louce v okrese Most. Ministerstvo školství a národní osvěty ho zbavilo služby ve zdejší škole dnem 30. září 1924, aby od 1. října 1924 mohl nastoupit povinnou prezenční vojenskou službu.¹⁰ Mezitím byl už 28. května odvodní komisí Československého doplňovacího okresního velitelství v Jičíně odveden. Na odvodním průkazu se mu dostalo mimo jiného poučení, že jeho případný sňatek by muselo povolit domovské doplňovací okresní velitelství (bod 8.), že nenastoupení prezenční služby bude přísně potrestáno vojenským soudem (bod 14.), a že „*K prezenční službě zavolaný má na základě svolávacího lístku nárok na kreditovanou jízdu železnicí v III. třídě (vyjma rychlíky) z nejbližší stanice místa pobytu nejkratší cestou do nejbližší stanice stanoviště vojenského tělesa (útvary), ke kterému se má dostavit*“ (bod 15.).¹¹ První nedobrovolnou cestu mladého kantora tedy platil „erár“ a vedla z domovské obce Podhradí k 30. pěšímu pluku do Vysokého Mýta, kde byl zařazen do 10. roty.

O jeho bezprostředních zážitcích z vojny se dozvídáme z dopisů, které posílal své budoucí ženě Anně Masopustové na Kadeřavec. Jejich vzájemná korespondence se však týká spíše jejich vztahu, proměňujících se nálad, smutku z odloučení, dohadování návštěv i smlouvání schůzek, pokud František mohl jezdit domů. Vojenský život prokmitává jen jaksí mimochodně. První den nebyl nováček Křelina ani vystrojen, protože měl jít do Hradce do školy pro záložní důstojníky, pak se situace změnila, nějakou

⁸ LA PNP, f. Křelina František, Korespondence přijatá, osoby: Albrechtová Zdenka Křelinovi Františku, dopis z 10. 2. 1969.

⁹ LA PNP, f. Křelina František, Fotografie: vlastní portréty; Fotografie: vlastní z učitelského působení.

¹⁰ LA PNP, f. Křelina František, Doklady vlastní: zaměstnání – jmenovací dekrety; zaměstnání – služební příjmy; zaměstnání – ustanovení na místo ve škole, zproštění služby, oznámení kariérního postupu.

¹¹ LA PNP, f. Křelina František, Doklady vlastní: vojenská služba z let 1924–1947.

dobu měl zůstat a pak být převelen do školy pro poddůstojníky, „víš, to je na frajtry a na takové“.¹² Jak vnímal nový způsob života? „*Je to přelom přenerovělého života. Co je to problém nesmrtnosti, co je to Bergson, Tolstoj, proti správně vyleštěné botě? Nic. Tady je bota, udělej z ní 3x denně zrcadlo. Jinde není nic. Boty ostatně jsou velmi paradoxní výtvar, málo kde ho uvidíš. Veliké, že kdyby mou stopu uviděl někde venku geolog, jistě by napsal podrobnou monografii, že se vyskytl u nás druh mamutu. Ale přitom mačkají. Těžké, ale při obratu se kloužou.*“¹³ Jak je vidět, alespoň humor neztratil. V polovině října byl již v Hradci ve škole: „*Je to pustý život, už nedovedu ani tak vzpomínat, duše je zformována hranicemi rozkazů a křiku. Tady je to přeci lepší.*“¹⁴ Na začátku prosince už zoufale počítal dny do Vánoc: „*Chtěl jsem se učit o tom, jak se lidi zabíjejí a jak se jim páře břicho, ale zdá se, že to umím. Ostatně odtud po Vánocích půjdu, vojenskou kariéru neudělám.*“ Druhý den v psaní dopisu pokračoval: „*Nemám dnes kdy, musím mít mnoho věcí ve vzorném pořádku, abych mohl domů, i tu holku, co se s ní tady miluju, mám zbavit její rezové okrasy, to je práce nadlidská [...] My počítáme život do Vánoc, do Vánoc ještě 2x pucujeme flinty, ještě 17x na execirák, ještě 2x zavináče k večeři, ještě 60x pucovat boty, tady se počítá ráno i večer.*“¹⁵ Po Novém roce doléhala na mladého vojáka únava a smutek, které přetavoval v poetická snění a přirovnání: „*Vojáci večer pucují boty a dívají se v lesklou plochu studánky, která tichounce zpívá mezi smrčky, sklání se nad ní a pravou rukou tisknou své milé [...] ale pojednou se zrcadlí v hlubině studánky hvězdy a měsíc, hvězdička pluje [...], ale jeden voják zesmutněl, vždyť ta hvězda je zamřížovaná, a toto jest okno, kasárenské okno, a hvězdy zhasly, milé pomřely, a vojáci zas mají boty a vixs a stesk, amen [...] leží na mě ta vojna dnes jak na přejetém psu nákladní automobil, víš, tom psu, kterého přejeli právě, když svým huňatým ocasem zpíval krásu světa a hovězí kosti.*“¹⁶ Básnické obrazy v dopisech prozrazovaly mladého lyrického básníka, který již zaznamenal několik drobných publikačních úspěchů.¹⁷ Podle ateliérových fotografií soudíme,

¹² LA PNP, f. Křelina František, Korespondence odeslaná, osoby: Křelina František Křelinové Anně [3], dopis z 2. 10. 1924.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž, dopis z 14. 10. 1924.

¹⁵ Tamtéž, dopis ze 4.–5. 12. 1924.

¹⁶ Tamtéž, dopis z 12.–13. 1. 1925.

¹⁷ První báseň *Kaplička v lese* otiskl v *Studentském časopise* 1922, v témže roce pronikl i do *Cesty a Československých novin*; v turnovské revui *Sever a Východ*, kterou spoluredigoval, mu první básně vyšly v roce 1925.

že vojnu přece opouštěl jako „šarže“, se třemi „peckami“, zřejmě četař. Ale zrovna ty jeho vixem nablýskané boty jsou schovány za tabulkou.¹⁸

Zdá se, že zážitky z prezenční služby v Křelinovi literárně uzrávaly teprve na konci dvacátých let. V jeho literární pozůstalosti je uložen ne zcela dopracovaný román, jehož hlavní část, která má i obsah, čítá 92 listy kvartového formátu. Názvy kapitol jsou: Bábin pohřeb; Země, bohatá mlékem a strdím; Rod, jenž byl vyhuben z gruntu a z mysli; Rekrut; Život vojenský – život veselý; Puška; Sen; Monolog; Člověk jeskynní.¹⁹ Rukopisu však chyběl titulní list. S touto poslední verzí románu souvisí hojně fragmentů, náčrtů koncepce i poznámek k jednotlivým kapitolám, vyměněných stránek. Jsou různě datovány léty 1927–1928, zdá se však, že autor na textu pracoval ještě v následujícím roce 1929. Když František Křelina v roce 1963 vzpomínal na svou ranou tvorbu, přisoudil románu titul *Člověk jeskynní*,²⁰ i my ho proto tak, s jistými výhradami, nazýváme.

Je to příběh mladého muže, jehož osud byl předznamenán smrtí otce v první světové válce. Jeho první pocity v kasárnách pravděpodobně vyjadřují i pocity Křelinovy: *„Byl jistě nejtišším vojákem, jenž rukoval toho roku. A tento pocit, že je kamsi strhován bez své vůle, měl po celý den. [...] Ondřej nikdy nezakusil takový stav tupé bezmoci, jakým byl jat uprostřed davu nováčků.“*²¹ Jako rekrut se Ondřej vyrovnává s vojenským životem, nutností zachovávat řád, drilem, vnucenou poslušností. *„[Ni]kdo se jich neptá, co si myslí, co cítí a proč hrbí ramena. Držet hubu! je vojenský zákon, jenž přetrval věky, staletí i tisíciletí,*

¹⁸ LA PNP, f. Křelina František, Fotografie, vlastní z vojny.

¹⁹ LA PNP, f. Křelina František, Rukopisy vlastní, próza: [Člověk jeskynní] [1].

²⁰ Autor v roce 1963 vzpomínal na tento svůj nevydaný román: *„Na Vyskři psal román Člověk jeskynní. Nevyšel. Jenom si pamatuju, že byl protivojenský, pacifistický. Útočný nájezd proti vojákovi.“* Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky (dále jen ÚČL), složka Křelina František. Dopis F. Křeliny Rudolfovi Havlovi z ÚČL z 1. 7. 1963, příloha s biografickými a bibliografickými údaji, s. 3. Respektujeme znění tohoto názvu s jistými rozpaky. Jak jsme viděli, takový titul má až poslední kapitola románu, publikované úryvky s označením: *„(Z historie Člověk jeskynní)“* jsou také z této kapitoly (srov. k tomu: pozn. č. 27). Původní titulní list s rukopisným označením: *„Člověk jeskynní. Historie let po válce. Začato v říjnu [19]27“* byl vyřazen a přehnutý použit jako obal rozvrhů posledních kapitol a náčrtů textu (viz pozn. č. 24), což naznačuje, že autor nebyl s titulem spokojen. Vzhledem ke Křelinově zprávě z roku 1963 jsme se nakonec rozhodli ho při zpracování vrátit k celku textu románu a všechny dochované rukopisy uložit pod tímto titulem.

²¹ LA PNP, f. Křelina František, Rukopisy vlastní, próza: [Člověk jeskynní] [15], fragment, s. 27.

a bude vždy hlavním pojátkem armád.“ Ondřej Hořák prožívá v kasárnách „zlé chvíle, zmatené i kruté vidoucím pohledem. Dřív mu leštění bot nebylo než pitomým úkonem, hyzdícím den každou volnou minutu. Ale podej čertu prst a máte celou ruku! Dobře, uznáš konec konců, že nutno tak činit a poslechněš. Nepochlehněš však jednou právě tak bezmyšlenkovitě rozkazu, jenž poručí zapálit, vyplenit ves, vyhodit most? Dobrá, řekneš, číňme pořádek! Ale není to systém, plán, stroj, jehož kola tě omílají jako zrno, zbavující tě vůle? [...] Není to dresura zvířete, které poslechně, byť se vrhalo v zkázu?⁶² Promýšlí důsledky, které budování armády přináší a odmítá vojsko a zbraně jako takové: „Mluvoť jim o hrůzách přešlé války – a proslujete moudrostí, [...]. Ale pohaňte budoucí, k níž se dnes chystají [...], budete jako prašivý vyvržen z lůna jejich [...], ale strážte se zavrhnout vojsko, pýchu národů! Strážte se slovem dotknouti soldatesky, neboť vrhli by se na vás a, zaklínajíce se mírem, roznesli by vás na podpatcích bot.“⁶³ A v jiné verzi vidí konflikt mezi vlastenectvím a láskou ke všem lidem: „Budete mi vytykáti, že ohrožuji vlast. Ale což to netýká se druhých, kteří mluví i jiným jazykem? Nezbžňuji i je jako vás?“ Přemýšlí o lidské historii, i koloběhu válek a nepoučitelnosti lidského pokolení: „Vždyť tady nejde jen o vraždu. Je-li vám to nutností, zabijíte, válčíte, pleníte a mordujete. Ale tady jde o smysl všeho života. Jak může člověk žít, uvědomuje si, že může býti jednoho dne vehnán na jatka a tam zabit bez osobní viny? Jak může žít, je-li odvěkým zákonem, jak sami prohlašujete, mord, pak mír, až do té doby, dokud obilné komory nebudou plny a pak opět mord, opět mír, a tak stále v kruhu, bez konce.“ Následují i další obrazná přirovnání opakujícího se sebezničujícího chování lidstva. Děsivá byla myšlenka, že snad ničení a zabíjení je v lidské přirozenosti a že válkám nelze vzdorovat: „Jak by bylo lze uvěřit v duši, když by představa jatek měla být vrozená dětem v peřince a posvátná starci nad hrobem?“ Několikrát se v různých náčrtech opakují apokalyptické obrazy a představy budoucnosti až mrazivě prorocké: „Jaké bude příští vraždění? Ó hrůzo! Nemluvnata budou dušena plynem jako nějaká morčata, která byla zachváćena prašivinou.“ Lidská i společenská svoboda se mu stala hodnotou problematickou: „A má-li svoboda přispět k otroctví a lži, zdaž nemá býti vyrvána jako koukol a vržena v oheň, aby byla spálena na beztvárný popel? A mají-li svazky národů uvrhnouti lid do propasti zjitřených

⁶² LA PNP, f. Křelina František, Rukopisy vlastní, próza: [Člověk jeskynní] [14], fragment, s. 51 (číslo napsané tužkou).

⁶³ Tamtéž, [Člověk jeskynní] [15], fragment, s. 27.

*nejnižších vášní, zdaliž nemají být přetřhány jako okovy, vážící ruce?*²⁴ Jak by měl člověk rozumět cvičení s bodákem a ve střelbě? Učí-li se dokonale ovládat všechny způsoby zabíjení, tedy vraždy, není horší, než vrah, zabíjející z vášně, vzteku, ziskuchtivosti? Cvičením se vražda zmechanizuje jako stroj, odlidští se. „*Nevraždíš-li vojáku, každého dne, míře na figuru cíle [...]?*“ Nebere ve svých úvahách na omluvu ani konání na rozkaz, protože „*každý je sám sobě zodpověden, svým vlastním bytím, vlastním svědomím, vlastní vírou*“.²⁵ Vážným dilematem svědomí bylo Ondřejovi i cvičení s puškou: „*Hurá, hurá, řvali okolo něho, rozkochaní radostí hry, ale Ondřejovi zanikl hlas v hrdle,*“ skvrny od rzi na pušce ho vyděsily jako stopy krve a „*vidí před sebou [...] hrozné, smrti vykoupené a životem zapomenuté: nezabiješ.*“ Ondřej končí jako vojenský zběh, žijící poustevnickým životem v horách: „*I vyšel před jeskyni a zíral do kraje. Pane, což by to mohlo být bez smyslu. Tato velebnost země, prostoru?*“ V jiné verzi zase uvažuje: „*Což věříte, blázni, že bůh není než myšlenka, kterou si vytvořil člověk, jsa ustrašen, zdeptán, zbezradněn? Není-liž člověk obdarován světlelem poznání?*“ Autor zvažoval i další variantu vyjádření Ondřejova existenciálního hledání a nalézání: „*Ale já řeknu: Jsi, Bože. Jsi, smysle všech věcí. Jsi, světlo světa. Ale já řeknu: Pochyboval jsem, a teď jsem našel; nevěřil jsem, teď jsem uvěřil; bloudil, našel cestu; žíznil, napojen, lačen – nasycen.*“ Je jisté, že úvaha o Bohu měla, jak si napsal do poznámek ke koncepci knihy, celý příběh zakončit: „*Až tady Bůh. Tím skončí. Bohem.*“²⁶ Pro mladého spisovatele bylo obtížné pro tuto ideu najít to nejpřiléhavější vyjádření.

Pouze několik upravených částí František Křelina publikoval jako drobné povídky v časopisech.²⁷ Pro pochopení autorova tvůrčího zápolení s tématem jsou nejzajímavější právě ony fragmenty, koncepce, náčrty a vyřazené části, které bezprostředně zachycují vír myšlenek a rodící se nápady. Jejich styl je patetický, s četnými ozvuky biblických textů, myšlenky často jen načrtnuté a nedotažené svědčí o urputnosti hledání a závažnosti

²⁴ LA PNP, f. Křelina František, Rukopisy vlastní, próza: [Člověk jeskynní] [3], fragmenty s náčrty, nestránkováno. Všechny předchozí citáty jsou z těchto náčrtů psaných na dvou dvoulístech papíru kvartového formátu.

²⁵ Tamtéž, [Člověk jeskynní] [1], s. 55.

²⁶ Tamtéž, [Člověk jeskynní] [3], srov.: pozn. č. 20.

²⁷ František KŘELINA, *Žehrov o Václavské setbě*. (Z historie Člověk jeskynní), Časopis agrárního studentstva 7, 20. 4. 1928, s. 102–105; TÝŽ, *Pohřeb*. (Z historie Člověk jeskynní), Československá republika 240, 1928, nedělní příloha 7. 10. 1928, s. 1–2; TÝŽ, *Divoký jeřáb*. (Z historie Člověk jeskynní), Venkov 95, nedělní příloha 21. 4. 1929, s. 1–2.

problému, mladistvé existenciální krizi. Postupně byl text propracováván, ale i onen rozsáhlý celek členěný již do kapitol je pouhým konceptem s množstvím škrků a vsuvek. V průběhu práce se možná vytratil jeho bezprostředně buřičský protest a varovné memento, možná také v postupně se konsolidující společnosti, která pomalu zapomínala na válečná traumata, ztratil příběh svou naléhavost, minul jeho čas. Pro mladého literáta, který pobýval na venkově vzdálen kulturním centrům, nebylo jednoduché, aby pro román získal nakladatele. Dosud totiž publikoval převážně časopisecky, knižně pak jen drobnou sbírku básní a knížku próz.²⁸ Kritika přijala dobře jeho poezii, ohlasy jeho prvních próz byly však rozpačité: „*Celková bilance všech pěti próz vyznívá tím dojmem, že sice zachycují selské typy tak, jak žijí, ale způsobem nedomyšleným a nehotovým. Ovšem, je to debut.*“²⁹ To autorovi, který v příběhu Ondřeje Hořáka zápasil s tak složitými etickými a morálními otázkami, jistě odvahy nedodalo.

Druhá cesta Františka Křeliny na vojenský účet byla daleká. Čtyřtýdenní povinné cvičení ve zbrani absolvoval o prázdninách, 3.–30. července 1928 na Podkarpatské Rusi, v Chustu, respektive rusínsky v Hustu. Vyjel na ně z Vyskře, kde tehdy učil on i jeho žena Anna. V té době měl již hodnost podporučíka v záloze a sloužil u 9. roty 45. pluku.³⁰ Toto exotické místo si vybral dobrovolně, 17. července psal své ženě Anně v dopisu plném stesku: „... až dnes vím, že jsem od Tebe daleko, dřív, i tehdy, když jsem sám volil tuto dálku, nikdy jsem si neuvědomil, jak vzdálen budu.“³¹ Vlastní rozhodnutí dosvědčuje i dopis jeho kamaráda od „třicátníků“ z Mýta Vildy, který je zklamán, protože zřejmě počítal se setkáním na společném cvičení: „*Člověče, co Tě to napadlo táhnout na P[odkarpatskou] R[us]! Ostatně je v tom jistá vypočítavost – spojit protivné se zábavným (nebo poučným?). Cestovateli. A to jsi nevěděl, že budu rukovati také já? Ukrutníče, kdybych nevěděl, že tak činíš z touhy*

²⁸ TÝŽ, *Půlnoční svítání. Verše z let 1925–1926*, Turnov 1927; TÝŽ, *Hlas kořenů. První próza*, Praha 1927. První román *Hlas na poušti*, který dokončil v roce 1931, mu vydalo nakladatelství J. Otto až v roce 1935. Právě v tomto roce získal F. Křelina pevnou publikační základnu v nakladatelství Novina, v edici *Hlasy země*, a později za války v edici *Česká tvorba*, kterou redigoval.

²⁹ K. J. LETEN, *Básně a prosy Františka Křeliny*, *Časopis agrárního studentstva* 1–2, 1927/1928, s. 24.

³⁰ LA PNP, f. Křelina František, *Doklady vlastní: vojenská služba z let 1924–1947*.

³¹ LA PNP, f. Křelina František, *Korespondence odeslaná, osoby: Křelina František Křelinové Anně [7]*, dopis ze 17. 7. 1928.

*po zhlédnutí polonin, medvědů a mukačevských židů, proklel bych Tě do horoucích pekel.*³² O tomto pobytu máme již větší množství zpráv, jak z korespondence s manželkou Annou, tak ze zápisníku, kam si pilně poznamenával zážitky a také kreslil. Protože vojenský život se zpočátku odbýval pouze ve všedních dnech od rána do odpoledního rozkazu, letní pozdní odpoledne a neděle a svátky mohly platit výletům do okolních hor, lesů i vsí. Námětem jeho kreseb je příroda, lidová architektura i lidé a zvířata. Nejsou to kresby nijak zvlášť povedené, na vysvědčeních z učitelského ústavu míval skoro vždy jen dobrou (stejně jako z krasopisu, zato z českého jazyka byla vždy výborná!),³³ ale jako dokument jeho zájmů mají svou cenu i pro nás. Začátek vojny byl klidný, „*zopakoval jsem si ty staré stavy: stát, čekat věčně na cosi, vidět snaživce a patolízaly, nadutce a poděšence, být mezi nimi beze slova jako stín a mlčet. Ale dali mi na to šavli, důkladnou a nikoliv ze dřeva, má však tu vadu, že je mi dlouhá a působí mi dosti starostí, neboť nes ji jak nes, nikdy její poloha není taková, aby se nepletla pod nohy...*“ Chust byla víc vesnice než město a bydlel v ulici „*proti níž mašovská silnice je nejmíně bulvár*“. Obdivoval zdejší přírodu, navečer „*les voní pronikavě černým bezem*“, ale panovala v tu dobu veliká únavná vedra.³⁴ Husovy oslavy 6. července sice vojsko připomínalo, ale oslava se moc nepovedla, „*protože se čekala nějaká komunistická výtržnost*“. Svátky však umožnily žít „*životem docela civilním*“.³⁵

Klidná služba však netrvala dlouho a ani tentokrát František neprožíval vojnu lehce, „*ta vojna utíká tak pomalu a začíná do tuha. Ve středu vstávat ve čtyři, do 11. na cvičišti, od ½ 3 odpol. do ½ 7 cvičení venku, o ½ 7 poplach a znovu ven a přišli až ve čtvrtek v 7 ráno, [...] vojna jinak je fajn, pokud lze, ale pořád čekat, maširovat a zas čekat, a tak to je protivné a unaví to, zoláště v těchto vedrech zde. [...] Už jen 14 dní, ale toť moře času a pralesy hodin stesku.*“³⁶ Ani na korespondenci někdy nezbývalo času, „*vždycky se chystám psát, ale je to tak těžké v tomto životě, v němž člověk nemá pomalu chvíle pro sebe. Ty myšlenky [na Tebe] jsem měl včera v noci, či vlastně dnes ráno velmi časné, neboť jsme spali na střešnicích v lese pod stany a vstávali dřív než ptáci. Toto Ti píši v kasárnách,*

³² LA PNP, f. Křelina František, Korespondence přijatá, osoby: nezjištěný Vilda Křelinovi Františku, dopis z 22. 6. 1928.

³³ Srov.: pozn. č. 1.

³⁴ LA PNP, f. Křelina František, Korespondence odeslaná, osoby: Křelina František Křelinové Anně [7], dopis z 2.–3. 7. 1928.

³⁵ Tamtéž, dopis z 5.–6. 7. 1928.

³⁶ Tamtéž, dopis ze 14. 7. 1928.

mámt' službu a zase nebudu spát doma (právě teď přijel zas nějaký generál [...]) a zejtra noční cvičení, to si snad zdřimnu někde na mezi, půjde-li to.“ Už věděl, že si místo svého příštího cvičení rozmyslí lépe, nechtěl být tak daleko od ženy a od domova.³⁷

František Křelina žil samotářsky, obědval a večerel v důstojnické jídelně, protože to bylo nejlacinější, ale přiznával: „... *nepromluvíím za celé jídlo obyčejně ne slovo, ale ani slabiku*“.³⁸ Ani na vycházkách ho společnost netěšila, požádal sice jednoho z vojáků, který měl fotoaparát, aby mu udělal nějaké dokumentární snímky, ale upovídaný společník ho nepříjemně rozptyloval. Ani po večerech nenacházel ve vojenské společnosti spřízněnou duši k hovoru: „*Teď večer jsem se toulal sám, neboť to už je má podoba, nemluvit a sám být, byl jsem ve třech hospodách, nikde nemaje stání.*“³⁹

Smyslem tohoto vojenského cestování byla evidentně literární inspirace: „... *já tu skutečně studuji, ba pustil jsem se i do azbuky, byl jsem v neděli ve 2 hod. vzdálené cerkvi, sbírám materiál (píšu poznámky i kreslím), objednal jsem a čtu zeměpisnou knihu [o Podkarpatské Rusi – pozn. autorky]. [...]* „*Bude-li Vašek [Prokūpek – pozn. autorky] stát v slově, byla by z toho kniha, ale při systematickosti musím být aspoň pak týden na poloninách, neboť bych nedokázal psát o tom, co jsem neviděl ze všech stran.*“⁴⁰ Předsevzal si využít všeho volného času a poznat z této neznámé země co nejvíce: „... *odpoledne jsem šel do 2 hod. vzdálené rusínské vsi, včera (pátek) od 4 do ½ 8 navečer, a tak večer vždycky přijdu a spím dřív než dolehnu. [...]* *Je mi to tu dlouhé, moc dlouhé a jsem jediné tehdy spokojen, sednu-li si doma, abych si četl nebo psal [...], ale přesto jsem rád, že nepoznávám tuto zem temnoty, ten kraj dřeva, skotu a židů, ty vesnice Rusňáků, ne jako turista, ale jako člověk, jenž v té zemi žije jakýmsi (být sebehorším) povoláním.*“⁴¹ Z posledních slov zřetelně plyne jisté pohrdání vojenským stavem. František Křelina počítal dokonce s delším pobytem, organizoval cestu své ženy Anny, dále měli přijet ještě přátelé Smolíkovi a v Pardubicích k nim měli přistoupit Prokūpkovi, vypisoval jim i jízdní řád. Plánoval cestu z Chustu vlakem do Jasiny, pak týdenní putování do Volavoje: „... *tam pěšky, pralesy, poloniny, medvědi, bez lidí, pustina a krása*“.

³⁷ LA PNP, f. Křelina František, Korespondence odeslaná, osoby: Křelina František Křelinové Anně [7], dopis z 19.–20. 7. 1928.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Tamtéž, dopis ze 14. 7. 1928.

⁴⁰ Tamtéž, dopis z 9. 7. 1928.

⁴¹ Tamtéž, dopis ze 14. 7. 1928.

Odtud autobusem zpět do Chustu. Upozorňoval, co je nezbytné vzít na cestu: ruksak, teplé oblečení, deku, jídlo (i chleba), do vlaku i pití.⁴² Křelina postupně slevoval z velké pěší cesty, přesto však z korespondence není zcela jisté, zda paní Anna s přáteli dorazila, naše stopa končí na konci července přáním: „*Moc a moc Tě znovu prosím, abys přijela...*“⁴³ Ještě 21. července paní Anna píše, že odcestuje, program by se jí líbil, ale obává se, že ho nebude možno dodržet: „*Vašek si představuje, že se usadíme někde ve vsi a nebudeme vůbec moc chodit [...] Dělej program hodně střízlivě s ohledem na všechny.*“⁴⁴

Pokud jde o literární zpracování této podkarpatoruské inspirace, svůj plán velké prózy či dokonce románu Křelina neuskutečnil. Vytěžil z ní fejetony do *Venkova*, které vycházely na pokračování v červnu roku 1929 s názvem *Země dřeva a skotu*. Je to impresionistické líčení zážitků z neznámé a cizí krajiny, jejíž rozličně se měnící tvář charakterizoval letem ptáků. Čáp, „*pták, opředěný mythem a blahorečený všemi, jimž se uhnízdil na střeše*“, mu symbolizoval nekonečně únavné roviny pusty s řekou Tisou. Pak se objevilo mírné lesnaté středohoří s údolím řek Rikou a Husicou, země pastvin a drobných polí, pasáků koní a krav, nad níž uviděl kroužit káně, „*podobno ovčáckému psu, jenž v kruzích obíhá stádo*“. Konečně došel i do vysokých hor, kde cesty vedou podél vody, bystřin a potoků, a v té výšce uviděl orla, „*bratra oblak a větrů [...] vládce výšek a plání [...]*“. Tento dravec pro něho byl „*symbol divočiny dosud nezkracené, pralesů [...], vládce a král této krajiny.*“⁴⁵

Rok 1930 byl příznivý pro finance Křelinovy rodiny, protože Okresní školní výbor v Turnově upravil Františku Křelinovi jeho služební léta, tedy dobu jeho praxe. Výnosem ministerstva školství a národní osvěty se totiž do počtu služebních let dodatečně započítávala i doba prezenční vojenské služby, takže se rázem posunul v hodnostní třídě a platovém stupni.⁴⁶

⁴² LA PNP, f. Křelina František, Korespondence odeslaná, osoby: Křelina František Křelinové Anně [7], dopisy ze 17. 7. a 19.–20. 7. 1928.

⁴³ Tamtéž, dopis z 26.–27. 7. 1928.

⁴⁴ Tamtéž, dopis z 21. 7. 1928.

⁴⁵ František KŘELINA, *Země dřeva a skotu I.*, Venkov 133, 7. 6. 1929, s. 8; TÝŽ, *Země dřeva a skotu (Pokračování)*, Venkov 135, 9. 6. 1929, s. 9; TÝŽ, *Země dřeva a skotu (Dokončení)*, Venkov 141, 16. 6. 1929, s. 10. Téma této země románově zpracoval Křelinův přítel Josef KNAP, když v roce 1937 vydal román *Pusťta* o marném zápase českých přistěhovačů s touto podivnou krajinou.

⁴⁶ LA PNP, f. Křelina František, Doklady vlastní: zaměstnání – služební příjmy: určení hodnostní třídy, platového stupně a služebních požitků z let 1923–1950.

V tomto roce 1930 také Křelina, který již pravidelně přispíval svými fejetony, recenzemi a zprávami z kulturního světa do *Pojizerských listů*, *Venkova* i dalších časopisů, uveřejnil ve *Venkově* čtyři fejetony s vojenskou tematikou. Řazeno chronologicky, vycházely fejetony k aktuálním vojenským termínům: na jaře byly otištěny *Odvody*, o prázdninách *Žáložníková vojna a Plukovní cvičení třicátníků proti devátým*, na 1. říjen vyšel reálný i fejetonový *Nástup nováčků*.⁴⁷ Jistě tu využil i svých vzpomínek, protože k 30. pěšímu pluku, nesoucím nyní čestný název Aloise Jiráska,⁴⁸ příslušel nejen jako rekrut, ale později i na cvičeních jako záložní poddůstojník. Je však pravděpodobné, že tu měl příležitost kasárna ve Vysokém Mýtě opět navštívit, tentokrát dobrovolně jako civilista a novinář.

Jisté je, že se jejich vyznění zcela diametrálně odlišuje od pacifisticko-křesťanských úvah Ondřeje Hořáka. Jsou to uhlazená slohová cvičení, zcela loajální k československé branné moci, působící spíše jako propagační letáky o skvělosti ducha naší armády. Možná byly napsány na objednávku redakce, protože v létě toho roku 1930 věnoval *Venkov* vojenským záležitostem značnou pozornost. Nacházíme tu kratší zprávy i delší články doplněné dokonce fotografiemi, například o slavnosti osmačtyřicátníků, o hraničářském praporu v Děčíně, o cvičení železničního pluku, o leteckých manévrech,⁴⁹ celostránkový prostor byl věnován desátému výročí vojenské akademie v Hranicích⁵⁰ atd. Pravděpodobně to souviselo s desátým výročím uzavření první ze smluv tzv. Malé dohody, které byl věnován velký prostor v příloze *Venkova*.⁵¹

Jak podle Křelinových fejetonů vypadal první den záložníková cvičení?
„*Ne, nejsou to nováčci. Četař vyhrkl své: pátá roto! A hle, oni tu stojí jako příkovaní.*“

⁴⁷ A. M. [= František KŘELINA], *Odvody*, *Venkov* 68, 20. 3. 1930, s. 3; K. Janda [= František KŘELINA], *Žáložníková vojna*, *Venkov* 117, 30. 7. 1930, s. 2–3; K. Janda [= František KŘELINA], *Plukovní cvičení třicátníků proti devátým*, *Venkov* 184, 7. 8. 1930, s. 2–3; K. Janda [= František KŘELINA], *Nástup nováčků*, *Venkov* 231, 1. 10. 1930, s. 2–3.

⁴⁸ Od 31. května 1929 nesl vysokomýtský pluk čestný název 30. pěší pluk Aloise Jiráska.

⁴⁹ Např.: NEPODEPSANÉ příspěvky: *Nedělní slavnost našich osmačtyřicátníků*, *Venkov* 143, 19. 6. 1930, s. 4; *U prvních hraničářů, hraničářský prapor v Děčíně*, *Venkov* 139, 14. 6. 1930, s. 3; *Žápadočeské manévry*, *Venkov* 211, 7. 9. 1930, s. 4; *Železniční pluk při práci. Cvičiště u Pardubic u Chrudimky*, Tamtéž, nedělní příloha, s. 1.

⁵⁰ Např.: *Deset let naší vojenské akademie*, *Venkov* 175, 27. 7. 1930, s. 1; *Jubileum vojenské akademie*, *Venkov* 176, 29. 7. 1930, s. 3.

⁵¹ Např.: Škpt. KALTA, *Do třetice kolem Malé dohody*, *Venkov* 223, 21. 9. 1930, nedělní příloha, s. 1.

*Všecko člověk zapomene, všecko se z hlavy vytratí, jen vojna ne. [...] Zahřměte těmto pěšákům rozkaz a jejich údy samy od sebe zaujmou polohu; [...], rota má konečně hlavu i patu, i začíná nejdříve pochod, obraty, vyřízení, což je vojenská abeceda. Ještě před půl hodinou byla to horda; strkali se, pletli se jeden druhému, překáželi si, leč teď už mají formu, vyřízení, krok – a elán. [...] Obvykle těžce a důkladně píší domů ženám, mlčky, každý zahloubán ve svůj stesk. Ale všecko má svůj čas. Když u brány začínají večerku, lezou na kavalec směříce a žertující, nejsou žádné rekruti, aby vzdychali. Vyznají se v tom! Umějí popadnout vojnu za rohy! Jsou to záložníci a za tři neděle všichni jak tu jsou, budou doma. Tak spěte chlapi, ať se vám něco hezkého zdá!*⁵² Fejetony vyšly pod šiframi A. M. a K. Janda, kterými se František Křelina občas podepisoval. Motiv onoho skutečného plukovního cvičení použil později ve své povídce *Dva kraje* z knihy *Jalovčí stráně*.⁵³ Hlavní myšlenkou této prózy je však sepětí člověka s jeho rodnou půdou a krajem, věčný smutek a stesk dívky, která z rodné horské vsi odchází za svou láskou do rovinatého kraje. Téma manévru a péče o zraněného vojenského koně jsou pak jen prostředkem, aby se mohli seznámit a zamilovat do sebe hoch z roviny a dívka z hor. Idea osudového sepětí člověka s půdou docházela svého naplnění v tvorbě spisovatelů-ruralistů, k nimž patřil i František Křelina jako jeden z jejich nejzajímavějších představitelů. Teoretik a kritik tohoto generačního seskupení Josef Knap je však raději nazýval „básníky selství“ nebo „literáty české půdy“.⁵⁴

Další Křelinovy vojenské fejetony následovaly až za dva roky, v srpnu 1932, a nepřekvapuje, že reportáže se opět týkaly posádky ve Vysokém Mýtě: *Vojenské zátiší 30. p[ěšího] p[luku] A[l]oise] Jiráska ve Vysokém Mýtě a Slavnost Jiráskova pluku ve Vysokém Mýtě*.⁵⁵ V prvním popisuje nové úpravy kasárenských budov, ve druhém jednotlivé části celodenního programu vojenské slavnosti, opět jako chválu dobré úrovně vojenského života záložníků i rekrutů. Oba vyšly pod značkou K. Styl těchto článků svědčí o autorově osobní účasti, a to v pozici hosta, nikoliv aktéra v uniformě.

⁵² K. Janda [= František KŘELINA], *Záložníková vojna*, srov.: pozn. č. 47.

⁵³ František KŘELINA, *Jalovčí stráně. Novely a povídky*, Praha 1937; 7. přepracované vydání, Praha 1967, s. 30–45.

⁵⁴ Josef KNAP, *Literatura české půdy*, Praha 1939; TÝŽ (ed.), *Básníci selství*, programový sborník, Praha 1932.

⁵⁵ K. [= František KŘELINA], *Vojenské zátiší 30. p[ěšího] p[luku] A[l]oise] Jiráska ve Vysokém Mýtě*, Venkov 187, 9. 8. 1932, s. 1–2; K. [= František KŘELINA], *Slavnost Jiráskova pluku ve Vysokém Mýtě*, Venkov 196, 20. 8. 1932, s. 1–2.

Nové vojenské cvičení, o němž jsme informováni, absolvoval František Křelina v srpnu roku 1934 v Orlických horách, v Rokytnici. Touha poznávat pomocí vojenské uniformy nové kraje ho už zjevně opustila a zůstal věrný svým vysokomýtským „třicátníkům“. I zde ho zajímala především mírná krása horské krajiny, v jeho zápisníku najdeme několik kreseb.⁵⁶ Výraznější stopu tohoto měsíčního pobytu v uniformě však nenacházíme ani v dochované korespondenci, ani v zápisnicích, ani v literární tvorbě.

Nejdramatičtějším, i když nejkratším úsekem Křelinova života v uniformě byla mobilizace v roce 1938. A cestování od 24. září do 12. října, kdy se demobilizovaný voják vrátil domů, bylo opravdu hodně. Podle jeho záznamů v zápisnicích a podle úředních dokumentů jsme udělali itinerář, kde však pravděpodobně bude leccos chybět, jak si v návalu práce nestačil vše zapsat. Poručík v záloze František Křelina byl povolán z Českého Dubu, kde učil a žil s rodinou od roku 1930, a jehož kraj si zamiloval, pravděpodobně 24. září ke svému 30. pěšímu pluku Aloise Jiráskova do Vysokého Mýta. Křelina se stal velitelem 2. strážní roty, která čítala podle prvního seznamu 21 mužů,⁵⁷ a k níž si do zápisníku poznamenal: „*je to zvláštní vojna a lidé si mě pamatují ještě po čtrnácti letech a chtějí ke mně ... = do mé strážní roty, která odjede do Poličky 28. IX. 1938*“.⁵⁸ Rota byla tedy určena ke strážní službě v První vojenské muniční továrně v Bořinách u Poličky.

Zdejší služba však nebyla bez problémů. Křelina si stěžoval, že nebyl dodržen mobilizační plán a on nedostal k rotě ani účetního, ani výkoného, ani zdravotního poddůstojníka, které musel nahradit nezkušenými lidmi z mužstva, v kanceláři neměli jediný tiskopis, ba ani razítko, ač o ně několikrát žádal. „*Tím se stalo, že služba u takové roty byla velmi namáhavá a nepravděpodobná.*“⁵⁹ Nastaly komplikace se čtrnácti nemocnými vojáky a jejich převozem do nemocnice v Poličce civilní sanitkou,⁶⁰ protože „*v tom chao-*

⁵⁶ LA PNP, f. Křelina František, Rukopisy vlastní, zápisníky, deníky: [11] zápisník označený jako „4a“ – [správně by mělo být „3a“], datováno Velikonoce 1934 – srpen 1934; obsahuje poznámky o vojenském cvičení a kresby (Orlické hory, srpen 1934), deníkové záznamy o cvičení formou dopisů pro manželku.

⁵⁷ Tamtéž, Doklady vlastní: vojenská služba 1938–1939.

⁵⁸ Tamtéž, Rukopisy vlastní, zápisníky, deníky: [21] zápisník označený jako „11“ – [správně by mělo být „11b“] datováno 14. září 1938 – 4. října 1938, označeno „*mobilisace, adresy vojáků*“.

⁵⁹ Srov.: pozn. č. 57. Křelinův výklad situace je datován 13. 1. 1939.

⁶⁰ Srov.: pozn. č. 57.

su, který tam byl“ je nikdo neupozornil, že je zde sanitka vojenská.⁶¹ Jako velitel dokonce Křelina musel potrestat vojíny, kteří se hlásili bez důvodu k zdravotní prohlídce a nebyli lékařem uznáni.⁶² Jeho rozklad o neplnění mobilizačního plánu a dalších nesrovnalostech i zmínka o simulujících vojácích však poněkud opravuje nejen zažitou představu o vzorové mobilizaci a odhodlaných ukázněných vojácích, ale i Křelinovo vlastní idylické líčení ve fejtonu *Vojáci v lesích*,⁶³ jak o něm bude ještě řeč dále. Onen „chaos“ v muniční továrně lze vysvětlit zprávou, že české město Polička i jeho muniční továrna v Bořinách spadaly do poslední, páté etapy německého záboru.⁶⁴ Rychlost a pro většinu i nečekanost německého záboru a nepřipravenost na takovou situaci však jistě mnohé nedostatky v organizaci akcí československé armády omluví.

Křelinova strážní rota byla tedy v Poličce od 28. září a ještě v neděli 2. října pobýval Křelina v Kamenci (u Poličky), protože si zde zaznamenal rozhovor s dětmi, kterého pak využil ve zmíněném fejtonu *Vojáci v lesích*.⁶⁵ Každopádně 5. října už působil na státní hranici ve východních Čechách, v Orlických horách. Datem 5. října je označen dokument, podle něhož František Křelina jako „zástupce zpravodajského důstojníka“ byl „oprávněn, aby volně prohlížel úsek Rychnov“.⁶⁶

V tu středu 5. října „v krásném podzimním dni“⁶⁷ si stačil udělat několik různých drobných zápisků: „Ráno svítí slunce s bílými mračny po nebesích.

⁶¹ LA PNP, f. Křelina František, Korespondence přijatá, osoby: Keřka [Václav] Křelinovi Františku, dopis ze 17. 1. 1939.

⁶² Srov.: pozn. č. 57.

⁶³ Srov.: dále pozn. č. 72.

⁶⁴ *Venkov* otiskl 13. října v rubrice Zprávy z domova článek *Tragédie českého města Poličky: „Mezi řadou měst, které mezinárodní výbor v Berlíně určil pro okupaci německým vojskem, je také Polička ve východních Čechách. Město čistě české, neboť čítá 6096 obyvatelů, a z toho jest jen 149 Němců, povětšinou čeledi a služebného personálu v selských usedlostech a hostinských živnostech. [...] A nyní [...] zavlaje na věži starobylé radnice v Poličce prapor se skobovým křížem jako znak nové poroby svobodomyšlného města. [...] Skutečnost tato je hroznější než katastrofální požár v r. 1845, ve kterém celá Polička vyhořela do základů.“* *Venkov* 281, 13. 10. 1938, s. 3.

⁶⁵ Srov.: pozn. č. 72.

⁶⁶ Srov.: pozn. č. 57.

⁶⁷ Tyto i další citované údaje jsou zapsány v zápisnicích: LA PNP, f. Křelina František, Rukopisy vlastní, zápisníky, deníky: [21] zápisník označený jako „11“ [správně by mělo být „11b“], datováno 14. září 1938 – 4. října 1938, označeno: „mobilisace, adresy vojáků“; Tamtéž, [22] zápisník označený jako „12“, datováno 5. října 1938 – 31. prosince 1938 a první dny v lednu 1939.

Jak by mě nedojímal vstup do těchto krajů už napolo obětovaných, jak bych se nezachvíval, když ta krásná země se zachvívá krokem armády neporažené a ustupující!“ To ráno byli zřejmě „ve Velké Ždobnici u kostela: na jeho mostu socha sv. Václava jako svědectví dědictví svatováclavského. Tak mne dnes přivítal tento kraj“. I z takových zápisů s odkazem na sepětí konkrétních míst s českými dějinami cítíme Křelinův bytostný nesouhlas s odtržením tohoto území. Čtvrtek 6. října byl „podmračný den s mračny nízkými“, odpoledne (podle jiného záznamu večer) byl „na Deštné přes Luisino údolí“. Pak lapidární: „V 8 hodin zpráva o zabrání Dubu“, ale kolik emocí to muselo rozbouřit, vřdyt Němci zabrali Český Dub, jeho domov. Mezi doklady z vojny je uložen záznam, podle něhož František Křelina podepsal převzetí značného počtu nábojů: do pušek (8 505), kulometů (2 890) a zálohu (12 000), celkem 23 395 a do pistolí 148.⁶⁸ Protože není datován, není jasné, zda je přebíral od náhradní první roty jako výzbroj ještě pro svoji strážní rotu, nebo až v době ústupu od hranic převzal munici od ustupujícího vojska. V pátek 7. října byl „slunečný den z ranních mlh“. Křelina dostal tři dny dovolené na přestěhování rodiny z Českého Dubu. Ale musel „dřív na Haničku na opevnění – pak do Rokytnice: na náměstí socha sv. Václava a sv. Jana. – V ½ 11 odjezd přes Hradec s des[átníkem] Čermákem.“ V sobotu 8. října „ráno v 6 motocyklem do Duba, déšť, stěhování, v 1 hod. odjezd, v 7 večer skládání“, to bylo u Masopustů, v rodině Anny Křelinové na Kadeřavci. V neděli 9. října zaznamenává jen jediné slovo, „Turnov“, snad to byla cesta na mši do děkanského kostela sv. Mikuláše. V pondělí 10. října bylo „teple, podzimní den, s dětmi do mašovské školy“, protože dcery Hanička a Libuška musely začít chodit do školy v novém bydlišti u babičky a tatínek-učitel je nechtěl nechat ani den zahálet. „Odpoledne ve 4 ½ do Vys. Mýta k pluku. – 11. října v úterý propuštěn z vojny, domů dojel 12. října ráno ve 2 hodiny.“ Neobvyklá stručnost záznamů svědčí o množství úkolů a nedostatku času, možná však i o nechuti k psaní v tomto zmateném a depresivním čase s nejasnou budoucností; prudký sled vzrušujících zážitků a existenčních starostí neposkytl čas na urovnání myšlenek a zpracování bolestných dojmů.

Demobilizací však Křelinova vojenská anabáze ještě neskončila. Začala pracovat vojenská byrokracie. Vojenská hospodářská správa požadovala rezolutně na poručíku pěchoty v záloze Františku Křelinovi 77 Kč jako

⁶⁸ Srov.: pozn. č. 57.

náhradu „eráru“ za převoz oněch čtrnácti vojáků civilní sanitkou, jak jsme vylíčili výše. Ten 13. ledna požádal o přešetření, také proto, že by tento výdaj byl pro něho „jako uprchlíka velmi tíživý“, a k věci učinil rozklad.⁶⁹ Desátník Václav Keřka, kterého tehdy Křelina určil za zdravotního poddůstojníka, potvrdil, že to byl on, kdo civilní sanitní auto z nemocnice obstaral, protože někteří nemocní trvali na tom, že by vzdálenost do nemocnice ve městě neušli. Připomněl, že „co se týkalo zdravotní služby, nechával jste vše, abych si zařídil sám, tudíž jsem si to vše sám obstarával a docílil jsem právě, že lékař potom chodil na ordinaci k nám do ošetrovny.“ Přiznal, že se stalo „nedopatření z několika stran a z mé strany těž, což nezapírám, ale v tom chaosu co tam byl, jsem p[ane] učitel dělal, co jsem mohl a velice mne mrzí, že z toho máte takové nepříjemnosti.“ František Křelina nebyl s takovými problémy osamocen, protože Keřka, který v civilu pracoval ve Všeobecné nemocnici na Karlově náměstí v Praze na klinice profesora Jiráska, mu sděloval, že „se nyní přichází na takových věcí více, když se nyní hledají na všem nějaké chyby, od nás několik lékařů už musilo platit také, aniž si byli něčeho vědomi.“⁷⁰ Jak celá záležitost dopadla, se bohužel z dochovaných dokumentů nedovídáme. Pokud vydržel vzdorovat do března, možná německá okupace zbytku republiky a zánik její samostatné armády tento dluh „eráru“ smazaly.

Toto krátké, leč intenzivní působení v mobilizované armádě zanechalo v díle Františka Křeliny nejhlubší stopu, nikoliv však primárně službou ve zbrani, ale politickou situací,⁷¹ která se dramaticky odrazila i v osudu vlastní rodiny, jež se musela vystěhovat z obsazeného Českého Dubu. Když československá armáda obsadila v září roku 1938 hranice, z důvodů vojenského utajení rodiny vojáků nevěděly, kde jejich muži jsou. Křelina

⁶⁹ Srov.: pozn. č. 57.

⁷⁰ LA PNP, f. Křelina František, Korespondence přijatá, osoby: Keřka [Václav] Křelinovi Františku, dopis ze 17. 1. 1939. Bližší údaje o Václavu Keřkovi jsou: Tamtéž, Rukopisy vlastní, zápisníky, deníky: [21] zápisník označený jako „11“ [správně by mělo být „11b“], datováno 14. září 1938 – 4. října 1938, označeno: „mobilisace, adresy vojáků“.

⁷¹ Takovou statí, reagující na rychle se měnící polické události, je *Hlas jednadvacátého září*, kterou František Křelina napsal jako reakci na anglicko-francouzské ultimátum, požadující odstoupení části československého území Německu. Autorova hlavní myšlenka, že „vůle k míru není však menší než odhodlání k válce“, obrannou válku rozhodně přijímá. LA PNP, f. Křelina František, Rukopisy vlastní: články: *Hlas jednadvacátého září*, statí, novější verze, razítko zřejmě s datem odevzdání rukopisu: 24. 9. 1938 – zmínka v textu na s. 4: „Slyšel jsem dnes 22. září“ vznik tohoto rukopisu přesně datuje. Tamtéž, *Hlas* 21. září, statí, starší verze, z roku [1938].

ve svém fejetonu *Vojáci v lesích v Pojizerských listech* vylíčil, jak je o vojáky dobře postaráno, že nestrádají ani hladem, ani zimou či deštěm, mají zajištěnou i zdravotní péči a jsou odhodláni bránit domovy svých drahých. Vojenskou službu ani obrannou válku v této situaci rozhodně nezavrhoval, ba naopak, vyzdvihoval její nezbytnost. Mezi rukopisy nalézáme kopii strojopisu tohoto fejetonu, na němž je rukou autora připsáno, že jej psal v mobilizaci v roce 1938 u Zdobnice v Orlických horách. Poznámka „*pro rozhlas (nevysíláno)*“ svědčí o jeho prvotním určení.⁷² Snad události předběhly jeho odvysílání a záborem pohraničí ztratil fejeton svůj smysl.

Odrtržení pohraničí, kam spadal i Křelinův Český Dub a jeho milovaný kraj Karoliny Světlé, bylo frustrující, emotivní událostí, proto na ni bezprostředně reagoval několika básněmi, jejichž první verze nacházíme již v jeho zápisníku z doby mobilizace: *Dívám se k Ještědu, Krajíně pod Ještědem, Ty krásná země! a Žpěv nad Čechami*.⁷³ Později se tyto motivy objevují v románu *Pokoj Vám*, který však už v roce 1939, ač vysázen, neprošel cenzurou. Vyšel až mnohem později přepracovaný v šedesátých letech s titulem *Bábel* a až posmrtně bylo v devadesátých letech vydáno jeho pokračování *Soud nad Bábelem*.⁷⁴ Vznění těchto literárních děl se samozřejmě také odlišuje od postojů Ondřeje Hořáka, nikoliv však ve smyslu nějakého uhlazeného loajálního postoje, ale jako vášnivě odpírání zlu, podepřené silným mravním postojem.

Román *Bábel* zachycuje především národnostní poměry a střety na česko-německém jazykovém pomezí v okolí Českého Dubu a v jejich středu se odvíjí příběh lásky českého pilota a konstruktéra Petra Bábele a německé dívky Irmgard v krizovém roce 1938, děj končí anšlusem

⁷² LA PNP, f. Křelina František, Rukopisy vlastní, články: Vojáci v lesích, rozhlasová relace pro děti, s rukopisnou poznámkou: „*V mobilizaci v roce 1938 u Zdobnice v Orlických horách pro rozhlas (nevysíláno)*“; vyšlo tiskem jako fejeton: František KŘELINA, *Vojáci v lesích*, Pojizerské listy 40, 14. 10. 1938, s. 4.

⁷³ František KŘELINA, *Dívám se k Ještědu*, „*A přece ta rána je stále zející...*“, Národní listy 312, 13. 11. 1938, s. 1; TÝŽ, *Krajíně pod Ještědem*, „*Tu krajinu zaslíbenou vidím nyní stále před svým zrakem...*“, Národní politika 355, 25. 12. 1938, Nedělní zábavná a poučná příloha, s. 1; TÝŽ, *Žpěv nad Čechami*, „*V těch dnech jsme stáli u map na náměstích...*“, Venkov 287, 6. 12. 1938, s. 1; LA PNP, f. Křelina František, Výstřižky vlastní: TÝŽ, *Ty krásná země!*, „*Ty krásná země s tisíciletým věncem hor okolo skrání...*“, nezjištěn periodikum, [1938], s. 3.

⁷⁴ TÝŽ, *Bábel. Současný román*, Praha 1968; o první verzi rukopisu a jeho několikerém přepracování píše autor v doslovu, s. 331–335; TÝŽ, *Soud nad Bábelem*, Havlíčkův Brod 1995. Autorův doslov je datován 29. listopadu 1970.

Rakouska 12. března toho roku. Vojenské motivy a drobné reálie tu jen problesknou například v charakteristikách postav otce Jakuba Bábela, který sloužil za Rakouska u hulánů, u nejstaršího ze synů, Jiřího Bábela, který byl v armádě za první války a nějakou dobu i v nové republice, či při zmínkách o stavbě pohraničních pevností. Hlavní postava, Petr Bábel, pracuje jako letecký konstruktér pro armádu, a tak v jeho postavě našel autor příležitost vyrovnat se v době velkého ohrožení s mladickým rebelantstvím svého Ondřeje Hořáka. Zraněný Petr Bábel v nemocnici rozmlouvá s mladým chirurgem, jinak záložním poručíkem: „*Rozuměli si, rozuměli i tomu, proč je tolik zaujalo hovořit o armádě, která byla po válce posmívána a odsuzována pacifisty, napadána revolucionáři, bojkotována mládeží, proč hovořili o vojevůdcovství, o němž se tak málo uvažovalo v národě, který proslul muzikanty, pivem, kacířstvím, křejčím, řepou, kulomety, úředníky, kteří se kdysi vyváželi do celého mocnářství, vojevůdce měl jediného, nebezpečí se přibližovalo, zem se zachvívala v hlubinách.*“⁷⁵

Soud na Bábalem se odehrává v březnu roku 1939, čímž je dáno, že obsahuje vojenských vyprávění a odkazů na armádu více. Vrací se však k událostem z března předchozího roku, k atmosféře, kterou vyvolalo obsazení Rakouska a z něho plynoucí nebezpečí pro Československo. Ospravedlnění obranného boje je tu jednoznačné. I Petr Bábel, letec, ač pro svůj tělesný handicap nevoják, považoval za samozřejmé takto uvažovat: „*Tu noc jsme byli všichni vojáci, ať v uniformě, nebo bez ní.*“⁷⁶ Znalost vojenského života projevil František Křelina především při líčení příběhu Jiřího Bábela, od 21. května mobilizovaného vojáka, který se účastnil ústupu od hranic: „*Po Mnichovu s vojáky odmontovával dvouhlavňové kulomety z bunkrů, třebaže k tomu nedostal rozkaz, ochraptělý, v uniformě zničené od oleje; i jeho čin byl pochvalně uveden v denním rozkaze brigády.*“ V březnu 1939 pak byl odvelen na Slovensko, což je vylíčeno v kapitole Na bratislavském mostě.⁷⁷ Viděli jsme systematickosti Františka Křeliny, že by „*nedokázal psát o tom, co [...] neviděl ze všech stran.*“⁷⁸ Proto konzultoval pitevní zprávu o smrti své románové postavy Jakuba Bábela se svou dcerou, MUDr. Libuší Kropáčkovou, a detaily soudního procesu si nechal vysvětlovat a pak kontrolovat svůj

⁷⁵ F. KŘELINA, *Bábel*, s. 66.

⁷⁶ TÝŽ, *Soud nad Bábalem*, s. 35.

⁷⁷ Tamtéž, s. 52–56. Uvedený citát je na s. 52.

⁷⁸ Srov.: text u poznámky č. 40.

popis od dalšího odborníka, JUDr. Aloise Nezbedy. Ten mu dokonce poslal i fotografii soudní síně s popisem rozsazení jednotlivých aktérů.⁷⁹ Vojenské reálie měl však František Křelina zažité, zde žádného poradce nepotřeboval.

Ještě o jednom nedobrovolném cestování Františka Křeliny na účet státu se na závěr musíme zmínit. Byly to cesty v padesátých letech, cesty mezi Prahou a Brnem, mezi věznicemi na Pankráci a na Cejlu, v autobusech svážen okovy se spoluvězni,⁸⁰ pak stejně cesta na Mírov. To už však nebyl kantor, ale politický vězeň, mukl, ale laskavý a obětavý zůstal i v této tragické situaci. Přítel a spoluodsouzený Zdeněk Kalista vzpomínal na společný pobyt v brněnské vězeňské nemocnici na Cejlu po procesu v roce 1952 a Křelinovu obětavou službu nemocným vězňům: „... *byl vždycky houževnatý a svou houževnatost projevoval i v díle milosrdenství*“. Ač sám nemocen a vyčerpán, „*František byl milosrdným bratrem všech*“.⁸¹

Po amnestii v květnu roku 1960 to byla cesta vlakem z mírovské věznice, to už cestoval za své, ale byl to radostný návrat z nedobrovolného pobytu. Už však nesměl být kantor, protože, abychom parafrázovali žalobu na Sokrata, „věřil v Boha a kazil by mládež“. Čekalo ho pět let těžké práce pomocného dělníka na pražských stavbách. Ale laskavým a dobrým člověkem zůstal v každé své životní situaci, dobré či zlé, svobodné či násilím vynucené.⁸²

⁷⁹ LA PNP, f. Křelina František, Rukopisy vlastní, próza: Soud nad Bábelem, pracovní materiály [1]; Tamtéž, Korespondence přijatá, osoby: Nezbeda Alois Křelinovi Františku, 5 dopisů z let 1970–1971.

⁸⁰ LA PNP, f. Kalista Zdeněk: Rukopisy vlastní, próza: Po proudu života VIII, kapitola 1, s. 53–54.

⁸¹ Tamtéž, kapitola 3, s. 23 a 25.

⁸² Studie vznikla na základě příspěvku předneseného na 5. mezioborovém sympoziu Učitelé na cestách v 18. až 20. století. Inovace, inspirace, edukace, které se konalo ve dnech 25.–27. dubna 2017.

NEDOBROVOLNÉ CESTOVÁNÍ LASKAVÉHO KANTORA FRANTIŠKA KŘELINY

Obr. 1 Vojáci z pěšího pluku ve Vysokém Mýtě nedlouho před návratem do civilu, František Křelina uprostřed první řady – jeho vzorně vyleštěné boty zakrývá tabulka s datováním snímku; 1925.

Ždroj: LA PNP, fond Křelina František, Fotografie: vlastní z vojny.

Obr. 2 Kresba Františka Křeliny na dopisu Anně Křelinové, Baraňa 8. srpna 1928.

Ždroj: LA PNP, fond Křelina František, Korespondence odeslaná, osoby: Křelina František Křelinové Anně [7].

*Obr. 3 Trojtřídní obecná škola Vyskeř u Turnova, kde František Křelina učil před i po vojenském cvičení v Chustu, 1929.
Zdroj: LA PNP, fond Křelina František, Fotografie: vlastní z učitelského působení.*

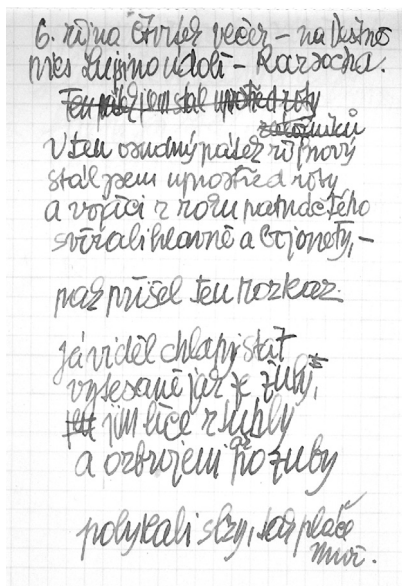
*Obr. 4 Kresba Františka Křeliny ze zápisníku, Vrchmezí, vojenské cvičení v roce 1934.
Zdroj: LA PNP, fond Křelina František, Rukopisy vlastní, zápisníky, deníky:
[11] zápisník označený jako „4a“.*

NEDOBROVOLNÉ CESTOVÁNÍ LASKAVÉHO KANTORA FRANTIŠKA KŘELINY

Obr. 5 Mobilizace 1938, poručík František Křelina před velitelstvím strážní roty v Poličce.

Ždroj: LA PNP, fond Křelina František, Fotografie: vlastní z vojny.

Obr. 6 Mobilizace 1938, náčrt básně Františka Křeliny ze zápisníku.

Ždroj: LA PNP, fond Křelina František, Rukopisy vlastní, zápisníky, deníky:
[21] zápisník označený jako „11“.

Československo a plán na rozdělení Britského mandátu Palestina z pohledu dokumentů uložených v Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky

Czechoslovakia and the UN Partition Plan for Mandatory Palestine as Evidenced in the Czech Ministry of Foreign Affairs Archives

Tomáš Habermann

Abstrakt

Studie reflektuje prostřednictvím dokumentů uložených v Archivu Ministerstva zahraničních věcí opomíjenou stránku československo-izraelských vztahů. Před vznikem státu Izrael zasáhlo Československo významným způsobem do mezinárodní politiky na Blízkém východě, jeho delegát velmi aktivně vystupoval na mimořádném Valném shromáždění Organizace spojených národů na jaře 1947, které rozhodlo o zřízení Zvláštní komise OSN pro Palestinu (United Nations Special Committee on Palestine). Tento orgán měl mandát k prozkoumání situace v Palestině a předložení návrhu na řešení krize. Jeho členem byl i zástupce Československa – Karel Lisický, který se spolupodílel na formulování klíčového návrhu podporujícího vznik dvou samostatných nezávislých států.

Abstract

The paper uses documents from the Archives of the Ministry of Foreign Affairs to look into a largely disregarded aspect of Czechoslovakia-Israel relations. Before the State of Israel was declared, Czechoslovakia intervened significantly in Middle East politics: in the Spring of 1947, the Czechoslovak ambassador to the UN went high-profile during the General Assembly meeting where establishment of the Special Committee on Palestine (UNSCOP) was green-lit. This body was authorized to examine the state

of affairs in Palestine and to submit a proposal to solve the crisis. Karel Lisický was the Czechoslovak representative with the UNSCOP who co-authored the essential proposal advocating the creation of two independent sovereign states.

Klíčová slova

Britský mandát Palestina – United Nations Special Committee on Palestine (UNSCOP) – Karel Lisický – Izrael

Keywords

British Mandate of Palestine – United Nations Special Committee on Palestine (UNSCOP) – Karel Lisický – Israel

At' už se na nadcházejícím mimořádném Shromáždění stane s plánem o rozdělení cokoliv, dynamika života bude silnější než jakákoliv rozhodnutí. Rozdělení Palestiny utvořením zvláštního židovského státu se již nyní na místě fakticky provádí a žádný svěrenecký či jakýkoliv jiný papírový režim nebude moci to již zvrátit.¹

Je jen mýtem, že židovsko-arabský konflikt na Blízkém východě existuje od pradávna. Přibližně do počátku 20. století spolu žili Židé a Arabové, kteří zde tvořili majoritní etnikum, ve vzájemně výhodné symbióze. Určitý zlom nastal až se zrodem a šířením židovského národního hnutí – sionismu – spojeného s touhou po vlastním státě.

Hlavním cílem sionistických aktivistů byla snaha o vybudování samostatného židovského státu. Cíl sionistů se naplnil poměrně rychle. V roce 1897 začala fungovat Světová sionistická organizace a o 51 let později – 14. května 1948 – byl vyhlášen samostatný Izrael. Jednu z klíčových úloh při rozhodování o vzniku tohoto státu měla Organizace spojených národů (dále jen OSN), která v průběhu roku 1947 palestinskou otázku intenzivně řešila. Významná role přitom připadla i Československu, kte-

¹ Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále jen A MZV), fond Mezinárodní odbor 1945–1955, karton 61, č. 77259/1948. Citace ze zprávy určené ministru zahraničních věcí Vladimíru Clementisovi. Zpráva pochází z dubna 1948 a jejím autorem je Karel Lisický, předseda komise, která měla za úkol připravit půdu pro realizaci plánu na rozdělení mandátu Palestina na dva nezávislé státy.

ré se v roce 1947 stalo členem Zvláštní komise (zvláštního výboru) OSN pro Palestinu (United Nations Special Committee on Palestina – dále jen UNSCOP). Tento výbor měl za úkol prozkoumat situaci v Palestině a navrhnout vhodné řešení konfliktní situace. Z podnětu UNSCOPu byla 29. listopadu 1947 přijata na půdě OSN rezoluce č. 181, jejímž jádrem bylo rozhodnutí o vzniku dvou samostatných států: židovského a arabského (palestinského). Z pohledu Židů se jedná o jeden z nejvýznamnějších státotvorných momentů před vyhlášením nezávislosti. Roli, jakou sehrála Československá republika (dále jen ČSR) na půdě OSN i jako člen UNSCOPu, se bude věnovat tato studie.

Cesta sionistů k ustavení vlastního státu byla velmi trnitá. O klíčových událostech spojených s meziválečnou historií sionismu, jako je podepsání Sykes-Picotovy dohody, vydání Balfourovy deklarace, vznik mandátu Palestina, průběžné židovské přistěhovalectví do Palestiny, vydání *Bílých knih* v letech 1922 a 1939, zrození arabské revoluce či ustavení Peelovy komise, si čtenář může dohledat velké množství informací v odborné literatuře. Specifikem této studie by měl být pohled na dění v roce 1947 prostřednictvím archiválií uchovaných v A MZV, které vznikly na základě komunikace ministerstva a zastupitelských úřadů ČSR v Palestině. Kromě běžných zpráv hodnotících politický vývoj v regionu, hospodářské kontakty či kontakty mezi spolky zde nalezneme i velmi cenná a podrobná hlášení týkající se role Československa v UNSCOPu, navazování diplomatických styků či postoje tamního veřejného mínění k politice ČSR. Jsou zde uložena i podrobná hlášení o průběhu jednání na mimořádném i řádném Valném shromáždění OSN, která se konala na jaře a na podzim 1947.

Mocnosti na Blízkém východě po druhé světové válce

V roce 1945 zaujímal židovské obyvatelstvo Palestiny přibližně 31 % a arabské přibližně 60 % z celkové populace. Situace byla napjatá a pro další vývoj byl rozhodující postoj Spojených států a Velké Británie. Obě velmoci hledaly v palestinské otázce shodu jen velmi těžko. Britové chtěli pokračovat v politických mantinelech *Bílé knihy* z roku 1939 a odmítali masovou židovskou imigraci do Palestiny, protože chtěli na své straně udržet Araby. Americká administrativa naopak požadovala – především poté, co do prezidentského křesla usedl Harry Truman – otevření palestinských hranic přinejmenším pro 100 000 uprchlíků z internačních táborů

v Evropě. Bez ohledu na vzájemné spory se Spojené státy a Velká Británie rozhodly postupovat konstruktivně a v průběhu let 1945 až 1947 opakovaně zasedly k jednacímu stolu se záměrem situaci v regionu uklidnit a vyřešit. Pokaždé však bez úspěchu. Jednání uvízla na mrtvém bodě a byla navíc ohrožována sílícím židovským extremismem, který byl od roku 1945 do značné míry schvalován i Židovskou agenturou (Jewish Agency²). Ta se do té doby snažila nalézt kompromisní řešení, ale po opakujících se neúspěších a neustálém odporu Britů byl i její předseda – David Ben Gurion³ – ochoten demonstrovat vojenskou sílu Židovské agentury a palestinských Židů. Řešení problému bylo v nedohlednu a spirála násilí se roztáčela.

Třetí mocností, která se snažila ovlivňovat vývoj v Palestině, byl Sovětský svaz. Postavení Kremlu bylo v oblasti Palestiny, Blízkého a Středního východu velmi specifické. Rusové se zde od roku 1917 angažovali jen sporadicky, ale v průběhu druhé světové války strategii změnili. Jedním z prvních kroků Moskvy v této otázce bylo navázání diplomatických vztahů s Káhirou v roce 1943.⁴ Následoval vznik i dalších zastupitelských úřadů – v Sýrii, Libanonu nebo Iráku. Palestina prozatím zůstávala stranou. Nejvíce Moskva překvapila mezi lety 1944 a 1946, kdy se pustila do dvojího měření sil, a to se Spojenými státy a s Velkou Británií. V prvním případě byl cílem Írán, v druhém Turecko. Oba pokusy Sovětů o získání diplomatického a vojenského vlivu v oblasti, které můžeme považovat za jedny z prvních ohnisek studené války, byly neúspěšné. Moskva ustupovala tlaku západních mocností a hledala příležitost, kde by se mohla angažovat, a narušit tak společný postup Britů a Američanů. A právě Palestina byla posledním místem v regionu, kde mohl Svaz sovětských socialistických republik (dále jen SSSR) uplatňovat svůj vliv a oslabovat Velkou Británii.

Britové ani Američané ale s účastí SSSR při řešení palestinského problému nijak nepočítali a Moskvu přehlíželi. Tento postoj byl důsledkem

² Přesněji řečeno Židovská agentura pro Izrael (The Jewish Agency for Israel). Organizace, která byla založena v roce 1929 a před vznikem státu Izrael fungovala jako neoficiální vláda židovského obyvatelstva v Britském mandátu Palestina. Podobnou roli plnila i Židovská národní rada, která byla založena už v roce 1920.

³ David Ben Gurion (1886–1973) je jednou z nejvýznamnějších postav moderních židovských dějin. Usiloval o vznik samostatného Izraele, po jeho vyhlášení stanul v čele státu jako jeho první ministerský předseda.

⁴ Laurent RUCKER, *Stalin, Izrael a Židé*, Praha 2001, s. 53.

„vyčkávací politiky“⁵ Sovětů v Palestině, kteří prozatím nevsadili ani na jednu kartu. „*V letech 1944–1945* [SSSR – pozn. autora] *žádnou arabskou politiku k dispozici neměl. Žižtával nedůvěřivý k hnutí, které hýbalo arabským světem* [míněna panarabská Liga Arabských států – pozn. autora], *nebyl však neovšimavý k prospěchu, který z něho mohl mít.*“⁶ Moskva zároveň nebyla prozatím ochotna překonat ani židovský nacionalismus.

Vyčkávací politika neudělala z Moskvy partnera, který by měl hrát v řešení situace podstatnou roli. Svědčí o tom i Trumanovo vyjádření na tiskové konferenci v Postupimi, kde konstatoval, že Sovětský svaz není s to hrát v Palestině důležitou úlohu.⁷ Sovětští diplomaté navíc mylně očekávali, že Palestina bude kamenem úrazu ve vzájemných anglo-amerických vztazích vzhledem k rozdílnému pohledu obou mocností na řešení krize. Jak již bylo řečeno, Britové a Američané se ale pokoušeli najít společnou řeč. K tomu byli motivováni jedním společným cílem – udržet Sověty mimo Palestinu.

Pokud si Moskva chtěla otevřít dveře na Blízký východ, musela změnit strategii. Rok 1946 představuje v tomto ohledu v její politice vůči palestinskému problému bod obratu. Vzhledem k momentálně relativně dobrým vztahům Britů s Araby se Stalin obával vsadit na arabskou kartu. Podpořit ale otevřeně sionistické hnutí, se kterým bolševici od počátku nesouhlasili? Kreml se nakonec rozhodl postavit za Židy zprostředkovane, přitížit západním mocnostem a přilít olej do ohně vzájemných sporů Britů s Američany. Stalin vědomě podnítil pohyb tzv. „displaced persons“ – osob bez domova. Jednalo se o jedince převážně židovského původu, kteří se vydali na dlouhý pochod a legální i nelegální cestou se dostávali ze Sovětského svazu, Sověty okupovaných území i z rodících se sovětských satelitů do západních okupačních zón v Německu a Rakousku, případně až do Palestiny. Nárůst těchto osob v poválečném období byl markantní a z původních přibližně 70 000 v roce 1945 vzrostl na 2 500 000 v roce 1948.⁸

Situace v internačních táborech v západních okupačních zónách se

⁵ Tento termín používá ve své knize Laurent Rucker. Viz např.: L. RUCKER, *Stalin, Izrael a Židé*, s. 62.

⁶ Tamtéž, s. 57.

⁷ Tamtéž, s. 60.

⁸ Tamtéž, s. 64.

stávala neudržitelnou a volala po rychlém řešení. Britové však zůstávali neoblomní, a jelikož Američané omezili přistěhovalectví do Spojených států, zdála se být Palestina jediným východiskem. Američané stále více tlačili na Brity, aby hranice Palestiny otevřeli alespoň pro 100 000 přistěhovalců. Kremlu tato situace náramně vyhovovala. Podařilo se mu částečně rozdělit „imperialistické mocnosti“, znemožnit řešení problému a dostat jej pokud možno před OSN, kde by byl hlas Moskvy slyšet.

Svého cíle nakonec Stalin dosáhl. Zhoršování vztahů mezi židovskou a arabskou komunitou v Palestině, otázka osob bez domova, tlak Spojených států a ekonomické zhroutilí Velké Británie v zimě 1947 vedlo k internacionalizaci palestinské otázky a k jejímu postoupení na půdu Spojených národů.

Československo a plán na rozdělení Palestiny

Meziválečné Československo bylo příznivě nakloněno Židům žijícím v hranicích republiky,⁹ a jak konstatoval první vyslanec Izraele v ČSR Ehud Avriel, „*under presidents Tomáš G. Masaryk and Edvard Beneš the Czechoslovak Republic had been consistently friendly toward the aspirations of Zionism.*“¹⁰ Veškerá pomoc, kterou Československo sionistické otázce poskytlo do počátku roku 1947, je ale nesrovnatelná s děním v letech 1947 až 1949. Ve vypjaté atmosféře nastupující studené války a i přes nepřehledný vývoj na vnitropolitickém kolbišti se Československo jednoznačně postavilo za židovské požadavky.

Rok 1947 je v historii Palestiny přelomový. O vývoji v oblasti přestala rozhodovat jen jedna nebo dvě mocnosti. Palestina se stala mezinárodním problémem řešeným na půdě OSN poté, co ve dnech 20. až 22. února zveřejnila britská labouristická vláda tři zásadní rozhodnutí: o přerušení pomoci řecké vládě, o předání odpovědnosti v Palestině do rukou OSN

⁹ K problematice židovské menšiny v meziválečné ČSR především viz: Kateřina ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*, Praha – Litomyšl 2001; Kateřina ČAPKOVÁ – Michal FRANKL, *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem: 1933–1938*, Praha – Litomyšl 2008; Jaroslav KUČERA, *Politický či přirozený národ? K pojetí národa v československém právním řádu meziválečného období*, Český časopis historický 3, 2001, s. 548–568.

¹⁰ Ehud AVRIEL, *Prague and Jerusalem: The Era of Friendship*, in: *The Jews of Czechoslovakia*, Volume III, Avigdor Dagan (ed.), Philadelphia – New York, s. 551.

a o konečném odchodu z Indie.¹¹ Británie již nebyla schopna ekonomicky a hospodářsky unést svou celosvětovou angažovanost a musela upustit od některých svých cílů.

Přenesení rozhodovací odpovědnosti na OSN však automaticky neznamenalo, že by se Britové chtěli vzdát postavení a vlivu ve východním Středomoří. Alespoň v projevech se snažili zmírňovat svou prohru, o čemž svědčí například výrok sira Allana Gordona Cunninghama, vysokého komisaře pro Palestinu v letech 1945 až 1948: „*Neobracíme se na Spojené národy, abychom předali mandát. My jen požadujeme radu, jak jej máme vykonávat a aby byl změněn.*“¹² Navíc dopředu Britové avizovali, že se „*nezřeknou mandátu, ani nebudou vynucovat rozhodnutí, pokud řešení nebude spravedlivé a přijatelné jak pro Araby, tak pro Židy,*“¹³ čímž situaci dále komplikovali.

Jak již bylo řečeno, internacionalizace palestinské otázky byla do značné míry vítězstvím Sovětského svazu. Postoj Kremlu na mimořádném Valném shromáždění, které kvůli řešení palestinského problému zasedalo v dubnu a květnu 1947, všechny překvapil. Především Gromykův¹⁴ projev ze 14. května 1947 byl opravdu nečekaný a umožnil odjíždět zástupcům židovských organizací z jednání s pocitem vítězů prvního kola. Ale nebyl to jen hlas Moskvy, který byl v Lake Success slyšet. Do centra dění bylo vtaženo i Československo.

Mimořádné valné shromáždění OSN na jaře 1947

Dne 2. dubna 1947 vystoupil s prohlášením britský zástupce při OSN Sir Alexander Cadogan a obrátil se na asistenta generálního tajemníka, kterým byl Victor Hoo.¹⁵ Požadoval svolání mimořádného zasedání Valného shromáždění za účelem ustavení a instruování zvláštního výboru, který by připravil návrhy na řešení palestinské otázky pro druhé řádné zasedání

¹¹ Vladimír NÁLEVKA, *Světová politika*, sv. I, Praha 2000, s. 210.

¹² Michael KRUPP, *Sionismus stát Izrael. Historický nástin*, Praha 1999, s. 110.

¹³ Howard SACHAR, *Dějiny státu Izrael*, Praha 1999, s. 241.

¹⁴ Andrej Gromyko (1909–1989) byl sovětský politik a diplomat. Působil například v USA (1943–1946) a Londýně (1952–1953), zastupoval SSSR v OSN (1946–1949). V letech 1957–1985 zastával post ministra zahraničních věcí SSSR.

¹⁵ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 1477/47. Jedná se o obsáhlou zprávu o prvním mimořádném zasedání Valného shromáždění o palestinské otázce, konaném od 28. dubna do 15. května 1947, z pera československého zástupce Papánka.

Valného shromáždění. Aby mohlo být mimořádné valné shromáždění svoláno, musela s jeho svoláním souhlasit nadpoloviční většina členských států. Do 14. dubna se pro vyslovilo dvacet osm států, včetně Československa a všech velmocí, tedy potřebná většina. Později došel souhlas od téměř všech ostatních států. Jediná Habeš vyslovila nesouhlas a pět arabských států vůbec neodpovědělo.¹⁶

Za povšimnutí stojí všeobecné očekávání, že za předsedu Valného shromáždění bude zvolen Jan Masaryk. Československý delegát v OSN Ján Papánek¹⁷ o tom píše: „*Již před zahájením konference se udržovala v sekretariátu i v americkém tisku zpráva, že ministr Masaryk má být předsedou mimořádného zasedání Valného shromáždění. Po dohodě se zástupcem Sovětského svazu Gromykem bylo rozhodnuto podporovat kandidáta z Latinské Ameriky. Tím budou zvýšeny naděje na to, aby kandidát ze střední Evropy byl zvolen předsedou daleko důležitějšího podzimního Valného shromáždění.*“¹⁸ Za předsedu zasedání byl nakonec zvolen brazilský delegát Osvaldo Aranha a zástupce Československa Papánek se stal členem Generálního výboru a předsedou druhého – hospodářského – výboru.¹⁹ I tak se jednalo o významný post, jelikož generální výbor připravoval návrhy zasedání a rozhodoval o slyšení některých organizací.²⁰

Role Československa na zasedání byla významná a vyvrcholila jmenováním československého zástupce do speciální komise vytvořené pro vyšetřování a posouzení palestinské otázky. Československá zahraniční politika již byla do značné míry ve vleku sovětských plánů na Blízkém východě. To dokládá například Papánkova zpráva z 24. dubna 1947, v níž uvádí, že mluvil se sovětským zástupcem v OSN Gromykem, který „*dosud nemá instrukce a dá informace hned, jak je dostane a počítá s námi v palestín-*

¹⁶ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 1477/47.

¹⁷ Ján Papánek (1896–1991) byl vynikající československý diplomat a právník. Jako diplomat zastupující Československo byl vyslán například do Budapešti a USA. V období druhé světové války působil jako zástupce Edvarda Beneše ve Spojených státech. V letech 1945 až 1950 zastupoval ČSR na půdě OSN. Do Československa se po únorovém převratu nikdy nevrátil. Je řazen mezi zakladatele vrcholného exilového orgánu Rady svobodného Československa.

¹⁸ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61., č. 1235/47.

¹⁹ Tamtéž, č. 1477/47.

²⁰ Poradcem Papánka byl L. Radimský. Velmoci byly zastoupeny následujícím způsobem: USA – Warren R. Austin; Velká Británie – sir Alexander Cadogan; SSSR – Andrej Gromyko; Francie – Alexander Parodi.

*ském komitétu.*²¹ Na druhou stranu Československo vyvíjelo na zasedání i samostatnou aktivitu, kterou nemůžeme považovat jen za přizpůsobování se Sovětům. Vyslanec Papánek měl instrukce od ministra zahraničí Jana Masaryka, který ho naváděl k vstřícnému postoji k Židům a židovské otázce.

Mimořádné Valné shromáždění bylo zahájeno 28. dubna 1947. Hned od začátku zasedání se vedly spory o jeho průběh. Hlavní slovo při navrhování programu jednání měl Generální výbor, jehož členem byl i Papánek. Spory byly vedeny především o požadavek arabských států v čele s Egyptem, které prosazovaly, aby britský návrh na ustavení a instruování vyšetřovacího výboru byl spojen s bodem týkajícím se prohlášení samostatnosti Palestiny. Zástupci arabských států argumentovali, že skončení mandátu a okamžité prohlášení samostatnosti Palestiny je jediné možné řešení odpovídající Chartě Spojených národů. Tento návrh byl nakonec zamítnut: pro hlasoval jen Egypt a proti osm států. ČSR a některé další země (například SSSR, Polsko aj.) se zdržely hlasování.²²

Další sporná otázka se týkala požadavku Polska a Československa.²³ Oba tyto státy se zasazovaly o to, aby se vyšlo vstříc prosbě čtyř židovských organizací, a na jednání Valného shromáždění tak byli připuštěni i Židé. Polský delegát předložil návrh rezoluce, v níž žádal, aby oficiálním zástupcem Židů byla jen Židovská agentura pro Palestinu. Papánek tuto rezoluci podporoval a přijal určité změny v tom smyslu, že zástupci Židovské agentury by měli být navíc slyšeni a měli by mít možnost vystoupit před politickou komisí i v plénu. Papánek ve své zprávě píše, že ho ihned podpořil Gromyko a souhlasil s jeho návrhem.²⁴ Nabízí se tedy otázka, zda postoj československé delegace nebyl ovlivněn předem Sověty, kteří se k němu následně jen připojili. V této fázi jednání totiž ještě nebylo jasné, na čí stranu se nakonec Kreml přikloní. Pravděpodobně však o sovětském

²¹ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 1137/B/47.

²² Tamtéž, č. 1477/47.

²³ Aktivita Polska na jednání stojí za pozornost. Můžeme ji pravděpodobně vysvětlit snahou této země o napravení reputace, která byla pogromy z předešlých let do značné míry pošramocena. Zároveň se svou aktivitou a svými proslovy ale předem vyloučilo z možného členství ve vyšetřovacím výboru. Polský delegát mimo jiné prohlásil, že většina židovských uprchlíků mluví polsky a že k nim nemůže jejich stará vlast zůstat lhostejná. Čerpáno z: A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 1477/47.

²⁴ Tamtéž.

postoji rozhodnuto bylo a Moskva jen prozatím nechtěla vyložit karty na stůl.²⁵ Proto se nabízí možnost, že Sověti využili polských a československých delegátů jako prostředníků pro realizaci vlastní politiky. Na druhou stranu Československo nijak nezakrývalo svou dlouhodobou náklonnost vůči Židům a podobný postoj by mohl být svědectvím vlastního politického kurzu. Prostudované dokumenty bohužel nedovolují jednoznačně odpovědět, zda se jednalo o čistě československou a polskou iniciativu, nebo zda byly v pozadí sovětské zájmy.

Proti návrhu se zdvihla mohutná vlna odporu. Většina delegací především odmítala slyšení zástupců Židovské agentury v plénu, Spojené státy a Velká Británie se navíc stavěly i proti jejich slyšení v politické komisi. Nakonec byla polská a československá iniciativa zamítnuta a přijat návrh Spojených států, který určil, že sama politická komise mohla rozhodnout o slyšení Židovské agentury a případně i dalších židovských organizací.²⁶ Hlavním důvodem tohoto zamítnutí byla rozporuplnost s jednacím řádem shromáždění, které bylo jednáním států a neumožňovalo slyšení organizací a etnických skupin. Za československo-polskou iniciativu se naopak stavěl Gromyko, který usiloval o přijetí rezoluce a vyslovil myšlenku, že *„historie Spojených národů je příliš krátká, než aby se mohlo z ní dokazovat na nepřípustnost slyšení interesentů.“*²⁷

Skutečnost, že se Československo aktivně zasazovalo o podporu Židů, dokládá i fakt, že Papánek vystoupil proti žádosti o slyšení Vysokého arabského výboru (Arab Higher Committee).²⁸ Argumentoval tím, že Arabský výbor není organizací uznanou mezinárodním právem, zatímco Židovská agentura *„jakožto orgán uznaný v mandátní smlouvě Společnosti*

²⁵ Detailně k vývoji sovětského postoje k otázce Palestiny v prvních měsících roku 1947 viz: L. RUCKER, *Stalin, Izrael a Židé*, s. 70–79.

²⁶ Přesněji řečeno, návrh Spojených států byl následně ještě pozměněn na základě iniciativy Jugoslávie, Argentiny a dalších států. Bylo rozhodnuto, že v první komisi musí být Židovská agentura slyšena a o slyšení dalších organizací může první komise rozhodnout sama. Pro úplnost informací uvedme, že byl zformován podvýbor, který posuzoval žádosti, ale nakonec nedoporučil slyšení žádné další organizace, což se také stalo.

²⁷ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 1477/47.

²⁸ Vysoký arabský výbor (též Vysoká arabská komise; Arab Higher Committee) byl klíčový politický orgán palestinských Arabů v mandátní Palestině. Byl založen v roce 1936 a plnil obdobnou roli jako Židovská agentura, od počátku však vystupoval podstatně radikálněji.

*národů*²⁹ akceptována je. Ani zde však československá iniciativa neuspěla a bylo rozhodnuto o slyšení Arabského výboru v politické komisi.

Papánek ve své zprávě píše, že o tyto dvě záležitosti usilovali proto, aby vytvořil důležitý precedent, podle něhož by bylo pro budoucnost vyloučeno, aby se před plénem Shromáždění objevili zástupci nepřátelských minorit a skupin.³⁰ Blíže důvod této své iniciativy nerozebírá, ale vzhledem k meziválečnému a poválečnému národnostnímu vývoji Československa lze usuzovat, že ve své zprávě naráží na případné budoucí spory mezi Československem a odsunutými Němci.

Po vyřešení výše zmíněných sporů následovalo slyšení zástupců arabských a židovských skupin. Za Židovskou agenturu hovořil například Ben Gurion a Moše Šaret.³¹ Jejich umírněné vystoupení zdvihlo vlnu sympatií. Židé požadovali spojení evropské židovské otázky s otázkou palestinskou, tedy otevření Palestiny pro židovské uprchlíky. Dále odsuzovali všechny teroristické činy a žádali postupné utvoření židovského státu. Oproti tomu Arabský výbor prosazoval okamžité zrušení mandátu a prohlášení samostatného státu, jakož i okamžité zastavení veškerého přistěhovalectví a vyhrožoval, že nebude schopen zabránit použití síly ze strany palestinských Arabů.

Po vystoupení obou delegací se rozpoutala diskuse o podobě vyšetřovacího výboru, který měl být vyslán do Palestiny, posoudit situaci a přinést návrhy na její řešení. I zde vystupovala aktivně československá delegace. Především se vedly spory o složení komise a o rozsah jejích pravomocí. Arabské státy a Velká Británie protestovaly proti širokému pojetí pravomocí a cílů delegace. Především odmítaly spojování palestinské otázky s problémem evropských osob bez domova a s problémem imigrace Židů do Palestiny. Aby bylo možné dojít k jasnému rozhodnutí, zřídila první komise podkomisi, složenou ze zástupců Argentiny, Austrálie, ČSR, Číny, Egypta, Francie, Salvadoru, Velké Británie, USA a SSSR. Následně byla tato podkomise rozšířena o zástupce Iráku, Indie, Kolumbie a Filipín.³²

²⁹ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 1477/47.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Moše Šaret (1894–1965) byl klíčovým spolupracovníkem Davida Ben Guriona a jedním z nejvýznamnějších politiků vznikajícího státu Izrael. V letech 1948 až 1956 zastával post ministra zahraničních věcí Izraele. V letech 1954 až 1955 navíc i post předsedy vlády.

³² A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 1477/47.

Po vzrušené debatě byl nakonec přijat text rezoluce, „*kteřá dávala ve svém paragr. 2. vyšetřujícímu výboru nejširší práva k sbírání faktů a k studiu všech otázek týkajících se Palestiny a jejího problému.*“³³ Zřejmě nejrozporuplnější a zároveň klíčový byl čtvrtý článek rezoluce, který umožnil komisi, aby provedla pátrání nejen v Palestině, ale „*wherever it may deem useful.*“³⁴ Toto rozhodnutí bylo pokládáno za velké vítězství zástupců Židů, jelikož umožnilo komisi prostudovat i problematiku židovských „displaced persons“ v uprchlických táborech v Evropě. Mezinárodněpoliticky nejvýznamnější byl ale paragraf šestý, který dával komisi pravomoc navrhnout politické řešení palestinského problému. Za termín, do kdy měla komise předložit svůj návrh, bylo stanoveno 1. září 1947.

Po vyřešení otázky pravomocí komise se rozpoutala debata o jejím složení. Byly nastíněny různé postupy na zvolení a jmenování členů. S velice složitou představou vystoupila například Argentina, která do výboru navrhovala velmoci, a dalších šest členů měl určit los podle zeměpisného rozdělení. Spojené státy proti tomu podporovaly utvoření neutrální komise ze sedmi států – Kanady, ČSR, Íránu, Holandska, Švédska, Uruguaye a Peru. Sovětská delegace nezůstala stranou a vystoupila s vlastním návrhem, který byl jednoznačně namířen proti zájmům Spojených států a Velké Británie. Gromyko prosazoval, aby byl vyšetřovací výbor složen stejně jako Rada bezpečnosti, která je volena se zřetelem na spravedlivé zeměpisné zastoupení. Nestálí členové Rady mohli být případně vyměněni za členy jiné.

Klíčovou otázkou při formování vyšetřovacího výboru tedy nakonec bylo, zda jejími členy budou, či nebudou i velmoci. Spojené státy a Velká Británie nebyly ochotny připustit sovětskou přítomnost na Blízkém východě. Měly ještě v živé paměti pokusy Sovětů o rozšíření sféry vlivu na Turecko a Írán a obávaly se možné vojenské přítomnosti Kremlu v regionu. Papánek ve své zprávě konstatoval, že „*USA a Velká Británie ve výboru býti nechtějí a to jednak proto, aby před svou veřejností mohly svěst odpovědnost za konečné řešení na jiné a nepoškodily si své zájmy ani u Židů ani u Arabů, jednak proto, že by pak ani SSSR nemohl býti ve výboru zastoupen.*“³⁵ Papánek hájil názor, že odpovědnost za palestinský problém by na sebe měly vzít pře-

³³ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 1477/47.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Tamtéž.

devším velmoci a svým postojem tedy podporoval sovětský kurz. Argumentoval tím, že nepřítomnost velmocí v komisi ztíží podzimní jednání o palestinské otázce a z návrhů komise bude jen nepodstatný cár papíru. Rozhodnutí o vyloučení velmocí z komise nakonec zvítězilo, a to těsným poměrem třináct hlasů proti jedenácti.³⁶ Prohra Gromykovy představy ale nebyla pro sovětskou delegaci pohromou. Místo SSSR doporučilo ČSR a Chile do komise Jugoslávii, což bylo přijato, a uspokojilo tak i zájmy Sovětů. Jugoslávie se stala prvním jistým členem komise. Následovalo hlasování o vytvoření komise – nakonec byl přijat již zmíněný návrh Spojených států s drobnými změnami. Navíc byly za členy přizvány Jugoslávie, Guatemala, Indie a Austrálie.

Zvolením vyšetřovacího výboru a určením jeho pravomocí byl splněn úkol politické komise. Dne 14. a 15. května došlo ke třem posledním schůzím pléna Valného shromáždění. Definitivně bylo potvrzeno složení vyšetřovacího výboru jednačtyřiceti hlasy proti třinácti. V debatě, která předcházela poslednímu hlasování a potvrzení členů komise, byla učiněna celá řada projevů. Mimo jiné vystoupil i sovětský delegát Gromyko. Jeho projev ze 14. května 1947 je pozoruhodný, protože v něm Sověti poprvé odkryli karty a jednoznačně se vyslovili k možným návrhům řešení palestinského problému. Gromyko ve svém projevu požadoval, aby byl co nejdříve zřízen samostatný palestinský stát, spravedlivý k oběma v něm žijícím národům. Konstatoval také, že pokud výbor dojde k závěru, že soužití Arabů a Židů je nemožné, bude pak nutné přikročit k rozdělení Palestiny. Otevřenost a názorová jasnost Gromykova projevu překvapila, prohlášením o podpoře možného rozdělení Palestiny se de facto přiklonil k sionistickým požadavkům, což zaskočilo i samotné Židy.³⁷

³⁶ Všechny ostatní státy se hlasování zdržely.

³⁷ Gromykovo vystoupení 14. května 1947 bylo opravdu překvapující. Přednesl více jak hodinový projev, ve kterém neváhal použít drásajících obrazů, aby popsal, jakým pohromám bylo židovské obyvatelstvo v Evropě vystaveno. Vývoj sovětské politiky vůči Židům a sionismu během meziválečných let, v období druhé světové války a následně v poválečném období lze označit přinejmenším jako rozporuplný. Podpora, kterou nakonec Sověti rodičímu se židovskému státu dopřáli, byla v rozporu s jejich postojem k sionismu v minulosti. Za podporou sionistické věci v roce 1947 musíme vidět především jejich geopolitické snahy uchytit se na Blízkém východě a ve východním Středomoří. K této problematice blíže: L. RUCKER, *Stalin, Izrael a Židé. Za pozornost také stojí, jak si tuto změnu názorů vysvětlovala československá delegace: „Určitý posun ruského stanoviska ve prospěch sionistického hnutí, které ortodoxní komunismus dosud potíral*

Celkově lze konstatovat, že účast Československa na mimořádném Valném shromáždění byla velmi aktivní, ale do jisté míry i zdrženlivá. Delegát Papánek sice vystupoval rozhodně a podporoval židovskou věc. Většinou se ale jednalo o procedurální otázky a ne o zásadní problémy. Zvláště aktivně vystupoval v situaci, kdy se jednalo o procedurálních otázkách, které měly pro ČSR velký význam a důležitost jako možný precedent pro budoucí jednání ve Spojených národech. Držel se také zřejmě příkazů ministra Masaryka, aby zdůrazňoval především morální stránku židovské otázky a nutnost jejího řešení po hrůzách Hitlerova režimu. Masaryk v jedné z depeší obsahujících instrukce k Papánkově proslovu píše: „*V prohlášení, které uděláš, řekni něco o židovské otázce ze stanoviska čistě humanárního a o tom, jak židé v koncentračních táborech v Německu jsou v situaci velmi zlé, a že je povinností světa židovskou otázkou se seriózně zabývat, ať už jednání palestinské dopadne teď jakkoliv. Je nutné, aby můj zástupce se o židovské kalvárii zmínil.*“³⁸

Československo jako člen UNSCOPu

Československo se stalo členem UNSCOPu. Přehledně zopakujme, že dalšími členy komise byly zástupci Austrálie, Kanady, Guatemaly, Indie, Íránu, Nizozemí, Peru, Švédska, Uruguaye a Jugoslávie. UNSCOP čítal jedenáct členů a je možné spekulovat o tom, zda byl splněn požadavek USA na utvoření neutrální komise, spíše můžeme hovořit o vyváženosti tohoto tělesa. Indie, Írán a Jugoslávie byly pro svou významnou muslimskou populaci spíše nakloněny sympatizovat s Araby, což především Indie a Írán daly najevo již v rámci mimořádného zasedání Valného shromáždění. „*Guatemalští a uruguayští členové byli už dávno vyložení stoupenci sionistů.*“³⁹ Za skutečně nezajímavé můžeme pokládat snad jen australské, kanadské, peruánské a švédské delegáty.

Postavení Československa v komisi bylo do jisté míry specifické. Bylo

jako část anglického imperialismu, se zde vysvětloval sociální zaostalostí dnešních arabských států. SSSR zdá se očekává mnoho teprve od mladého arabského hnutí, které je mu bližší než kapitalisticky zaměřením dnešních vládců arabských států.“ Citováno z: A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 1477/47.

³⁸ A MZV, Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 93.852/A/47.

³⁹ H. SACHAR, *Dějiny státu Izrael*, s. 241.

všeobecně známo, že Československo, i přes britské protesty, aktivně pomáhalo židovským uprchlíkům na cestě z východní Evropy do Německa a Rakouska a všeobecně se zasazovalo za nutnost řešení židovské otázky. Na druhou stranu Československo o členství v komisi nijak neusilovalo a nezasazovalo se o to, aby se stalo jejím členem. Papánek o tom ve své zprávě píše: „*Čs. delegace se od počátku v soukromých rozhovorech snažila docílit, aby ČSR nebylo voleno za člena vyšetřujícího výboru. Byla-li však nějaká shoda mezi národem americkým a sovětským, pak to bylo v tom, že ČSR jejím členem být musí. Tomuto spojenému tlaku, který je určitým mezinárodním uznáním postavení Československa, nebylo možno se vyhnouti, neboť veřejné odřeknutí se této odpovědnosti by bylo vykládáno jako zdráhání plnit úkoly uložené Spojenými národy.*“⁴⁰

Není jasné, proč se Československo snažilo vyhnout členství v komisi. Gromyko, s kterým Papánek úzce spolupracoval, již na počátku jednání našeho delegáta informoval o tom, že s ČSR pro členství v komisi počítá. Papánek sice sovětského zástupce upozornil, že Poláci by snad o členství v komisi měli větší zájem než my, ale ten jeho poznámku nebral v potaz.⁴¹ Ani prostudované dokumenty neumožňují na tuto otázku odpovědět. Můžeme proto jedinečně spekulovat. Je možné, že se Masaryk obával případných obvinění ze zaujatosti našeho člena v komisi a že se těmto útokům, ke kterým opravdu v arabských novinách došlo, chtěl vyhnout.

Zvolení Československa za člena UNSCOPu oznámil Papánek neprodleně telegramem ministrowi zahraničí. Žádal ho o sdělení jména člena výboru, který bude Československo zastupovat, a možné datum jeho příjezdu do New Yorku, jelikož první zasedání komise se mělo uskutečnit již 26. května 1947.⁴² Členem komise byl jmenován Karel Lisický⁴³ a jeho

⁴⁰ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 1477/47.

⁴¹ Tamtéž, č. 1137/B/47.

⁴² Tamtéž, č. 105.865/1947.

⁴³ Karel Lisický byl významnou diplomatickou osobností meziválečného období. Narodil se na Moravě, v Holešově, 28. března 1893. Po první světové válce byl v roce 1920 jmenován tajemníkem československého vyslanectví v Paříži, kde působil až do roku 1926. V letech 1927–1931 zastával post konzula ve Varšavě. V roce 1936 byl jmenován chargé d'affaires na československém velvyslanectví v Londýně a od roku 1941 působil jako zplnomocněnec ministerstva zahraničí, byl také jedním z prvních pomocníků Jana Masaryka v exilu. Po válce se stal členem československé delegace při OSN v New Yorku. Po únoru 1948 na funkci rezignoval a žil v Londýně. Zde později spolupracoval s exilovým Ústavem E. Beneše, zemřel dne 13. července 1966.

asistentem a případným náhradníkem Richard Pech. Masaryk v odpovědi Papánkovi mimo konkrétních jmen také napsal, že „*vzhledem na objektivní povahu úkolu komise, nebyly jim dány žádné instrukce ve vlastním smyslu, toliko Richard Pech byl před svým odjezdem mnou přijat.*“⁴⁴ Později byl Lisickému odeslán telegram, ve kterém byl instruován, aby vystoupil ve prospěch rozdělení Palestiny. Můžeme s určitou pravděpodobností konstatovat, že se vláda Lisického nesnažila nijak významně ovlivňovat a že s ním nebyla v době jeho pobytu v Palestině v přímém kontaktu. O tom svědčí i fakt, že se žádné Lisického hlášení v prostudovaných archiváliích nenašlo. O vývoji situace, činnosti UNSCOPu a aktivitách Lisického tak vládu informoval především generální konzul v Jeruzalémě Novák. Jak ale z dokumentů vyplývá, je velmi pravděpodobné, že Lisický Nováka o vývoji situace a o náladě v komisi průběžně osobně informoval. Za hlavní pramen pro posouzení role a činnosti československého zástupce v UNSCOPu proto můžeme považovat Novákova hlášení a oficiální zprávy UNSCOPu pro OSN.

Komise se skutečně poprvé sešla v New Yorku 26. května 1947, jejím předsedou byl zvolen švédský zástupce Emil Sandström.⁴⁵ Na území Palestiny začala vyvíjet oficiální aktivitu 16. června 1947 a svou činnost zde zakončila o více jak měsíc později – 19. července.⁴⁶ Během tohoto pobytu UNSCOP vyslyšel na dvou neveřejných schůzích zástupce vlády, na veřejných schůzích zástupce různých židovských institucí a stran a pokoušel se navázat bližší kontakty i se zástupci Arabů.

Úkol, který se před UNSCOPem otevíral, nebyl vůbec jednoduchý. V Palestině panovala vypjatá atmosféra, která hrozila vyústit v otevřený konflikt. Únosy a teroristické útoky byly na denním pořádku. Výbor byl navíc od počátku postaven před významný problém. Arabové se usnesli na jeho bojkotu a úzkostlivě své rozhodnutí dodržovali. Z dnešního hlediska můžeme jejich postup hodnotit jako taktickou chybu. Pokud jde o arabské obyvatelstvo v Palestině, omezila se činnost komise jen na návštěvu většinově arabských oblastí a několika arabských měst, která byla spíše zdvořilostního a formálního rázu.⁴⁷ UNSCOP se sice dvakrát ve svých

⁴⁴ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 69, č. 183.696/II.-6/47.

⁴⁵ Martin GILBERT, *Izrael. Dějiny*, Praha 2002, s. 152.

⁴⁶ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 69, č. 122093/1947.

⁴⁷ Tamtéž, k. 69, č. 183.696/II.-6/47.

provoláních obrátil na Araby, aby bojkot odvolali, ale marně. Vstřícné vztahy se zástupci Arabů měl pouze indický zástupce Abdur Rahman, který často individuálně navštěvoval arabská města a jednal s některými čelními politiky – mimo jiné se setkal s Jamalem Husseinim, místopředsedou Vysokého arabského výboru.⁴⁸ I zástupce Československa Lisický se pokoušel navázat bližší kontakty s Araby, ale jeho iniciativa vyšla vniveč.⁴⁹

Teprve později se komisi podařilo odpor Arabů prolomit. Nakonec pět arabských států projevilo ochotu podat svědectví před komitétem, ovšem pod podmínkou, že k setkání nedojde na území Palestiny. Setkání se zástupci arabských států se uskutečnilo až po ukončení pobytu UNSCOPu v Palestině a za místo jednání byl vybrán Bejrút. Zvolením tohoto velkoměsta – jednoho z nejmodernějších měst na Blízkém východě – chtěli zástupci Arabů pravděpodobně komisi ukázat, že i Arabové jsou schopni žít civilizovaně, moderně a držet při sobě. Komise sem dorazila 20. července a místo očekávaného setkání se zástupci Vysokého arabského výboru se sešla s delegáty Ligy arabských států. Zástupci této organizace se nechovali příliš zdvořile a při jednáních spíše vyhrožovali krvavou lázní, bude-li Palestina rozdělena. Naznačili také, že tento krok by mohl ohrozit židovské komunity na Středním východě a v arabských státech obecně. Poznámky takového charakteru měly opačný účinek, než bylo jejich pravděpodobným záměrem – „*přesvědčily členy UNSCOPU, že by bylo fatální ponechat Židy jako menšinu v arabských rukou.*“⁵⁰ Obtížná vyjednávání dokládají i slova konzula Nováka, který ve své zprávě z 2. srpna 1947 píše: „*Arabové se snažili na delegáty učinit náležitý dojem a zastrašovali hrozbou silných arabských armád, jež by nastoupily v případě, že by komise rozhodla pro dělení Palestiny nebo pro binacionální stát.*“⁵¹ Novák také v tomto hlášení píše, že na zástupce Československa a Uruguaye útočil arabský tisk, jelikož je považoval za největší příznivce sionismu a podporovatele Židů v jejich snahách o rozdělení Palestiny.

Jednání v Bejrútu nepřineslo žádný významný posun. Arabové, konkrétně zástupci Libanonu, Saudské Arábie, Jemenu, Egypta a Iráku, kladli stále stejné požadavky. Trvali na zastavení židovského přistěhovalectví

⁴⁸ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 69, č. 122093/1947.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ H. SACHAR, *Dějiny státu Izrael*, s. 242.

⁵¹ A MZV, f. Zastupitelský úřad Tel Aviv 1945–1952, č. 249/dův./47.

a zřízení nezávislé Palestiny s arabskou většinou. Snad jediným významným poznatkem UNSCOPu bylo, že zdánlivá jednota Arabů může být narušena jejich vzájemnými starými spory a také individuální iniciativou některých z nich – konkrétně Iráku. Ten se totiž pokusil tajně navázat kontakt se zástupci UNSCOPu a zprostředkovat jednání s Židy o možném vyřešení celého palestinského problému. Odhalení této irácké iniciativy vedlo k narušení jednoty Arabů a ke vzájemnému osočování z nedodržování bojkotu vůči zvláštnímu výboru OSN.

Palestinští Židé naopak komisi přijali poměrně přívětivě. Především vnímali jako pokrok, že není zřízena mandátní mocí, ani není společným útvarem Británie a USA, nýbrž že se jedná o orgán pověřený významnou mezinárodní organizací. Židé komisi pomáhali při získávání informací a dobrovolně jí předkládali všechny požadované dokumenty (Židovská agentura vydala pro potřeby komitétu mnoho knih, brožurek a pamětních spisů). Snažili se ukázat vymoženosti, výtobytky a pokroky, kterých bylo díky práci této organizace a palestinských Židů v posledních desetiletích v Palestině dosaženo. Delegáti zde vykonali řadu návštěv v židovských osadách a všude byli vřele přijati.⁵²

Generální konzul Novák ve své zprávě o činnosti komitétu detailně popisuje její aktivity. Vzhledem k tématu studie se zaměříme na informace, které souvisejí s Karlem Lisickým. Novák předně zdůrazňuje, že „Československý delegát, pan Lisický, a jeho zástupce, pan legační rada Dr. Pech, byli téměř všude, kam se dostali, uvítáni československými nebo bývalými československými státními občany, kteří se usadili natrvalo v Palestině a kteří projeví velkou radost, že se mohli setkat se zástupci a úředními mluvčími Československé republiky.“⁵³ Oba českoslovenští zástupci z vlastní iniciativy vykonali těsně před opuštěním Palestiny návštěvu v kibucu Kfar Masaryk, kde byli údajně přijati s obzvláštním nadšením.⁵⁴ Lisického se snažila kontaktovat i řada skupin a organizací a chtěli mu předat své požadavky a vyjádření k situaci. Většinou se k němu snažili dostat přes generálního konzula Nováka, který Lisického o návštěvách informoval a předával mu případná prohlášení těchto organizací. Československého zástupce se snažila například oslovit i teroristická organizace Irgun. Ta tajně jednala s předsedou komise

⁵² A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 69, č. 122093/1947.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Tamtéž.

Sandströmem, jenž údajně o Lisickém prohlásil, „že je to osoba důvěryhodná, s kterou mohou vejít ve styk“.⁵⁵

Před komisí stanuli během slyšení přední židovští činitelé, včetně Ben Guriona. Lisický se ho tázal na jeho názory na možná řešení palestinské otázky: zda jsou Židé ochotni přistoupit na kompromisní řešení a co by soudil o federaci.⁵⁶ Na československého zástupce i na další členy komise zapůsobila především jednota vystupování židovských zástupců. Ať už šlo o pouhou taktiku, nebo ne, zdálo se, že až na nepatrné výjimky jsou Židé názorově jednotní.⁵⁷ Zástupci Židovské agentury, duchovních, Židovské národní rady i individuálně vystupující Chaim Weizmann (prezident Světové sionistické organizace, pozdější první prezident Izraele), ti všichni se shodli na možnosti kompromisního řešení. Sice shodně navrhovali jako nejlepší řešení rozdělení Palestiny a vznik samostatného židovského státu, zároveň a priori neodmítali federativní řešení.

Dne 19. července ukončil UNSCOP svou činnost na území Palestiny a jak již bylo řečeno, přesunul se do Bejrútu a následně do Evropy, kde navštívil několik táborů pro osoby bez domova. Závěrečná jednání zvláštního výboru probíhala v Ženevě.⁵⁸ Návrh, který byl nakonec předložen OSN, byl kompromisním řešením různorodých názorů a nastiňoval dvě možnosti definitivního uspořádání palestinského problému. Závěrečná zpráva byla dokončena 31. srpna a v noci na 1. září také podepsána všemi členy UNSCOPu.⁵⁹

Od počátku závěrečných jednání bylo jasné, že nebude jednoduché nalézt společné řešení. Na určitých bodech se sice všichni delegáti shodli, ale navrhovali odlišnou realizaci. Především všichni jednotně konstatovali, že „1. Mandát má skončit co nejdříve. 2. Nezávislost Palestiny má být ustavena

⁵⁵ A MZV, f. Teritoriální odbory – obyčejné 1945–1959 (L-Z), Palestina, k. 2, č. 214/dův/47.

⁵⁶ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 69, č. 122093/1947. Ben Gurion stanul před komisí 7. a 8. července 1947 a Lisický byl v těchto dnech podle Nováka v jednáních velmi aktivní.

⁵⁷ Názorově se od většiny odlišovala především Komunistická strana Palestiny, která požadovala ústy svého předsedy Mikunise „zřízení nezávislého, demokratického a jednotného židovsko-arabského státu, který by byl nejlepší zbraní proti britskému kolonialismu a vykořisťování.“ Citováno z: A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 69, č. 122093/1947.

⁵⁸ Podrobněji k této zprávě např.: H. SACHAR, *Dějiny*, s. 244–248.

⁵⁹ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 183.696/II-5/47.

*v nejbližší možné době. 3. Přechodné období budiž vzhledem k podstatným předpokladům nezávislosti co nejkratší. 4. Po dobu přechodu je vrchnost pověřena správou Palestiny a její přípravou pro nezávislost odpovědná Spojeným národům. 5. Ekonomická jednota Palestiny musí být zachována. 6. Bezpečnost svatých míst a přístup k nim musí být zajištěn. 7. Valné shromáždění se okamžitě postará o uskutečnění a provedení mezinárodní dohody, jíž budou problémy trpících evropských Židů, z nichž přibližně 250 tisíc je ve sběrných táborech, řešeny jako věc zoláště naléhavá pro ulehčení jejich situace a vyřešení palestinského problému.*⁶⁰

Pro způsob aplikace těchto zásad však shoda nalezena nebyla, UNSCOP se tak rozdělil na většinovou a menšinovou část v poměru sedm ku třem. Delegát Austrálie se nepřiklonil ani k jedné variantě a zdržel se hlasování. Návrh většiny reprezentovali zástupci Kanady, Československa, Guatemaly, Holandska, Peru, Švédska a Uruguaye. Ti prosazovali rozdělit Palestinu do osmi částí, z nichž tři měly příslušet nezávislému arabskému a další tři židovskému státu. Nezávislost měla být vyhlášena po přechodném období ne delším než dva roky, počínaje prvním zářím 1947. *„Avšak než jejich nezávislost bude moci býti uznána, musí přijmout ústavu, učiniti Spojeným národům prohlášení, obsahující určité záruky, a podepsati dohodu, jíž se zřizuje systém hospodářské spolupráce a vytváří hospodářská jednota Palestiny.*⁶¹ Sedmou částí bylo město Jaffa, které mělo tvořit arabskou enklávu uvnitř židovského státu a osmá část, Jeruzalém, měl pro svá etnická i náboženská specifika dostat status nezávislého území pod správou OSN.

Návrh většiny také předpokládal, že po přechodnou dobu do vyhlášení nezávislosti bude Velká Británie nadále vykonávat správu Palestiny pod záštitou Spojených národů. Velká Británie měla především provádět přípravné kroky umožňující v co nejkratší možné době vyhlášení nezávislosti. Velkou výhrou Židovské agentury byl protokol, ve kterém většina konstatovala, že *„do navrhovaného židovského státu se přijme 150 000 židovských přistěhovalců stejnou měsíční kvótou, z nich 30.000 podle humanitárních hledisek. Kdyby doba přechodná trvala déle než dva roky, bude židovské přistěhovalství povoleno počtem 60.000 osob za rok. Jewish Agency je odpovědná za výběr a péči o židovské přistěhovalce a za organizování židovského přistěhovalství po dobu*

⁶⁰ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 183.496/II-6/47.

⁶¹ Tamtéž.

*přechodu.*⁶² Tento článek byl silně kontroverzní a vyvolával velké emoce, především proto, že Velká Británie od počátku přistěhovalectví odmítala a Arabové jeho zastavení dokonce kladli za jednu z podmínek při jednání s UNSCOPem.

Dalším z klíčových bodů v návrhu většiny byl předpoklad ustavení hospodářské jednoty Palestiny. Ta se měla uskutečnit především celní unií, společnou měnou, společným provozem železnic, mezistátních silnic, pošty, telefonních a telegrafních služeb a společným obhospodařováním přístavů Haifa a Jaffa.

Menšina, reprezentovaná Indií, Íránem a Jugoslávií, vystoupila s alternativním řešením, předpokládajícím vytvoření federace. Nezávislý federální stát měl být zřízen po přechodném období o maximální délce tří let, kdy odpovědnost za správu Palestiny a její přípravu k nezávislosti měla být svěřena správě určené Valným shromážděním. Tento návrh tedy automaticky nepředpokládal, že správcem po přechodnou dobu musí být Velká Británie. Nezávislý federální stát měl zahrnovat stát arabský a židovský a Jeruzalém měl být společným hlavním městem. Federální vláda měla být vybavena plnou mocí ve věci národní obrany, zahraničních styků, přistěhovalectví, měny, daní pro federální účely a některými dalšími pravomocemi.⁶³

Diskutabilní byl především bod, který konstatoval, že přistěhovalectví bude po dobu tří let od počátku přechodného období povoleno do židovského státu v počtu „*nepřesahujícím jeho absorpční schopnost.*“⁶⁴ Problematické bylo především to, že návrh nepředpokládal další přistěhovalectví po uplynutí tříleté přechodné doby. Zároveň nebyl stanoven žádný minimální ani maximální počet přistěhovalců a bylo předem jasné, že vágnost ustanovení v podobě „absorpčních schopností“ by v budoucnu vedla k třenicím mezi židovskou a arabskou částí populace. Návrh menšiny jen doporučoval ustanovení mezinárodní komise, skládající se ze tří Arabů, tří Židů a tří zástupců Spojených národů, která by posuzovala absorpční schopnosti židovské části státu.⁶⁵

Podle dostupných dokumentů náš zástupce při závěrečných jednáních

⁶² A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 183.496/II-6/47.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Tamtéž.

v Ženevě postupoval tak, „že se snažil smířit protilehlá stanoviska zdůrazňováním společných bodů obou hlavních plánů, která během jednání vykrytalizovala, tj. plánu federace, hájeného Jugoslávií a plánu dělení na samostatný stát židovský a arabský, zastávaného většinou komise.“⁶⁶

Za pozornost stojí otázka, kterou se dodnes nepodařilo uspokojivě zodpovědět, proč se Jugoslávie klonila k návrhu federace i přesto, že se jednalo o stát v sovětské sféře vlivu. Lauren Rucker považuje za nejpravděpodobnější, že „tato situace sovětským představitelům umožňovala mít stále dvě želízka v ohni, zvláště když dosud nebylo jisté, jak se palestinský problém vyvine.“⁶⁷ Otázkou neshod mezi československým a jugoslávským delegátem se okrajově zabývala i československá vláda na svém zasedání 9. září 1947. Především ministr Nejedlý se podívoval nad tím, „že se československý delegát v palestinské věci nemohl domluvit s jugoslávským delegátem [...] ministr Masaryk vysvětluje, že jugoslávský delegát je poněkud difícní člověk, s nímž dohoda nebyla tak snadno možná. Československý delegát vystupoval však s politikou Moskvy tak, jak byla tlumočena sovětským delegátem ve Švýcarsku, a Moskva také neměla proto žádných námitek proti postupu československého delegáta. Je ovšem pravda, že také československý delegát je poněkud tvrdohlavý. Ministr prof. dr. Žd. Nejedlý dodává, že nechce zkoumatí otázky viny, a že je možné, že vina je na straně Jugoslávie. V každém případě je to však nežádoucí jev z hlediska spojenecké politiky.“⁶⁸ Nijak blíže ministr Masaryk zamítavý postoj Jugoslávie k našemu návrhu nerozebírá.

Československo, které podporovalo většinu v UNSCOPu, přispělo významným způsobem ke zrodu Izraele. Pomohlo prosadit politiku, která stranila židovským požadavkům a na půdu OSN přinesla variantu rozdělení Palestiny. Pro Židy byl určitě příznivější předpoklad vzniku nezávislého státu spojeného hospodářsky a umožňujícího velkou vlnu přistěhovalců než vznik federace, ve které by měli Židé výraznou menšinu a do které by bylo přistěhovalectví pravděpodobně výrazně omezeno. O tom, že československou účast v komisi vnímali Židé pozitivně, svědčí i četné dopisy, které obdrželo ministerstvo zahraničních věcí ČSR a generální konzul v Jeruzalémě Novák.

⁶⁶ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 183.496/II-6/47.

⁶⁷ L. RUCKER, *Stalin, Izrael a Židé*, s. 75.

⁶⁸ Národní archiv (dále jen NA), fond Gottwald Klement, 100/24, sv. 145.

Další jednání v OSN a vytvoření druhé komise

Komise jmenovaná v květnu 1947 svůj úkol úspěšně splnila a předložila dva návrhy na řešení palestinské otázky, jimiž se následně zabývalo Valné shromáždění OSN. Jelikož se již nejednalo o mimořádné Valné shromáždění svolané k řešení jednoho konkrétního problému, nebylo Palestině věnováno tolik pozornosti.

Na jednání se připravovala i československá delegace a o palestinské otázce také poprvé oficiálně jednala československá vláda a to na schůzích konaných 27. srpna a 9. září. Ministr Masaryk konstatoval, že *„je těžké dáti instrukce, neboť nelze předvídati, jaký bude průběh jednání na Valném shromáždění. Je samozřejmé, že československá delegace bude postupovati v nejužší spolupráci s delegacemi ostatních slovanských států [...] upozorňuje zejména, že jde o to, zda Palestina má být rozdělena či nikoliv, a zda má zůstat britským mandátem nebo přejíti do správy spojených národů.“*⁶⁹ Masaryk také pro vládu stručně shrnul obsah závěrečného dokumentu UNSCOPu a oba protichůdné návrhy. Zdůraznil, že se oba shodují v nutnosti hospodářské jednoty budoucího státu. Rovněž uvedl, že *„do New Yorku jede Žorin a bude tam také Gromyko a ministr se vynasnaží, aby se s nimi dohodl.“*⁷⁰

Při projednávání palestinské otázky na poradě vlády 27. srpna Jan Masaryk zdůraznil svou osobní zaujatost touto problematikou, když uvedl, že *„v otázce palestinské není možné od něj očekávat, aby po své třicetileté praxi a svém stanovisku ve věcech židovských šel s Ibu Saudem [král Saudské Arábie – pozn. autora] proti Židům.“*⁷¹ Tento svůj postoj následně zopakoval i na jednání 9. září, když konstatoval: *„Pokud jde o židovskou otázku, je vládě známo, že jsem tu poněkud zatížen, ale nepodniknu přirozeně nic, co by nebylo v souladu s dosavadní naší zahraniční politikou a politikou Národní fronty a našich spojenců. Pokusím se však o to, abych židům podle možnosti psychologicky pomohl.“*⁷²

Vláda se při projednávání palestinské otázky přiklonila ke stanovisku československého delegáta v UNSCOPu a i Gottwald prohlásil, že nesou-

⁶⁹ NA, f. Gottwald Klement, 100/24, sv. 145.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Tamtéž.

hlasí s jednotným státem.⁷³ Jelikož nikdo nevystoupil s jiným návrhem, schválila vláda instrukce ve smyslu rozdělení Palestiny a navíc uložila ministrovni vnitra za úkol, aby se pokusil získat všechny slovanské státy, včetně Jugoslávie, která stále trvala na svém federativním návrhu. V konečném usnesení také vláda konstatovala, že „bere na vědomost zprávu ministra zahraničních věcí a zejména jeho sdělení, že československá delegace na Valném shromáždění bude ve smyslu této zprávy postupovat při jednáních v nejužší dohodě s delegacemi spojenců Československa, zejména s delegací Sovětského svazu.“⁷⁴ To jen dokládá, v jaké závislosti na SSSR již československá zahraniční politika byla.

Valné shromáždění zasedalo od konce září do počátku prosince a palestinská otázka byla jen jedním z mnoha bodů jednání. Řešil se například také problém Řecka, Španělska nebo Koreje. Československo nehrálo při vyjednávání tak aktivní roli jako na předcházejícím mimořádném shromáždění. Jeho význam a role ale opět v závěru zasedání vynikly.

Projednávání návrhu UNSCOPu spadalo do působnosti první – politické – komise Valného shromáždění. Jelikož byl tento orgán zavalen rozmanitou agendou, rozhodlo shromáždění zřídit pro palestinský problém zvláštní komisi ad hoc. Do jejího čela byl zvolen australský ministr zahraničí Evatt a jak se ukázalo, nebyla to správná volba. Zvolení si Evatt vysloužil „jako cenu pro útěchu za neúspěšnou kandidaturu na místo předsedy Shromáždění.“⁷⁵ Jelikož australský kandidát byl jediným z členů UNSCOPu, který se zdržel hlasování a nevyslovil se ani k jedné z navrhovaných variant, dal se podobný diplomaticky nevýrazný postup očekávat i od Evatta.

Při projednávání návrhů předstoupili před komisi i v plénu jak zástupci Vysokého arabského výboru, tak Židovské agentury. Z dnešního pohledu můžeme způsob vystupování zástupců Arabů hodnotit jako chybný. Kdyby projevíli více prozíravosti a třeba se zdráháním přijali minoritní plán federace, mohli vážně ohrozit přijetí většinového plánu na rozdělení. Arabové však od počátku kategoricky odmítali obě alternativy a trvali na svém požadavku jednotného palestinského státu. To mělo za následek, že irácký a indický zástupce, kteří doposud podporovali variantu prosazova-

⁷³ Jirí DUFEK – Karel KAPLAN – Vladimír ŠLOSAR, *Československo a Izrael v letech 1947–1953. Studie*, Praha 1993, s. 10.

⁷⁴ NA, f. Gottwald Klement, 100/24, sv. 145.

⁷⁵ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 238/B/48.

nou minoritou, od svých postojů upustili a za plánem federace stála nadále jen Jugoslávie. Minoritní návrh tímto de facto vypadl ze hry a zůstaly proti sobě stát jen plány na rozdělení a na jednotný palestinský stát.⁷⁶

Komise ad hoc nakonec přistoupila k nečekanému kroku. Evatt zřídil dvě devítičlenné podkomise, které měly blíže rozpracovat obě možnosti řešení. Členem podkomise, jejímž úkolem bylo analyzovat rozdělení, bylo i Československo a zástupci některých mocností – především SSSR a USA.⁷⁷

Dne 19. listopadu byly předloženy návrhy obou podkomisí k projednávání v komisi. Vzbudily ale odpor v důsledku slabosti prováděcí části plánu. Ta totiž počítala s účastí britské mandátní správy na provedení rezoluce, a to i přesto, že anglický státní sekretář pro kolonie Creech Jones ve všeobecné diskusi nesmlouvavě oznámil, že Británie „*nepropůjčí svou armádu k provedení plánu o rozdělení, pokud ten nebude přijat oběma stranami – Židy i Araby – , a ohlásil brzké složení mandátu a evakuaci anglického vojska z Palestiny.*“⁷⁸ Delegace Spojených států toto stanovisko nebrala v potaz, doufajíc, že v průběhu jednání změní Britové pod spojeným tlakem USA a SSSR své nekompromisní stanovisko. Od jednání a příprav se přešlo k hlasování.

Při hlasování v komisi se ukázalo, že chyběl jeden hlas do dvoutřetinové většiny potřebné k přijetí plánu ve shromáždění. V ad hoc komisi hlasovalo 25 zástupců pro rozdělení, třináct proti a sedmáct se zdrželo hlasování. „*Nastala horečná činnost ze strany Židovské agence a účinný nátlak ze strany Spojených států na nezávislé státy, které v komisi pro plán nehlasovaly.*“⁷⁹ Při konečném hlasování, které se uskutečnilo 29. listopadu 1947, byla rezoluce č. 181 přijata 33 hlasy pro, třináct států bylo proti a deset se zdrželo hlasování.⁸⁰ „*K vítězství rozdělení paradoxně pomohly spojené hlasy sovětského*

⁷⁶ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 238/B/48.

⁷⁷ Podkomise, jejíž součástí byla i ČSR, upravila některé detaily na základě požadavků Židovské agentury a především na základě podnětů vznesených americkým členem subkomise. Ten požadoval úpravy hranic tak, aby se snížil poměr populace arabské menšiny v židovském státě. Byla také přepracována část návrhu, která se týkala mezinárodního statusu svobodného města Jeruzaléma. Změny připravil československý zástupce v komisi Lisický.

⁷⁸ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 238/B/48.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Hlasování se zdržely následující státy: Argentina, Chile, Čína, Kolumbie, Salvador, Eti-

*bloku, Spojených států a jejich spojenců. Přestože velké spojenectví bylo již delší dobu pohřbeno a rýsovalo se rozdělení světa do dvou táborů, sionistický projekt mohl být realizován díky souběhu zájmů dvou protivníků.*⁸¹ Zástupci arabských států rezoluci odmítli a prohlásili, že se jedná o hrubé porušení Charty. Naopak Židé přijali výsledky hlasování s nadšením.

Rozdělení samozřejmě podpořilo i Československo. Další výraznou úlohu mělo ale teprve před sebou. V rámci hlasování o rezoluci č. 181 byl totiž bez diskuse přijat Evattův návrh na vytvoření pětičlenné komise, která měla v Palestině plán rozdělení provést a připravit půdu pro vznik samostatných států. Kromě Bolívie, Dánska, Panamy a Filipín bylo jejím členem i Československo, proti čemuž ostře protestovali zástupci arabských států. Význam československé účasti v této komisi byl navíc umocněn zvolením Lisického za předsedu na jejím prvním setkání 9. ledna 1948.⁸²

O činnosti této komise se v archivu MZV dochovala řada dokumentů. Především můžeme konstatovat, že její činnost neměla velký úspěch. Spojené království zpočátku nechťelo členům komise dovolit ani Palestinu navštívit před 1. květnem, na kdy byla původně stanovena konečná britská evakuace Palestiny. Když komise počátkem ledna 1948 do Palestiny přeci jenom dorazila, nebyla vlídně uvítána a „*členové komise byli ubytováni v nevětraném příštřešku naproti britskému hlavnímu stanu v Jeruzalémě, kde statečně, ale marně dělali, co mohli, aby reprezentovali důstojnost svého tělesa. Za stále těžších a nebezpečnějších podmínek hledali způsoby, jak uvést v chod přechodný režim v Palestině. Ale brzy byli odkázáni jen na to, aby si zaopatřovali jídlo a pítí. Nedosáhli ničeho.*“⁸³

Hlavní důvody neúspěchu shrnul Lisický a jeho kolegové do zprávy, kterou předložili 10. dubna 1948 mimořádnému Valnému shromáždění OSN.⁸⁴ Zároveň zaslal Vladimíru Clementisovi, novému ministru zahraničních věcí, 6. dubna 1948 report s názvem *Příčiny nynějšího stavu palestinské otázky*. V obou těchto dokumentech Lisický konstatuje, že hlavním důvodem neúspěchu byl „*nedostatek prostředků donutit zúčastněné strany, aby*

opie, Honduras, Mexiko, Velká Británie a Jugoslávie. Proti hlasovaly: Afghánistán, Kuba, Egypt, Řecko, Indie, Írán, Irák, Libanon, Pákistán, Saudská Arábie, Sýrie, Turecko, Jemen. Čerpáno z: A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 77259/1948.

⁸¹ L. RUCKER, *Stalin, Izrael a Židé*, s. 77.

⁸² A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 69, č. 1254/194.

⁸³ H. SACHAR, *Dějiny státu Izrael*, s. 255.

⁸⁴ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 69, č. 1254/194.

*navrhované řešení provedly, anebo i když donucovací prostředky nechyběly, nebyl dostatek vůle jich použít.*⁸⁵ Hned v první, únorové zprávě komise z Palestiny, požadovali její členové urgentní zřízení mezinárodní branné moci, jež by nastoupila po skončení mandátního režimu. „Bezpečnostní rada na to reagovala půldruhým měsícem bezradného a mnohdy zmateného legislativního rokování, z něhož posléze na americký návrh vyšlo rozhodnutí svolání Mimořádného shromáždění na 16. dubna s cílem revidovat loni přijatý plán pod rouškou návrhu na dočasné zřízení svěrečnického režimu pro celou Palestinu [...] o žádosti komise o zřízení mezinárodní branné moci pro Palestinu se přitom prakticky vůbec nemluvalo.“⁸⁶ Významným faktorem podepisujícím se na neudržitelnosti situace v Palestině a na neefektivitě činnosti komise bylo chování Velké Británie. Ta dodržela přesně to, co řekla. Odmítla se podílet na provádění plánu, který by neodsouhlasili jak Židé, tak Arabové. O sporech s mandátní mocí referoval Lisický ve zprávě z března 1948. Británie například „odmítla připustiti po dobu mandátního režimu přípravná opatření Komise, směřující k organickému vybudování a včasnému opatření nedostávající se těžší výzbroje pro příští oficiální milici židovského státu [...] a pokaždé byla pohotova ukázati, že ten či onen zamýšlený postup Komise podle resoluce Shromáždění nelze uskutečniti vzhledem k poměrům, jak se v Palestině po odhlasování resoluce vyvinuly.“⁸⁷ Za třetí významný moment Lisický považoval rozpad jednoty obou předních světových velmocí – SSSR a USA – v palestinské otázce. Konstatuje, že „vojenské kruhy americké spolu s protisovětskými činiteli State Department prosadili prioritu arabského petroleje pro potencionální válečné účely nad jakýmikoliv jinými zřeteli a ohledy, i za cenu ohrožení samostatnosti židovského státu, za jehož zřízení v rámci plánu o rozdělení se delegace Spojených států na Shromáždění tak energicky zasazovala.“⁸⁸ Lisického hodnocení postoje USA v prvních měsících roku 1948 je již silně ideologicky zabarvené a neodpovídá zcela realitě. Pravdou je, že se „velká koalice“ SSSR a USA v palestinské otázce rozpadla. Moskva dál ochotně na mezinárodní scéně ještě nějakou dobu Židy podporovala, kdežto Američané v důsledku eskalace násilí, ohrožení židovského obyvatelstva i neschopnosti komise realizovat potřebné přípravné kroky pro budoucí rozdělení, změnili stanovisko a vystoupili 19. března v Radě

⁸⁵ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 77259/1948.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ Tamtéž.

bezpečnosti s návrhem svolat další mimořádné Valné shromáždění, které se i přes znechucení řady států v dubnu 1948 opravdu sešlo. Na něm referoval o aktivitách komise a o situaci v Palestině i Lisický. Shromáždění již nedokázalo zabránit spontánnímu vývoji v regionu. Dokládá to i Lisického prozíravé hodnocení situace pro Clementise. V závěru své zprávy přináší prognózu, kde mimo jiné konstatuje: „*ať už se na nadcházejícím mimořádném Shromáždění stane s plánem o rozdělení cokoliv, dynamika života bude silnější než jakákoliv rozhodnutí. Rozdělení Palestiny utvořením zvláštního židovského státu se již nyní na místě fakticky provádí a žádný svěřenecký či jakýkoliv jiný papírový režim nebude moci to již zvrátit.*“⁸⁹

Věci se daly do pohybu samy. Dne 14. května 1948 vyhlásili Židé nezávislý Stát Izrael. Arabské armády, manévrující na hranicích Palestiny již od listopadu 1947, se den poté pohnuly z místa s cílem zničit rodící se židovský stát. Jednání v OSN aktivitu arabských států z počátku nemohlo nijak ovlivnit. První arabsko-izraelská válka začala. Ve vzduchu se vznášela otázka, zda bude špatně vyzbrojený Izrael schopen čelit útoku. Všem bylo jasné, že při odporu Židů bude hrát klíčovou roli zahraniční podpora nově vzniklého státu, a to jak v rovině diplomatické, tak v rovině demografické a vojenské. Jediné Československo poskytlo Izraeli pomoc na všech těchto úrovních, a nesmazatelně se tak zapsalo do jeho dějin.

V rovině politické podpořilo ČSR vzniknuvší stát Izrael jeho rychlým uznáním. Československá vláda následovala Kreml, který akceptoval Izrael jako vůbec první stát. Oficiální oznámení bylo ze strany ČSR učiněno 20. května 1948, k vlastnímu uznání došlo již o den dříve: „*Úřad předsednictva vlády dovoluje si sdělit, že vláda učinila dne 19. května 1948 per rollam ve výše uvedené věci následující rozhodnutí: Vláda se usnází na návrh ministra zahraničních věcí, opřený o jeho list ze dne 19. května, č. j. 106.062/II-6/48, že: vzavši na vědomost, že Národní rada v Palestině vyhlásila židovský stát Izrael a ustavila jeho prozatímní vládu, uznává nově vzniklý Stát Izrael a jeho zatímní vládu de iure.*“⁹⁰ K navázání oficiálních diplomatických vztahů došlo 3. července 1948 jmenováním zástupců vlád v hodnosti vyslance. Prvním vyslancem Státu Izrael v Praze byl jmenován Ehud Avriel.⁹¹ Českoslo-

⁸⁹ A MZV, f. Mezinárodní odbor 1945–1955, k. 61, č. 77259/1948.

⁹⁰ NA, f. Gottwald Klement, 100/24, sv. 130.

⁹¹ Ehud Avriel vzpomíná na svou činnost v roli vyslance v ČSR ve svých čtivě psaných pamětech: Ehud AVRIEL, *Open the Gates! A personal story of "Illegal" Immigration to Israel,*

vensko ustanovilo Eduarda Goldstückerera. Ten však do Izraele dorazil až v roce 1950 a vzhledem k postupné proměně vzájemných vztahů mezi ČSR a Izraelem zde dlouhou dobu nepobyl.⁹²

Demografická podpora se projevila především na přelomu let 1948 a 1949, kdy z Československa do Izraele emigrovalo přibližně 15 000 osob židovského původu. Klíčová byla ale podpora vojenská. V průběhu roku 1948 dodalo Československo do Izraele tuny vojenského materiálu: pušky, samopaly, kulometry, municí, baterii houfnic a především desítky stíhacích letadel Avia S-199 a Spitfire. Tento citlivý materiál byl do Izraele dopravován tajně a navzdory embargu OSN. Za bezprecedentní je do dnešní doby možné považovat letecký most mezi letišti v Žatci a Ekronu a Beit Daras v Izraeli. Ten byl v provozu od 20. května do 11. srpna 1948. V jeho rámci se uskutečnilo přibližně 93 nákladních letů. V ČSR bylo dále během léta a podzimu odborně vycvičeno více než sto izraelských vojáků (letců, parašutistů, spojařů, tankistů a dalších). Na území ČSR se také zformovala a byla vycvičena židovská dobrovolnická brigáda složená převážně z československých osob židovského původu. Ta čítala na konci výcviku 1 355 vojáků (spolu s rodinnými příslušníky opustilo v rámci brigády Československo více než 2 300 osob).⁹³

Závěr

Z předchozího textu zřetelně vyplývá, jak přelomový byl rok 1947 pro vznik státu Izrael. Mezinárodní společenství se usneslo na zřízení dvou nezávislých států v hranicích Britského mandátu Palestina. Významnou roli v této otázce sehrálo i Československo jakožto člen speciálního výboru, který

New York 1975.

⁹² Eduard Goldstücker (1913–2000) do Izraele přijel 3. ledna 1950 a opustil ho 15. března 1951. Později byl v rámci politických procesů se sionisty odsouzen na doživotí, avšak již v roce 1955 propuštěn a zcela rehabilitován. Více viz: Eduard GOLDSTÜCKER, *Vzpomínky 1945–1968*, Praha 2005.

⁹³ Celkově k problematice československé pomoci státu Izrael srov.: Jiří DUFEK – Karel KAPLAN – Vladimír ŠLOSAR, *Československo a Izrael v letech 1947–1953. Studie*, Praha 1993. Tomáš HABERMANN, *Československo a vznik státu Izrael*, Dějiny a současnost 10, 2013, s. 46–49; Ivo PEJČOCH, *Výcvik příslušníků brigády Hagana v Československu*, Historie a vojenství. Časopis Vojenského historického ústavu 2, 2011, s. 4–21; Arnold KRAMMER, *The Forgotten Friendship. Israel and the Soviet Bloc 1947–1953*, Chicago 1974.

připravoval návrh rozdělení mandátního území. Přestože se nakonec ukázalo, že tento plán neměl bez mnohostranné a hlavně reálné mezinárodní podpory šanci na úspěch, nelze roli UNSCOPu a rezoluce č. 181 podceňovat. Političtí zástupci rodícího se Státu Izrael začali být z mezinárodního hlediska považováni za reprezentanty samostatného národa.

Prostřednictvím zapojení ČSR do řešení palestinské otázky je možné sledovat nejen dějiny blízkovýchodního regionu. Přístup československé politické reprezentace a jejích zástupců v OSN a v UNSCOPu odráží dobový kladný postoj vlády k sionismu a částečně je dokladem závislosti tuzemské zahraničněpolitické orientace na sovětských záměrech na Blízkém východě. Ta se ve vztahu ke státu Izrael naplno projevila i v dalších měsících a letech.

Sovětskému svazu se nepodařilo v oblasti Palestiny zapustit hlubší kořeny. Komunistická strana Izraele ve volbách konaných v lednu 1949 zcela propadla. Ben Gurionova vláda se postupně přiklonila k USA. Stalin proto „otočil kormidlem“, začal se orientovat na Araby a v Sovětském svazu byla spuštěna protizidovská kampaň. Československo přestalo do Izraele dodávat zbraně (naopak v padesátých letech zahájilo vojenskou podporu arabských států) a místo myšlenek sionismu se začaly v rétorice komunistických funkcionářů objevovat antisemitské a antisionistické tendence. Ty se v rámci domácí politiky nejzřetelněji projevyly v procesu s Rudolfem Slánským.

Lánská akce. „Nejvíce nám záleží na hornické mládeži.“

Operation Lány. “The miners’ youth host we care about the most.”

Pavína Kourová

Abstrakt

Tématem studie je Lánská akce, mohutná celostátní náborová kampaň vyhlášená v Lánech v roce 1949, jejímž cílem bylo získat co nejvíce učňů a učnic do hornických učilišť. Hornické povolání se vzhledem k poúnorové orientaci československého hospodářství stalo preferovaným, bylo označováno za jedno z nejdůležitějších a nejčestnějších ze všech. Studie popisuje, jak byla Lánská akce organizována, jakým způsobem do ní byly vtaženy takřka všechny složky společnosti. Zároveň nastiňuje, jak se realita i v tomto případě v řadě okolností výrazně odlišovala od oficiálních propagandistických zpráv a jaké problémy ji provázely.

Abstract

The paper deals with Operation Lány, a massive nationwide recruitment campaign promulgated at the eponymous presidential castle in 1949. Following the Communists’ assumption of power in February 1948, the national economy was refocused on heavy industry, marking the mining profession as the most politically favoured, most important, and most honourable of jobs. Operation Lány was aimed at filling the mining vocational schools with as many new recruits as possible. The paper describes how the campaign was staged and how there was hardly any part of society left unaffected; it also demonstrates what issues had to be tackled in the process and in what respect the practice differed from the portrayal by the official propaganda.

Klíčová slova

Lánská akce – hornictví – volba povolání – základní a učňovské školství – Klement Gottwald – propaganda

Keywords

Operation Lány – Mining profession – Choice of career – Elementary and vocational education – Klement Gottwald – State propaganda

Zámek v Lánech dal pojmenování jedné z nejmohutnějších propagandistických akcí konce čtyřicátých a počátku padesátých let. Jejím cílem bylo získat pro hornictví nové pracovní síly z řad mládeže.¹ V sídle československých prezidentů byla 10. července 1949 Lánská akce vyhlášena a o rok později, 9. července 1950, zde byl demonstrován její úspěch. Masivní nábor mladých lidí do tohoto odvětví souvisel se zaměřením československého hospodářství na těžký průmysl po převzetí moci komunisty v roce 1948. Smyslem Lánské akce bylo prezentovat mladým lidem i jejich rodičům hornické povolání jako atraktivní a bezpečné, ekonomicky výhodné, seznámit je s vymoženostmi určenými přímo hornickým učňům a zároveň je přesvědčit, že „dát se na hornictví“ je nejlepší způsob, jak vyjádřit lásku k socialistické vlasti.

Vyhlášení Lánské akce

Na neděli 10. července 1949 pozvali prezident republiky Klement Gottwald a jeho žena Marta do zámeckého parku v Lánech „nejlepší hornické učně z celé republiky“. Přijelo jich přes tři sta, s nimi jejich vychovatelé a také hornická kapela a taneční soubor. Setkání mělo slavnostní průběh, zúčastnili se ho předseda vlády Antonín Zápotocký s manželkou, většina ministrů a také zástupci vedení dolů a odborů. Horničtí učni nastoupili ve slavnostních uniformách a jeden z nich pronesl projev, v němž mimo jiné řekl: „*My horničtí učňové vás, pane prezidente, máme opravdu rádi. Na důkaz vděčnosti a lásky k vám a vaší paní přinesli jsme vám ze svých revírů dary. Nejsou to však dary sváteční a na památku, ale hlavně pracovní závazky, které pro vás, prvního dělníka v našem státě, mají být nejlepším důkazem toho, že my, horničtí učňové, se chceme zařadit mezi nejuvědomější budovatele socialismu*

¹ O Lánské akci též: Pavlína KOUROVÁ, Heslo *Lánská akce*, in: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*, sv. I, Martin Franc – Jiří Knapík (eds.), Praha 2011, s. 493–494; Pavlína FORMÁNKOVÁ (KOUROVÁ), *Propaganda pro nejmenší*, Dějiny a současnost 1, 2007, s. 17–20.

a že chceme ukazovat naší mládeži cestu vpřed.² Závazky se týkaly odpracovaných brigádnických hodin a zapojení se do „socialistického soutěžení“. Prezidentský pár však dostal i hmotné dary, například skříňku vykládanou briketami. Gottwald poděkoval a s učni pak probíral důvody, proč se tak málo mladých lidí chce stát horníky.³ Konstatoval, že objektivní příčiny pro to neexistují, protože „dnes věnujeme hornickým učňům velikou péči, neboť se na ně díváme docela jinak, než stará společnost kapitalistická“.⁴ Vyjmenoval, co vše pro ně poúnorový režim udělal – dal jim k dispozici ubytování v internátech, kde mají také možnost sportovního a kulturního vyžití, vyplácí jim „vychovací příspěvek“, poskytuje jim zdarma ošacení, mají zvýšené potravinové přídělky, po absolvování dvouletého učiliště mohou pokračovat ve studiu na střední horní škole a po ní na vysoké škole báňské. Dospěl k závěru, že příčinou toho, proč si mladí lidé hornické povolání nevolí, jsou předsudky zděděné z kapitalistické minulosti, nepochopení významu a záslužnosti hornické práce a také přehnané přeceňování nebezpečí s ní spojeného. To byl tedy důvod, proč byla realizována kampaň známá jako Lánská akce. Gottwald se posléze obrátil na učně s tím, že právě oni by mohli při náboru nových horníků pomoci. Slíbil jim, že je za rok pozve do Lán znovu, ovšem pod podmínkou, že nových hornických učňů bude čtyřikrát více, tedy když se jim podaří přesvědčit minimálně šest tisíc mladých lidí, aby rozšířili jejich řady.

Náborová kampaň byla samozřejmě připravena dopředu a ihned se naplno rozběhla. Setkání v Lánech byla přítomna média, takže o něm informovaly deníky, časopisy, rozhlas i filmový týdeník. Na popud Kanceláře prezidenta republiky (dále jen KPR) byl při ministerstvu práce a sociální péče (respektive při Ústředí pracujících dorostu) ustanoven ústřední výbor Lánské akce a jeho podřízené orgány – krajské a okresní výbory Lánské akce při krajských a okresních národních výborech. Vedle tohoto ministerstva se na Lánské akci měla podílet také ministerstva průmyslu, školství⁵

² čt: Hornická mládež u prezidenta v Lánech, *Lidové noviny* 160, 12. 7. 1949, s. 3.

³ V roce 1947 se přihlásilo do hornických učilišť 1 788 žáků, v roce 1948 to bylo 996 žáků. Národní archiv v Praze (dále jen NA), f. Úřad předsednictva vlády, k. 121; Zpráva o výsledcích Lánské akce v roce 1950 pro schůzi vlády, 20. 2. 1951.

⁴ čt: Hornická mládež u prezidenta v Lánech, *Lidové noviny* 160,.

⁵ Oficiální název zněl ministerstvo školství, věd a umění, ze stylistických důvodů budu používat jen ministerstvo školství.

a informací⁶. Do kampaně byli zapojeni horničtí učni, učitelé, poradci pro volbu povolání, sekretariáty Komunistické strany Československa (dále jen KSČ), Ústřední rada odborů, Svaz zaměstnanců v hornictví, Svaz zaměstnanců školství a osvěty, národní podnik Československé doly, Československý svaz mládeže, Pionýrská organizace, Československý svaz žen, matky hornických učňů, Sokol, osvětové besedy a veřejné lidové knihovny, v neposlední řadě pak také novináři, spisovatelé a výtvarníci.

Průběh kampaně na školách

Nejdůležitější část kampaně se měla odehrávat na školách, kde se měl provádět nábor do hornického povolání. Učitelé mu měli dle instrukcí ministerstva školství věnovat zvýšenou péči a pozornost. Za účelem vzbuzení zájmu žáků měly být ve školách uspořádány výstavky, tzv. hornické koutky. Tam měly být prezentovány slohové práce o významu uhlí, výkresy na téma život horníků a také „modely a obrazy sídliště, domů a bytů, budovaných především pro horníky“.⁷ Doplnovat je měly plakáty a nástěnky s výstřižky z novin a časopisů, náborová hesla a výňatky z básní. Školy obdržely také obrazy znázorňující práci v dolech. K propagaci hornictví měl být využit i školní rozhlas.

Další etapu kampaně představovaly návštěvy horníků a hornických učňů na jednotlivých školách. Oblečení do slavnostních hornických uniforem, vyprávěli žákům o životě v hornických učilištích a internátech, a své povídky většinou prokládali hudebními vložkami – zpěvem hornických a budovatelských písní a hrou na hudební nástroje. Žáci pro ně zase zpravidla přichystali svůj program v podobě recitačních a hudebních pásem a také vyzdobili školní třídy a chodby. Pro tuto příležitost byly vydány soubory dvaceti fotografií z dolů a hornických domovů jako materiál pro výzdobu nástěnek, „největšího úspěchu však na školách získala foto-vystřihovánka S hornickými učni do boje za mír“.⁸

⁶ Oficiální název zněl ministerstvo informací a osvěty, ze stylistických důvodů budu používat ministerstvo informací.

⁷ *Nábor hornických učňů. Výstavy žákovských prací s náměty dolů*, Věstník ministerstva školství, věd a umění 3, 31. 1. 1950, s. 29.

⁸ Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů (dále jen VOA ČMKOS), fond Ústřední rada odborů – kulturní oddělení, karton 107, inv. j. 93/13–18; informativní zpráva o propagační práci v Lánské akci (hornictví) v r. 1950–1951 z 21. 7. 1951.

O tom, jaký průběh tyto návštěvy měly, si můžeme udělat představu z tehdejších školních časopisů, jejichž unikátní sbírka, jež zahrnuje tiskoviny z celé republiky, je deponována v Národním pedagogickém muzeu a knihovně Jana Amose Komenského. Při listování těmito časopisy je patrné, že téma návštěv hornických učňů na školách bylo v letech 1949–1950 velmi frekventované. „V měsíci říjnu přišli do naší školy tři horníci – jeden starší a dva učňové. [...] Po recitačním pásmu, které se jim velmi líbilo, nám vyprávěl starší havíř o životě a práci na dole. Práce v dolech je namáhavá, ale nyní velmi dobře placená, jinak hodnocená. Dnes je jinak postaráno o horníky, než tomu bylo dřív, když jim poručeli uhlobaroni. A ti dva mladí nám vyprávěli o škole, kterou navštěvují, o bydlení, o stravování, o koupelnách a sprchách, o zábavě a sportu. Těž nám ukázali různé fotografie z jejich života. Všichni jsme se zájmem poslouchali,“ dočteme se ve školním časopise *Milevská mládež buduje*.⁹

Z některých zápisů o hornických návštěvách je patrné, že děti především zaujal jeden z vnějších znaků hornického povolání, jež byl v kampani hojně využíván – uniforma. „Na naší škole probíhá nábor chlapců vycházejících letos ze školy do hornictví. Páni učitelé nám při každé příležitosti vysvětlují význam hornictví a nabádají nás, abychom se stali hornickými uční. Že hornictví je krásné povolání, objasnil nám na besedě v naší škole hornický učeň Otto Potenský. Přišel za námi 21. prosince na pozvání pana ředitele, poněvadž je bývalým žákem naší školy. [...] Na zahájení této přátelské besedy zazpívala děvčata hornickou hymnu a pak odpovídal Otto na otázky, které mu kladl pan ředitel. Poslouchali jsme se zájmem. [...] Obdivovali jsme také Ottovu sváteční hornickou uniformu a tu si jeden ze zájemců o hornictví vzpomněl, že by si rád zkusil hornický kabát a čepici. Otto mu oboje ochotně půjčil a všichni jsme uznali, že to malému Vertešíkovi velmi sluší,“ píše se v časopise *Vítkovské mládí*.¹⁰ Texty ve školních časopisech vypovídají také o tom, že v souladu s instrukcemi ministerstva školství se z hornictví stalo téma prostupující celým školním vyučováním: „Byl zřízen hornický koutek, který je stále doplňován aktualitami z hornického prostředí. V jed-

⁹ Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, f. Sběrka školních časopisů; Libuše SVÁTKOVÁ, *Horníci mezi námi*, Milevská mládež buduje 2, listopad a prosinec 1949.

¹⁰ Tamtéž; Eduard BEDNÁRSKI, *Beseda s hornickým učněm*, Vítkovské mládí 3, 1949. O tom, jakou měla kampaň podobu na jednotlivých školách, nám podávají obraz i školní kroniky, kde je jí věnována vždy samostatná část zápisu. Řada těchto kronik je již digitalizována a lze je studovat na webových stránkách měst, obcí nebo některých archivů (např. Archivu hlavního města Prahy).

notlivých předmětech je hornictví náplní probíraného učiva. [...] Dopisujeme si s hornickými učiteli v Příbrami. Posloucháme rozhlasové relace o hornictví a učíme se hornickým písním,“ najdeme v časopise *Zvěsti bernartické školy*.¹¹

Zájem mladých lidí o práci v hornictví byl získáván také psychologickými prostředky. K nim patřilo oslavování těch, kteří se rozhodli do učení na horníka vstoupit. Tito lidé byli prezentováni jako vzory pro ostatní mládež a stávali se „celebritami“. Ve školách byly vyvěšovány jejich fotografie. Po městech a vesnicích byly vylepovány plakáty, nazývané „Čestné tabule hornických učňů“, které obsahovaly jmenné seznamy těch, kteří se již pro hornické povolání rozhodli. Tato jména doprovázela náborová hesla, úryvky z Gottwaldova projevu v Lánech nebo vhodné básně. V kinech byly před zahájením filmu promítány fotografie „kandidátů hornictví“. Hornickým učňům měla být také vyhrazena místa v čele prvomájových průvodů. Na slavnostních shromážděních konaných u příležitosti konce školního roku dostávali žáci, kteří si zvolili hornické povolání, zvláštní odměny. Nelze vyloučit, že právě tyto postupy, jež za pouhé podání přihlášky do hornického učiliště činily z žáků hrdiny hodné následování, mohly stát za rozhodnutím některých mládežníků propagandistické výzvy uposlechnout.

Vedle žáků byla kampaň směřována také na jejich rodiče, neboť přihlášku dětí do hornických učilišť museli stvrdit svým podpisem. Byl jim nejprve rozeslán dopis s informacemi o sociálních výhodách pro hornické učně a následně s nimi byly organizovány besedy. Tato akce se nazývala „dotvrzovací“ a zapojily se do ní především ženy, jejichž potomek (nebo dokonce více synů) již v hornických učilištích pobýval. Působit měly především na matky, měly jim vysvětlovat sociální výhody hornického povolání a také to, že práce v dolech již není nebezpečná. K účasti na „dotvrzovací akci“ vyzvala své členky také Ústřední rada odborů – ve svém svolání žádala všechny závodní odborové skupiny a především funkcionářky, aby působily při přesvědčování rodičů, neboť zpravidla polovina dětí, které se podařilo k hornictví přesvědčit, nedostala doma souhlas.¹² Matky učňů docházely agitovat nejen do škol a na rodičovská sdružení, ale dokonce i do jednotlivých rodin. A jak stojí v hlášeních – za některými rodiči se

¹¹ Tamtéž; *Lánská akce*, *Zvěsti z bernartické školy* 3, únor, březen, duben 1950.

¹² VOA ČMKOS, f. Ústřední rada odborů – sekretariát, k. 9, inv. j. 333; návrh svolání představenstva Ústřední rady odborů (dále jen ÚRO) k Lánské akci, 1950.

vydávaly i na pole. Jejich prostřednictvím se tedy propagandistické tažení za nové pracovní síly v důlním průmyslu dostávalo až do soukromí.

Jak se dozvídáme ze Zprávy sekretariátu Svazu zaměstnanců v hornictví, agitátoři naráželi na odmítání přímo u horníků, kteří znali hornickou práci nejen z idealizovaných náborových přednášek a článků v novinách. Konstatuje, že dosud se nedaří, aby „*horníci sami byli příkladem a dávali své syny do hornictví.*“ Na což Svaz reagoval nařízením, že všechny závodní i dílenské rady musí uspořádat besedy, kde budou za účasti náborových kroužků hornických učňů a celého závodního zastupitelstva přesvědčovat rodiče chlapců vycházejících ze školy, aby je „*dali do hornictví.*“¹³ K propagaci měly být využity nástěnky, plakáty, tzv. bleskovky přinášející zprávy o výsledcích náboru, oběžníky i závodní rozhlas.¹⁴

O tom, že „dobrovolná“ volba hornického povolání narážela na obtíže, svědčí již samotný fakt, že každý okres dostal stanovenou kvótu, kolik žáků musí pro hornictví získat. Na ředitele škol, učitele i pracovníky úřadů ochrany práce byl vyvíjen značný tlak, aby tyto kvóty naplnili nebo ještě lépe překročili. Tak jako se to v padesátých letech v Československu často stávalo, byla za účelem dosažení požadovaných výsledků vyhlášena soutěž, jež spočívala v tom, která škola, okres, kraj, učitel, pionýrská organizace nebo hornický učeň bude v náboru nejúspěšnější. Zároveň byly přijímány závazky, co pro zdar Lánské akce jednotlivé kolektivy či školy konkrétně udělají. Školám, které nebyly v náboru dostatečně úspěšné, bylo vytýkáno, že nedokázaly využít všech prostředků a ministerstvo školství ve svém *Věstníku* upozorňovalo, že se na ně zaměří školní inspektoři.¹⁵

Z náboru do hornictví nebyly vyloučeny ani dívky a několik desítek se jich opravdu přihlásilo. Myšlenka, že by chybějící pracovní síly v dolech mohly být nahrazeny také ženami, byla propagandisticky prezentována jako vrchol ženské emancipace a důkaz jejich zrovnoprávnění s muži. V oslavné brožuře k Lánské akci nazvané *Druhá směna našich dolů* je vyzdvihováno jako nesporný úspěch, že v roce 1950 „*poprvé v dějinách hornictví*

¹³ VOA ČMKOS, f. Schůze sekretariátu ÚRO 1950–1952, k. 9, arch. j. 33; Zpráva sekretariátu Svazu zaměstnanců v hornictví o situaci v Lánské akci pro předsednictvo ÚRO z 15. 4. 1950.

¹⁴ Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR), f. Lánská akce, Směrnice pro Lánskou akci v roce 1950–1951 z 9. 8. 1950.

¹⁵ *Lánská akce. Spolupráce škol a učitelstva*, Věstník ministerstva školství, věd a umění 3, 31. 1. 1950, s. 37.

*se otevřely doly i ženám. Zákon o rovnoprávnosti žen u nás není jen na papíře. Tento zákon se provádí v denním životě a ženy jsou přístupna všechna povolání.*¹⁶ V AKPR se dochoval dopis Okresního národního výboru (ONV) v Novém Boru, který prezidentovi oznamuje, že v obci Pihel se v rámci Lánské akce přihlásily do hornictví dokonce tři sestry. A jejich matka, majitelka zemědělské usedlosti o výměře 10 hektarů a členka Jednotného zemědělského družstva (JZD), s tím údajně vyslovila souhlas: „*Maminka jmenovaných dcer projevila souhlas, aby její dcery pracovaly v hornictví a mohly se tak státi prvními dělnicemi naší lidovědemokratické republiky. Jsou si vědomy, že pomáhají v budování socialismu a udržení světového míru.*“¹⁷

Do propagandistické kampaně byl samozřejmě také zapojen Československý svaz mládeže (dále jen ČSM), který měl zaktivizovat nově vznikající pionýrské oddíly, měl je podněcovat k soutěži v náboru do hornictví a v neposlední řadě je také vést k dopisování si s vybranými hornickými uční. Společně s nimi měli členové ČSM vytvářet kulturní a náborové soubory, které měly agitovat po školách.¹⁸ Zde byly také distribuovány náborové brožury *Hornictví – povolání správných chlapců* a *Nový život*, kterou vydalo ředitelství Československých dolů. Projevy kampaně se ovšem objevovaly i mimo školní prostředí – za účelem propagace Lánské akce byly vytištěny desetitisíce velkoformátových plakátů s nápisy *Hornický učení – naděje republiky*, *Hornictví – povolání správných chlapců* a *Nejvíce nám záleží na hornické mládeži*. Ve velkých městech byly umístěny na tramvaje a autobusy poutače s hesly vyzývajícími mladé lidi, aby se stali horníky.

Jak se dozvídáme z dokumentů deponovaných v AKPR, žáci byli v některých případech motivováni k podání přihlášky do hornických učilišť nadstandardními peněžními a hmotnými dary. Tento nejednotný postup ale mohl při vzájemné konfrontaci způsobit potíže, jak zaznamenává dopis Ústředí pracujících dorostu při ministerstvu práce a sociální péče zaslaný KPR: „*Na základě nepodepsaného výnosu ministerstva práce a sociální péče slibovali někteří referenti okresních a krajských národních výborů chlapcům, kteří se přihlásili do hornictví, vinkulované vkladní knížky na 5 000 Kčs, splatné v den vyučení, jiné okresní národní výbory věnovaly těmto chlapcům jízdní kola,*

¹⁶ Lenka HAŠKOVÁ – Zdislav ŠULC, *Druhá směna našich dolů*, Praha 1950, s. 36.

¹⁷ AKPR, f. Lánská akce, Zpráva Okresního národního výboru v Novém Boru o výsledcích Lánské akce z 18. 7. 1950.

¹⁸ AKPR, f. Lánská akce, Směrnice pro Lánskou akci v roce 1950–1951 z 9. 8. 1950.

*hodinky atd. Podle hrubého odhadu jsou tyto částky zajištěny asi pro 50 % učňů a je nutné, v případě, že by tyto výhody měly být poskytnuty všem přihlášeným, zajistit finanční úhradu pro dalších 50 %. Podotýkáme, že některé kraje a okresy chlapcům přihlášeným do hornictví tyto výhody neslibovaly. Je ale nebezpečí, že chlapci při nástupu budou s druhými chlapci o této výhodě mluvit a že se i tato druhá polovina chlapců bude dožadovat těchto výhod. Prosíme proto o sdělení vašeho stanoviska k této otázce, abychom se mohli postarat o potřebnou úhradu.*¹⁹ Z dokumentů není jasné, jak byla tato záležitost vyřešena, jisté však je, že v druhém ročníku Lánské akce bylo již od těchto odměn upuštěno. Mělo být zdůrazňováno, že zvolit si hornické povolání je především čest.²⁰ Statistiky o výsledcích náboru pak měly krajské výbory Lánské akce zasílat v čtrnáctidenních intervalech Ústřednímu výboru Lánské akce a ten je dále přeposílal KPR.²¹

Propagace Lánské akce v tisku, literatuře, rozhlase a ve filmu

Na propagaci Lánské akce se pochopitelně podílela i tehdejší média. Na jejich práci však přicházely stížnosti. Ještě v lednu 1950 bylo na poradě konané na ministerstvu práce a sociální péče konstatováno, že „*film, umění a tisk nevykonávají potřebnou službu v této akci*“. Ministerstvo informací dostalo za úkol provést „*revizi filmu, umění, uměleckých děl, spisovatelských prací a tisku, zda svým dosavadním obsahem neoznačují hornickou práci jako životu nebezpečnou*“. Mělo svolat konferenci, na níž filmoví tvůrci, spisovatelé a novináři měli být „*usměrněni a použiti k působení na veřejné mínění*“. Jejich díla, články a reportáže měly vyvracet předsudky, že hornické povolání je nebezpečné. Dále měly poukazovat na to, že práce v dolech je národohospodářsky nejdůležitější a že se jedná o jedno z nejkrásnějších povolání, které má tu nejlepší budoucnost jak z hlediska výdělků a dalších sociálních výhod, tak i společenského postavení.²² Zároveň měly reportáže a články

¹⁹ AKPR, f. Lánská akce; Žádost o sdělení stanoviska zasláná Kanceláři prezidenta republiky Ústředím pracujících dorostu při ministerstvu práce a sociální péče z 21. 7. 1950.

²⁰ Tamtéž; Směrnice pro Lánskou akci v roce 1950–1951 z 9. 8. 1950.

²¹ Výkazy obsahovaly kolonky – Přihlášení, Mají souhlas rodičů, Uznání lékařem, Zařazení.

²² AKPR, f. Lánská akce, Zápis o poradě konané na ministerstvu práce a sociální péče z 9. 1. 1950.

vypovídat o spontánním nadšeném rozhodnutí mladých pro hornické povolání.

O tři měsíce později nezazněla opět na adresu médií ohledně jejich přístupu k Lánské akci chvála. V zápisu z porady Ústředí pracujícího dorostu z dubna 1950 se konstatovalo: „Špatná práce je s tiskem. Tisk informuje v tom směru, jako by se mluvilo o náboru, ač jim to bylo několikrát vytykáno. Dobře pracuje rozhlas, pokud mu dáváme sami podnět a materiál.“ Tiskový odbor ministerstva informací zjistil, že „materiál, který denně přináší ČTK [Československá tisková kancelář – pozn. autorky] o Lánské akci, není využit a tisk přináší jen sporadické zprávy. [...] Není snad třeba připomínati redakcím, kdy a z jakého podnětu Lánská akce vznikla a že k splnění závazku nezbyvá mnoho času.“²³ Tiskový odbor ministerstva informací tedy vyzval všechny listy, aby zprávy o Lánské akci, ať už vlastní nebo převzaté z ČTK, přinášely až do konce června každodenně, a to na předních stranách. Zároveň ministerstvo informací vypsallo odměnu 30 tisíc korun za nejlepší článek vztahující se k Lánské akci.

Současně bylo zakázáno promítat filmy, které „líčením hornických katastrof vyvolávaly falešný dojem o povaze hornické práce a nábor znesnadňovaly“.²⁴ Bylo tak rozhodnuto na základě zpráv z některých krajů, které přímo uváděly, že tyto filmy způsobily, že žáci svoje přihlášky do hornických učilišť stáhli: „V Libereckém kraji probíhají nyní, kdy se nábor do hornictví stupňuje, například filmy *Na úsvitě* a *A hvězdy mlčí*. Oba filmy ruší a podkopávají přímo veškerý nábor do hornictví. Tak *OV LA* [Okresní výbor Lánské akce – pozn. autorky] ve Frýdlantu hlásí, že v biografu proběhl film *A hvězdy mlčí*. Důsledkem tohoto představení bylo, že počet zájemců o hornické povolání klesl na polovinu z 16 na 8 chlapců. ÚPD [Ústředí pracujícího dorostu – pozn. autorky] by se mělo postarat o revizi všech filmů, které mají námět z hornictví a ihned stáhnout ty filmy, které svým zaměřením jsou v protikladu k Lánské akci.“²⁵ Zakázán byl tedy jak britský film režiséra Carola Reeda z roku 1940 *A hvězdy mlčí* (*The Stars Look Down*), tak sociální drama z hornického prostředí *Na úsvitu* (*La point*

²³ NA, f. Ministerstvo informací a osvěty 1945–1953; k. 69, Lánská akce, 19. 4. 1950

²⁴ AKPR, f. Lánská akce, Zpráva ministerstva práce a sociální péče o průběhu Lánské akce z 28. 6. 1950.

²⁵ NA, f. Ministerstvo práce a sociální péče, k. 656, Zpráva o výsledcích Lánské akce, kterou zaslal 4. 4. 1950 Krajský národní výbor (dále jen KNV) Liberec ministerstvu práce a sociální péče.

de jour). To bylo ještě před necelým rokem při uvedení do československých kin vychvalováno jako „film, který je zajímavým a kritickým pohledem do poválečných poměrů ve francouzském hornictví“. Distribuční materiály o snímku natočeném v roce 1949 „pokrokovým“ francouzským režisérem Louistem Daquinem uváděly, že „oproti jiným podobným filmům z hornického života nezneužívá senzačnosti při vylíčení důlní katastrofy a zachovává si i po této stránce takřka dokumentární věrnost“.²⁶ Zákazu promítání filmu nezabránila ani skutečnost, že byl vyznamenán cenou za režii na filmovém festivalu v Karlových Varech. Snímek navíc poměrně korespondoval s tématem propagandistické kampaně, jež doprovázela Lánskou akci. Objevila se v něm jednak postava emancipované ženy, která touží po hornické práci, aby finančně pomohla své rodině, ale i hornický učeň, nenávidějící práci v dole, který si důležitost svého povolání uvědomí až po rozhovoru s uvědomělým dělníkem-odborářem.

Představitelé tisku byli na druhé straně chváleni za to, jak informovali o návštěvách známých osobností v domovech hornické mládeže, které zde slíbily převzít nad výchovou mladých horníků patronát. Jednalo se kupříkladu o populární sportovce, jako byl běžec Emil Zátopek nebo fotbalista Jaroslav Cejp. „Bude třeba, aby na příkladu Zátopka a ostatních sportovců dovedli poradci pro volbu povolání organizovat za pomoci Sokola akce, které pomohou získávat chlapce pro hornictví. Už soudruh ministr při poslední poradě řekl, že pro mladého chlapce je důležitější běhat se Zátopkem, než mu vykládat o penzi. Podobným způsobem jako u sportovců je třeba pracovat i s kulturními pracovníky,“ zaznělo na jednání poradců pro volbu povolání a předsedů krajských výborů Lánské akce v dubnu 1950.²⁷

Za účelem propagace Lánské akce byly pro redaktory a redaktorky pořádány novinářské zájezdy. Nejčastěji byl zástupcům tisku prezentován Domov hornických učňů v Karviné-Ráji. Organizátoři zájezdů si dobře uvědomovali, že zámek obklopený parkem je fotogenický a vidina ubytování v něm skutečně může nalákat mladé lidi k přihlášení se do hornických učilišť. Bez významu nebyla také symbolická rovina, jež zdůrazňovala nahrazení šlechty „novými lidmi“ – horníky – a využívala k tomu i místní název lokality. „Park, tichý rybník, vznosný portál v průčelí zámku. Dříve:

²⁶ *Filmová kartotéka. Týdeník pro kulturní využití filmu* 23, 17. 6. 1949, nestr.

²⁷ AKPR, f. Lánská akce, Zápis o poradě poradců pro volbu povolání a předsedů krajských výborů Lánské akce z 24. 4. 1950.

vznešená honorace, ticho panského sídla, sloužící. Dříve: sídlo uhlobarona hraběte Larische. Dnes: veselá mládež, smích a písně, rozhovory o sbýječkách a strojích, o sportu a knihách, o Leninovi, o normách a plánech. Dnes: domov hornických učňů Ostravsko-karvinských dolů,“ píše se v reportáži redaktorky týdeníku *Vlasta*, příznačně nazvané *Byli v „Ráji“*. Autorka v ní popisuje exkurzi, které se zúčastnila spolu s třiceti ženami „náborového kurzu“.²⁸ Fotografie tohoto domova hornických učňů s podobně znějícím líčením života v něm se objevily v dalších novinách a časopisech a také v již zmíněné oficiální publikaci o Lánské akci *Druhá směna našich dolů*, kterou vydalo ministerstvo informací a osvěty.

Internáty byly zřizovány i v dalších zámcích, například v Červeném Hrádku v Podkrušnohoří, v Žacléři nebo v Královském Poříčí na Sokolovsku. Upravovány ale byly také z bývalých hotelů, charitních zařízení (například zámek Smečno v okrese Slaný byl ministrem spravedlnosti a předsedou Státního úřadu pro věci církevní Alexejem Čepičkou slíben hornickým učňům s tím, že z něj budou vystěhováni chovanci Vincentina, tedy tělesně postižené děti) nebo se nově stavěly „na zelené louce“. Dalším důležitým motivačním faktorem bylo i pozvání k prezidentovi republiky na zámek v Lánech. Periodika i rozhlasové reportáže přibližují život chlapců, kteří ještě nikdy nebyli v Praze a nyní hlavní město navštíví se všemi poctami a dokonce budou pozváni do prezidentského sídla v Lánech.²⁹

Noviny zveřejňovaly příběhy chlapců, kteří se rozhodli stát se horníky a dále dopisy, jež údajně psali sami horničtí učni. O tom lze ale v některých případech pochybovat, jako v případě dopisu, který byl v červenci 1950 otištěn v deníku *Mladá fronta*. Napsal ho údajně chlapec Joska Polnický svojí babičce, pravděpodobněji však je, že jeho autorem byl redaktor a pozdější autor literatury faktu Zbyněk Kožnar, který je podepsán pod doprovodným článkem. V úvodu dopisu vnuk babičce připomíná rodinou historii, která ji samozřejmě musela být známá – vysvětluje jí, že je za okupace nacisté vystěhovali z Benešovska, protože si zde oddíly SS zřídily cvičiště, nebo že je sirotek, protože oba jeho rodiče zahynuli za války v Německu při totálním nasazení. A pokračuje líčením svého současného

²⁸ Eva BUBOVÁ, *Byli v „Ráji“*, *Vlasta* 14, 6. 4. 1950, s. 8 a 9.

²⁹ Jako příklad uvedme článek *Na horníka – půjdu!*, kde je tímto šťastným chlapcem Mírek, sirotek z Orlických hor. Josef KEPRTA, *Na horníka – půjdu!*, *Lidové noviny* 151, 29. 6. 1950, s. 1.

života: „Bydlím teď v domově hornických učňů, samá kachlička je to tu kolem nás, v každém pokojíku máme koberec a knihovny, vedle je velikánská koupelna a pod námi tělocvična a klubovna s klavírem. A toho jídla, co dostáváme! A víš, že k prvnímu dostanu svůj výchovný příspěvek: věřila bys, že to bude plných sedmnáct stovek? Předevčirem nám brali míru na parádní havířskou uniformu, starším klukům sluší tak, že se za nimi lidi v neděli na korsu ohlížejí. [...] Přišla mi taková velká, bělostná obálka a v ní pozvánka k návštěvě lánské zámku. [...] Dovedeš si představit, jakou jsem měl radost. Vzpomněl jsem si na Těbe a na ten zlatý dukát, který dostal pradědeček Václav prý od rakouského císaře pána za to, že mu ukázal cestu ke Žvíkovskému Podhradí. Víš, babí, já si myslím, že ta pozvánka od našeho prezidenta je víc, mnohem víc než ten dědečkův dukát. Proč? To přece pan prezident zve k sobě nás, mladé havíře, to zve i mě, Josku Polnických, proto, že my vlastně ukazujeme cestu. A ne cestu někam na panský lovecký zámek, ale cestu do budoucnosti. [...] Za týden už, babičko, pojedu a budu vidět našeho prvního čestného havíře hodně, hodně zblízka. To víš, že Ti pak napíšu, jak si s námi rozprávěl, jak se usmívá, jaká je paní Gottwaldová, a vůbec jak to vypadá dnes na takovém prezidentském sídle.“³⁰ V novinách se zhruba dva měsíce před vyvrcholením kampaně objevují téměř denně zprávy o tom, kolik nových hornických učňů bylo získáno v jednotlivých okresech. Do Lánské akce se zapojili i spisovatelé, např. v roce 1950 byl zorganizován zájezd patnácti spisovatelů mezi ostravské havíře. Zúčastnili se ho například Jarmila Glazarová, František Branislav, Jiří Marek, Jan Pilař, Vilém Závada, Václav Lacina, Jiří Svetozar Kupka a Vašek Káňa. S horníky se setkali na čtyřiceti besedách. Po návratu uspořádali v pražském Klubu spisovatelů tiskovou konferenci, kde žurnalistům referovali o svých dojmech. Vedoucí zájezdu Jarmila Glazarová popisovala, že se „setkala s havíři, kteří s ní hovořili o Moliérovi, Goethovi, Šolochovovi“, spisovatel J. S. Kupka zase vyzpozoval, že „kultura mezi horníky není tak extenzivně rozšířena jako v továrnách. Je spíše intenzivní. Horníci rádi filosofují, zajímají se o náboženství, spiritismus, archeologii.“³¹ Tisková konference byla skončena tím, že přítomní novináři si vyžádali od spisovatelů příspěvky do svých listů.

Jedním z prvních literátů, který vyhověl požadavku na vytváření děl s hornickou tematikou, byl ostravský dramaturg, scenárista, spisovatel,

³⁰ Zbyněk KOŽNAR, *Víc než dukát od císaře pána*, Mladá fronta 155, 2. 7. 1950, s. 1.

³¹ NA, f. Ministerstvo informací a osvěty, k. 69; zápis z besedy s účastníky zájezdu spisovatelů na Ostravsko konané 19. 12. 1950 v Klubu spisovatelů.

novinář a dramatik Jan Neuls. Na téma život horníků v poúnorové době napsal již v roce 1949 knižní reportáž *Bitva o uhlí*. O rok později vytvořil pro Státní divadlo v Ostravě hru *Sláva budoucnosti*³² o proměnách života na Ostravsku. Jeho další literární počín, kniha *Plameny v hlubinách – Gottwaldovci* (1951) o životě horníků z ostravského dolu Gottwald, kteří soutěží o prvenství ke Dni horníků, již šla do stoupy, neboť její autor mezitím upadl v rámci hledání nepřátel ve vlastních řadách v nemilost. Neuls byl vyloučen z KSČ a odešel pracovat na důl Jeremenko v Ostravě.

Uhlí a život horníků se stávaly tématem nejen tiskovin pro dospělé, ale i těch pro děti. V lednu 1951 uspořádalo ministerstvo informací poradu se zástupci některých mládežnických časopisů o „výchově dětí k volbě povolání“. Pozváni byli redaktoři periodik *Vpřed pionýři*, *Ohníček*, *Mladý technik*, *Mateřídouška*, *Knihy dětem*, *Předškolní výchova*, *Obrázkové noviny*, *Pedagogická revue*, *Nová škola* a *Vlasta*. Porady se zúčastnili i zástupci Státního nakladatelství dětské knihy (dále jen SNDK), Československého rozhlasu, Československé tiskové kanceláře a Výzkumného ústavu pedagogického. Vedoucí náboru z Ústředí pracující mládeže Bartoš zdůraznil, že je nutné působit na děti již od malička a psát pro ně přitažlivé příběhy z hornictví s „*trochou romantismu pracovního prostředí*“. Dětské knihy se měly napříště zaměřit „*na význam práce směřující k rozvoji socialismu*“, poučení se mělo čerpat především ze sovětské literatury.³³

Na nejmladší generaci měli v této souvislosti vedle redaktorů působit i autoři dětských knih. Měli ve svých dílech vysvětlit dětem důležitost uhlí pro fungování společnosti a hornické povolání vylíčit jako lákavé. Čtení těchto knih, jak se výslovně uvádí i v instrukcích k organizování kampaně, má být mezi žactvem popularizováno. Z publikací, které vyšly v rámci propagace Lánské akce, uvedme například knihu *Jak se uhlí pohněvalo* od Ondřeje Sekory. Jejími hrdiny jsou sourozenci Vašek a Máňa, kteří si hrají na sněhu, staví sněhuláka a koulují se, když je osloví kousek uhlí, že by se k nim chtělo připojit. Děti jej odeženou s tím, že by je umazalo. Uhlí je to líto, urazí se a rozhodne se, že odejde z města zpět pod zem, kde se narodilo. Uhlí nikde není, chod celého města se zastaví, v domovech je zima a tma, továrny nepracují, vlaky nejezdí, obchody mají zavřeno.

³² Recenze na ni viz: Vojmír ŠIMONEK, *Chléb i růže*, Lidové noviny 158, 8. 7. 1950, s. 1.

³³ NA, f. Ministerstvo informací a osvěty, k. 61, Zápis z porady se zástupci dětských časopisů o výchově dětí k volbě povolání z 29. 1. 1951.

Děti pochopí jeho důležitost a rozhodnou se jej najít a odprosit. Setkají se s horníky – novodobými „rytíři“. S nimi sfárají do dolu, kde najdou schované uhlí: „Uhlí, uhličko, nezlob se na nás! volaly děti. My už se nebojíme, že jsi celé černé. Nám se tu velice líbí. Víš, čím budeme, až budeme velcí? Budeme hrdiny – horníky. Chceme také dobývat uhlí pro celý svět. – Sláva, zvolalo uhlí. U nás se budete mít dobře. Všechno se vám tu bude líbit.“³⁴ Na základě tohoto příběhu vzniklo i loutkové divadelní představení. V úvodu této tiskem vydané hry se dočteme, že Libuše Tittelbachová, která knihu zdramatizovala,³⁵ tím splnila svůj závazek k Lánské akci.³⁶

Podobnou zápletku má i kniha J. S. Kupky, určená starším dětem – *Jak Honza dobýval slunce*.³⁷ Také zde ve městě zmizí uhlí, což má stejné důsledky jako ve výše zmíněné knížce. Chlapec Honza odjede spolu se svými spolužáky na uhelnou brigádu a zachrání lidi před smrtí hladem a zimou. A práce v dolech se jim tak zalíbí, že se rozhodnou stát se hornickými uční. Předsevzetí dětí, že až vyrostou, budou pracovat v dolech, se objevilo nejen v próze pro děti a divadelních hrách, ale i v poezii, jako například v básni *Havíři* ze sbírky *Radostně vpřed* od Jana Aldy: „*Havíři, havíři, / vy víte, jak na to / z hlubin země vydobývat / pro nás černé zlato. // A to zlato hřeje / doma nám a září. / Blaze je nám, když havíři / v zemi hospodaří. // Jen až vyrosteme, / jak vy, půjdem na to. / Budem s vámi vydobývat / z dolů černé zlato!*“³⁸

V návrhu edičního plánu SNDK, předloženém v roce 1951 ke schválení kulturnímu a propagačnímu oddělení Ústředního výboru Komunistické strany Československa (dále jen ÚV KSČ), je deklarována snaha nakladatelství vydávat knihy, které budou děti učit, že „škola a školní práce je pole, na němž se může projevit jejich konkrétní touha pomáhat socialismu, jejich láska k vlasti, jejich touha stát se hrdiny“. Knihy měly připravovat děti na volbu povolání a ukazovat jim místo, které „zaujmou v budování socialismu“, při-

³⁴ Ondřej SEKORA, *Jak se uhlí pohněvalo*, Praha 1949, nestr. O významu uhlí poučuje děti např. i kniha František Josef ČEČETKA, *O vláčku Kolejáčku a jiné pohádky*, Praha 1951.

³⁵ Libuše TITTELBAHOVÁ, *Jak se uhlí pohněvalo. Pohádka pro loutky zdramatizovaná podle knížky O. Sekory*, Praha 1951. Kniha byla přeložena do řečtiny, aby byla k dispozici také řeckým dětem žijícím v Československu.

³⁶ Tuto hru uvedlo poprvé Loutkové divadlo Obvodní osvětové besedy – Umělecké výchovy v Praze XII na 1. celostátní přehlídce loutkářských souborů lidové umělecké tvořivosti na Loutkářské Chrudimi dne 7. července 1951.

³⁷ Jiří Svetozar KUPKA, *Jak Honza dobýval slunce*, Praha 1950.

³⁸ Jan ALDA, *Radostně vpřed*, Praha 1952, s. 17.

čemž hlavní důraz byl kladen „na knihy, hovořící o životě a o práci mladých horníků, mladých hutníků, stavebnických a strojírenských učednic a mladých novátorů-mičurinců v zemědělství“.³⁹ Téma volby hornického povolání proniklo i do slabikáře, kde příběh, nazvaný *Havíř*, končí rozhodnutím malého Jarky: „Mami, já budu také havíř. Nakopu hodně uhlí jako náš táta“⁴⁰.

Zhruba měsíc před vyvrcholením Lánské akce informoval Československý rozhlas prezidenta Gottwalda o pořadech, kterými hodlal tuto akci propagovat. V rámci vzdělávacích relací plánoval odvysílat pořady, o jejichž náplni svědčí již samotné názvy: *Jsem horník, kdo je víc?*, *Hornická mládež*, *Je to krásné povolání* nebo *O automatisaci dolů*. V rámci vysílání pro ženy byly zařazeny besedy s matkami hornických učňů, Rozhlas pro školy a mládež měl zase na programu *Pionýrské besedy o Lánské akci*, pořad *Pionýři píší životopisy úderníků*, besedy s hornickými uční (novináři dostávali tipy na vzorné hornické učně) a v neposlední řadě také pohádky *O havíři Jankovi a švarné Hedvičce* nebo *Šimon permoník*, což byla jedna z prvních pohádek, na které se v rozhlase podílel Václav Čtvrtek.

Literárně-dramatické oddělení připravilo například rozhlasovou dramaturgii *Kutnohorských havířů* Josefa Kajetána Tyla, rozhlasovou hru spisovatele Jiřího Marka *Jeden lidský život*, četbu z románu *Siréna* Marie Majerové nebo z knižně vydané reportáže Jana Neulse *Bitva o uhlí*. Jiří Marek připravil také pořady *Spisovatel mezi horníky*, *O havířích*, *Pozdrav hornickým matkám* a pásmo z knih *Horníci a hutníci*. Hudební redakce nachystala „hudební pořady pro hornické učně“ nebo záznam „hornické estrády“ ve Vinohradském divadle. V rámci zpravodajství plánoval Československý rozhlas přinést mimo jiné tyto reportáže: *Matka čtyř hornických učňů Dražanová z Březových Hor*, *Hornický učeň Randák vzpomíná na svůj loňský zájezd do Lán a učednice Ivana Kosová se do Lán teprve těší*, *S náborovou skupinou na zájezdu*, *Nad hornickými uční ve Svatoňovicích mají patronát herci oblastního divadla*, *Průběh dotrzovací akce*, *Výstavba učňovských domovů* nebo *Přípravy do Lán – fejeton z jedné rodiny*. Československý rozhlas samozřejmě také plánoval odvysílat přímé přenosy z návštěvy hornických učňů v Praze a v Lánech.

³⁹ NA, f. 19/7, ÚV KSČ 1945–1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, a. j. 545, l. 46, Předběžný návrh edičního plánu SNDK na rok 1952, 15. 3. 1951.

⁴⁰ Jarmila HŘEBEJKOVÁ – Irena FABIANOVÁ – Anna ŠIMANOVÁ, *Slabikář*, Praha 1959, s. 82 (cit. dle 6. vydání).

Do „školy přesvědčování a získávání mladých lidí pro hornictví“ se měli zapojit i filmoví tvůrci. Československý státní film se snažil získat vhodné náměty pro filmy z hornického prostředí, a tak vyhlásil soutěž. Její výsledky byly oznámeny u příležitosti nově zavedeného svátku Dne horníků, který se poprvé slavil 10. září 1949. Bylo vybráno osm nejlepších námětů: *Dva světy* od Vladislava Miškovce z Ostravy „za oslavu hornického povolání a zdůraznění úkolů mladé havířské generace“, *Frézaři fárají na Adamu* od Oldřicha Šulěře z Ostravy „za plastické a dramatické zachycení činnosti hornických brigád a jejich spolupráce se stálými horníky“, *Sbíječka* od Oldřicha Jendrůlka a J. S. Kupky z Prahy „za zdůvodnění údernického hnutí a vyzdvižení bojovného a vítězného nadšení při prosazování nových forem práce“, *Valuš Kubza* od B. Kunce z Prahy „za optimistické zobrazení života hornických úderek“, *Vilém Hajn* Oldřicha Prudela z Dětmarovic za „upozornění na příklad hornického hrdiny“, *Živilo nás uhlí* Jana Šiguta z Ostravy za „vykreslení sociálního útlatku ostravských horníků v boji proti uhlobaronům“, *Šachta Naděje* Lubomíra Šubrtů z Ostravy za „úsilí zachytit růst nových uvědomělých pracovníků na šachtách“ a *Boj za lepší já* Karla Zučka z Orlové za „srdečné a upřímné vylíčení životních prožitků starého havíře“.⁴¹

Mezi vítěze soutěže bylo rozděleno 120 tisíc korun. Domnívám se ale, že žádný námět nebyl realizován, jelikož katalogy hraných filmů, vydávané Národním filmovým archivem, žádný stejnojmenný snímek neuvádějí. Přesto se hornické téma na stříbrném plátně záhy objevilo. Na počátku padesátých let byly natočeny tři hrané filmy z hornického prostředí – *Milujeme* (1951) v režii Václava Kubásky a Jaroslava Novotného, *Nad námi svítá* (1952) Jiřího Krejčíka podle povídek Jiřího Marka a školní film-satira *Ó ti lektori* (1953), kterou natočil Vladimír Svitáček. Hornické kolektivy se spolu s jinými pracovníky zotavují také na odborářské rekreaci ve filmu Bořivoje Zemana *Dovolená s Andělem* (1952). V roce 1961 pak vznikl film Antonína Kachlíka z prostředí hornického učiliště *Červnové dny*.

O životě horníků a hornických učňů vznikla celá řada reportáží, které byly uváděny v rámci filmových týdeníků před celovečerními filmy. Natočeny byly také instruktážní snímky, které se promítaly v domovech hornických učňů nebo při náboru žáků ve školách. Přímo z vyvrcholení Lánské akce v Praze a v Lánech vznikl například dokument *Stravování*

⁴¹ Výsledek soutěže na filmový námět z hornického prostředí, Lidové noviny 214, 13. 9. 1949.

hornických učňů v Lánské akci, který měl prezentovat, jak vzorně bylo po stránce jídla postaráno 7. až 9. července 1950 o více než deset tisíc učňů. O rok později byl, mimo jiné, natočen snímek *Pojď mezi nás horníky!*, který měl propagačně využít vodácký zájezd hornických učňů, jehož se účastnil mistr světa v kanoistice a olympionik Bohuslav Karlík. Film ukazoval život v domovech hornických učňů a měl tak nalákat další žáky do hornických učilišť, zároveň měl veřejnosti ukázat, jak stát pečuje o pracující dorost.

K propagaci Lánské akce byli osloveni rovněž výtvarníci. I oni se měli rozjet do dolů a hornických učilišť a umělecky zobrazit život horníků. Výsledek byl prezentován v září 1949 na výstavě na Slovanském ostrově nazvané *Výtvarník mezi horníky*. Vystavovali zde například malíř a grafik František Hudeček, malíř Václav Rabas nebo sochař Jan Lauda. Kunsthistorik Antonín Matějček pohovořil na vernisáži o důležitosti soužití umělce s pracujícím lidem. Zahájení se samozřejmě zúčastnili i ti, kteří se stali objekty zájmu výtvarníků. Jeden z nich, „horník Hopp z Mostecka“, poděkoval za příležitost danou „*horníkům, aby se sžili s umělci, kteří z prvních podali havířům pomocnou ruku a snažili se vystihnout jejich život a práci*“. Za výtvarníky na oplátku horníkům poděkoval Václav Rabas.⁴² Monumentální obraz, na němž vede hornický učeň chlapce do dolů, vytvořil jeden z nejangažovanějších umělců této doby, malíř Jan Čumpelík. Od 1. do 10. července 1950 byl v podobě gigantického plakátu umístěn na budově Národního muzea v Praze.⁴³

Vyvrcholení Lánské akce

V druhé polovině května 1950 již bylo jasné, že se Gottwaldova podmínka pro pozvání do Lán podařila splnit a že kvóta šest tisíc nových hornických učňů byla dokonce překročena. V jednotlivých okresech byly pořádány slavnosti, jichž se zúčastnili nejen horničtí učni, ale i jejich rodiče, zástupci výborů Lánské akce, učitelé, funkcionáři okresních národních výborů i funkcionáři KSČ. Na těchto shromážděních bylo vyhlášováno, která města a obce dosáhla nejvyššího počtu hornických učňů. Součástí slavností

⁴² *Pracující se sešli s umělci*, Lidové noviny 212, 10. 9. 1949, s. 3.

⁴³ Galerie hlavního města Prahy má ve své sbírce olejomalbu přímo nazvanou *Lánská akce* (inv. č. M-2071), jejímž autorem je výtvarník Jiří Hruška. Obraz, jenž není datován, zobrazuje agitaci hornického učně mezi žáky-pionýry ve školní třídě.

byl kulturní program v podobě divadelních představení, literárních pásem, vystoupení tanečních a pěveckých souborů. Kampaň se však nezastavila, ba právě naopak, stupňovala se, protože cílem bylo, aby před prezidenta předstoupil co největší počet nových adeptů hornictví.

Na Pražském hradě, v Kanceláři prezidenta republiky, se konaly pravidelné porady, které začaly do nejmenších detailů připravovat návštěvu hornických učňů v Praze a jejich přijetí prezidentem v Lánech. Za stejným účelem se intenzivně scházel také Ústřední výbor Lánské akce.

Byly sestaveny jmenné seznamy lidí, kteří měli být pozváni do Lán, a schválen text pozvánky v češtině a slovenštině. Pozvánky byly očíslovány, aby nedošlo k jejich zneužití. Přesto se však vyskytly komplikace. Kancelář prezidenta republiky předala jména a adresy všech pozvaných k prověření bezpečnostním orgánům, které však výsledky проверки sdělily až poté, co byly pozvánky rozeslány. Hrozilo tak, že na slavnostní akci proniknou i „*nežádoucí elementy*“. Nastalou situaci pak řešila porada přednostů jednotlivých odborů Kanceláře prezidenta republiky, na které bylo rozhodnuto, že o stanovisko budou požádány „*zainteresované stranické osoby*“. O problému jednal aparát ÚV KSČ, který dospěl k názoru, že odnímání pozvánek by vyvolalo hodně nepříjemností a bylo by těžké ho provést nenápadně. Celkem šlo o pětadvacet lidí – učitele, ředitele škol, poradce pro volbu povolání a pracovníky v hornickém internátu. Bylo rozhodnuto, že pražská bezpečnost na ně upozorní bezpečnostní a stranické orgány v místě bydliště a také zaměstnavatele. Ty pak měly těmito lidem v cestě do Lán zabránit.⁴⁴

Detailně byla naplánována doprava, ubytování a také stravování budoucích učňů během jejich pražské a lánské návštěvy. Vedle samotného programu řešily porady také vyzdobení prostoru transparenty, nástěnnými novinami a obrazy s hornickou tematikou. Mluvilo se také o vhodných upomínkových předmětech pro hornické učně. Padl návrh, aby jim byla věnována fotografie Klementa Gottwalda s vlastnoručním podpisem, což nebylo schváleno, neboť „*není možno dávat nezletilým hochům fotografii prezidenta republiky s jeho podpisem, nehledě k časovému zatížení, jež by si deset tisíc podpisů vyžádalo*“. Bylo konstatováno, že věnování prezidentovy podobanky s autogramem představuje vysoké a výjimečné vyznamenání, které

⁴⁴ AKPR, f. Lánská akce, Průvodci hornických učňů vyřazení z lánské návštěvy dne 9. 7. 1950.

je udělováno jen ve vzácných případech. Nakonec učni dostali hornický odznak s nápisem *Lány 9. 7. 1950*. Generální zkouška programu v Lánech pak byla stanovena na 8. července 1950.⁴⁵

Vyvrcholení Lánské akce probíhalo od pátku 7. července do neděle 9. července 1950. Před odjezdem do Prahy (na svoz hornické mládeže bylo vyčleněno 220 autobusů a vypraveny dva speciální vlaky, v hlavním městě jí pak bylo k dispozici dalších třicet autobusů) se konala v okresních a krajských městech slavnostní loučení s učni z celého okresu. Na náměstích visely plakáty s jejich jmény a loučili se s nimi zástupci kraje a okresu, školní mládež i řadoví obyvatelé. Byly proneseny zdravice, pro učně bylo připraveno občerstvení a také kulturní program – většinou hudební a taneční vystoupení místních souborů. Byly odeslány i telegramy prezidentu Gottwaldovi.

Při příjezdu speciálních vlaků na Wilsonovo a Masarykovo nádraží vyhrávala hornické mládeži Hudba Hradní strážce, vítali ji zástupci Československého svazu mládeže a pionýři s transparenty. Učni se seřadili do průvodu a pochodovali Prahou. Na Václavském náměstí byla na dvou místech instalována výstava o práci horníků dříve a dnes – na jedné straně kaširovaný model starého dolu poukazoval na dřinu havířů za kapitalismu, na straně druhé model nového dolu prezentoval moderní stroje, které v současnosti horníkům usnadňují práci. Ve výlohách pražských obchodů byly umístěny plakáty a fotografie s výjevy z hornického života a sošky horníků. V ulicích visely transparenty s heslem *Hornictví je povolání hrdinské a čestné* a také v nich vlály prapory – československé, sovětské a zelenočerné hornické. Na Střeleckém ostrově byl instalován obrovský světelný poutač, na němž svítil text *Hornictví – povolání správných chlapců*. Transparenty a praporky zdobily i tramvaje a autobusy. Městský rozhlas vysílal zdravice a vyhrával národní, budovatelské a hornické písně.

Horničtí učni a učnice byli ubytováni ve školách, které jim žáci také vyzdobili – praporky, výkresy a pomalovanými tabulemi. Během pátečního dopoledne je autobusy odvezly k prohlídce Staroměstského náměstí, Vyšehradu a Pražského hradu. Adepty hornického povolání poté čekal oběd na Výstavišti a po něm „Odpoledne družby hornického dorostu s pracující mládeží“ – setkání se svazáky a svazačkami, kde k nim promluvil pražský

⁴⁵ Podrobné porady se na Hradě konaly 31. 5., 1. 6. a 7. 6. 1950.

primátor Václav Vacek a spisovatelka Marie Majerová. Na Výstavišti byly prezentovány dary, jež hornickým učňům věnovala „průmyslová mládež“ ze všech odvětví. Šlo o výrobky, které se zavázala zhotovit z ušetřeného materiálu, při práci přesčas a při mimořádných nedělních směnách v akci Družba průmyslové mládeže – například rádia, pracovní nástroje, vybavení kuchyní a kluboven, sportovní potřeby atd. Rozdány jim byly také knihy od ministerstva informací, Ústřední rady odborů, pražského Ústředního národního výboru a Československých státních drah. Ministerstvo pošt jim věnovalo filatelistické aršíky (tři kusy poštovních známek vydané u příležitosti Dne horníků v roce 1949). Znamka s motivem Lánské akce vyšla z technických důvodů až 12. dubna 1951, ale bylo vyrobeno příležitostné razítko „Lány 9. 7. 1950 – Návštěva hornických učňů u prezidenta republiky“. Kancelář prezidenta republiky nechala vytisknout pohlednice zámku v Lánech, které byly učňům rozdány. Kulturní program tvořila vystoupení různých pěveckých a tanečních souborů, včetně Souboru písní a tanců Julia Fučíka, Armádního uměleckého souboru a Baletu brněnského Národního divadla. Večer byl zakončen ohňostrojem.

Další den, v sobotu 8. července, bylo vylosováno 150 hornických učňů, kteří se zúčastnili vyhlídkového letu nad Prahou, zbylá část si prohlédla letiště nebo se vozila parníkem po Vltavě. Odpoledne se všichni sešli na Strahovském stadionu, kde se konala sportovní a tělovýchovná přehlídka mládeže. Na tribunách s nimi zasedli také vysocí vládní a straničtí činitelé, mimo jiné předseda vlády Antonín Zápotocký a ministr práce a sociální péče Evžen Erban.

V neděli 9. července 1950 byla hornická mládež odvezena 250 autobusy do Lán. Zde, v Lánské oboře, postavili vojáci padesát polních kuchyní, dřevěné stoly a lavice. Učňům byl do ešusů servírován guláš, dostali také sodovku a „krabičku jemného pečiva“. Po obědě si na speciálně vydané pohlednice lánského zámku mohl každý nechat natisknout ve zvláštním autobusu Československé pošty příležitostné razítko. Pak se učňové seřadili a při hudbě vpochodovali na obrovský palouk Vlčina, k němuž vedla široká cesta pod stromy a stožáry, na kterých visely prapory a obrazy. Na slavobráně byl umístěn nápis: „*Hornictví je povolání správných chlapců*“, po její levé straně stálo sousoší hornické dvojice.

Těsně před patnáctou hodinou nastoupily na tribunu soubory hornických učňů a pod ní praporečníci s prapory a standartami jednotlivých dolů a revírů. Na tribuně již seděli slavnostní hosté – předseda vlády

Antonín Zápotocký s manželkou, členové vlády a předsednictva Národního shromáždění, diplomaté ze SSSR a dalších „lidově demokratických“ zemí, předseda ÚRO František Zupka, pražský primátor Václav Vacek, zástupci ÚV KSČ, Ústřední akční výbor Národní fronty (ÚAV NF) a Svazu zaměstnanců v hornictví, ale také zasloužilí učitelé, podnikoví ředitelé Československých dolů, nejlepší stavebníci internátů, členové Ústředního výboru Lánské akce, horničtí úderníci, skupina starých horníků, českoslovenští hrdinové práce, rektori vysokých škol a také ženy, které se nejvíce zasloužily o nábor (matky, které daly tři a více synů na horníky). Nechyběli ani vybraní spisovatelé a výtvarníci jako Marie Majerová, Marie Pujmanová, Ivan Olbracht, Jiří Marek, Václav Rabas, Jan Čumpelík a Josef Brož, přičemž herec Václav Vydra a malíř Max Švabinský se z akce omluvili. Přítomni byli i šéfredaktoři všech deníků a další novináři, rozhlasoví pracovníci a štáb oddělení Dokumentárního filmu Československého státního filmu.

V 15 hodin za znění fanfár z Libuše přijel k tribuně v otevřeném autě prezident s manželkou. Gottwald byl oblečen v hornické uniformě. Horničtí učni a učnice ho zdravili provoláním: „*My jsme mládež nová, mládež Gottwaldova!*“ Zazněly československá a sovětská hymna. Poté oznámil vybraný hornický učeň úspěšný výsledek Lánské akce, načež pronesl projev Gottwald, a mimo jiné prohlásil: „*Že se vás během jednoho roku rozhodlo přes 10 000 zvolit hornictví jako svoje životní povolání a že s vaším rozhodnutím vyslovili souhlas i vaši rodiče, je velkou událostí v dějinách výstavby socialismu v naší vlasti. [...] K vašim povinnostem pak patří ovšem ještě jedna čestná povinnost: pomáhat při tom, aby letošní náborový úspěch nezůstal ojedinělým zjevem tohoto roku, nýbrž aby se stal základem tradice pro příští léta. [...] Vaše pochopení, vaše iniciativa a vaše činy jsou zárukou, že Lánská akce se stane trvalou součástí výstavby socialismu v naší vlasti.*“⁴⁶ Po Gottwaldově projevu následovala další část slavnosti, a sice přísaha. Za všechny ji přednesl jeden z budoucích hornických učňů. Mimo jiné v ní zazněl tento slib: „*Staneme se dobrými horníky, mladou generací horníků-úderníků, abychom se zařadili mezi nejlepší budovatele republiky. Proto se budeme svědomitě učit ve svém povolání, budeme se učit z knih, ze zkušeností starších druhů i z nadšení úderníků. Příkladem nám budou sovětské horníci-komsomolci.*“ Načež celé shromáždění stávajících i budoucích hornických učňů zvolalo: „*To slibujeme.*“⁴⁷ Tato přísaha se

⁴⁶ L. HAŠKOVÁ – Z. ŠULC, *Druhá směna našich dolů*, s. 76–77.

⁴⁷ Tamtéž, s. 78–79.

konala i v následujících letech – adeпти hornického povolání ji skládali na Den horníků. Po projevech následovalo vystoupení tanečních a pěveckých souborů a hornických kapel. Zazněl kupříkladu *Veselý pochod mladých permoníků*: „*My jsme mladí permoníci, do hlubiny fáráme, rostou noví z nás horníci, práce se nelekáme, na pohádky už nic nedáme, na své paže spoléháme, v nás je síla úderníků, za společným cílem jdeme, pro svou drahou republiku uhlí nakopem.*“⁴⁸ Po ní pronesl projev starý havíř, který srovnával život horníků za svého mládí a dnes. Také byly předvedeny ukázky z agitačních pásem, s nimiž jezdili horničtí učni a horníci provádět nábor do škol a rovněž ukázky současné práce horníků, jimž pomáhají stroje a která je prováděna podle sovětského vzoru. Pásmo bylo ukončeno sborovým provoláváním: „*Sovětskému svazu, VKSb, soudruhu Stalinovi, naši vlasti, KSČ, soudruhu Gottwaldovi urá, urá, urá!*“⁴⁹ Horničtí učni přivezli rovněž prezidentovi a jeho ženě dary – například vázy, sošky, busty, model šachty, obrazy, ale i hedvábnou vyšívanou pokrývku a loutky pro jejich vnučku.⁵⁰ Učni se vrátili na večeri a nocleh do pražských škol, zatímco předseda vlády Antonín Zápotocký pozval „hornické matky“ na večeri do luxusního hotelu Carlton, kde byly ubytovány.

Odvracená tvář Lánské akce

Podle souhrnné Zprávy o výsledku Lánské akce, kterou vláda uložila vypracovat ministerstvu práce a sociální péče, bylo od 10. července 1949 do 9. července 1950 začleněno do hornických učilišť celkem 10 552 chlapců a 132 dívek.⁵¹ Lánská akce byla označena za výraz lásky a důvěry pracujícího lidu k prezidentu Gottwaldovi. Nejúspěšnějšími regiony se při náboru staly Liberecký a Ústecký kraj. Do dolů a hutí byli ale posíláni i ti, kteří si toto povolání nezvolili svobodně – děti z rodin se „špatným kádrovým profilem“, kterým bylo z politických důvodů znemožněno studovat školy podle jejich vlastního výběru a schopností. Zároveň se do hornictví hlásili

⁴⁸ L. HAŠKOVÁ – Z. ŠULC, *Druhá směna našich dolů*, s. 81.

⁴⁹ Tamtéž, s. 87.

⁵⁰ AKPR, f. Lánská akce, Dary pro prezidenta u příležitosti lánské návštěvy hornických učňů 9. 7. 1950.

⁵¹ NA, f. Úřad předsednictva vlády, k. 121, Zpráva o průběhu a výsledcích Lánské akce pro schůzi vlády, 20. 2. 1951. Od 9. 7. 1950 do konce roku 1950 bylo do hornických učilišť získáno dalších 1940 chlapců a dívek. Z učilišť ale zároveň 1406 učňů odešlo.

i žáci s nejslabším prospěchem, kteří opakovaně propadali, nechyběli také chovanci polepšoven. Ve snaze naplnit Gottwaldem stanovenou kvótu byl přijat prakticky kdokoliv, jak přiznávají interní materiály. *„Všem šlo o to, aby úkol daný soudruhem prezidentem byl splněn za každou cenu. Při náboru učňů byla hlavní otázka kvantity. Nikdo se nezajímal o kvalitu získaných chlapců a dokonce ani o tělesnou schopnost. [...] Mládež byla získávána sliby nebo dary, ale nikdo neviděl politický dosah kampaně a mládež šla do hornictví pro nabízené výhody nikoli uvědoměle,“* píše se v důvěrné zprávě o prověřce činnosti Lánské akce z konce roku 1951.⁵² S tím korespondují i hodnocení, která o prospěchu svých nových učňů vypracovala v červnu 1951 jednotlivá hornická učiliště. Například škola v Královském Poříčí přiznává, že učební plán nebyl splněn a největší problémy mají učni s matematikou a češtinou, neboť je mezi nimi řada takových, kteří nedokončili ani národní školu (dnešní první stupeň základní školy). Stěžuje si, že nábor nebyl dělán zodpovědně, že pracovníci Lánské akce do něj v *„největším měřítku zařadili hochy, které nemohli použít pro jiné učební obory. Poradci pro volbu povolání hleděli za každou cenu kvótu splnit.“*⁵³

Od roku 1949 byly přijímány do hornictví i dívky. Jak bylo řečeno výše, tato skutečnost byla propagandisticky vyzdvihována jako důkaz toho, že slova o rovnoprávnosti mezi mužem a ženou neplatí v Československu jen na papíře. Podle dokumentů se k 31. prosinci 1951 nacházelo na hornických učilištích celkem 440 učnic. Už v roce 1952 však bylo vedení dolů jasné, že dívky na takovou práci fyzicky nestačí: *„Napříště nebudou děvčata do dolů hromadně přijímána. [...] Děvčata, která už na dolech jsou, budou zaměstnávána jako provozní zámečnice nebo elektrikářky nebo obsluha mechanizačních zařízení na povrchu, povrchových dolech i v hlubině nebo v závodech na výrobu mechanizačních zařízení pro doly a jako sanitní služba na dolech.“*⁵⁴ Bylo však rozhodnuto, že sociální výhody a hornická uniforma jim zůstanou.

O tom, jak se realita Lánské akce v řadě okolností výrazně odlišovala od oficiálních propagandistických zpráv, vypovídají dokumenty, které KPR

⁵² NA, f. Ministerstvo paliv a energetiky, k. 219, inv. č. 83, důvěrná zpráva o prověřce činnosti Lánské akce na bývalém Generálním ředitelství Československých dolů, nedat., po 16. 10. 1951.

⁵³ NA, f. Ministerstvo paliv a energetiky, k. 219, inv. č. 89; Hodnocení práce základní odborné školy hornické do června 1951, Královské Poříčí, nedat.

⁵⁴ NA, f. Ministerstvo paliv a energetiky, k. 219, inv. č. 81, Zásady pro výchovu hornických učňů v roce 1952.

zařadila do složky s nápisem Tajné. Z nich je možné si udělat obraz, jaké problémy nábor provázely. Leckde se nezapojily organizace, které se na něm měly podílet. Například KNV v Plzni si stěžuje, že s nimi nespolečně pracuje Československý svaz mládeže, Sokol, Krajská rada odborů a dokonce „ani strana!“ Dále informuje, že přistoupil na finanční motivování a škola, která získá alespoň pětinu žáků pro hornictví, dostane příspěvek dvacet tisíc korun. Ústřední národní výbor Praha poukazuje na skutečnost, že v zájmu Lánské akce nepůsobí ani ti, kteří by nejvíce měli – straničtí funkcionáři: „*Různí vlivní činitelé intervenují za nějakého chlapce, aby se mohl dostat na jemného mechanika apod., ale aby někdo intervenoval, aby šel do dolů, to se nestane*“. Výbor dále navrhuje, aby si KSČ vzala nábor za svůj a aby mezi členy „*propagovala myšlenku, aby jejich synkové šli na hornictví*“.⁵⁵

Ve složce najdeme i úřední záznam sepsaný na KNV v Liberci s Emilií Marijánkovou, která se dostavila, aby popsala své zážitky z návštěvy svého syna na učňovském internátě v Jirkově a zároveň oznámila, že o zjištěných skutečnostech bude informovat prezidenta: „*Chlapci z libereckého okresu nastoupili do Jirkova v pátek 8. 9. t[ohoto] r[oku] a již v pondělí 11. 9. fárali na dole Koněv. Žůstávají na pracovišti celou směnu a po celý týden. Nemají dosud helmy. [...] Při mojí návštěvě v pátek 15. 9. t[ohoto] r[oku] v Jirkově dostali chlapci za úkol klást v dolech kabel v takovém prostředí, kde se nedalo dobře dýchat. Jeden z nich – jméno si nepamatuji – v dolech omdlel. Dvěma – jména si rovněž nepamatuji – se spustila krev z nosu a jeden se rozkašlal tak, že musel býti z dolu vyneseno*“.⁵⁶ Sekretariát Krajského výboru (dále jen KV) KSČ v Liberci v průvodním dopise KPR upozorňuje, že to „*není první případ, kdy rodiče, kteří navštíví své děti, hornické učně, si takto stěžují*“. A dodává, že krajský výbor do Jirkova vyslal své zástupce, aby situaci prověřili, a ti opravdu zjistili vážné nedostatky, ale také neochotu je řešit. A dodává, že se matky učňů bojí, že bude ohrožen tělesný vývoj jejich dětí, kterým je teprve patnáct nebo šestnáct let.⁵⁷

Nejzávažnější však byla zpráva, kterou sepsali členové vychovatelské brigády učitelů Jihlavského kraje na domově hornických učňů Stalingrad

⁵⁵ AKPR, f. Lánská akce, T 4508/50 – Lánská akce – nedostatečná péče o hornické učně – stížnosti.

⁵⁶ Tamtéž; úřední záznam sepsaný 18. 9. 1950 na KNV v Liberci s Emilií Marijánkovou z Liberce ve věci jejího syna Václava Zikmunda.

⁵⁷ Tamtéž.

v Karviné, na jejímž podkladě vznikla zpráva Krajského výboru Lánské akce v Jihlavě z ledna 1951. Od toho, co vycházelo v novinách, se popis reality života v domově hornické mládeže v tomto dokumentu diametrálně liší: „Morálka kolektivu je neobyčejně nízká. Krádeže na domově jsou všedním zjevem. Odcizují se peníze, oděv, prádlo atd. [...] V domově byla zjištěna otevřená politická sabotáž a politické působení ze zahraničí. Výsledkem byl pokus o přechod státních hranic u Mikulova aj. Několik učňů bylo zajištěno StB. [...] Starší chlapci zavedli na domově pěstní právo, alkohol, kouření atd. Tím vším stává se život mladších a slabších hochů těžko snesitelným. Dále bylo zjištěno, že instruktoři nespolupracují s vychovateli a že jejich morálka osobní i pracovní je velmi nízká. Jsou často opilí a vysoká absence (šest, deset, patnáct i více směn v měsíci) není řídkým zjevem. Učni, i ti nejmladší, vedeni takto osobním příkladem instruktora, napodobují jeho chování ve všem, včetně opilství a absentismu. Mezi učni se vyskytli chlapci propuštění z bývalých polepšoven, zejména z kraje Českobudějovického. Bylo zjištěno, že tito podstatným způsobem narušují kázeň v kolektivu. [...] Navrhujeme proto jejich izolaci na zvláštním domově. [...] Četné stížnosti rodičů, které dochází, opravňují nás k určitým obavám, pokud jde o plnění příštích závazků Lánské akce.“⁵⁸

Vychovatelská brigáda složená z učitelů a pracovníků Lánské akce přijela do učňovského domova Stalingrad na základě řady stížností rodičů a pobyla tam měsíc (od poloviny října do poloviny listopadu 1950). Z toho, co viděla, byla doslova zděšena. Pocit výjimečnosti, který kolem učňů vytvářela propagandistická kampaň, vedl u některých z nich k uvažování a chování, jež mělo ke vzorovým pracovníkům dosti daleko. Ze zprávy, jež představuje výjimečný pramen o neznámých důsledcích Lánské akce, ocitujme poněkud obsáhleji: „Hoši z Jihlavska nás obklopili a informovali: krádeže na domově jsou na denním pořádku. Asociální individua terorizují řádné učně. [...] Naprostý nedostatek zaměstnání ve volném čase. Rvačky. Nedůvěra k slibům. [...] Ženy byly přepadeny hornickými učni, když se vracely z kina a byly obtěžovány. [...] Sami jsme se přesvědčili všichni, že zařízení všech záchodů na domově Stalingrad je těžce poškozeno, vše urváno, utrhány sprchy v koupelnách, ukrouceny kohoutky, vytrhány kliky u dveří, i ve světnicích je poničený nábytek, zámky skříňek vypáčeny, výzdoba ze stěn chodeb servána. [...] Hoši přišli na nedo-

⁵⁸ Tamtéž; zápis o poměrech na hornickém učňovském domově Stalingrad A v Karviné, sepsaný na pracovní poradě zástupců KNV a KV Lánské akce v Jihlavě a vychovatelské brigády učitelů z Jihlavského kraje, 2. 12. 1950.

stavěný domov, k nim brzy přiřídili starší hornické učně a chovance z rozpuštěných polepšoven a našli jsme v té pestré směsici i syny uprchlých nacistů. K této asi 400 až 500 čítající armádě nebylo zpočátku skoro žádných vychovatelů. Přicházeli po jednom, po dvou. Vedoucí domovů se střídali a často se nervově zhroutili. Setkali jsme se s učiteli, kteří neuposlechli vůbec nikoho z vychovatelů a vedoucích domovů, otevřeně sahalo k noži, hovořili urážlivě o ČSM, o představitelích republiky, podrývali pracovní morálku, bili a terorizovali slabší kamarády, zásadně se nezáu-častňovali rozkazů a oslav významných dnů, nadávali na skutečně velmi dobré jídlo, pochvalovali si život v bývalé německé říši, obdivovali dril v Hitlerjugend a četli o hrdinství nacistických vojáků ve druhé světové válce, knihy vydávané kdysi Kuratoriem v protektorátu. Sabotovali práci a zameškání směny bylo jim hrdinstvím. Při oslavách 28. října, výročí VŘSR a narozenin prezidenta jsme zjistili, že část učňů se nikdy oslav přes výzvy rozhlasem, osobní zvaní a plakátování nezáu-častňuje. Byli to rozbíječi kolektivu, protistátní živly, zloději a mravně zpustlí. Nebylo lze je přesvědčit ani několikahodinovým výkladem. Začali jsme je zjišťovat a hodnotit jejich vliv na kolektiv. Byli sebevědomí a jejich sebevědomí pramenilo z poznání, že hornický učeň je privilegovaná osobnost. Stát musí být rád, že taková osobnost vůbec se do hornictví přihlásila a nikdo se jí dotknout nesmí, nikdo jí nemá co rozkazovat a nutit ji do práce, protože by taková osobnost klidně odešla z hornictví. To imponovalo velké části kolektivu a ta se přidala lehce k pohodlnému životu sabotérů. Vychovatel jim byl člověkem, jemuž jsou rovni, protože mu říkají soudruhu.“⁵⁹

Brigáda učitelů se pokoušela na učně působit, ale příliš neuspěla. Navrhla, aby jednotlivci se „zločineckými sklony byli seskupeni do menších domovů a věnována jim hlubší a všestrannější péče po způsobu Makarenkově“. Kdyby se ani tam nepolepšili, měli být předáni do výchovných táborů.⁶⁰ Brigáda dále doporučovala nebudovat mamutí domovy pro pět set učňů, nestěhovat je do nedostavěných a nedovybavených domovů. Ty podle doporučení

⁵⁹ Tamtéž; Zpráva vychovatelské brigády učitelů Jihlavského kraje na domově hornických učňů Stalingrad a KV Lánské akce v Jihlavě z 16. 1. 1951. Počátkem 50. let byly v rámci letní rekreace školních dětí organizovány tzv. tábory Nové směny určené zejména pro děti, které se přihlásily do Lánské akce. Tábory byly chápány jako příprava před jejich nástupem do hornických učilišť a i zde byly zaznamenány zásadní problémy s řadou budoucích učňů. K tomu blíže Jiří KNAPIK, *Dětské tábory a letní zotavovny v letech 1948–1955*, *Historica Olomucensia*, 2016, s. 193–209.

⁶⁰ Míněny jsou patrně tábory nucené práce. Viz: NA, f. Úřad předsednictva vlády, k. 61, Dopis ministra práce a sociální péče Evžena Erbana z 27. 10. 1950.

brigády neměly vyrůstat uprostřed vznikajících měst, protože „pochybné elementy“ mezi obyvatelstvem vybízejí učně k prodeji přidělených věcí, navíc učni mají blízko do hostince. Domovy se tak měly stavět přímo u dolů.

Brigáda rovněž konstatovala, že s učni se politicky nepracuje, v čemž shledávala kořeny mnohých problémů. Ale zároveň uvedla, že „není možno vyčerpati všechny závady po politické stránce“. Dozvěděla se, že z učilišť odchází zhruba dvacet procent učňů a zdůraznila, že je potřeba pro ně připravit přitažlivý program pro volný čas. Brigáda tak začala zakládat kroužky – šachový, modelářský, hudební, dramatický, pěvecký, radioamatérský a také knihovnu. Dobře si uvědomovala, že domovy potřebují dobré vychovatele a výslovně uvedla, že je chybou posílat na tyto pozice mladé lidi, pokud „neumějí nic kloudného“. Brigáda konstatovala, že pokud nebudou vynikat ve sportu, hudbě nebo technickými znalostmi, nebudou učňům imponovat a „zkrachují“. Zároveň vyzvala místní a závodní organizace KSČ, aby převzaly nad domovy hornické mládeže záštitu a pomáhaly v její ideové výchově.⁶¹

Je pravděpodobné, že při honbě za splněním a překročením kvóty šesti tisíc nových učňů byli do hornických učilišť přijímáni i jedinci, kteří měli k „ideálnímu člověku nové doby“ dosti daleko. Chování některých učňů ale bylo zřejmě i revoltou, důsledkem poznání, že propagandistické vykreslení reality života v dolech a v učňovských domovech, idylických vztahů mezi učni, vychovateli a horníky je falešné. Také mnoho slibů, kterými byli do hornictví lákáni, nebylo splněno. Lánská akce nebyla dobře zorganizována, nábor byl předimenzovaný, internáty nebyly často dostavěny a dovybaveny, zoufale na nich chyběli vychovatelé. Ti navíc měli velmi málo zkušeností, byli bez pedagogického vzdělání, absolvovali pouze tří- až dvanáctitýdenní školení. Proto Ústředí pracujícího dorostu a Svaz zaměstnanců ve školství zahájily v listopadu 1950 celostátní akci – do hornických internátů byli posíláni vždy na půl roku učitelé, aby tam zastávali místa vychovatelů, kterých byl stále nedostatek.

Přesto se stále v souvislosti s Lánskou akcí objevovaly potíže. Koncem

⁶¹ AKPR, f. Lánská akce, T 4508/50 – Lánská akce – nedostatečná péče o hornické učně – stížnosti; Zpráva vychovatelské brigády učitelů Jihlavského kraje na domově hornických učňů Stalingrad a KV Lánské akce v Jihlavě z 16. 1. 1951.

roku 1951 byla vytvořena mezirezortní komise, která měla najít viníky.⁶² Konstatovala mimo jiné, že „naslibované věci nemohly být splněny, mnohé objekty nebyly včas dokončeny. [...] Při nástupu učňů 1. září 1950 nebyly pro výchovu v domovech mládeže vydány žádné směrnice o metodách a prostředcích výchovy. Vychovatelé, kterých bylo stejně málo a často se měnili, neměli vůbec představu o své práci a o nějakých výchovných metodách u nich nemohla být vůbec řeč.“⁶³ Přiznala, že vychovatelům bylo hodně naslibováno – vysoké platy, přidělení bytů, ale že sliby náborových úřadů nemohla Lánská akce splnit, načež docházelo k obrovské fluktuaci. Komise konstatovala, že zodpovědní činitelé Generálního ředitelství Československých dolů a Lánské akce neinvestovali do náboru takovou pozornost, péči a úsilí, jaké je nutné věnovat úkolu danému prezidentem republiky.

V rámci hledání zrádců ve vlastních řadách, jež vyvrcholilo zatčením a odsouzením někdejšího generálního tajemníka Rudolfa Slánského, byli hledáni také viníci nedostatků v organizaci Lánské akce. Za hlavního viníka byl označen bývalý vedoucí kádrového odboru Československých dolů František Javorský, o němž bylo konstatováno, že do své funkce přišel z pozice tajemníka KSČ v Ostravě, „kde v té době působili zrádci“.⁶⁴ Vedoucí Lánské akce při Československých dolech Jaroslav Šprysl čelil kritice za to, že „připustil, aby se Lánská akce vyvíjela živelně, neměl zkušenosti, ani předpoklad a ctižádostivě rozšiřoval zbytečně náplň svého odboru“, bývalý vedoucí podnikohospodářského odboru Československých dolů Jan Mrázek zase údajně nepochopil, že „jednou z jeho prvních povinností je docílit snížení vysokých nákladů na výchovu a nezabránil hrubým chybám v hospodaření“. Za dalšího původce organizačních problémů při náboru hornických učňů byl označen bývalý generální ředitel Československých dolů Antonín Pelnář, „jehož autoritu neuznával bývalý podnikový ředitel v Ostravě Stuchlík“, a o kterém panuje domněnka, že „Lánskou akci v Ostravě sabotoval“.⁶⁵

V roce 1952 pak Ústřední výbor Lánské akce v interním dopise prezidentu Gottwaldovi víceméně přiznal, že důsledky propagandistické kampaně

⁶² Ze zástupců ministerstva paliv a energetiky a ministerstva pracovních sil.

⁶³ NA, f. Ministerstvo paliv a energetiky, 1950–1953, pracující dorost, k. 219, inv. č. 83, Důvěrná zpráva o prověrce činnosti Lánské akce na býv. Generálním ředitelství Čs. dolů, nedatováno, po 16. 10. 1951.

⁶⁴ Míněno je odstranění vedení ostravského KV KSČ v čele s Vítězslavem Fuchsem v únoru 1951.

⁶⁵ Tamtéž.

byly v některých oblastech kontraproduktivní a že získávání nových učňů pro hornictví je nyní značně obtížné: „*Nejsme ještě na vrcholu, i v příštích letech budeme muset odstraňovat zbytky odporů k Lánské akci na školách v buržoazních městských čtvrtích a u středostavovského obyvatelstva. [...] Většina chlapců, kteří fluktuují, jsou ze zemědělských krajů, utíkají tedy zpět k půdě. [...] V příští kampani je třeba se co nejvíce zaměřit na hornické kraje.*“⁶⁶

Statistiky pak vypovídají o tom, že řada účastníků monstrózní propagandistické Lánské akce se nakonec horníky nevyučila. V letech 1949–1951 opustilo hornická učiliště 5 352 ještě nevyučených mladých lidí, tedy téměř tolik, kolik jich Lánská akce ve svém prvním roce měla získat. Z těch, kteří se mezi roky 1950 a 1952 vyučili, jich stejně 2 062 v hornictví nezůstalo.⁶⁷ Důvodem byl rozpor mezi sliby a realitou, někdy zdravotní problémy, ale i důlní neštěstí na dole Michálka, kde 4. října 1950 kvůli zanedbání základních bezpečnostních zásad zahynulo 38 horníků, včetně několika učňů.

Nábor do hornictví probíhal v Československu i v dalších desetiletích, ovšem nikdy už s takovou intenzitou jako v padesátých letech, kdy ho provázely největší problémy a zároveň propagandistická kampaň, jejímž úkolem bylo mimo jiné je zamlčet. Název Lánská akce se pro nábor do hornictví přestal používat po smrti Klementa Gottwalda. Akce byla ale připomenuta v období normalizace – v roce 1985 proběhly v Ostravě celostátní oslavy jejího 35. výročí. Na Černé louce v Ostravě byla instalována výstava připomínající tuto akci a promítaly se zde dobové filmové týdeníky.

V současné době si připomínají Lánskou akci členové Klubu přátel Hornického muzea v Ostravě nebo Klub přátel hornických tradic v Kladně. Druhý ze jmenovaných klubů nechal odhalit v roce 2010 na zámku Smečno pamětní desku odkazující na skutečnost, že tam v září 1950 byl otevřen „domov hornických učňů“.⁶⁸

⁶⁶ NA, f. Ministerstvo paliv a energetiky, 1950–1953, pracující dorost, k. 219, inv. č. 83, Zápis o schůzi Ústředního výboru Lánské akce, konané 30. 5. 1952 na Ministerstvu pracovních sil.

⁶⁷ Jana GERŠLOVÁ, *Příliv mladých pracovních sil do OKR a Lánská akce*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska 15, Ostrava 1989, s. 204.

⁶⁸ Studie je publikována v rámci grantového projektu Grantové agentury České republiky (GA ČR) 16-07027S *Pojetí a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948–1989*.

LÁNSKÁ AKCE. „NEJVÍCE NÁM ZÁLEŽÍ NA HORNICKÉ MLÁDEŽI.“

*Obr. č. 1: Náborový plakát od Jana Čumpehíka
měl pomoci přesvědčit žáky k nástupu na hornická učiliště.
Zdroj: archiv autorky*

Kunhuta Sternbergová. Život urozené dámy ve 20. století

Kunhuta Sternberg. The Life of a 20th Century Noble Lady

Lenka Nemravová

Abstrakt

Příspěvek pojednává o životě Kunhuty Sternbergové, roz. Mensdorff-Pouilly (1899–1989), která prožila všechny politické změny, jež přineslo minulé století. Pociťovala ještě odlesk končící monarchie, ale díky výchově, jíž se jí dostalo, byla schopna se lépe vyrovnat s nadcházejícími politickými a společenskými změnami. Text je rozdělen do tří kapitol – nejprve se snaží částečně zrekonstruovat dětství mladé komtesy, pak přibližuje Kunhutin manželský život s Jiřím Douglasem Sternbergem a jejich početnou rodinu na Českém Šternberku. Zde se tato žena starala nejen o výchovu dětí, ale i o hospodářství. Závěr se zaměřuje na Kunhutin život po úmrtí jejího manžela. Těsně před smrtí se dočkala i pádu komunistického režimu ve své vlasti. Vedle písemných pramenů osobní povahy byly pro zpracování této studie využity též rozhovory s dosud žijícími příslušníky rodu Sternbergů.

Abstract

The paper focuses on the life of Kunhuta Sternberg, b. Mensdorff-Pouilly (1899–1989), the contemporary of every political upheaval brought about by the past century. Despite all the gleam of the fading monarchy still affecting her, she was raised and educated well enough to cope with the forthcoming political and social changes. The text is made up of three parts: the first aims at a partial reconstruction of the countess' childhood and is followed by the account of her life after marrying Jiří Douglas Sternberg and of their large family at the Český Šternberk castle where Kunhuta attended to both the children's upbringing and to the management of the estate. The text concludes by recounting Kunhuta's life following her husband's death including her very last days when she witnessed her motherland doing away with the Communist regime. The sources employed in the paper include written ego documents as well as interviews with present-day members of House Sternberg.

Klíčová slova

Československo – 20. století – Mensdorff-Pouilly – Sternbergové – Český Šternberk

Keywords

Czechoslovakia – 20th century – Mensdorff-Pouilly – House Sternberg – Český Šternberk

Dvacáté století přineslo mnoho sociálních změn, které se dotkly všech vrstev obyvatelstva. Na samém počátku tohoto století stála na vrcholu společenského žebříčku šlechta – stejně tak, jak tomu bylo po mnoho staletí před tím. Ale již předcházející 19. století započalo s formováním nových moderních elit, které se dostávaly stále více do popředí. Konec první světové války a s ním spojený zánik podunajské monarchie odsunul šlechtu z pomyslného vrcholu. Zrušení šlechtických titulů v Československé republice bylo pro tuto společenskou vrstvu bolestné, ale ještě horší byla ztráta velkého pozemkového majetku. I přesto si však šlechta dokázala z velké části udržet svůj životní styl. Druhá světová válka a především o pár let později převzetí moci komunistickým režimem ale zasadilo této bývalé elitě ještě daleko větší rány a odsunulo ji na samý konec společenského žebříčku. Poslední změna politického režimu a znovuobnovení demokracie v Československu, resp. České republice na počátku devadesátých let vrátily alespoň některým z nich jejich domovy. Nové politické poměry jim umožnily nejen převzít zpět komunistickým státem zabavené rodové majetky a sídla, opravit je či udržovat a rozvíjet pro další generace, ale někteří z nich se též aktivně zapojili do politického, hospodářského, duchovního i kulturního života své země. Přesto – či právě proto – se dnes názory lidí na šlechtu a její roli ve společnosti diametrálně liší – jedni ji obdivují, jiní nenávidí či jí závidí majetek.¹ Jedná se o téma, jež dodnes vzbuzuje vášně a v němž jen málokdy bývá prostor pro relativně nezkreslené nahlédnutí konkrétních, mnohdy pohnutých či tragických příběhů příslušníků a příslušnic českých šlechtických rodů.

Nejeden z těchto příběhů lze dobře ilustrovat na životních osudech urozených žen. Po staletí měly šlechtičny jasně dané postavení v rodině

¹ Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Mýtus šlechty u nás a v nás. Paměť a šlechta dvacátého století*, Praha 2012.

i společnosti, a proto pozornost historiků upoutaly jen velmi netradiční osudy některých z nich.² Ale právě osudy dam, které stály věrně po boku svých manželů, otců či bratrů, nám mohou poodhalit proměny postavení ženy i radikální změny ve společenském vnímání šlechty mezi časem monarchie a současností. Jaká tedy byla role šlechtičny v první či druhé polovině 20. století? Jak vnímaly různé politické události nebo případnou emigraci? Jak se změnil jejich přístup k výchově dětí?

Následující text se věnuje životu Kunhuty Sternbergové, rozené Mensdorff-Pouilly (1899–1989), matce devíti dětí, která prožila všechny velké politické změny 20. století.³ Pramenná základna pro poznání života této urozené dámy je poměrně pestrá. Práce vychází především z bohaté korespondence, jež se dochovala ve Státním oblastním archivu v Zámrsku a zahrnuje téměř celou první polovinu 20. století.⁴ Druhá polovina Kunhutina života je zmapována pomocí dopisů, které psala své dceři Karolíně Wratislavové (*1924) v době emigrace. Pro toto období je využit i materiál, jenž se nachází v Archivu bezpečnostních složek. Případné mezery v písemných pramenech jsou doplněny informacemi z rozhovorů, které byly vedeny s jejími dětmi pomocí metody oral history.⁵

Odbornou literaturu zabývající se životem šlechty ve 20. století považuji za stále velice nedostatečnou. Na předním místě je třeba zmínit knihu ame-

² Pro 19. století to byla např. Pavlína Schwarzenbergová, srov.: Milena LENDEROVÁ, *Tragický bál. Život a smrt Pavlíny ze Schwarzenbergu*, Praha 2004. Pro novější období pak Robert SAK – Zdeněk BEZECNÝ, *Dáma z rajského ostrova. Sidonie Nádherná a její svět*, Praha 2000, případně poněkud kontroverzní osobnost Stephanie von Hohenlohe: Bořivoj ČELOVSKÝ, *Tá ženská von Hohenlohe*, Šenov u Ostravy 2004.

³ V textu se vyskytují české i německé varianty křestních jmen. Autorka vycházela z podoby, jak jména užívali jednotliví příslušníci rodu, a dále z faktu, k jaké národnosti se dané osoby hlásily.

⁴ Materiály uložené v tomto fondu končí rokem 1945. Viz: Státní oblastní archiv v Zámrsku (dále jen SOA Zámorsk), fond Rodinný archiv Mensdorffů-Pouilly, Chotělice (dále jen RA Mensdorffů-Pouilly, Chotělice).

⁵ Rozhovor byli ochotni autorce poskytnout Karolína Wratislavová, manželé Alžběta a Zdeněk Sternbergovi a manželé Marie a Josef Kopečkovi. Marie Viktorie Kopečková, roz. Sternbergová (*1941) je nejmladší dcera Kunhuty Sternbergové, která se roku 1965 provdala za Josefa Kopečka (*1933). Všechny záznamy a přepisy rozhovorů se nacházejí v soukromém archivu autorky. Při vyhodnocování takto získaných informací bylo postupováno velmi kriticky, zvláště pokud šlo o převyprávění příběhů, které narátoři sami nezažili. K této metodě více viz: R. ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Mýtus šlechty u nás a v nás*, zejm. s. 39–42.

rického historika Eagle Glassheima *Urození nacionalisté*, která se týká šlechty v první polovině 20. století.⁶ Z českých historiků se dané problematice ve svých studiích věnoval Zdeněk Kárník a částečně se tématu dotkl i v několika svazkových díle *České země v éře První republiky*.⁷ Z dalších odborníků nelze opomenout Jana Županiče, jehož dílo *Nová šlechta Rakouského císařství* pomůže pochopit strukturu panovnického dvora a šlechtické společnosti před koncem monarchie.⁸ Několik příspěvků k tématu se nachází v kolektivní monografii *Šlechta v proměnách věků*.⁹ Prvním pokusem zabývat se postavením šlechty v totalitních časech je kolektivní monografie *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*, která má víceborový charakter.¹⁰ Originální přístup k tématu zvolila Radmila Švaříčková Slabáková. Rozhodla se věnovat mýtům, jež dodnes výraz šlechta v myšlenkách lidí vyvolává, ale zaměřila se i na to, jak se vnímají sami příslušníci této vrstvy. Výzkum postavila na rozhovorech s příslušníky šlechty a mnoha dalšími lidmi, jejichž jména zaměnila za pseudonymy.¹¹

Radmila Švaříčková Slabáková zpracovala také dějiny rodu Mensdorff-Pouilly se zaměřením na 19. století, ale její kniha má i jisté časové přesahy.¹²

⁶ Eagle GLASSHEIM, *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. století*, Praha 2012.

⁷ Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl 1. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2002; TÝŽ, *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl 2. Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*, Praha 2002; TÝŽ, *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl 3. O přežití a o život (1936–1938)*, Praha 2003. Z jeho studií jmenujme např. Zdeněk KÁRNÍK, *Česká národní aristokracie ve 20. století jako sociální vrstva? Úloha První republiky ve formování národní identity české aristokracie (Krátká úvaha)*, Studie k sociálním dějinám, Opava 2001, s. 243–259.

⁸ Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006.

⁹ Zdeněk BEZECNÝ, *Česká šlechta v éře První republiky*, in: *Šlechta v proměnách věků*, Tomáš Knoz – Jan Dvořák (eds.), Brno 2011, s. 225–230; Zdeněk HAZDRA, *Šlechta v době Mnichova 1938 a za druhé světové války*, in: *Šlechta v proměnách věků*, Tomáš Knoz – Jan Dvořák (eds.), Brno 2011, s. 231–244; Lothar HÖBELT, *Die mährische Aristokratie in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, in: *Šlechta v proměnách věků*, Tomáš Knoz – Jan Dvořák (eds.), Brno 2011, s. 245–252; Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Šlechta v Čechách a na Moravě ve druhé polovině 20. století – její obraz, její hodnoty a její pamět*, in: *Šlechta v proměnách věků*, Tomáš Knoz – Jan Dvořák (eds.), Brno 2011, s. 253–271.

¹⁰ Zdeněk HAZDRA – Václav HORČÍČKA – Jan ŽUPANIČ (eds.), *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*, Praha 2011.

¹¹ R. ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Mýtus šlechty u nás a v nás*.

¹² TÁŽ, *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007.

Literatura k tomuto rodu a zvláště k chotělické větvi, ze které Kunhuta pocházela, není příliš bohatá. Nejucelenější informace nalezne čtenář v inventáři k rodinnému archivu uloženému ve Státním oblastním archivu v Zámrsku.¹³ Během druhé světové války vznikl jakýsi nástin vývoje rodu Mensdorff-Pouilly a také rodu Sternbergů, jehož autorem je Václav Davídek. Jedná se o stručný souhrn, ve kterém je významnějším členům věnováno vždy několik vět. Dílo autor dovedl až do doby, kdy byl majitelem panství Jiří Douglas Sternberg (1888–1965), Kunhutin manžel.¹⁴ Z novějších prací popsal dějiny rodu Sternbergů Otakar Vinař ve své studii *Šternberkové – složitá historie starého rodu* nebo Alois Ernest v krátkém pojednání *Šternberkové včera a dnes*.¹⁵ V revue *Cour d'honneur* je hlavním tématem jednoho čísla rodina Sternbergů a její sídla nejen v Čechách, ale i na Moravě.¹⁶ Poměrně nedávno vznikla kniha Pavla Juříka *Šternberkové s podtitulem Panský rod v Čechách a na Moravě*. Jak sám autor píše, publikace je určena pro nejširší veřejnost, která se zajímá o osudy šlechty, což má za následek i vynechání poznámkového aparátu.¹⁷ U této knihy oceňuji zpracování historie rodu až do současnosti, ale pro nezasvěceného čtenáře mohou být některé informace matoucí a místy si Juřík dokonce protiřečí.¹⁸ V posledních letech se Sternbergové těší většímu zájmu i v řadách studentů. Pro dějiny rodu ve 20. století považují za zajímavou diplomovou práci

¹³ Štěpán GILAR, *Rodinný archiv Mensdorffů-Pouilly, Chotělice 1827–1945*, Inventář, Zámorsk 2000, s. III–VI.

¹⁴ Václav DAVÍDEK, *Nástin vývoje rodu hrabat ze Sternbergu a z Mensdorff-Pouilly*, Časopis rodopisné společnosti v Praze, 1941, s. 27–35.

¹⁵ Otakar VINAŘ, *Šternberkové – složitá historie starého rodu*, Heraldika a genealogie 1/2, 1999, s. 59–84; Alois ERNEST, *Šternberkové včera a dnes*, in: Dětství v Seifenmühle, Moravský Beroun 2000, s. 75–81. V práci se bohužel objevují faktografické chyby, např. že hrad Český Šternberk leží v okrese Rakovník.

¹⁶ Jednotlivé články se týkají např. rezidencí v Praze, uměleckých sbírek nebo legend. Na konci je připojen bohatý výběr z pramenů a literatury. Srov.: číslo časopisu *Cour d'honneur. Hrady, zámky, paláce*, 2008.

¹⁷ Uvedeno na přebalu knihy. Pavel JUŘÍK, *Šternberkové. Panský rod v Čechách a na Moravě*, Praha 2013.

¹⁸ Tamtéž. Ačkoliv autor sám na začátku píše, že pro 20. století bude používat jméno Sternberg, jak ho dnes užívají členové rodu, a pro starší období český výraz Šternberk, objevuje se v knize i jakási zkomolenina Sternberk (s. 144). Zavádějící je taktéž informace o zámku v Zásnukách, který má být přístupný veřejnosti (s. 104–105) a na jiné straně se uvádí, že je veřejnosti nepřístupný (s. 173). Nemluvě o dalších nepřesných formulacích.

Jiřiny Zemanové *Jiří Douglas Sternberg 1888–1965*, v níž autorka věnuje největší pozornost období první republiky.¹⁹

Po roce 1989 se začaly publikovat různé zmínky o osudech jednotlivých šlechticů a rozhovory s nimi. Vladimír Votýpka napsal na základě rozhovorů se Zdeňkem Sternbergem (*1923) monografii s názvem *Aristokrat*, která postihuje celé námi sledované období.²⁰

Dětství

Kunhuta přišla na svět jako páté dítě manželů Emanuela a Anny Mensdorffových. Narodila se dne 11. ledna 1899 ve vile Kinských na Smíchově, který tehdy ještě nebyl součástí Prahy.²¹ Celým jménem Kunigunde Josefa Maria Felicia hraběnka Mensdorff-Pouilly byla pokřtěna 14. ledna Janem Plzákem, který od roku 1895 působil jako administrátor kostela sv. Voršily na Novém Městě pražském.

V této době neměla rodina žádné trvalé sídlo, jak o tom svědčí i různá místa narození Kunhutiných starších sourozenců.²² Ale již o rok později, tedy roku 1900, získala Anna Mensdorff-Pouilly od svého otce Friedricha Josefa hraběte Westphalen zu Fürstenberg panství Chotělice. Kunhuta vyrůstala v domě, kde bylo neustále živo. Vždyť ve věku deseti let už měla malá komtesa devět sourozenců. Rekonstruovat období před počátkem první světové války je však vzhledem k téměř nulové pramenné základně

¹⁹ Jiřina ZEMANOVÁ, *Jiří Douglas Sternberg 1888–1965*, České Budějovice 2008. Diplomová práce. Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

²⁰ Vladimír VOTÝPKA, *Aristokrat. Život Zdeňka Sternberga*, Praha 2010. Vzhledem k faktu, že se nejedná o odbornou publikaci, a navíc s přihlédnutím k tomu, že samotný aktér příběhu Zdeňk Sternberg knihu v konečné fázi neautorizoval, nebyla k sepsání této práce využita.

²¹ Vojenský historický archiv (dále jen VHA) Praha, Sběrka vojenských matrik, *Vojenský farní úřad katolický Praha, matrika N 1890–1903*, fol. 154. Vila neboli letohrádek Kinských byl vystaven v letech 1827–1831 Rudolfem Kinským. V druhé polovině 19. století v letohrádku pobýval např. následník trůnu arcivévoda Rudolf. Ferdinand Kinský letohrádek i se zahradou prodal městu, které ji roku 1901 zpřístupnilo veřejnosti. Budova letohrádku sloužila Národopisné společnosti československé. Více viz: Aleš VALENTA, *Dějiny rodu Kinských*, České Budějovice 2004, s. 228.

²² Marie Rosina se narodila v Praze, Sophie v Pardubicích, Friedrich v Chlumci u Chabařovic, Viktorie v Pardubicích, Kunhuta v Praze, další sourozenci se pak většinou narodili v Chotělicích. Srov.: Vladimír POUZAR, *Almanach českých šlechtických rodů*, Martin 2010, s. 312–313.

obtížné. Z vyprávění pamětníků vyplývá, že v chotělickém zámku vládli přísný režim. Každé dítě mělo své povinnosti. Malá Kunhuta musela například každý den čistit cylindry od petrolejových lamp.²³

Ve šlechtických rodinách bylo zvykem, že děti většinou nechodily do školy, ale měly domácí učitele či učitelky. Zvláštní důraz byl kladen na vzdělání nejstaršího syna, který měl být dědicem majetku a školu navštěvoval pouze jako privatista. Dívka měla mít jiné přednosti – být schopná postarat se o budoucího manžela a rodinu. V případě Mensdorffů studoval nejstarší syn Friedrich nejprve na c. k. akademickém gymnáziu v Praze a poté v Novém Bydžově. Dívky měly domácí učitelku Lotty (Lotte nebo také Linze) Balkenhol, s kterou udržovaly kontakt i poté, když opustily Chotělice.²⁴ Po Kunhutině sňatku byla Linze vždy vítaným hostem i na Českém Šternberku. Anna s Emanuelem dbali na vzdělání všech svých dětí, a tak i Kunhuta zakusila jinou než domácí formu výuky.

Na počátku první světové války začala tehdy jako patnáctiletá navštěvovat klášterní školu anglických panen na Malé Straně v Praze.²⁵ V této době studovala na škole asi tři sta dívek.²⁶ Kunhuta se zde učila vedle němčiny či zpěvu také společenskému chování a dobrým mravům.²⁷

Při pobytu v Praze se stýkala se svou tetou-kmotrou Kunhutou hraběnkou Hoyosovou (1865–1955), vdovou po Alfredu hraběti Hoyosovi (1862–1899). Ta si ji brala k sobě domů například o víkendech nebo jiných dnech volna. Teta dohlížela i na její zdraví, například s ní absolvovala prohlídku u očního lékaře.²⁸

²³ Marie a Josef KOPEČKOVI, osobní konzultace, Praha 30. 1. 2014.

²⁴ Zachovalo se vysvědčení Viktorie Mensdorff-Pouilly, které sepsala Lotty Balkenhol. SOA Zámorsk, f. RA Mensdorffů-Pouilly, k. 1, inv. č. 40.

²⁵ Ke studiu nastoupila mladá hraběnka Mensdorffová pravděpodobně v září roku 1914, kdy napsala svému otci: „*Schon 2 Wochen bin ich hier und habe noch nichts von dir gehört.*“ „Už jsem zde dva týdny a nic jsem o tobě neslyšela.“ (překlad autorka); SOA Zámorsk, f. RA Mensdorffů-Pouilly, k. 6, inv. č. 197, Dopisy Kunhuty Sternbergové, roz. Mensdorff-Pouilly otci Emanuelovi Mensdorff-Pouilly, 27. září 1914, fol. 2.

²⁶ Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 101.

²⁷ Vyplývá tak z několika dochovaných školních vysvědčení z prvních měsíců studia. SOA Zámorsk, f. RA Mensdorffů-Pouilly, k. 1, inv. č. 51.

²⁸ O výsledku prohlídky informovala rodiče: „*Gestern war ich mit Tante Kuni beim Augenarzt. Er gab mir eine Brille, mit der ich ausschau wie eine Eule.*“ „Nčera jsem byla s tetou Kuni u očního lékaře. Dal mi brýle, s kterými vypadám jako sova.“ (překlad autorka); SOA

U anglických panen v Praze strávila dva roky, poté se ji rodiče rozhodli poslat do klášterní školy nedaleko Vídně, kterou rovněž vedly sestry stejného řádu. Místem jejího pobytu se na další dva roky stala obec Pressbaum, ležící necelých třicet kilometrů západně od centra hlavního města monarchie. Z této změny nebyla dospívající hraběnka vůbec nadšená a během cesty napsala: „*Ich war viel lieber in Prag und bin nicht sehr gerne in Pressbaum. [...] Ach Mame ich bin so gresslich traurig das ich nicht bei Euch sein kann. Ich habe sch[r]eckliche Kopfweh das kommt natürlich von Weihen...*“²⁹ O průběhu vyučování se mladá hraběnka vůbec nezmiňovala, až na jedinou výjimku, kdy píše, že má problémy s francouzštinou.³⁰ V tamějším klášteře nebyla Kunhuta Mensdorff-Pouilly zcela odtržená od rodiny, protože zde studovala i její o tři roky mladší sestra Josefa.³¹

I po návratu do Čech, který proběhl nejspíše v červnu roku 1918, u anglických panen ještě nějakou dobu setrvala. Až do svého sňatku byla pravděpodobně kostelnicí u sv. Josefa v Praze.³²

Manželství

Jiří Douglas Sternberg se sice narodil jako druhorozený syn Filipa a Karoliny Sternbergových (dne 10. prosince 1888), ale po předčasném úmrtí svého bratra Zdeňka (1885–1899) se stal jediným mužským dědicem Sternbergů. Rodové sídlo – hrad Český Šternberk – zdědil po svém bezdětném strýci Aloisovi roku 1907. Tentýž rok se po úspěšném složení maturitní zkoušky

Zámorsk, f. RA Mensdorffů-Pouilly, k. 19, inv. č. 326, Dopisy Kunhuty Sternbergové, roz. Mensdorff-Pouilly matce Anně Mensdorff-Pouilly, roz. Westphalen zu Fürstenberg, 15. května (rok chybí), fol. 15.

²⁹ „Raději jsem byla v Praze a nejsem moc ráda v Pressbaumu. [...] Ach mamí[,] jsem tak hrozně smutná[,] že nemůžu být s Vámi. Mám příšernou bolest hlavy[,] ta přišla přirozeně z pláče.“ (překlad autorka). Dopis byl sepsán ve Vídni během cesty z Prahy do Pressbaumu. SOA Zámorsk, f. RA Mensdorffů-Pouilly, k. 19, inv. č. 326, Dopisy Kunhuty Sternbergové, roz. Mensdorff-Pouilly matce Anně Mensdorff-Pouilly, roz. Westphalen zu Fürstenberg, nedatováno, fol. 79–80.

³⁰ Tamtéž, dopis ze dne 6. listopadu (rok chybí), fol. 86.

³¹ Dokazují to dopisy, které sestry napsaly společně. Srov. např.: SOA Zámorsk, f. RA Mensdorffů-Pouilly, k. 6, inv. č. 197, Dopisy Kunhuty Sternbergové, roz. Mensdorff-Pouilly otci Emanuelovi Mensdorff-Pouilly, 5. května 1918, fol. 14.

³² Marie a Josef KOPEČKOVI, osobní konzultace, Praha 30. 1. 2014.

vydal se svým přítelem Otakarem Czerninem do Indie. Během první světové války se aktivně účastnil bojů na východní frontě v Haliči. Vzhledem k jeho rodinnému postavení, tedy jediného mužského dědice, bylo jeho povinností zachovat pokračování rodu.³³ Ale ani v době nové republiky se člen starobylého rodu Sternbergů nemohl oženit s někým neurozeným. Navíc se mělo jednat i o rovnorodý sňatek.³⁴

Kunhuta s Jiřím se poprvé osobně setkali na zámku v Chotělicích pravděpodobně na podzim roku 1920. Starší bratr Kunhuty, Friedrich, zde pořádal hon a pozval i svého přítele Jiřího Douglase Sternberga, se kterým se poznal pravděpodobně za války. Oba totiž sloužili u dragounů.³⁵ Honů se účastnily i ženy – mohly samy střilet nebo například nabíjet střelcům zbraně. A právě Kunhuta Mensdorffová byla určena, aby nabíjela zbraň Jiřímu Sternbergovi.³⁶ K dalšímu shledání došlo nejspíš v listopadu 1920, kdy Kunhuta přijela na Český Šternberk společně se svým bratrem Friedrichem.³⁷

Události poté nabraly rychlý spád. Mensdorffovi opět pozvali Jiřího na hon do Chotělic. Po této návštěvě napsal Jiří 3. prosince 1920 svému příteli dopis, v němž se vyznává z lásky k jeho sestře.³⁸ A 27. prosince 1920 se Jiří s Kunhutou v Chotělicích zasnoubili.³⁹ V lednu 1921 byla Kunhuta již jako nevěsta pozvána se svými rodiči na Český Šternberk.⁴⁰ O měsíc později strávila nějaký čas na Jemništi, kam přijela sama bez doprovodu

³³ Jediným mužským dědicem je myšlen ve šternberské rodové větvi. Primogeniturou celého rodu Sternbergů byli dědici zámku v Častolovicích.

³⁴ Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost, Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. století a na počátku 20. století*, České Budějovice 2005, s. 93.

³⁵ VHA Praha, Sbírka kvalifikačních listin (osobních spisů důstojníků), Jiří Douglas Sternberg, nar. 1888; Tamtéž, Friedrich Mensdorff-Pouilly, nar. 1896.

³⁶ To, že Kunhuta byla dána do dvojice právě s Jiřím, bylo možná úmyslné, jak vyplynulo z rozhovoru s její dcerou Marií Viktorií, viz: Marie a Josef KOPEČKOVI, osobní konzultace, Praha 30. 1. 2014.

³⁷ Kunhuta pobyla na Českém Šternberku od 17. do 25. listopadu 1920. Soukromý archiv rodiny Sternbergů, Návštěvní kniha, nestránkováno.

³⁸ SOA Zámorsk, f. RA Mensdorffů-Pouilly, k. 26, inv. č. 485, Dopisy Jiřího Douglase Sternberga švagrovi Friedrichovi Mensdorff-Pouilly, 3. prosince 1920, fol. 1.

³⁹ *Wiener Salonblatt* 1, 8. 1. 1921, s. 4.

⁴⁰ Emanuel, Anna a Kunhuta Mensdorff-Pouilly přijeli dne 9. ledna 1921. Soukromý archiv rodiny Sternbergů, Návštěvní kniha, nestránkováno.

kohokoliv ze své rodiny. Něco takového nebylo zcela obvyklé, protože – jak sama napsala: „*Ich habe die Tage hier sehr genossen und es ist mir sehr komisch vorgekommen ganz alleine hier zu sein.*“ Sám Jiří ve stejném dopise děkuje své budoucí tchýni: „*Ich bin Dir, liebe Mutter, sehr dankbar, daß Du erlaubt hast, daß Kuni hergekommen ist...*“⁴¹

S příchodem jara se konaly, jak bylo před sňatkem zvykem, troje ohlášky – 20. března, 27. března a 3. dubna. A ve středu 6. dubna 1921 si Jiří Douglas Sternberg o deset let mladší Kunhutu Mensdorff-Pouilly v choťelické zámecké kapli vzal. Oddal je zámecký kaplan z Kostelce nad Oslavou Josef Kovář.⁴²

Destinací, kde strávili líbánky, se staly Karlovy Vary. Dne 8. dubna 1921 se ubytovali v tamním hotelu Hopfenstock.⁴³ Šťastná Kunhuta odtamtud psala matce: „*Liebe Mutter, Du weißt garnicht wie glücklich und zufrieden ich bin. Georg is so lieb und ich sehe es jetzt täglich mehr ein was ich an ihm habe [...] und ich schätzte und achte und liebe ihm jeden Tag mehr und mehr.*“⁴⁴

Na konci dubna 1921 se Jiří Douglas Sternberg s manželkou Kunhutou nastěhovali do svého nového sídla – majestátného hradu Český Šternberk stojícího nad řekou Sázavou. Hrad však v té době nebyl příliš útulným místem. Několik desetiletí byl vlastněn jinými rody a až do roku 1841 chátral. Tehdy jej Zdeněk Sternberg (1813–1900), Jiřího dědeček, koupil zpět. Hrad trvale neobýval, a tak si tam zařídil pouze tři místnosti prostým dřevěným

⁴¹ „Velmi jsem si užila dny tady a připadalo mi zvláštní[,] být zde docela sama.“; „Jsem ti, milá matko, velmi vděčný, že jsi dovolila, aby sem Kuni přijela.“ (překlad autorka) Dopis sepsala Kunhuta společně s Jiřím Douglasem. SOA Zámorsk, f. RA Mensdorff-Pouilly, k. 19, inv. č. 324, Dopisy Jiřího Douglase Sternberga tchýni Anně Mensdorff-Pouilly, roz. Westphalen zu Fürstenberg, 14. února 1921, fol. 1.

⁴² SOA Zámorsk, Sbírka matrik východočeského kraje, Farnost Smidary O 1890–1922, inv. č. 8625, fol. 372.

⁴³ Státní oblastní archiv v Plzni – Státní okresní archiv Karlovy Vary, fond Archiv města Karlovy Vary 1465–1945, Karlsbader Kurliste 1921, č. 8. V seznamu je příjmení Sternberg zkomoleno na Steneberg.

⁴⁴ „Milá matko, ty vůbec netušíš[,] jak šťastná a spokojená jsem. Jiří je tak milý a nyní každý den více chápu, co v něm mám [...] a vážím si [ho] a cením si [ho] a miluji ho každý den víc a víc.“ (překlad autorka) SOA Zámorsk, f. RA Mensdorff-Pouilly, k. 19, inv. č. 326, Dopisy Kunhuty Sternbergové, roz. Mensdorff-Pouilly matce Anně Mensdorff-Pouilly, roz. Westphalen zu Fürstenberg, 12. dubna 1921, fol. 14.

nábytkem.⁴⁵ Na Jiřího a Kunhutu čekal náročný úkol – vybudovat nejen příjemné, ale i reprezentativní místo.

S touto nesnadnou činností, která trvala několik let, začali novomanželé téměř okamžitě. Jako jedna z prvních místností byla hotová Jiřího „Schreibzimmer“. Dlouho se zabývali i lepší funkčností tzv. rytířského sálu.⁴⁶ Rytířský sál je totiž největší místností hradu, ke které z jižní strany přiléhá kaple sv. Sebastiana. A protože to tehdy byla jediná kaple ve vesnici, stal se sál po přidání kostelních lavic jakousi chrámovou lodí.⁴⁷ V červnu roku 1921 se však zrodil nápad zbudovat novou kapli ve věži na jižní terase, protože při úklidu komory byl nalezen barokní oltář s krásnou dřevorezbou. Kunhutě se tento nápad velice líbil a pustila se do jeho realizace, neboť „...*die fremden Leute, die in die Kirche kommen nicht unsere Wohnzimmer passieren lassen zu müssen.*“⁴⁸ V roce 1923 byla kaple vysvěcena, ale zdá se, že kompletně dokončena byla až v srpnu následujícího roku.⁴⁹ Z rytířského sálu byly odstraněny lavice a stal se reprezentační místností používanou při významných událostech či oslavách. Během několika let se změnila většina místností na hradě. Kde bylo potřeba, probourali zeď, aby vzniklo více prostoru. Rovněž nechali zhotovit nové dřevěné schodiště. Největší péči projevila Kunhuta o zařízení dětského pokoje, který byl připraven již před narozením prvního dítěte.⁵⁰

Kunhuta porodila Jiřímu celkem devět potomků. Nejstarší Anna (1922–2011) přišla na svět asi deset měsíců po svatbě a jméno dostala po své babičce Anně Mensdorffové. První syn Zdeněk se narodil již rok poté.

⁴⁵ J. ZEMANOVÁ *Jiří Douglas Sternberg 1888–1965*, s. 39–40.

⁴⁶ Rytířský sál je v korespondenci zmiňován nejen v souvislosti s rekonstrukcí, Kunhuta líčí např. jeden z večerů, kdy seděli u krbu právě v rytířském sále a Jiří jí popisoval všechny obrazy. SOA Zámrsk, f. RA Mensdorffů-Pouilly, k. 19, inv. č. 326, Dopisy Kunhuty Sternbergové, roz. Mensdorff-Pouilly matce Anně Mensdorff-Pouilly, roz. Westphalen zu Fürstenberg, 28. dubna 1921, fol. 146.

⁴⁷ Dobová fotografie viz: August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, díl XV., Praha 1998, s. 79.

⁴⁸ „...cizí lidi, kteří přijdou do kostela[,] nemusíme nechat procházet naším obývacím pokojem.“ (překlad autorka); SOA Zámrsk, f. RA Mensdorffů-Pouilly, k. 19, inv. č. 326, Dopisy Kunhuty Sternbergové, roz. Mensdorff-Pouilly matce Anně Mensdorff-Pouilly, roz. Westphalen zu Fürstenberg, 29. června 1921, fol. 164.

⁴⁹ Tamtéž, dopis 13. srpna 1924, fol. 299.

⁵⁰ Tamtéž, dopis 6. ledna 1922, fol. 201.

A po něm následovali Karolína (*1924), Emanuel (1927–2013), Filip (1929–2015), Terezie (1934–2012), Kašpar (1935–2010) a Jan Bosco (1936–2012). Poslední dcera Marie Viktorie se více jak čtyřicetileté Kunhutě narodila během války roku 1941. Sám Jiří byl dne 27. října roku 1929 při narození svého syna Filipa. A jak hrdý otec zpravil manžele Mensdorffovy, porod proběhl bez komplikací a Kunhuta vše zvládla.⁵¹

Kunhuta pravidelně v dopisech informovala svou matku, jak děti rostou, kolik přibraly na váze či jak jedí.⁵² Pokud to bylo možné a měla dostatek mléka, své děti kojila sama, v opačném případě dostávaly lahve.⁵³ O malé děti se společně s Kunhutou starala chůva. Starší měly své vychovatele či učitele.⁵⁴ Manželé Sternbergovi velice dbali na vzdělání svých dětí. Největší pozornost byla věnována nejstaršímu synu Zdeňkovi, který měl vlastního domácího učitele. Pravidelnou školní docházku započal až na reálném gymnáziu v Praze na Smíchově.⁵⁵ Život Kunhuty se netočil jen kolem péče o děti a domácnost, ale užívala si i společenských aktivit. S Jiřím například jezdili do Prahy do kina či divadla, pořádali domácí plesy pro děti i dospělé a samozřejmě velice hojně navštěvované podzimní hony. Domácí oslavy jako Vánoce, Velikonoce či narozeniny se konaly v širším rodinném kruhu. Jak se zdá, vánoční svátky trávil s početnou rodinou svého syna i Karolina Sternbergová.⁵⁶

⁵¹ SOA Zámorsk, f. RA Mensdorffů-Pouilly, k. 19, inv. č. 326, dopis 28. října 1929, fol. 374. Kunhuta pouze připsala, že Jiří již napsal vše.

⁵² Velice důsledná byla hlavně u nejstarších dětí. Např. v říjnu roku 1923 píše, že Zdeněk měří 63 cm, Anna 84 cm. Srov.: SOA Zámorsk, f. RA Mensdorffů-Pouilly, k. 19, inv. č. 326, Dopisy Kunhuty Sternbergové, roz. Mensdorff-Pouilly matce Anně Mensdorff-Pouilly, roz. Westphalen za Fürstenberg, 16. října 1923, fol. 277.

⁵³ V případě Zdeňka byla ráda, že pije hodně mateřského mléka. Zároveň si ale posteskla nad svým vzhledem: „*Ich shaue aber aus wie eine Krapftank...*“ „Vypadám ale jako nádrž ve tvaru koblíhy“ (volný překlad autorka) Tamtéž, dopis 8. září 1923, fol. 273. Pokud děti dostávaly láhve, jednalo se pravděpodobně o zředěné a okyselené kravské mléko či sucharovou kaši. Více viz: Danuše ŠRÁČKOVÁ, *Historie kojení II.*, Praktická gynecologie 4, 2004, s. 26–28, zde s. 26.

⁵⁴ V dopisech zůstávají většinou bezejmenní jako „Lehrer“ nebo „Fräulein“.

⁵⁵ V Praze rovněž studovala nejstarší Anna. Oba spolu na zkoušky do Prahy jezdili už jako děti. Srov.: SOA Zámorsk, f. RA Mensdorffů-Pouilly, k. 19, inv. č. 326, Dopisy Kunhuty Sternbergové, roz. Mensdorff-Pouilly matce Anně Mensdorff-Pouilly, roz. Westphalen za Fürstenberg, 25. června 1932, fol. 31.

⁵⁶ Po její smrti roku 1944 si Kunhuta posteskla, že to budou první Vánoce, které stráví jen s manželem a dětmi. Tamtéž, dopis 19. prosince 1944, fol. 183.

Větší část roku trávil celá rodina na Českém Šternberku, na letní měsíce se stěhovali i se služebnictvem na zámek Březina na Rokycansku. Ale cestovalo se i za příbuznými do Korutan na hrad Bleiburg. V tom případě však malé děti zůstávaly doma, nebo je hlídala babička Anna Mensdorffová.⁵⁷

Z dochované korespondence lze usuzovat, že se Kunhuta Sternbergová příliš nezajímala o politiku. Pouze v případě, když se nějaká událost týkala její rodiny či majetku, napsala o svém názoru matce Anně. Takto vnímala i hospodářské záležitosti. Jiří byl nucen několik let jednat s úředníky z pozemkového úřadu, o kterých se Kunhuta vyjádřila: „*Es ist arg wie grausam und grop diese Schweine sind.*“⁵⁸

Život na hradě změnila až druhá světová válka. Kunhuta se ve svých dopisech začala častěji zmiňovat o hospodářství. Starost jí dělalo nemocné prase, nebo rekvizice koní.⁵⁹ Největší radost v této době měla, když byly doma všechny děti, jelikož se o ně neustále strachovala. Ani na hradě však nebylo úplně bezpečně – dne 24. srpna 1944 pět minut před polednem zasáhlo Český Šternberk a okolí několik bomb. Jedna z nich spadla do jejich zeleninové zahrady. Poté byly slyšet silné exploze u Vlašimi a nakonec se letadla otočila a vrátila se stejným směrem, jakým přiletěla – na Kolín. Kunhuta se stala přímým svědkem této události, když z okna kuchyně viděla ze vzduchu padat bombu. Nikomu se nic nestalo – menší děti nebyly doma a Jiří Douglas měl štěstí stejně jako jeho manželka, kolem dvanácté se procházel v blízkém okolí, které nebylo zasaženo.⁶⁰

Kunhutě se nelíbila propaganda během války, nikomu však jeho názor nevyvracela.⁶¹ Politickou situaci rovněž neřešila ani uvnitř rodiny. Její matka

⁵⁷ SOA Zámrsk, f. RA Mensdorffů-Pouilly, k. 19, inv. č. 326, dopis 29. června 1927, fol. 35°.

⁵⁸ „Je hrozné[,] jak krutá a drsná [grob] tato prasata jsou.“ (překlad autorka) SOA Zámrsk, f. RA Mensdorffů-Pouilly, k. 19, inv. č. 326, Dopisy Kunhuty Sternbergové, roz. Mensdorff-Pouilly matce Anně Mensdorff-Pouilly, roz. Westphalen zu Fürstenberg, nedatováno, fol. 55.

⁵⁹ Tamtéž, dopis 11. října 1942, fol. 147; Tamtéž, dopis 8. března 1943, fol. 153.

⁶⁰ O tomto zážitku Kunhuta ihned svou matku informovala. Ještě ten den jí napsala dopis, kde je vedle data uveden i konkrétní čas – půl třetí odpoledne. Tamtéž, dopis 24. srpna 1944, fol. 175.

⁶¹ Dne 20. listopadu 1944 přijela na hrad jedna ze služebných naprosto očarovaná nacistickou propagandou. Kunhuta ji, dle svých slov, nechala, ať si myslí, co chce, když jí to učiní šťastnou. Tamtéž, dopis 21. listopadu 1944, fol. 180.

Anna Mensdorffová se totiž přihlásila k říšskoněmeckému státnímu občanství. Kunhuta o sobě a své rodině několikrát napsala, že jsou „Čechen“, ale jinak o politické situaci s matkou nediskutovala.⁶²

Až do konce války byly na Českém Šternberku ukryty kopie židovských matrik, jejichž originály byly zničeny.⁶³ Občas se prý stávalo, že se na hrad dostavili příslušníci SS, ale tyto knihy nikdy nenašli. Při jedné kontrole se údajně zeptali, co se nachází za danými dveřmi. Jiří Douglas jim měl popravdě odpovědět: „*Archiv*“. Dveře byly zapečetěny s odůvodněním, aby tam nikdo nemohl udělat nepořádek.⁶⁴

Manželé Sternbergovi za války pomohli i mnoha nemocným a postiženým dětem z Vincentina. Vincentinum byl ústav, který se staral o postižené nebo nevléčitelně nemocné. „*Nastal moment, kdy bylo rozhodnuto, že postižení lidé a děti půjdou do plynu. Otec je chtěl zachránit. To mi mamí vyprávěla několikrát, že to řešili. Asi tři noci nespali, jak to organizovali. [...] Během tří dnů rozvezli všechny ty děti po různých rodinách, kam ty děti taky patřily, ale byly v tom ústavu. A podařilo se všem ty děti zachránit. Mamí říkala, že to je to nejvíc, co mohli kdy udělat.*“⁶⁵

Po roce 1945 se vše vrátilo do zajetých kolejí. Sternbergové měli velké štěstí, že hrad nebyl za války zdevastován jako jiné objekty v držení příbuzných.⁶⁶ Společenské události se zde pořádaly čile dál. Jednou z nich byla i stříbrná svatba Jiřího a Kunhuty, kterou oslavili 6. dubna 1946. Vedle nejbližších příbuzných byla pozvána i rodina Hrubých z Červených Peček, s nimiž se pravidelně stýkali. Často si brali jejich děti na Šternberk, či naopak ty své posílali do Peček.⁶⁷

Dne 5. října téhož roku oslavil na hradě, kde právě bydlel, osmdesáté narozeniny Kunhutin otec Emanuel Mensdorff-Pouilly. V té době měl za

⁶² SOA Zámorsk, f. RA Mensdorffů-Pouilly, k. 19, inv. č. 326, dopis 11. října 1942, fol. 147.

⁶³ K osudu židovských matrik např. Zlatuše KUKÁNOVÁ – Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Matriky židovských náboženských obcí*, *Paginae Historiae* 0, 1992, s. 103–127, zejm. s. 111–112.

⁶⁴ Marie a Josef KOPEČKOVÍ, osobní konzultace, Praha 30. 1. 2014. O záchraně kopií židovských matrik informoval i poválečný tisk. Srov.: *Muž, jenž zachránil matriky*, *Věstník židovské obce náboženské v Praze* 2, 1947, s. 16–17.

⁶⁵ Marie a Josef KOPEČKOVÍ, osobní konzultace, Praha 30. 1. 2014.

⁶⁶ Např. zámek v Zásmukách, který patřil Leopoldu Sternbergovi, byl v dezolátním stavu. Srov.: Cecilia STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha 2002, s. 18.

⁶⁷ Během těchto přátelských návštěv se Kunhutin nejstarší syn Zdeněk seznámil se svou budoucí manželkou Alžbětou Hrubou.

sebou poměrně náročný rok a půl kvůli tomu, že se jeho manželka Anna, jak již bylo zmíněno výše, přihlásila za války k říšskoněmeckému státnímu občanství. On se sice vždy hlásil k československému, ale právoplatným držitelem zámku v Chotělicích byla Anna, a proto jim byl na základě dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. dne 18. srpna 1945 zámek Okresním národním výborem v Novém Bydžově zkonfiskován. Na celý velkostatek byla uvalena národní správa.⁶⁸ Většina rodiny Mensdorffů byla ihned po válce internována v Novém Bydžově, postupně však byli propouštěni. Nejdéle, téměř celý rok, tam strávil nejstarší syn Friedrich. A ačkoliv měli Emanuel s Annou jedenáct dětí, jediné místo, kam se staří manželé mohli po propuštění uchýlit, byl Český Šternberk. Marie Rosina a Sophie žily se svými rodinami v Rakousku, Arthur v Praze, Alžběta v Německu, Friedrich, Terezie a Josefa byli v této době stále v internačním táboře, Eugen se dostal až do Austrálie. Heinrich byl v americkém zajetí, odkud se poté vydal do Indonésie. Jediná svobodná dcera Viktorie pečovala o rodiče před konfiskací v Chotělicích a následně i na Šternberku.

Největší společenskou událostí poválečného období se dne 25. září 1947 stala svatba Kunhutiny dcery Karolíny Sternbergové s Maxmiliánem Oswaldem Wratislavem z Mitrowicz (1917–2002). Oficiální zasnuby se konaly dne 19. června 1947 a za více jak tři měsíce byli snoubenci oddáni v kapli sv. Jiří pražským arcibiskupem kardinálem Josefem Beranem.⁶⁹ Karolíniným novým domovem se po sňatku stal zámek Dírná na jihu Čech. První dcera tedy opustila rodný dům a další sourozenci ji poměrně rychle následovali, ovšem ze zcela jiných důvodů.

Události po únoru 1948 připravily Sternbergy nejen o většinu jejich majetku, ale zapříčinily i to, že se celá rodina už nikdy poté nesešla. Během roku 1948 přišel Jiří Douglas o většinu pozemků, dvory ve Šternově a v Čejkovicích, penzion v Čejkovicích a Parkhotel v Českém Šternberku. Zůstal mu jen hrad s nejbližším okolím. Rodina již dále nemohla využívat osobní automobil, psací stroj či koně.⁷⁰ Pro Kunhutu byl tento rok obzvláště náročný – dne 28. března 1948 zemřel její otec Emanuel Mensdorff-Pouilly a o devět měsíců později, 29. prosince, jej následovala i jeho manželka

⁶⁸ Š. GILAR, *Rodinný archiv Mensdorffů-Pouilly, Chotělice 1827–1945*, s. VI.

⁶⁹ Soukromý archiv rodiny Sternbergů, *Návštěvní kniha*, nestránkováno.

⁷⁰ Poslední majetek byli nuceni předat roku 1959. Více J. ZEMANOVÁ, *Jiří Douglas Sternberg 1888–1965*, s. 61–62.

Anna. Synové Emanuel a Filip se rozhodli na počátku listopadu 1948 opustit republiku.⁷¹ Emigrovat musela o něco později i nejstarší dcera Anna, která se přeplavila přes Dunaj z Bratislavy do Rakouska.⁷²

V roce 1949 přišla rodina i o své sídlo. Jiří Douglas si ale podal žádost, aby mohl pracovat na hradě jako kastelán. Jako štěstí v neštěstí byla tato žádost schválena a téměř ze dne na den se Jiří stal z majitele kastelánem. Sternbergové se museli sestěhovat do několika místností. Další nepříjemné chvíle zažila celá rodina v druhé polovině padesátých let. Během protipožární prohlídky byly roku 1957 nalezeny stříbrné předměty. Jiří Douglas a jeho sestra Terezie s manželem Františkem Mensdorffem byli obviněni z pletich proti zestátnění a spekulaci. Podmíněně odsouzeni byli nakonec jen Jiří Douglas a jeho sestra, ale roku 1960 byli během prezidentské amnestie omilostněni.⁷³

Pravděpodobně někdy během roku 1964 si manželé Sternbergovi zažádali o výjezdní doložku a společně dne 11. ledna 1965 vycestovali do Rakouska za účelem návštěvy příbuzných. Pobyt jim byl povolen na dobu devadesáti dní. Jak se zdá, původně měli v plánu vrátit se zpět, ale Jiří Douglas onemocněl zápallem plic. Rozhodl se zůstat v emigraci a jeho manželka ho podpořila. Během letních měsíců odjeli do jižních Tyrol na statek Aufhofen v Brunecku, který tehdy vlastnila jejich nejstarší dcera Anna.⁷⁴ A právě tam dne 24. července roku 1965 Jiří Douglas zemřel.⁷⁵

⁷¹ Bořivoj ČELOVSKÝ, *Uprchlíci po „Vítězném únoru“*, Šenov u Ostravy 2004, s. 212.

⁷² Anně nebyl dovolen návrat do Švýcarska, kde v té době studovala hotelovou školu.

⁷³ Vyšetřování bylo zahájeno v srpnu 1958. Dne 3. března 1959 byl Jiří Douglas odsouzen na tři roky podmíněně za trestný čin pletich proti zestátnění a za trestný čin spekulace. Jeho sestra Terezie byla odsouzena na dva roky podmíněně za trestný čin spekulace. Podrobněji J. ZEMANOVÁ, *Jiří Douglas Sternberg 1888–1965*, s. 66–68.

⁷⁴ Statek Aufhofen původně zakoupila Karolína Sternbergová (1856–1930), teta Jiřího Douglase. Zemřela svobodná a svůj majetek odkázala právě Jiřímu. Ten ho někdy na počátku padesátých let za velmi složitých okolností převedl na svou dceru Annu. Alžběta a Zdeněk STERNBERGOVI, osobní konzultace, Český Šternberk 29. 3. 2014.

⁷⁵ Soukromý archiv Karolíny Wratislavové, Telegram, který zaslala Anna Seutterová, roz. Sternbergová své sestře Karolíně Wratislavové, roz. Sternbergové dne 25. července 1965. Špatné datum Jiřího smrti (4. července 1965) uvádí V. POUZAR, *Almanach českých šlechtických rodů*, s. 414.

Vdovství

Po Jiřího smrti zůstala Kunhuta ještě nějaký čas v jižním Tyrolsku, kde se starala o jeho hrob.⁷⁶ Někdy během podzimu se přestěhovala do Vídně, kde byla nejčastěji v kontaktu s nejstarší dcerou Annou a její rodinou.⁷⁷ První Vánoce bez manžela strávila společně se synem Emanuelem, jeho manželkou Helenou, rozenou von Plessen, a jejich dvěma dcerami v Německu.⁷⁸ Několik následujících měsíců pobývala zase ve Vídni a její volný čas, jak se zdá, zaplňovaly četné návštěvy příbuzných a přátel.⁷⁹

Poté se na nějaký čas vrátila na místo posledního odpočinku svého manžela Jiřího do Itálie, odkud psala dceři Karolíně: „*Ich gehe täglich zum Grab und hole mir dort Kraft. Am liebsten läge ich schon bei ihm.*“⁸⁰ Kunhuta zažívala opravdu velký smutek, a i přesto, že ji navštěvovali příbuzní a přátelé, se cítila stále opuštěná. Navíc došlo ke zhoršení jejího zdravotního stavu a po návratu do Rakouska musela být hospitalizována v nemocnici. Příčiny její nemoci nebyly zcela jasné, ale Kunhuta se zvláště obávala operace hlavy.⁸¹ Po určitém zlepšení byla přemístěna do sanatoria v Reka-winkelu nedaleko Vídně.

V cizím prostředí sanatoria si Kunhuta připadala více opuštěná než během měsíců, kdy žila ve Vídni, navíc podmínky tam nebyly zřejmě dobré. Její děti mezitím vymyslely plán, jak ji dostat zpět do rodné vlasti, kterým však byla Kunhuta poněkud zaskočena. Chtěla nadále zůstat v Rakousku, jak si to přál její manžel Jiří. „*Ich werde auch keine Klage mehr*

⁷⁶ Soukromý archiv Karolíny Wratislavové, Dopisy Kunhuty Sternbergové, roz. Mensdorff-Pouilly dceři Karolíně Wratislavové, roz. Sternbergové, 5. září 1965.

⁷⁷ Tamtéž, dopis 4. října 1965.

⁷⁸ Tamtéž, dopis 13. ledna 1966.

⁷⁹ Dcera Anna Seutterová bydlela ve Vídni v ulici Währingersraße, tedy jen asi půl kilometru od Kunhutina bydliště v ulici Liechtensteinstraße. Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), f. Vyšetřovací spisy, a. č. V-8157 MV, fol. 10; Soukromý archiv Karolíny Wratislavové, dopisy Kunhuty Sternbergové, roz. Mensdorff-Pouilly dceři Karolíně Wratislavové, roz. Sternbergové.

⁸⁰ „Denně chodím na hrob a čerpám tam sílu. Nejraději bych už ležela u něj.“ (překlad autorka); Soukromý archiv Karolíny Wratislavové, dopisy Kunhuty Sternbergové, roz. Mensdorff-Pouilly dceři Karolíně Wratislavové, roz. Sternbergové, 11. srpna 1966.

⁸¹ Tamtéž, dopis 28. října 1966.

schreiben," slibovala dceři Karolíně.⁸² Nakonec se jí ale přeci jen podařilo přemluvit a bylo rozhodnuto, že se nastěhuje do Dírné k dceři Karolíně. Její zdravotní stav jí však nedovolil opustit Rekawinkel ihned. Lékaři se stále obávali, že při jakémkoli zhoršení by byla nutná již zmiňovaná operace. A jak bylo řečeno, právě z ní měla pacientka největší strach: „...und was für Folgen so eine Operation hat wisst Ihr ja auch. Ich sah auch hier Frauen nach so einen Operation bis zum Lebensende im Wagen oder Krücken.“⁸³ V sanatoriu zůstala – aniž by byla operována – minimálně do konce října roku 1967, kdy si v dopise Karolíně přeje, aby s nimi mohla strávit Vánoce.⁸⁴

Mezitím se sourozenci dohodli, že pro matku dojede Karolína Wratislavová, u které měla poté i bydlet. Karolína, která ji už jednou v Rekawinklu navštívila, byla daným místem zděšená a už tehdy si matku chtěla odvézt domů. Od svých bratrů Zdeňka a Kašpara dostala (podle jejích slov) „nějaký papír“ a s ním se vydala do Rakouska. Jak je patrné z Karolíniných vzpomínek, prožívala na zpáteční cestě do Čech, na rozdíl od své matky, opravdu velký strach.⁸⁵ Na hraničním přechodu ale k žádnému dramatu nedošlo a Kunhuta se po mnoha měsících vrátila do Čech.

Pravděpodobně během Kunhutina pobytu v jižních Tyrolích vznikl dne 31. srpna 1966 na ministerstvu vnitra v Praze spis, který nesl její jméno. Vyšetřováním byl pověřen npor. Josef Lejnar, který se jejím případem zabýval již delší dobu.⁸⁶ Paní Sternbergová byla stíhána za trestný čin opuštění republiky, protože se od 12. dubna 1966 zdržovala v zahraničí bez povolení československých úřadů.⁸⁷ Jak bylo řečeno výše, Kunhuta s Jiřím opustili Československo dne 11. ledna 1965 za účelem návštěvy příbuzných v Rakousku na dobu devadesát dní. Po uplynutí lhůty si však zažádali o prodloužení pobytu a vzhledem k zápalu plic, kterým Jiří onemocněl, jim bylo vyhověno. Mezitím se rozhodli v zahraničí zůstat a 18. května 1965 sepsal Jiří Douglas Sternberg dopis, z kterého je patrné, že očekával, že jej

⁸² „Také nebudu již více psát žádné nářky.“ (překlad autorka) Soukromý archiv Karolíny Wratislavové, dopis 26. května 1967.

⁸³ „...a jaké následky má taková operace[,] víte přeci také. Viděla jsem také zde ženy po takové operaci do konce života na vozíku nebo o berlích.“ (překlad autorka); Tamtéž, dopis 5. června 1967.

⁸⁴ Tamtéž, dopis 28. října 1967.

⁸⁵ Karolína WRATISLAVOVÁ, osobní konzultace, Dírná 11. 9. 2013.

⁸⁶ ABS, f. Vyšetřovací spisy, a. č. V-8157 MV.

⁸⁷ Tamtéž, fol. 3.

budou číst i jiní lidé než pouze jeho adresát Zdeněk Sternberg. V dopise se snažil zdůraznit tíživou situaci, která je potkala. Bylo pro něj těžké uživit dva lidi z důchodu 321 Kčs. Finančně jim pomáhaly děti, kterým však nechtěl být nadále na obtíž.⁸⁸ Navíc nejmladší dcera Marie Viktorie, která se o rodiče do jejich odjezdu starala, měla právě před svatbou a Jiří očekával, že s manželem budou bydlet jinde. Jiří se nejspíš snažil, aby v souvislosti s jeho rozhodnutím nevracel se nebyly nějak stíhány jeho děti. V závěru dopisu píše: „...a oznam to také příslušným úřadům, vědomí, že nyní budu vypadat jako utečenec z milované vlasti je pro mne velmi tíživé. Doporučuji Vám všem, abyste žili tak, abyste se nikdy nedostali do mé situace.“⁸⁹ Jiřího nečekaná smrt dovolila Kunhutě zůstat ještě nějaký čas v zahraničí legálně. Dne 4. října 1965 si zažádala o povolení trvalého pobytu v Rakousku. To jí však bylo 10. ledna následujícího roku zamítnuto. Krajská správa ministerstva vnitra v Praze nabyla dojmu, že „vzhledem k tomu, že v ČSSR vlastnili velký majetek a v případě povolení trvalého pobytu, by uplatňovali vůči čs. státu nároky na náhradu za majetek, nebyl jmenované trvalý pobyt v Rakousku povolen“.⁹⁰

Na začátku září 1966 byl nepřítomné Kunhutě přidělen obhájce advokát František Zeman z advokátní poradny v Benešově.⁹¹ Byly zjišťovány její majetkové poměry – hlavně se zájmem o nemovitě majetky, které by mohly být zabaveny. Od 1. srpna 1965 vstoupila totiž v platnost novela trestního zákona č. 140/1961 Sb., která stanovovala za nedovolené opuštění republiky vykonat i trest propadnutí majetku. Do té doby byly rozsudky pouze formální, protože nemohly být vykonány v důsledku nepřítomnosti obžalovaného.⁹² V Kunhutině případě nakonec dospěli k závěru, že v republice zanechala pouze prádlo a různé šatstvo, které jí bylo následně zabaveno.⁹³ S rozhodnutím nesouhlasil nejstarší syn Zdeněk, který se

⁸⁸ Pro srovnání v roce 1957 dosahovala průměrná výše důchodu 636 Kč. Více o důchodovém zabezpečení Jakub RÁKOSNÍK, *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*, Praha 2010, s. 408–435.

⁸⁹ Vzhledem k povaze materiálu potvrdila Marie Viktorie Kopečková, že se skutečně jedná o písmo jejího otce Jiřího Douglase Sternberga, ale styl jeho dopisu ukazuje, že byl více určen příslušným úřadům než jejímu bratrovi Zdeňkovi. ABS, f. Vyšetřovací spisy, a. č. V-8157 MV, fol. 14.

⁹⁰ Tamtéž, fol. 13.

⁹¹ Tamtéž, fol. 5.

⁹² Jan RYCHLÍK, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, Praha 2007, s. 76–77.

⁹³ ABS, f. Vyšetřovací spisy, a. č. V-8157 MV, fol. 6.

odvolal, a protože bylo jasné, že některé ze zabavených věcí – pánské holínky velikosti 44 či helma na motorku – nemohly patřit jeho matce, bylo rozhodnutí o vyvlastnění zrušeno.⁹⁴ Dále bylo zjišťováno, jestli vlastnila nějaké motorové vozidlo, do spisu byl zařazen její čistý výpis z rejstříků trestů nebo zprávy o její pověsti sepsané Místním národním výborem v Českém Šternberku, kde je Kunhuta hodnocena velice kladně. Veřejná bezpečnost v Divišově se o ní vyjádřila jako o oblíbené osobě, která nikdy nelpěla na majetku a pomáhala lidem.⁹⁵

V souvislosti s trestním stíháním byl dne 27. září 1966 povolán k výslechu nejstarší syn Zdeněk, který de facto shrnul celou nastalou situaci. Jako důvod matčina rozhodnutí zůstat v zahraničí uvedl, že chce být pohřbena vedle svého manžela, a v závěru výpovědi zdůrazňuje její zdravotní stav, který je považován za nevléčitelný.⁹⁶ Někdy v této době se Kunhutino zdraví podlomilo natolik, že musela být přemístěna do nemocnice, jak vyplývá i z velmi špatně čitelného korespondenčního lístku, který zaslala dceři Karolíně.⁹⁷ Zajímavým dokumentem je pak telegram, který poslala nejstarší ze sourozenců Anna svému bratrovi Zdeňkovi. U jejich matky měl být nalezen mozkový tumor a lékaři zvažovali nutnost operace, ke které, jak už bylo řečeno, nakonec nedošlo.⁹⁸ Vyšetřoval Lejnar se snažil tuto informaci ověřit a vyžádal si lékařskou zprávu od obvodního lékaře v Divišově Miloslava Polcara. Ten potvrdil, že jmenovaná se podle dochovaných lékařských záznamů léčila od roku 1959 z epilepsie a dále si několikrát podvrtnula kolenní kloub.⁹⁹

Celý kolotoč vyšetřování nakonec vedl k rozhodnutí trestní stíhání proti Kunhutě Sternbergové přerušit. Vyšetřovatel Státní bezpečnosti Josef Lejnar dospěl na základě svého pátrání k závěru, „že obviněná STERNBERGOVÁ trpí již řadu let epilepsií a značnými fyzickými i psychickými obtížemi, a že její stav je považován za nevléčitelný a ona sama není schopna samostatného rozhodování. [...] Vzhledem k těmto skutečnostem vznikly pochybnosti o duševním stavu obviněné a její tr. odpovědnosti ve smyslu ustanovení § 12 tr. zákona. K roz-

⁹⁴ Zdeněk STERNBERG, osobní konzultace, Český Šternberk 9. 7. 2013.

⁹⁵ ABS, f. Vyšetřovací spisy, a. č. V-8157 MV, fol. 15–17.

⁹⁶ Mohl tím myslet epilepsii, kterou Kunhuta trpěla řadu let. Tamtéž, fol. 9–11.

⁹⁷ Soukromý archiv Karolíny Wratislavové, Dopisy Kunhuty Sternbergové, roz. Mensdorff-Pouilly dceři Karolíně Wratislavové, roz. Sternbergové, dopis 28. října 1966.

⁹⁸ ABS, f. Vyšetřovací spisy, a. č. V-8157 MV, fol. 14b.

⁹⁹ Tamtéž, fol. 14d.

*hodnutí o této otázce by bylo nutno provést zkoumání duševního stavu obviněné, což pro její nepřítomnost není proveditelné...*¹⁰⁰

Kunhuta Sternbergová se celkem snadno vrátila do vlasti a k překvapení jejích dětí se touto kauzou nikdo nezabýval.¹⁰¹ Státní bezpečnost byla samozřejmě o jejím návratu informována, ale k žádnému přezkoumání nedošlo.¹⁰² Celý případ byl uzavřen až v dubnu roku 1989, kdy se na Kunhutu vztahovala amnestie prezidenta republiky ze dne 27. října 1988.¹⁰³ Celá záležitost nejspíš prošla i díky uvolněnější atmosféře v první polovině roku 1968. Další téměř 21 let žila se svou dcerou Karolínou a její rodinou na jihu Čech nedaleko Soběslavi v malé vesničce s názvem Dírná, kde Wratislavové vlastnili zámek, který byl po roce 1948 zestátněn. Celá rodina se musela přestěhovat do budovy bývalého pivovaru. Několik generací zde bydlelo v pouhých třech místnostech.¹⁰⁴ Aby měla Kunhuta alespoň nějaké soukromí, předělali část garáže na další pokoj. „*Tam byla strašně spokojená. Tam měla prostě všechno, co potřebovala.*“¹⁰⁵ Každý den po snídani za ní chodila Thea Josefa Wratislavová, roz. Thun-Hohensteinová (1884–1978), tchyně její dcery Karolíny, s kterou si velice dobře rozuměla. Spolu podnikaly menší procházky po okolí nebo chodily do kostela. Odpoledne si obě dámy povídaly, pletly nebo Thea Wratislavová Kunhutě předčítala. O víkendu přijížděl na návštěvu někdo ze sourozenců Sternbergových, nejčastěji Kašpar, který v Dírně trávil i všechny Vánoce (než se roku 1973 oženil).¹⁰⁶

¹⁰⁰ Usnesení je ze dne 31. října 1966 a obsahuje řadu nepřesností, např. že Kunhuta pocházela z německé šlechtické rodiny. Zkomoleno je jméno nejstarší dcery Anny Seutterové (ve spisu uvedeno Senterové) nebo počet Kunhutiny dětí, které se mají nacházet v zahraničí – uvedeny čtyři, ale v dané době to byly pouze tři. Tamtéž, fol. 20.

¹⁰¹ Zdeněk STERNBERG, osobní konzultace, Praha 9. 7. 2013.

¹⁰² Její jméno procházelo spisem „*Navrátilci*“. Tento spis obsahuje svazky k osobám, které nezákonně opustily republiku. Některým se útek nepovedl a museli se vrátit. V případech těch, kteří zůstali v zahraničí, byli k výslechům zváni rodinní příslušníci k podání vysvětlení. Složka Kunhuty Sternbergové byla z neznámých důvodů skartována. ABS, Protokol registrace svazků agenturního a kontrarozvědného rozpracování, reg. č. 14203 Praha („*Navrátilci*“).

¹⁰³ ABS, f. Vyšetřovací spisy, a. č. V-8157 MV, fol. 21.

¹⁰⁴ Celkem zde mělo žít deset osob. Viz: Vladimír VOTÝPKA, *Příběhy české šlechty*, Praha – Litomyšl 2002, s. 170.

¹⁰⁵ Karolína WRATISLAVOVÁ, osobní konzultace, Dírná 11. 9. 2013.

¹⁰⁶ Tamtéž.

V rodinném kruhu oslavila Kunhuta 11. ledna 1989 své devadesáté narozeniny, a i přes další zdravotní potíže si podle slov své dcery Karolíny tento den užila.¹⁰⁷ Byla jí kromě jiných nemocí diagnostikována rakovina prsu a od října byla nucena zůstat v klidu na lůžku. O matku se starala nejen Karolína Wratislavová, ale i další dvě dcery Terezie a Marie Viktorie, které se v dojíždění do Dírné střídaly. Marie Viktorie vzpomíná na jednu z návštěv v listopadu 1989, která se z dnešního pohledu jeví jako úsměvná: *„Já jsem tam jednou přišla, stála jsem u ní a ona říká, to je dobře, že jsi přijela. A já jsem říkala, mami, bourají berlínskou zeď. A mami říkala, prosím tě, tak to oni asi potřebují cihly.“*¹⁰⁸ Jak se zdá, i v posledních dnech svého života vnímala Kunhuta významné politické změny.

Kunhuta Sternbergová, roz. Mensdorff-Pouilly zemřela téměř symbolicky 19. listopadu 1989, v době vzniku nové éry, do které její rodná vlast právě vstupovala. Pohřbena byla po boku svého životního partnera Jiřího Douglase Sternberga v jihotyrolské vesnici Aufhofen (Villa Santa Caterina), která je součástí Brunecku.

Závěr

Předchozí stránky se pokusily na základě dochovaných pramenů a poznatků z rozhovorů s pamětníky poskytnout obraz o životě ženy, která svým narozením do šlechtického rodu měla mít jasně stanovenou roli ve společenském a rodinném životě coby příslušnice společenské elity. Ačkoliv byla Kunhutina rodina spřízněna s britskou královskou rodinou a mnoha dalšími panujícími dynastiemi po celé Evropě, její otec Emanuel nebyl nejstarším synem, a tudíž neměl nárok na rodové dědictví Mensdorffů (panství Nečtiny a Boskovice). Zpočátku musela Kunhuta a její blízcí využívat přízně rodiny a přátel. Změna nastala poté, co její matka zdědila po otci panství Chotělice. Své finanční výdaje ale museli přizpůsobit i postupně se rozrůstající rodině. Malí Mensdorffové vyrůstali sice v duchu aristokratické tradice, ale součástí výchovy byl i povinný podíl na vykonávání řady domácích prací.

Nejvíce dochovaných informací se týká Kunhuty-matky. V této roli byla, jak se zdá, velice pečlivá. Na základě její korespondence s matkou

¹⁰⁷ Karolína WRATISLAVOVÁ, osobní konzultace, Dírná 11. 9. 2013.

¹⁰⁸ Marie a Josef KOPEČKOVÍ, osobní konzultace, Praha 30. 1. 2014.

Annou se lze dozvědět nejen o již zmiňovaném kojení, ale i o tom, jak děti rostou, jaké činí pokroky, či zda jsou nemocné. Přístup ke vzdělání dětí se ani po pádu monarchie nezměnil a největší pozornost byla věnována nejstaršímu synu Zdeňkovi, který navštěvoval arcibiskupské gymnázium v Praze-Bubenči jako privatista. Od kvarty studoval na gymnáziu Jaroslava Vančury v Praze na Smíchově. Jeho cílem bylo studium práv, které mu však v roce 1950 nebylo umožněno dokončit.¹⁰⁹ U výchovy dětí je také patrné, že sama Kunhuta dávala přednost německému jazyku. Jak vzpomíná její dcera Karolína, postupně měla dvě domácí učitelky a obě byly Němky. Pouze česky se na hradě mluvilo ve chvíli, kdy začala německá okupace.¹¹⁰ Kunhuta trávila také velkou část svého času péčí o domácnost. Hlavně po svatbě museli novomanželé přistoupit na Českém Šternberku k větším stavebním úpravám – Kunhuta se na všech změnách podílela společně se svým manželem. Na svou dobu byli také moderním párem, který měl společnou ložnici, a nevyhýbali se ani technickým vymoženostem – pořídili si auto, používali telefon či psací stroj, na kterém se Kunhutě zpočátku nepsalo příliš jednoduše.¹¹¹ Její spíše introvertní osobnost je patrná zvláště ve srovnání s její dominantní tchýní Karolinou (1863–1944), která pocházela z velmi urozené a bohaté rodiny a která se velice těžko smířovala s nově vzniklou republikou. Rozdíl je také patrný z pohledu zájmu o politickou situaci. Zatímco Karolína rozebírala často politiku se svým synem Jiřím, Kunhuta se, až na velmi málo výjimečných situacích, politikou nezabývala.¹¹²

Nastolení komunistického režimu v zemi ji i její rodinu uvrhlo téměř na samé dno společenského žebříčku a zahájilo tak nejtěžší etapu jejího života. Postupné odloučení od dětí, jejichž výchova a péče o ně, byly, jak

¹⁰⁹ Zdeněk Sternberg nastoupil na Právnickou fakultu Univerzity Karlovy roku 1945 a roku 1950 měl vykonat poslední státní zkoušku, ke které již nebyl z neuvedených důvodů připuštěn. Více viz: Dita JELÍNKOVÁ, *Zdeněk Sternberg. Šlechtic v hledáčku Státní bezpečnosti*, in: Solitér. Pocta historikovi Václavu Veberovi, Libor Svoboda (ed.), Praha 2012, s. 253–271.

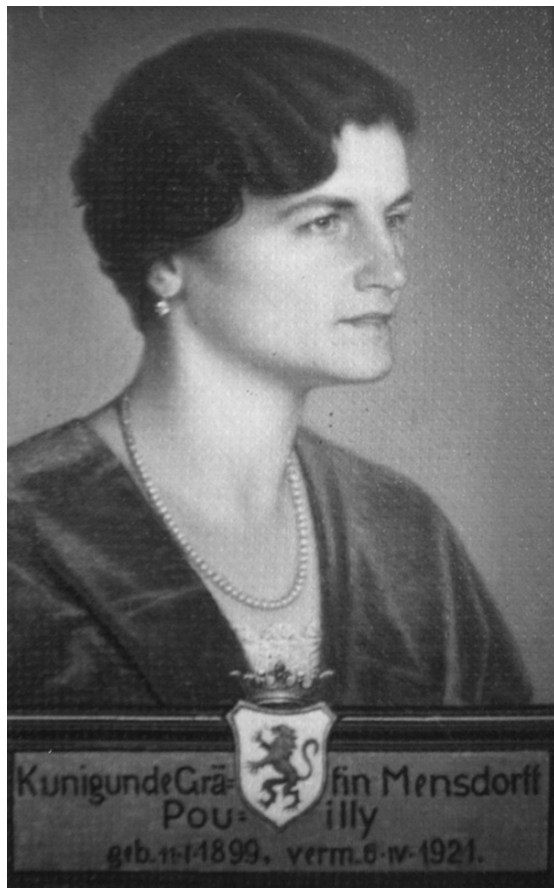
¹¹⁰ Karolína WRATISLAVOVÁ, osobní konzultace, Dírná 11. 9. 2013.

¹¹¹ Společná ložnice manželů Sternbergových se nacházela v druhém patře hradu. Dnes tento pokoj připomíná významného člena rodu Kašpara Maria hraběte ze Šternberka (1761–1838) a je součástí prohlídkového okruhu.

¹¹² O životě Karoliny Sternbergové více viz: Lenka NEMRAVOVÁ, *Karolína Sternbergová. Život na jemništském zámku i v hájovně v Podlesí*, in: České, slovenské a československé dějiny 20. století XI, Jaromír Karpíšek – Zbyněk Sturz – Marie Bláhová (eds.), Hradec Králové 2017, s. 191–201.

LENKA NEMRAVOVÁ

se zdá, Kunhutinou zásadní životní náplní, bylo velmi bolestné. V emigraci pak stála před volbou, zda zůstane v zahraničí, jak si přál její manžel, či se vrátí do vlasti, která jí chyběla. Za přispění jejích potomků vyhrál návrat a o mnoho let později zemřela na prahu obnovovaných svobodných poměrů ve své vlasti.

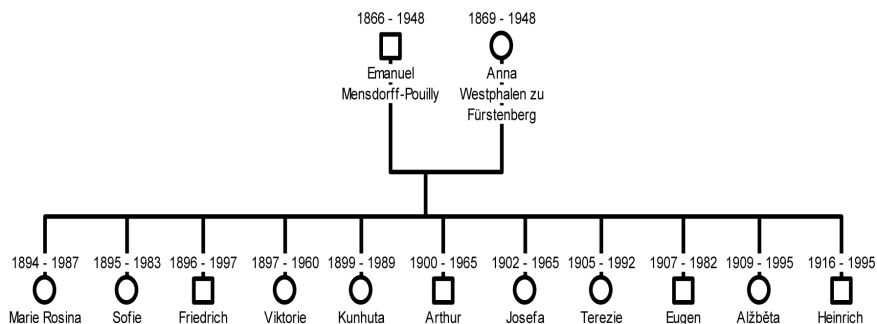
*Obr. č. 1: Kunhuta Sternbergová ve třicátých letech 20. století (kopie obrazu pořizena Josefem Steinerem, vystavená v expozici hradu Český Šternberk).
Foto autorka.*

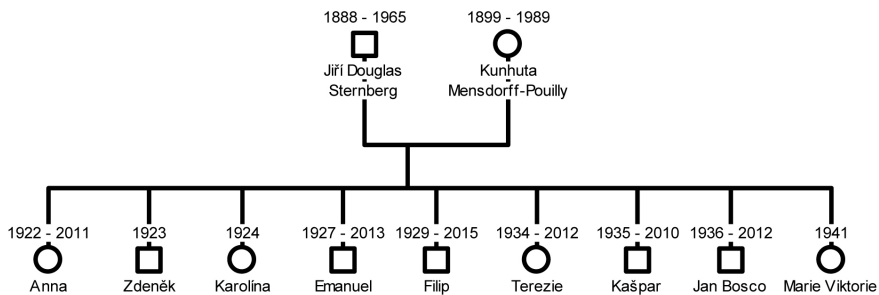
*Obr. č. 2: Sternbergovi ve dvacátých letech 20. století.
Zleva: Jiří Douglas, Anna, Zdeněk, Kunhuta.
Zdroj: Státní oblastní archiv v Zámrsku, f. Rodinný archiv
Mensdorffů-Pouilly Chotělice, k. 38, inv. č. 1003.*

*Obr. č. 3: Děti Kunhuty a Jiří Douglase Sternbergových ve třicátých letech 20. století.
Zleva: Jan Bosco, Kašpar, Terezie, Filip, Emanuel, Karolína, Zdeněk, Anna.
Zdroj: Státní oblastní archiv v Zámrsku, f. Rodinný archiv
Mensdorffů-Pouilly Chotělice, k. 38, inv. č. 1003.*

Obr. č. 4: Kunhuta Sternbergová, roz. Mensdorff-Pouilly a její sourozenci.

Obr. č. 5: Rodina Jiřího Douglase a Kunhuty Sternbergových.

Rovnoprávní občané? Slovenští Židé po druhé světové válce

Full and Equal Citizens? The Slovak Jews Following the Second World War

Magdalena Sedlická

Abstrakt

Studie se zabývá situací Židů na Slovensku v měsících bezprostředně po skončení druhé světové války. Věnuje se některým překážkám, které bránily židovským občanům v plnohodnotném začlenění do společnosti, například otázce navrácení židovského majetku a získávání osvědčení o státní a národní spolehlivosti. Text se zaměřuje i na nárůst protizidovské atmosféry ve společnosti a zmiňuje první protizidovské nepokoje, ke kterým došlo v létě 1945 na východním Slovensku.

Abstract

The paper deals with the administrative and social status of Jewish citizens of Slovakia during the early months following the end of the Second World War. Various impediments to their full integration into the society are described, such as the restitution of Jewish property or the procurement of the attestation of national reliability. The text also comments on the build-up of anti-Jewish sentiment and on the first anti-Jewish disturbances as took place in Eastern Slovakia during the summer of 1945.

Klíčová slova

Židé – Slovensko – restituce majetku – poválečná adaptace – protizidovské nepokoje

Keywords

Jews – Slovakia – restitution of property – postwar adaptation – anti-Jewish disturbances

Následující text nastiňuje situaci židovských občanů na Slovensku v měsících bezprostředně po konci druhé světové války. Zaměřuje se na aspekty

související s překážkami v jejich plnohodnotném začlenění do poválečné společnosti, například na problémy restituce židovského majetku či získání osvědčení o státní a národní spolehlivosti, které bylo nezbytné pro zachování československého státního občanství. Zmiňuje vznik hlavních židovských organizací na Slovensku a jejich intenzivní snahu o zlepšení postavení Židů. Text se v neposlední řadě zabývá i prvními poválečnými protizidovskými nepokoji na východním Slovensku, které vyústily ve fyzické útoky na Židy. Sílicí nárůst protizidovských nálad je, kromě úředních dokumentů, doložen i několika vzpomínkami židovských pamětníků.¹

Poválečná adaptace a restituce židovského majetku

Podle údajů ze sčítání lidu se v roce 1930 na Slovensku hlásilo k židovskému náboženství 136 737 osob.² Během druhé světové války zde proběhly dvě vlny deportací židovského obyvatelstva. V roce 1942 se to týkalo 57 000 osob, v roce 1944 pak přibližně 12 600 dalších. Přesné údaje o počtu židovských přeživších nejsou k dispozici, odhady se liší. Nejčastěji se uvádí, že na Slovensku žilo ke konci roku 1945 přibližně 33 000 Židů.³ Jejich válečné osudy byly rozdílné, 11 000 z nich přežilo přímo na území Slovenska, nejčastěji v úkrytech, pod falešnou identitou. Kolem 9 000 lidí se vrátilo z koncentračních táborů či emigrace a 10 000 osob se zachránilo na území, které po tak zvané první vídeňské arbitráži v listopadu 1938 připadlo Maďarsku.⁴

¹ Archivní výzkum pro tuto studii byl podpořen grantem GA ČR č. 16-01775Y Začlenění židovského obyvatelstva do poválečného Československa a Polska.

² Ivica BUMOVÁ, *Official anti-Semitism in Slovakia after the Second World War (1945–1951)*, in: *Anatomy of Hatred: Essays on Anti-Semitism*, Věra Tydlitátová – Alena Hanzová (eds.), Plzeň 2009, s. 38.

³ Anna CICHPEK-GAJRAJ, „*Jewish power*“: *how Slovak Jewish leaders negotiated restitution of property after the Second World War*, *East European Jewish Affairs* 1, 2014, s. 52.

Yehoshua R. Büchler odhaduje, že přežilo přibližně 32 000 Židů, srov.: Yehoshua Robert BÜCHLER, *Reconstruction Efforts in Hostile Surroundings – Slovaks and Jews after World War II*, in: *The Jews Are Coming Back. The return of the Jews to their Countries of Origin after WWII*, David Bankier (ed.), Jerusalem 2005, s. 257; Peter Salner uvádí kolem 25 000–30 000 přeživších a podrobněji popisuje odhady dalších historiků, srov.: Peter SALNER, *Židovská komunita na Slovensku v letech 1945–1953*, in: *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce. Od osvobození k nové totalitě*, Blanka Soukupová – Peter Salner – Miroslava Ludvíková (eds.), Praha 2009, s. 119n.

⁴ A. CICHPEK-GAJRAJ, „*Jewish power*“, s. 52; Podle údajů ze sčítání lidu z roku 1930 žilo na tomto území 26 151 osob židovské národnosti. V noci ze 4. na 5. listopadu

Již v předválečné době existovaly velké rozdíly mezi židovskou komunitou v Čechách a na Slovensku, ale v této studii nemáme prostor pro rozbor jejich odlišného historického vývoje.⁵ Zjednodušeně se dá říci, že židovské obyvatelstvo Čech a Moravy bylo v období mezi dvěma světovými válkami většinově silně sekularizované a asimilované, zatímco slovenská komunita byla religiózní, převážně se hlásící k ortodoxnímu judaismu. Po prožitcích války se však situace mezi židovskými věřícími na Slovensku změnila, mnoho z nich se chtělo co nejméně odlišovat od většinové společnosti, rychle se začlenit a začít nový život, ať už na Slovensku, v Palestině či jiných zemích. Z toho důvodu se mnozí odklonili od ortodoxního judaismu, a naopak mezi nimi značně vzrostla podpora sionistů.⁶ V souvislosti s výše uvedeným konstatováním je pro kontext poválečných židovských dějin rovněž důležité zmínit, že část přeživších v českých zemích, ale i na Slovensku, se aktivně zapojila do komunistického hnutí. Příklon k levicové ideologii byl v tomto období charakteristický pro široké vrstvy obyvatelstva. Ideály rovnosti občanů a sociální spravedlnosti byly blízké mnohým židovským občanům, kteří především doufali, že komunismus zabrání opakování hrůz války a vymýtí antisemitismus.

Před druhou světovou válkou fungovalo na Slovensku 256 židovských náboženských obcí, do konce roku 1947 došlo k obnově 127 z nich.⁷ Židov-

1938 bylo z rozhodnutí Tisovy autonomní vlády deportováno přibližně 7 500 Židů do oblasti jižního Slovenska, které bylo na základě první vídeňské arbitráže v období 5.–10. listopadu 1938 obsazeno Maďarskem. V době první vlny deportací Židů ze Slovenska v roce 1942 do této oblasti uprchlo dalších přibližně 5 000–6 000 Židů ze Slovenska. Hromadné deportace Židů z Maďarska začaly v roce 1944. V období května až července 1944 bylo z Maďarska transportováno téměř 440 000 tisíc Židů, většina z nich do Osvětimi, viz: Miroslav MICHELA, *Život na územiach pripojených k Maďarsku roku 1938*, in: Slovenská republika 1939–1945, Katarína Hradská – Ivan Kamenec (eds.), Bratislava 2015, s. 409–436.

⁵ Srov.: Kateřina ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*, Praha – Litomyšl 2013; TÁŽ, *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*, Bloomington 2015; Rebekah KLEIN-PEJŠOVÁ, *Building Slovak Jewry: Communal Reorientation in Interwar Czechoslovakia*, Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies 4, 2012.

⁶ Y. R. BÜCHLER, *Reconstruction Efforts in Hostile Surroundings*, s. 260.

⁷ Ivica BUMOVÁ, *Židia na Slovensku po druhej svetovej vojne*, in: Vybrané aspekty a metódy vzdelávania o holokauste na Slovensku, Monika Vrzgulová a kol., Bratislava 2013, s. 40. Údaje se různí. Robert Büchler uvádí, že bylo obnoveno 135 židovských náboženských obcí, srov.: Y. R. BÜCHLER, *Reconstruction Efforts in Hostile Surroundings*, s. 260; Ivica BUMOVÁ v jiné studii uvedla, že v předválečné době existovalo 226 židovských náboženských obcí na Slovensku, viz: Ivica BUMOVÁ, *Židia – spoločnosť – politika*, in:

skou komunitu na Slovensku oficiálně zaštiťovalo několik organizací. Na základě vyhlášky Úřadu předsednictva Slovenské národní rady vznikl Ústředný svaz židovských náboženských obcí na Slovensku (dále jen ÚZ ŽNO), který sdružoval všechny židovské náboženské obce a její členy praktikující různé směry judaismu. Předsedou se stal rabín Armín Frieder, zastávající neologický proud judaismu. Ustanovil se šestičlenný poradní sbor. Všichni jeho členové museli doložit československé státní občanství i dostatečnou znalost slovenského jazyka.⁸ Jak bude vysvětleno dále v textu, postavení a nesnáze při začleňování do společnosti byly u Židů v Československu značně ovlivněné národností a obcovacím jazykem, který deklarovali v předválečném sčítání lidu. Židé, již hovořili maďarsky či německy, byli často označováni za cizí a nespolehlivý element.

V prvních poválečných měsících vzniklo rovněž Sdružení fašistickým režimem rasovo pernasledovaných (dále jen SRP), které zastupovalo zájmy všech Židů, jež byli v období druhé světové války perzekvováni na základě protizidovského rasového zákonodárství. V čele stál Vojtech Winterstein.⁹ Členy SRP byli například ti, kteří byli sekulárněji zaměřeni, nechťeli, případně se nemohli stát členy židovských náboženských obcí nebo vyznávali křesťanství.¹⁰ V bezprostředně poválečné době se SRP soustředilo zejména na oblast spojenou se zajištěním plného zrovnoprávnění židovských obyvatel, konkrétně například získání československého státního občanství či navrácení arizovaného majetku.

Někteří historici uvádějí mezi zastřešující židovské organizace na Slovensku také Ústředný svaz sionistický, jehož ustanovující shromáždění se konalo v červenci 1945 a předsedou se stal Oskar Neumann.¹¹

V poválečné republice nastala výrazná změna v menšinové politice.

Slovenský národopis 2, 2012, s. 166.

⁸ Národní archiv (dále jen NA), fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv II, karton 512, signatura 14n. *Úprava židovských poměrů na Slovensku*, Svobodné slovo, 5. říjen 1945.

⁹ Anna CICHÓPEK-GAJRAJ, *Beyond Violence. Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944–1948*, Cambridge 2014, s. 55.

¹⁰ Členy židovské náboženské obce se mohli stát pouze halachičtí Židé. Halacha je souhrn židovského náboženského práva. Podle ní se židovství dědí výhradně po ženské linii nebo je k němu možné konvertovat.

¹¹ Ivica BUMOVÁ, *Povojnové pomery židovskej komunity na Slovensku a emigrácia Židov do Palestíny/Israele v rokoch 1945–1953*, in: Reflexie holokaustu, Monika Vrzgulová – Peter Salner (eds.), Bratislava 2010, s. 18.

U čelních politických představitelů v Čechách i na Slovensku, napříč politickým spektrem, panovala shoda, že liberální menšinová politika první republiky selhala. V budoucnosti se tato chyba neměla opakovat, a proto političtí reprezentanti prosazovali proměnu dřívějšího národnostního státu do podoby národního státu Čechů a Slováků.¹² Tento posun měl výrazný dopad na židovskou komunitu – v rámci poválečné homogenizace společnosti již například nebylo povoleno uvádět židovskou národnost. Poválečná společnost v Československu byla, stejně jako v dalších státech, naladěná silně nacionalisticky. U Židů, kteří se rozhodli v republice zůstat, se očekávala úplná asimilace, měli být nadále považováni za náboženskou, nikoli národnostní menšinu.

Židovští přeživší se vraceli fyzicky i psychicky zdevastovaní, s podlomným zdravím, až jedna třetina z nich trpěla tuberkulózou.¹³ Ztratili své domovy, rodiny a blízké. Stáli před rozhodnutím, zda setrvají v republice, nebo se pokusí začít znovu v jiné zemi. Někteří pamětníci vzpomínají, že okolí od nich očekávalo okamžité zapojení do běžného života, jako by válka nic nezměnila. Mnozí z nich toho však nebyli schopni, což nezřídka naráželo na nepochopení. V očích nežidovských spoluobčanů se tím posilovaly protizidovské předsudky a stereotypy, například o údajné snaze Židů vyhýbat se fyzické práci. Kromě každodenních starostí o zajištění základních životních potřeb tak navráťivší se Židé museli čelit i tlaku svého okolí. Ze svědectví pamětníků i dobových dokumentů vyplývá, že situace židovské komunity na Slovensku byla podstatně horší a dramatictější než v Čechách či na Moravě. I negativní reakce na jejich návrat se zde vyskytovaly častěji.¹⁴

Svou zkušenost zachycuje jedna z narátorek, paní V. B., která byla zklamaná především z toho, že mnozí, kteří se za války aktivně podíleli na pronacistické politice, zůstali nepotrestaní, a dokonce se bezproblémově adaptovali na novou politickou situaci. „*Byl tam jeden kluk, Schindler se jmenoval, Němec, který se dobrovolně přihlásil, když Němci vjeli do Polska [...] a jel na*

¹² Benjamin FROMMER, *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Praha 2010, s. 57.

¹³ A. CICHÓPEK-GAJRAJ, „*Jewish power*“, s. 52.

¹⁴ Dorota Tabitha MORAVSKÁ, *Československo*, in: *Návraty. Poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy*, Kateřina Králová – Hana Kubátová (eds.), Praha 2016, s. 78.

motorce do Polska. Když se vrátil, tak se chlubil, co všechno si odtud přivezl. A toho kluka jsem potkala po válce. Já mu říkám: »Co tady vůbec děláš? Jak to, že jsi ještě tady?« A on říkal, že byl partyzán. Takových partyzánů tam bylo! Rodiče měli různé věci u známých a někdo mi říkal, že dluží otcí za nějaký projekt. Nikdo nic nevydal, nikdo nic nezapltil. Já jsem říkala, pryč odtud a nikdy víc.«¹⁵ Paní V. B. nechtěla nadále zažívat podobné situace, a proto se rozhodla pro odchod z Bratislavy. Odstěhovala se do Prahy, kde vystudovala medicínu.

Pamětník V. W. vnímal výrazné protizidovské nálady již od dětství. Vyrůstal v Bánské Bystrici, kde byl podle jeho názoru silný antisemitismus před druhou světovou válkou i po ní. Vzpomíná, že se projevoval především slovními nadávkami. „[...] to slovo židák, to bylo každý den. My jsme se i poprali kvůli tomu, ale nebyli jsme akceptováni, že jsme židi. Židák. Ale otec neměl žádné zvláštní povolání, tak byl akceptován. Byl zámečnick, takže jsme z toho neměli víc než ty nadávky.«¹⁶ Podobně jako paní V. B. byl i pan V. W. zklamaný z toho, že nejsou trestáni lidé, kteří se aktivně podíleli na tisovském režimu. Po skončení války se chtěl vrátit do svého bytu, ve kterém však bydlel bývalý příslušník Hlinkových gard. Nápravy se pamětníkovi nepodařilo docílit, byt nezískal. Odstěhoval se do českého pohraničí, kde podle jeho názoru panovaly pro Židy příznivější podmínky.¹⁷ Další svědci dokládají, že slovní útoky na Židy nebyly v poválečném Slovensku žádnou výjimkou. Pociťovali je na vlastní kůži. Nadávky byly součástí jejich každodenního života. Někteří se proti nim snažili ohradit, ale většinou bezvýsledně.¹⁸

Pro židovskou komunitu na Slovensku byla bezesporu nejproblematičtější otázkou restituce jejich majetku. Neochota státu, politických představitelů a úředníků místních samospráv vyhovět majetkovým nárokům přeživších Židů představuje bolestnou kapitolu poválečných dějin. Právě toto téma se opakovaně stalo rozbuškou protizidovských projevů, výtržností či pogromů. Výše zmíněnou problematiku často reflektují pamětníci ve výpovědích. Pan A. N. k tomu uvádí: „V Žilině jsme měli co dělat, abysme se

¹⁵ Židovské muzeum v Praze (dále jen ŽMP), Archiv Oddělení pro dějiny šoa, Sběrka Rozhovory s pamětníky (dále jen sb. Rozhovory), rozhovor 616 – V. B., žena.

¹⁶ ŽMP, Archiv Oddělení pro dějiny šoa, sb. Rozhovory, rozhovor 554 – V. W., muž.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Yad Vashem Archives, Jeruzalém, Sběrka svědectví a dokumentů k účasti československých Židů ve válce proti nacistickému Německu, skupina 0–59, číslo svědectví 10 – Fischl Davidovič; číslo svědectví 38 – Otakar Huppert.

*dostali zpátky do našeho bytu, skoro nic jsme tam nenašli, zůstala nám jenom jedna skříň, ale to všechno nebylo důležité v té době. Důležité bylo, že jsme si zachránili život, že jsme přežili.*¹⁹ Otec pamětníka byl v poválečné době nábožensky aktivní a soustředil se na obnovu místní židovské komunity.

Rodina pana A. S. měla po návratu do Martina²⁰ problémy se znovuzískáním rodinné octárny, kterou za války převzal jeden z jejich zaměstnanců. *„Ten pan Burda byl velice nemile překoapený, že jsme se vrátili, zabydlil se zatím v tom našem domečku a byl přesvědčený, že získá tu octárnu.“*²¹ Otec pana A. S. se po návratu psychicky zhroutil a v roce 1946 zemřel. V roce 1948 byl rodinný podnik znárodněn.

Navracení židovského majetku na Slovensku bylo velmi zdouhavé a značně komplikované. Základem procesu restituce se stal dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkových převodů z doby nesvobody, podle něhož byly neplatné všechny majetkové převody uskutečněné po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo národní, rasové a politické perzekuce.²² Původně se předpokládalo, že zákon bude závazný pro celé Československo. Po protestu Slovenské národní rady a jejích zástupců se vláda v Praze usnesla, že se dekret bude vztahovat pouze na české země.²³ Slovenská národní rada chtěla zohlednit místní odlišnosti, a proto vydala vlastní právní normu, která se týkala uvalení národní správy na Slovensku. Jak uvádí historička Anna Cichopek-Gajraj, jedním z markantních rozdílů oproti prezidentskému dekretu č. 5/1945 Sb. bylo, že arizovaný majetek na Slovensku dostal nucenou správu i v případě, že žili původní majitelé nebo jejich dědicové. Národní správa se neaplikovala pouze na zabavený majetek zrádců, kolaborantů, Němců a Maďarů, jak tomu bylo v Čechách, ale také na arizovaný židovský majetek obecně.

¹⁹ ŽMP, Archiv Oddělení pro dějiny šoa, sb. Rozhovory, rozhovor 712 – A. N., muž.

²⁰ Do roku 1950 se město jmenovalo Turčiansky Svätý Martin.

²¹ ŽMP, Archiv Oddělení pro dějiny šoa, sb. Rozhovory, rozhovor 903 – A. S., muž.

²² *Dekret presidenta republiky ze dne 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů* [online], [citováno dne: 29. 9. 2017]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/51945.html>.

²³ Více o restituci židovského majetku v českých zemích viz: Eduard KUBŮ – Jan KUKLÍK ml., *Reluctant Restitution. The Restitution of Jewish Property in the Bohemian Lands after the Second World War*, in: *Robbery and Restitution. The Conflict over Jewish Property in Europe*, Martin Dean – Constantin Goschler – Philipp Ther (eds.), New York 2007.

Rovněž nedošlo k anulování vynucených majetkových převodů, se kterými původní prezidentský dekret počítal. Problémem dále bylo, že některé pojmy nebyly jasně definované a umožňovaly úřadům vlastní výklad, který nebyl vždy v zájmu nároků přeživších Židů.²⁴

Rozdílné poválečné řešení restituce v českých zemích a na Slovensku souviselo s odlišným procesem arizace židovského majetku v období druhé světové války na území protektorátu Čechy a Morava a Slovenské republiky. V protektorátu na arizacích participovali především Němci a v menší míře Češi, kteří získali říšské občanství. Majetek se zabavoval ve prospěch třetí říše. Na Slovensku se však na tomto procesu podílely široké vrstvy slovenských obyvatel, které se nechtěly po válce nabytého majetku vzdát. Řada arizátorů se stala členy dvou hlavních politických subjektů, Komunistické strany Slovenska a Demokratické strany, a arizovaný majetek mnohdy zůstal nadále v jejich rukou.²⁵ Dále byli národní správou zabaveného majetku nezřídka pověřeni bývalí partyzáni. Odebírat majetek většinu množství lidí, funkcionářům stran či bývalým partyzánům, bylo politicky značně problematické a nepopulární. Politici nechtěli ztratit hlasy voličů, z tohoto důvodu se nikdo z nich aktivně nezasazoval o nápravu majetkové situace přeživších Židů.

Je třeba zdůraznit, že podobné problémy panovaly například i v otázce navrácení zemědělské půdy a majetku. V období druhé světové války přešla většina arizované půdy pod Fond pro správu poľnohospodárskych majetkov. Po osvobození zůstala tato půda ve vlastnictví státu a došlo ke sporům, jak s ní naložit. Rolníci se dožadovali, aby mezi ně byla rozdělena právě i půda ze zmíněného fondu. Na jižním Slovensku byla situace ještě ztížena tím, že většina původních židovských vlastníků půdy se před válkou hlásila k maďarské národnosti. Právě tyto osoby však byly podle nařízení Slovenské národní rady z restituce vyloučeny, pokud nedoložily aktivní účast v odboji.²⁶ Na základě nařízení 104/1945 Zb. n. SRN z 23. srpna 1945 byla konfiskace rozšířena na veškerou půdu Maďarů a Němců, pokud nebyli v odboji a současně zde byli usazováni noví slovenští kolonisté.²⁷

²⁴ A. CICHÓPEK-GAJRAJ, *Beyond Violence*, s. 94nn.

²⁵ Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*, Praha 2012, s. 318–319.

²⁶ *Tamtéž*, s. 319–320.

²⁷ Ivica BUMOVÁ, *Protizhidoovské výtržnosti v Bratislave v historickom kontexte (august 1946)*,

Židovské organizace na Slovensku proti výše uvedené praxi opakovaně protestovaly. V červenci 1945 jejich zástupci sepsali tzv. památný spis,²⁸ který byl mimo jiné adresovaný prezidentu republiky, zástupcům Slovenské národní rady a ministrům československé ústřední vlády. Sedmnáctistránkový dokument tvořily dvě hlavní části. V první z nich se židovští představitelé věnovali osudům slovenských Židů za druhé světové války a podrobně popsali stěžejní problémy, které trápily židovskou komunitu v poválečné době. Druhý oddíl nabízel možná řešení, rozčleněná do několika tematických oblastí. Ve spisu se několikrát opakuje, že Židé se proti republice ničím neprovinili. Najdeme zde několik ujištění o věrnosti a spolehlivosti židovské komunity. *„Ktože môže byť pre nový demokratický režim spoľahlivejším, ako ten, kto práve v dôsledku rozbitia ČSR a odstránenia demokratických foriem občianskeho života bol po dobu šiestich rokov prenasledovaný, ktorého rodina bola fašistickým režimom zavraždená a kto sám len náhodným riadením osudu unikol smrti, ktorú mu nemecký zloduch pripravoval?“*²⁹ Židovští představitelé zdůraznili, že národně spolehliví jsou i ti přeživší, kteří dostatečně neovládají slovenštinu, a z toho důvodu mezi sebou hovoří německy či maďarsky.

Zástupci židovských organizací rovněž akcentovali nutnost vyřešit celý proces restitucí židovského majetku v co nejkratší době, protože právní nejistota pouze podporovala protižidovské nálady ve společnosti. Dále poukazovali na fakt, že v českých zemích proces zrovnoprávnění židovských občanů postupuje rychleji a efektivněji. V závěru první části pak vysvětlovali komplikovanou situaci přeživších: *„Židia, ktorým sa podarilo vrátiť sa z predsiene plynových komôr, vrátili sa bez majetku, ba bez šatstva a bielizne, bez jedla a nocľahu s podlomeným zdravím do vytúženej slobody a zúfale hladia do tváre smutnej pre nich prítomnosti iba s nádejou, že sa to všetko v krátkej dobe zmení [...]“*³⁰ V druhé části nabízeli konkrétní řešení. Mezi dvaadvaceti hlavními body byly například uvedené požadavky na zrušení národní správy židovského majetku zabaveného za války a jeho navrácení

in: Pamäť národa 3, 2007, s. 16.

²⁸ Celý název dokumentu: Památný spis vo veci reštitúcie práv a majetku osôb považovaných za židov podľa § 1–4 nar. č. 198/1941 Sl. z.

²⁹ Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), fond Židovské organizace – 425 (dále jen 425), sign. 425-331-2, Památný spis, 10. júla 1945.

³⁰ Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky (dále jen MÚA AV ČR), fond Edvard Beneš III (dále jen EB III), karton 40, i. j. 181, Památný spis, 10. júla 1945.

přeživším majitelům či stanovení, že všechny rasově perzekvované osoby jsou automaticky státně spolehlivé.³¹

Pamätný spis se zabýval i další problematickou oblastí, která ovlivňovala možnost začlenění přeživších Židů do poválečné společnosti. Ačkoli protizidovské zákony z období Slovenské republiky zrušila nařízením Slovenská národní rada již v září 1944, k úplnému zrovnoprávnění židovských obyvatel přesto nedošlo. V nejtěživější situaci se ocitli Židé, kteří se před válkou hlásili k německé, maďarské či židovské národnosti. Ústavní dekret prezidenta republiky č. 33/1945 Sb., o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské, ze dne 3. srpna 1945, uváděl, že československé státní občanství se má zachovat československým občanům německé nebo maďarské národnosti, kteří se neprovinili proti českému a slovenskému národu, zůstali věrni Československé republice, účastnili se boje za osvobození nebo trpěli pod nacistickým terorem. V případě, že dotčným spadal do některé z výše uvedených kategorií, mohl do šesti měsíců podat žádost. Důkazní břemeno nesli sami žadatelé. Museli prokázat, že se na ně vztahuje daná výjimka. Aby se tyto osoby mohly stát plnoprávními občany republiky, musely doložit osvědčení o státní a národní spolehlivosti, které bylo nezbytné k zachování československého občanství i k možnosti nárokovat restituci zabaveného majetku. Stát v tomto směru nenastavil jasná pravidla. Jednotlivá nařízení mnohdy nebyla přesně a podrobně definována. Z toho důvodu existoval značný prostor pro individuální výklad jednotlivých úředníků místních samospráv, kteří nejrůzněji postupovali diskriminačně.³² Kritériem pro rozhodnutí úřadů se staly údaje uvedené ve sčítání lidu z roku 1930. Židovské komunity v obou částech republiky každodenně bojovaly s tímto problémem. V českých zemích se týkal Židů, kteří před válkou deklarovali německý obcovací jazyk nebo německou či židovskou národnost. Na Slovensku šlo v převážné míře o přeživší, kteří uvedli maďarský obcovací jazyk, anebo se přihlásili

³¹ Tamtéž.

³² Více o poválečné problematice německojazyčných Židů a zachování československého občanství viz: Kateřina ČAPKOVÁ, *Národně nespolehliví?! Německy hovořící Židé v Polsku a v Československu bezprostředně po druhé světové válce*, in: Soudobé dějiny 1–2, 2015, s. 80–101; Magdalena SEDLICKÁ, „Němečtí Židé“ v Československu v letech 1945–1948, in: HOP / HISTORIE – OTÁZKY – PROBLÉMY 1, 2016, s. 120–131.

k maďarské či židovské národnosti.³³ Zástupci židovských organizací nezřídka poukazovali na diskriminaci. Uváděli, že Židé mnohdy nezáskají osvědčení o státní a národní spolehlivosti s odůvodněním, že jsou Maďari či Němci. „[...] velmi často sme svedkami toho, že to, čo fašistický režim židom ešte ponechal, sa mu dnes konfiskuje ako majetok Nemca poť. Maďara.“³⁴

Formálně se palčivá otázka navrácení židovského majetku uzavřela vydáním restitučního zákona v květnu 1946, každodenní praxe tomu však nadále neodpovídala. Před přijetím zákona představitelé židovských organizací ze zahraničí, stejně jako i reprezentanti české a slovenské židovské komunity, reagovali na protizidovskou atmosféru ve společnosti, nepolevovali ve svých protestech vůči diskriminaci Židů na Slovensku a neustále zdůrazňovali, že se musí vyřešit kritický problém s navrácením židovského majetku.³⁵ Novým restitučním zákonem však protizidovské nálady ve společnosti ještě vygradovaly.³⁶

Zákon č. 128/1946 Sb. z 16. května 1946 stanovil neplatnost všech majetkových převodů po 29. září 1938, které byly uzavřeny pod tlakem politické, národnostní nebo rasové perzekuce. V případě, že byli původní majitelé národně spolehliví, mohli do tří let zažádat o vrácení majetku.³⁷ Majetkový převod, který se uskutečnil za úplatu z vůle původního vlastníka, zůstal však nadále v platnosti. Zákon připouštěl peněžitou náhradu. V praxi tak umožnil bývalým arizátorům tvrdit, že majetek řádně koupili

³³ Jan LANÍČEK, *What did it mean to be Loyal? Jewish Survivors in Post-War Czechoslovakia in a Comparative Perspective*, in: *Australian Journal of Politics and History* 3, 2014, s. 393.

³⁴ MÚA AV ČR, f. EB III, k. 40, i. j. 181, Dokumenty židovských organizací, 1945 (bez přesnější datace).

³⁵ Srov.: American Jewish Archives, Cincinnati (dále jen AJA), World Jewish Congress Records, 1918–1982 (dále jen WJC), k. H 99, i. j. 17, Czechoslovakia, Jewish Representative Committee 1945–1948. Memo, January 15, 1946; Archiv Židovského muzea v Praze, fond Židovská náboženská obec Opava, nezpracovaná poválečná část, Zápis ze schůze Rady židovských náboženských obcí ze dne 24. března 1946.

³⁶ Nesouhlas s restitučním zákonem a s navrácením židovského majetku silně rezonoval např. během partyzánského sjezdu v Bratislavě na začátku srpna 1946, kde došlo k několikadenním protizidovským výtržnostem, které se rozšířily i do dalších částí Slovenska. Více viz: I. BUMOVÁ, *Protizidovské výtržnosti v Bratislavě*; ABS, f. 425, sign. 425-231-3, Zápisnica 5. VIII. 1946) – Protizidovské transparentné tabuľky a výkriky.

³⁷ [online], [citováno dne: 1. 10. 2017]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=128&r=1946>.

na základě iniciativy původního majitele. Aby v těchto případech mohli židovští přeživší získat majetek zpět, museli se o svůj majetek soudit. Zákon č. 128/1946 tak nepřinesl vyřešení situace v otázce restitucí židovského majetku a do jisté míry nahrával bývalým slovenským arizátorům.³⁸

Nenávist sílí. Poválečné Slovensko a první protizidovské nepokoje

Homogenizaci poválečné společnosti, proměnu státu v přístupu k menšinám a s ním spojenou problematiku postavení Židů nereflektovaly pouze československé židovské organizace a místní náboženské komunity. Situaci bedlivě sledovali i zahraniční novináři a mezinárodní židovské organizace, které se snažily hájit práva židovských občanů. Například Světový židovský kongres měl v některých evropských státech své zástupce, jež podávali informace o problémech v daných oblastech a různými způsoby podporovali a pomáhali židovským přeživším. Z interních zpráv Světového židovského kongresu je jasně patrné, že organizace disponovala podrobnými informacemi o stavu a problémech místních židovských komunit. V případě Československa jeho zástupci poukazovali na fakt, že se židovská komunita na Slovensku nachází v nepoměrně horší situaci než Židé v Čechách. Ve svých zprávách opakovaně upozorňovali na nárůst protizidovské atmosféry a antisemitismu na Slovensku.³⁹

Kromě oficiálních hlášení byli zástupci Světového židovského kongresu obeznámeni i s některými individuálními příběhy, které zachycovaly sílící protizidovské ovzduší. To lze demonstrovat na příkladech osobní korespondence, které se nacházejí v archivní sbírce této organizace. Jedním z nich je i dopis pana Picka ze Žiliny adresovaný známým na Nový Zéland, kam se jim podařilo před válkou odejít. Pick informuje o válečných osudech společných přátel či některých členů rodiny. Dále popisuje obtížnou situaci slovenských přeživších, kteří se vrátili s podloženým zdravotím, psychicky zdevastovaní a bez prostředků. Vyslovuje se i k problematickému stavu restituce židovského majetku na Slovensku,

³⁸ J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století*, s. 321.

³⁹ American Jewish Archives, Cincinnati, World Jewish Congress Records, 1918–1982, Czechoslovakia, karton H 100, i. j. 2, Jewish Situation in Czechoslovakia 1945–1946, 1948. Hlášení o situaci v Československu ze září 1945.

vysvětluje, že na rozdíl od českých zemí zde fungují jiná nařízení, která nejsou vstřícná k majetkovým nárokům Židů. Jedním z hlavních cílů celého textu je přesvědčit pisatelovy známé, aby se za žádných okolností nevraceli na Slovensko. Pisatel zdůrazňuje, že situace židovské komunity je zde chaotická a nepřehledná, všichni s obavami očekávají, co přinese budoucnost. Osobně se pak domnívá, že nejlepším řešením pro Židy je emigrace, a apeluje na své známé, aby zůstali na Novém Zélandu, který oproti Slovensku nazývá rájem.⁴⁰

Podobné typy svědectví a zpráv prosakujících do zahraničí byly trnem v oku československým politikům, reprezentantům i prezidentu Benešovi, kteří se naopak všemožně snažili podporovat obraz Československa jako demokratické země, kde nedochází k diskriminaci občanů, jak vyplývá z častého zdůrazňování toho tématu v úředních dokumentech z poválečného období. Příkladem je i hlášení pověřence vnitřní Júlia Viktorého, který ve zprávě určené mimo jiné okresním národním výborům vytýká postup úřadů ve věci vydávání osvědčení o státní a národní spolehlivosti osobám židovského původu. „*Spozoroval som, že sa napr. osobám prenasledovaným maďarským fašizmom [...] odopiera vydat' svedectvo spoľahlivosti pre ich reč, návštevu škôl, všeobecným tvrdením, že maďarizovaly [...]. Takéto pokračovanie škodí dobrému menu našej republiky a našich národov tu i v zahraničí.*“⁴² Z tohoto důvodu Viktorý ve zprávě apeloval, aby se úředníci v budoucnu podobného postupu vyvarovali.

Jak již bylo řečeno, z dobových svědectví a dokumentů je patrné, že Židé na Slovensku čelili v poválečné době nepříznivější situaci než Židé v českých zemích a na Moravě. Na druhou stranu je důležité zdůraznit, že Československo nebylo zemí, kde by převládal antisemitismus vyznačující

⁴⁰ AJA, WJC, Czechoslovakia, k. H 99, i. j. 17, Jewish Representative Committee 1945–1947, Dopis (anglický překlad) ze dne 17. července 1945.

⁴¹ Slovenská národní rada (dále jen SNR) vydala 1. září 1944 manifest, ve kterém její zástupci oznámili převzetí zákonodárné a výkonné moci na Slovensku. SNR fungovala jako zákonodárny orgán (parlament). Výkonná moc byla delegována na Sbor pověřenců (Zbor povereníkov). Pověřenectev bylo nejprve devět, později jedenáct. V čele každého resortu stáli zpočátku dva pověřenci, od 5. září 1944 byl vždy jmenován jeden pověřenec a jeden zástupce.

⁴² Slovenský národný archív (dále jen SNA), fond Povereníctvo vnútra – všeobecný odbor, 1945–1948, karton 239, inventární jednotka 136, Zisťovanie národnosti osôb židovského pôvodu, 4. júna 1946.

se fyzickými útoky na Židy, násilnými projevy vůči Židům či pogromy. Jak uvádí historik Jan Láníček, výjimkou se v několika případech stalo právě Slovensko. V obecné rovině však platí, že četnost i rozsah těchto útoků se nedá poměřovat se situací v okolních státech, například v Polsku, kde brutální fyzické útoky proti Židům nebyly ničím neobvyklým a vyžádaly si mnohem více obětí.⁴³ Na Slovensku se protižidovské postoje projevovaly nejčastěji v podobě antisemitských letáků,⁴⁴ verbálních útoků, veřejných výtržností, potyček, pouličních bitek či výhrůžek. Židé museli nezdědka čelit diskriminačnímu jednání ze strany místních úřadů. V některých případech útoky proti Židům přerostly do větších rozměrů.

V různých částech Slovenska se situace lišila, což souviselo i s rozdílnou válečnou zkušeností jednotlivých oblastí. Stav byl kritický především ve východní, po válce značně poničené, části země.⁴⁵ Obyvatelům zde chyběly prostředky pro splnění základních životních potřeb, zásobování potravinami bylo zcela nedostatečné. Lidé trpěli hladem, jejich nespokojenost rostla. Tyto podmínky napomáhaly šíření černého obchodu.⁴⁶ První vlna protižidovských nálad se objevila právě v této oblasti již v létě 1945. Zprávy o protižidovských výtržnostech byly hlášeny z oblasti Prešova, Bardejova, Humenného a Michalovců. Později se nepokoje šířily i do dalších částí Slovenska – Popradu, Žiliny, Bratislavy a dalších oblastí. Přednosta Hlavního velitelství Národní bezpečnosti v interní zprávě upozorňoval na stále silnější nepřátelský postoj slovenského a rusínského obyvatelstva vůči Židům na východním Slovensku. Dle jeho názoru byl negativní přístup občanů daný i tím, že židovská komunita mezi sebou hovořila pouze maďarsky nebo německy. Dále požadoval, aby se v této záležitosti podnikly potřebné kroky, které by zabránily možným budoucím excesům.⁴⁷

⁴³ Jan LÁNIČEK, *The Postwar Czech-Jewish Leadership and the Issue of Jewish Emigration from Czechoslovakia (1945–1950)*, in: *Postwar Jewish Displacement and Rebirth 1945–1967*, Françoise S. Ouzan – Manfred Gerstenfeld (eds.), Leiden 2014, s. 80.

⁴⁴ ABS, fond Ústředna Státní bezpečnosti – 305, sign. 305-344-7, Rozšiřování protistátních letáků, 26. listopad 1945; ABS, f. 425, sign. 425-231-3, Anonymní protižidovské letáky, nedatováno.

⁴⁵ Jana ŠIŠJAKOVÁ, *Antisemitizmus na Spiši v kontexte povojnovej situácie 1945–1948*, in: *Mladá veda* 2007, s. 223.

⁴⁶ Lubomír LIPTÁK, *Slovensko v dvadsiatom storočí*, Bratislava 2011, s. 236–237.

⁴⁷ SNA, f. Povereníctvo vnútra – bezpečnostný odbor (dále jen PV-bezp.), 1945–1950, k. 483, i. j. 2902, Správa HVNB: Nálada obyvatelstva proti spoluobčanom žid. konfesie, 2. august 1945.

V červenci 1945 proběhly v Prešově a v Bardejově demonstrace obyvatel za zlepšení přidělového systému, které vyústily ve fyzické napadání židovských obyvatel a zničení repatriačních kuchyní. Hněv lidí se obrátil proti Židům z toho důvodu, že oni jediní neměli údajně problém s nízkými přiděly potravin, protože byli státem zvýhodňováni.⁴⁸ V Bardejově šlo dle zpráv bezpečnostních složek o demonstraci partyzánů. Hlášení o incidentu uvádí, že někteří výtržníci šli později k místnímu pekaři, kde měli najít bílý chléb určený pro repatriační kuchyni a židovské obyvatele města. Chléb zabavili a údajně předali nemocným v místní nemocnici. „*Dalej boli zistené stažnosti obyvateľstva voči občanom židovskej národnosti, že repatriačné kuchyne, v ktorých sa stravuje obyvateľstvo väčšinou židovskej národnosti, sú vybavené ryžou a dostatočným množstvom cukru.*“⁴⁹ Obyvatelstvo si též s nelibostí stěžovalo, že židovští přeživší jezdí na zdravotní rekreace do Tater, což si prý nezasluhují.⁵⁰

K podobné situaci došlo i o několik dní později v Prešově, kde partyzáni inzultovali místní Židy poté, co u nich našli zásoby potravin.⁵¹ Na demonstraci v Prešově vzpomíná i jeden z pamětníků, pan G. G.: „*Po válce byl antisemitismus velmi citelný [...]. V Prešově lůza vyburcovaná několika křiklouny vyplenila židovské středisko, ve kterém byly zásilky potravin [...]. Část synagogy taky vyplenili a zbili řadu lidí.*“⁵² Později studoval v Bratislavě, kde byla dle jeho názoru situace ještě horší. I z toho důvodu se přestěhoval do Prahy, kde absolvoval medicínu.

Situační zprávy bezpečnostních složek z různých částí Slovenska jsou v létě 1945 plně hlášení informujících o sílících protizidovských tendencích mezi obyvatelstvem. Rétorika a tón těchto zpráv se velmi často nesou v podobném duchu. Pisatelé těchto hlášení viděli v drtivé většině vinu výhradně na straně židovských obyvatel, kteří údajně neustále provokovali své okolí, měli všemožné výhody oproti ostatním, byli drzí a mluvili mezi sebou maďarsky, a proto prý oprávněně vyvolávali nelibost a hněv většino-

⁴⁸ Jana ŠIŠJAKOVÁ, *K příčinám povojnového antisemitizmu na Slovensku v rokoch 1945–1948*, in: Mladá veda 2009, s. 107, srov.: Peter KONÝA – Dezider LANDA, *Stručné dejiny prešovských Židov*, Prešov 1995, s. 59–60.

⁴⁹ SNA, f. PV–bezp., k. 1, i. j. 42, Udalosti v Bardejově hlásenie, 5. septembra 1945.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ SNA, f. PV–bezp., k. 483, i. j. 2902, Protizidovská demonštrácia partizánov v Prešove, 31. júla 1945.

⁵² ZMP, Archiv Oddělení pro dějiny šoa, sb. Rozhovory, rozhovor 790 – G. G., muž.

vé společnosti. Jedním z příkladů xenofobního přístupu bezpečnostních složek k židovským obyvatelům je souhrnná situační zpráva o Židech na Slovensku, kterou vypracoval představitel Oblastního velitelství Národní bezpečnosti v Nitře začátkem srpna 1945. Zpráva byla adresovaná pověřenci vnitra Gustávu Husákovi. Pisatel informuje, že v poslední době je na území celého Slovenska patrná silná protižidovská nálada. „*Obyvatelstvo sa v mnohým prípadoch oprávnenne pohoršuje nad počínaním obyvateľstva židovského vierovyznania, ktorá sa podľa všeobecného pozorovania neriadi v zásadách ľudovej demokracie, ale podľa osobitného sobeckoprospechárskeho spôsobu. [...] Ich prvou vecou bolo, že sa bez povolenia a súhlasu kompetentných úradov natiskali do podnikov [...] vyhrážali každému ich vplyvom, terorizovali pospolitý ľud, obťažovali úrady, domáhajúc sa všelijakých nemožností [...]. Pri tom všetkom nezabudli ani na svoje staré zvyky. Či už doma alebo na verejnosti, slovensky neprehovoria a len mondokujú alebo sprechujú, ako by boli v Maďarsku alebo v Nemecku. [...] Podľa získaných a dosiaľ neoverených správ dostávajú [...] na Slovensku závažné sumy peňazí na dosiaľ neznáme ciele.*“⁵³ Podle autora se Židé hanebně chovají i ke Slováckům, kteří je za války ochránili před deportací, jež by pro ně znamenala jistou smrt. Pisatel v závěru zprávy slibuje, že bude nadále nenápadně pozorovat situaci a podávat hlášení.⁵⁴

Podobné důvěrné zprávy ukazují, že běžná praxe úřadů a bezpečnostních složek byla v ostrém kontrastu s oficiální státní politikou, která deklarovala rovnost všech občanů a popírala projevy antisemitismu v Československu. První protižidovské nepokoje z léta 1945 signalizovaly zvyšující se nesnášenlivost ve společnosti a byly předzvěstí dalších násilných činů, které se odehrály na Slovensku v následujících měsících.⁵⁵

⁵³ Archív Ústavu pamäti národa, fond Oblastné veliteľstvo NB Bratislava (R 04), k. 1, inv. j. 11, Situačná správa o pomeroch židovstva na Slovensku, 6. august 1945.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ Dne 24. září 1945 došlo v Topolčanech k pogromu, při kterém bylo zraněno 47 židovských občanů. Více viz: Hana KUBÁTOVÁ, *On the Image of the Jews in Postwar Slovakia*, in: *The Annual of Language & Politics and Politics of Identity* 9, Praha 2015, s. 71–85; A. CICHOPÉK-GAJRAJ, *Beyond Violence*, s. 126–130; Ivan KAMENEC, *Protižidovský pogrom v Topolčanoch v septembri 1945*, in: *Studia Historica Nitrensia VIII*, Nitra 2000, s. 85–99.; Další zlomová událost, která otrásla nejen židovskou komunitou na Slovensku, byla vražda osmnácti osob v prosinci 1945 na severovýchodě Slovenska v okrese Snina. Oběťmi byli místní Židé a komunisté. Tradičně jsou za pachatele vražd označováni banderovci, příslušníci Ukrajinské povstalecké armády (UPA). Mnoho aspektů takzvané kolbasovské tragédie však zůstává dodnes neznámých, srov.: Michal ŠMIGEL, *Vraždy*

Zůstat, nebo odejít?

Na základě výše popsaných skutečností se může zdát překvapivé, že Židé ze Slovenska neemigrovali ve větší míře již bezprostředně po konci druhé světové války. Mnozí z nich doufali, že po návratu domů se jim podaří navázat na svůj předválečný život. Podobná přání však byla nereálná. I přes počáteční zklamání a boje o plnoprávné začlenění do společnosti se řada z nich stále domnívala, že se jim podaří splynout s většinovou společností a začít znovu. Monika Vrzgulová v této souvislosti hovoří pouze o pokusech o návrat a vytvoření nového domova, nikoli o reálném návratu.⁵⁶

Část přeživších se již nechtěla vracet k minulosti a toužili žít běžný život, jako kdokoli jiný. Charakteristická byla snaha o co nejrychlejší nahrazení zničených rodinných vazeb, rychlý vstup do nových manželství a založení rodiny.⁵⁷ Rovněž z tohoto důvodu si někteří z nich snažili nepřipouštět rostoucí problémy ve společnosti. Pamětníci často vzpomínají, že se především nechtěli odlišovat od ostatních obyvatel a příliš na sebe upozorňovat. Jiní o emigraci uvažovali, ale z různých důvodů se již necítili dostatečně silní na nový začátek v cizí zemi. Je třeba si uvědomit, že Palestina byla stále pod mandátní správou Velké Británie, legální cestou tak nebylo téměř možné vycestovat. Masovější odchod se proto stal aktuálním až později, což bylo dané právě i změnou mezinárodní politické situace.

Ve zprávách zahraničních židovských organizací se zdůrazňovalo, že řada slovenských Židů chce opustit republiku právě kvůli rostoucímu antisemitismu.⁵⁸ Přestože tento fakt potvrzovali i zástupci židovské komunity na Slovensku, v období let 1945–1948 nemůžeme hovořit o masové emigraci Židů z republiky.⁵⁹ Zvýšený zájem o židovské vystěholectví byl zaznamenán v oblasti východního Slovenska koncem roku 1947, právě

Židov a komunistov na severovýchodnom Slovensku v roku 1945 – Kolbasovská tragédia, in: *Acta historica Neosoliensia* 10, Banská Bystrica 2007, s. 217–231.

⁵⁶ Monika VRZGULOVÁ, *Židovská komunita na Slovensku po roce 1945. Návraty domov?*, in: *První pražský seminář. Dopady holocaustu na českou a slovenskou společnost ve druhé polovině 20. století*, Helena Macháčová (ed.), Praha 2008, s. 71.

⁵⁷ Monika VRZGULOVÁ, *Návrat domov? (Biografické naratívy žien, ktoré prežili holokaust)*, in: *Židovská komunita po roku 1945*, Peter Salner (ed.), Bratislava 2006, s. 28.

⁵⁸ AJA, WJC, k. H 97, i. j. 12, *Czechoslovakia 1946–1948*, Zpráva L. Sharpa z 9. července 1946 adresovaná WJC v New Yorku.

⁵⁹ J. LÁNÍČEK, *The Postwar Czech-Jewish Leadership*, s. 83n.

v souvislosti s nedostatečnou rehabilitací židovských přeživších. Hromadné vystěhovalectví však na Slovensku probíhalo až po vzniku Státu Izrael, především v období od prosince 1948 do prosince 1949.⁶⁰ Podle dostupných údajů emigrovalo ze Slovenska v letech 1945–1949 přibližně 11 500 Židů, drtivá většina z nich se vystěhovala právě do Izraele.⁶¹

Přeživší Židé na Slovensku čelili v poválečných letech řadě překážek, které jim bránily v plnohodnotném začlenění se do společnosti. Mnozí z nich vzpomínají, že jejich návrat nebyl vítaný. Často byla zpochybňována jejich státní a národní spolehlivost a museli aktivně usilovat o zachování či znovuzískání československého státního občanství, které bylo nezbytné pro to, aby se stali rovnoprávními občany Československa. Slovenští Židé se snažili ve vleklých řízeních získat zpět svůj zabavený majetek, který po válce mnohdy zůstal v rukou bývalých arizátorů, případně byl přidělen národním správcům. Právě nedořešená otázka restituce židovského majetku se opakovaně stala rozbuškou, která vyvolala protižidovské útoky a demonstrace. Antisemitismus byl na Slovensku výrazně přítomný, někdy se projevoval verbálními útoky, v jiných případech přerostl ve fyzické napadání Židů či pogromy, což kromě úředních dokumentů dokládají i svědectví pamětníků.

⁶⁰ I. BUMOVÁ, *Povojnové pomery židovskej komunity na Slovensku*, s. 28–35.

⁶¹ Peter ŠALNER, *Premeny židovskej Bratislavy*, Bratislava 2008, s. 125.

Škola pro sluchově postižené v Ječné ulici v Praze (1945–2015)

School for Hearing Impaired on Ječná Street in Prague
(1945–2015)

Jan Šindelář

Abstrakt

Tato práce je zaměřena na vzdělávání sluchově postižených v Československu po druhé světové válce. Na příkladu jedné z pražských škol zachycuje obtížné počátky při budování institucí, které vzdělávaly žáky podle stupně sluchové vady. Popisovaná sedmdesátiletá historie představuje (především s využitím stránek školní kroniky) vhléd do každodenního chodu školy pro sluchově postižené a také odráží celospolečenské změny po roce 1945. Studie má za cíl poukázat na dlouholetou tradici československého (českého) speciálního školství, kterou bude možné při výuce žáků se speciálními vzdělávacími potřebami využít i v budoucnu.

Abstract

The paper focuses on school education of the hearing impaired in Czechoslovakia following the Second World War. The history of one of Prague schools was researched to show how difficult were the origins and development of institutional education that should accommodate various grades of hearing impairment. The 70 years of everyday's running of the school as well as nationwide changes following 1945 are best reflected in the school chronicle. The study aims to point out the long-term tradition of Czechoslovak and Czech special education, which can also contribute to improve the practice of teaching students with special education needs in the future.

Klíčová slova

sluchově postižení studenti – speciální pedagogika – Ječná 27 – dějiny školství

Keywords

Hearing impaired students – Special education – 27 Ječná Street – History of schools

Nástin historie vzdělávání sluchově postižených

Ještě než společně začneme zkoumat okolnosti, které vedly ke vzniku dotčené instituce, bude vhodné alespoň stručně zachytit základní momenty v dějinách vzdělávání sluchově postižených.¹ Jejich výčet nemůže ani nechce být vyčerpávající, pouze ilustrativní.²

O vzdělávání sluchově postižených máme sporadické zprávy už od starověku, ve středověku bylo vázáno především na církevní a šlechtické kruhy. S rozvojem vědy a humanistického přístupu se postupně rozvíjela stávající metodika i nové postupy. V 16. až 18. století působila řada průkopníků oboru – především Španělé Pedro Ponce de Leon, Manuel Ramirez de Carrión a Juan Pablo Bonet, Holanďan Johann Conrad Amman, Angličané George Dalgarno, Henry Baker a další.

Z hlediska dalšího vývoje se jako zásadní jeví vznik prvních ústavů ve Francii a Sasku. Pařížská instituce (založena 1760)³ je neodmyslitelně spjata se jménem zakladatele Charlese Michela de l'Épée (1712–1789). Tento právník, kněz a pedagog využíval ve výuce znakový jazyk jako plnohodnotný systém (podpořený též prstovou abecedou) a spolu se svými následovníky a nástupci dal vzniknout tzv. francouzské metodě. Jako její protipól bývá uváděn Samuel Heinicke (1727–1790) a jeho ústav založený roku 1778 v Lipsku – odtud tedy tzv. německá metoda (orální). Vznikl tak metodický kontrast, který se projevuje dodnes.

„Orálně manuální kontroverze tak byla plnou silou rozpoutána [...] Lze ji označit

¹ V této práci užívám zejména při obecných výkladech souhrnný termín sluchové postižení, což činím především z důvodu jazykové úspornosti. Jsem si vědom, že tato množina zahrnuje osoby nedoslýchavé, se získanou vadou sluchu i prelingválně neslyšící, z nichž někteří navíc manifestují svůj menšinový status variantou s velkým N – Neslyšící. K tomu více: Kateřina ČERVINKOVÁ HOUŠKOVÁ, *Svět neslyšících, část II.* [online], 17. 4. 2004 [citováno dne: 24. 5. 2015]. Dostupné z: <http://ruce.cz/clanky/1/2-svet-neslysicich>.

² Velký prostor této problematice věnuje Jaroslav HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu. 1. díl*, Praha² 1999, s. 89–205. Stručnější pojednání lze nalézt ve starší publikaci Miloš SOVÁK a kol., *Logopedie – metodika a didaktika*, Praha² 1987, s. 60–94. Autory příslušných kapitol byli Jan Poul a Miloš Pulda. Přehledně též Lili MONATOVÁ, *Pojetí speciální pedagogiky z vývojového hlediska*, Brno² 1998.

³ Některé zdroje kladou vznik ústavu až do roku 1770.

za jeden z nejzajímavějších jevů nejen v pedagogice, ale v humanitních oborech vůbec, protože je ryze emocionální a racionálním argumentům v ní nikdo nevěnuje pozornost. [...] Je sporem učitelů, logopedů, psychologů, otorinolaryngologů, foniatrů a dalších profesionálů okolo neslyšících. Samotných neslyšících se na jejich názory nikdo neptal,“ píše ve své knize Jaroslav Hrubý.⁴

Přestože se oba postupy jeví jako neslučitelné, v praxi zřejmě docházelo k jejich překrývání – Heinicke si vypomáhal prstovou abecedou i gesty, de l'Épée se s nárůstem žáků patrně rozhodl pro znakování i z toho důvodu, že orální metodu už nešlo využít.⁵ V dnešní době spolu s rozvojem techniky je orálně auditivní vyučování podporováno vizualizací pomocí obrázků, videí, grafů a simulací. Předěl mezi oběma metodami se pak snaží překonat metoda tzv. totální komunikace, čerpající z různých komunikačních strategií (pantomima, psaní, čtení, gesta, mluvená řeč, kresba, znakový jazyk atd.).⁶

Na konci 18. století začínají po francouzském či německém vzoru vznikat vzdělávací ústavy po celé Evropě. Nezanedbatelný zde byl vliv císaře Josefa II., který přímo v Paříži navštívil l'Épéeho ústav. Vídeňský ústav byl založen roku 1779 a pražský roku 1786. Ten zprvu sídlil v domě U Kamenného stolu na Dobyčtím trhu (dnešní Karlovo náměstí).⁷ Obě instituce vzdělávaly zpočátku francouzskou metodou, která byla v průběhu 19. století vystřídána orální, byť ne zcela důsledně.⁸ Do první světové války vznikly

⁴ Viz: J. HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu*, s. 105. Nutno však podotknout, že sám autor citovaného textu se občas dopouští jednostranných a zjednodušujících soudů: „[vznikla] metoda německá, která je synonymem pro ryze orální metodu. Je pochopitelné, že vznikla právě v Německu, protože Němci byli tradičně velice nesnášenliví vůči menšinám a každé jinakosti.“ (*Tamtéž*, s. 104)

⁵ Srov. Miloš SOVÁK a kol., *Logopedie – metodika a didaktika*, s. 91.

⁶ O této metodě více viz: Miloň POTMĚŠIL, *Úvodní stati k výchově a vzdělávání sluchově postižených*, Praha 1999, s. 17–18.

⁷ Historie Pražského ústavu pro hluchoněmé je podrobněji zpracována v jubilejním sborníku *200 let základní školy pro neslyšící*, Praha 1986.

⁸ Viz např.: tzv. českou metodu (bilingvální) Václava Frosta, ředitele smíchovského ústavu v letech 1841 až 1865. Svůj triumf slavila orální metoda na druhém kongresu učitelů neslyšících v Miláně roku 1880, kde byla schválena poměrem hlasů 160:4 jakožto preferovaná před výukou znakovým jazykem. Jaroslav Hrubý k tomu poněkud dramaticky dodává: „Pro neslyšící začala téměř sto let trvající doba temna.“ (viz: J. HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu*, s. 109.)

na území dnešní České republiky další specializovaná zařízení (často pod patronací církve) – v Brně (1832), Mikulově (1844), Litoměřicích (1858), Českých Budějovicích (1871), Hradci Králové (1881), Ivančicích a Lipníku nad Bečvou (1894), Šumperku (1907) a Plzni (1913). Z výše uvedeného výčtu mimo jiné vyplývá, že již v 19. století byla u nás vytvořena poměrně hustá síť odborných pracovišť, která plnila speciálně pedagogické úkony v oblasti surdopedické.⁹

Výrazným kvalitativním posunem v Praze byla stavba nové budovy ústavu na Smíchově v dnešní Holečkově ulici.¹⁰ Po období nejrušnějších provizorií¹¹ zde od roku 1902 (s přestávkou v letech 1919–1929) sídlí škola pro sluchově postižené dodnes. Další metropolitní institucí se stal První český ústav pro hluchoněmé v Praze, který zahájil činnost v září 1916. Na novou a prostornou budovu v dnešní Výmolově ulici si musel ovšem počkat ještě deset let.

Spolu s rozvojem diagnostických metod se v období první československé republiky začala prosazovat myšlenka diferenciac ve vzdělávání sluchově postižených. Určujícím prvkem byl stupeň, případně etiologie sluchové vady. A tak došlo v roce 1932 na Smíchově k vydělení třídy pro nedoslýchavé žáky. Počet tříd postupně narůstal, v roce 1937 již byly čtyři. V lékařských kruzích měl tento záměr podporu lékařů-foniatrů Miloslava Seemana (1892–1975) a Miloše Sováka (1905–1989), kteří spolupracovali se smíchovským ústavem.¹² Z hlediska pedagogického byl projekt prosazován Vlastimilem Císařem, odborným učitelem na smíchovském ústavu,¹³ a zemským školním inspektorem Františkem Štampachem.¹⁴ V smíchov-

⁹ Surdopedií zde rozumíme „jeden z oborů speciální pedagogiky, který se zabývá rozvojem, výchovou a vzděláváním osob sluchově postižených“. (Viz: Jan PRŮCHA – Eliška WALTE-ROVÁ – Jiří MAREŠ, *Pedagogický slovník*, Praha⁶ 2009, s. 295).

¹⁰ Na základní kámen poklepal roku 1901 císař František Josef I.

¹¹ V letech 1838–1902 např. ústav sídlil ve Faustově domě na Karlově náměstí.

¹² Celý název zněl Pražský soukromý ústav pro hluchoněmé v Praze – Smíchově a ředitelem byl v období 1932–1948 Alois Novák.

¹³ Vlastimil Císař zde působil od roku 1937 a po válce se stal první ředitelem školy pro nedoslýchavé.

¹⁴ František Štampach (1895–1969) – významný antropolog, pedagog a etnolog. Ve své práci zkoumal vzdělávání a výchovu problematické školní mládeže. Po druhé světové válce se habilitoval na Univerzitě Karlově v Praze a působil též v Československé akademii věd.

ském učitelském sboru také působil Josef Zíma (1906–1964),¹⁵ pozdější zakladatel školy pro vadně mluvící.¹⁶

Ve školní kronice můžeme číst zdůvodnění tohoto rozdělení sluchově postižených. Zároveň tyto věty odrážejí soudobé pojmání celého problému: „*Protože soužitím s hluchoněnými žáky v ústavu užívali nedoslýchaví posunů [tj. znaků – pozn. autora], nesnažili se mluvit hlasitou řečí a vlivem posunů myslili po hluchoněmsku, byla již za prvé republiky snaha o odloučení tříd pro nedoslýchavé od ústavu pro hluchoněmé. [...] Během okupace byly připraveny [...] plány na zřízení veřejné školy pro nedoslýchavé. Nynější ředitel [Vlastimil Císař – pozn. autora] vypracoval statut této školy. Vše bylo přichystáno a čekalo se jen na vhodný okamžik.*“¹⁷

Sedmdesát let péče o sluchově postižené

Zásluhou předchozích výkladů jsme nyní dospěli až do období, kdy bylo vše připraveno k založení pražské školy pro nedoslýchavé, tj. především pro žáky s nižším stupněm vrozené sluchové vady, případně s postlingválně získanou vadou sluchu.¹⁸ Onen „vhodný okamžik“, o němž mluví kronika, nastal však až po druhé světové válce.

Založení školy a první poválečná léta (1945–1950)

Hektická revoluční atmosféra jara 1945 přinesla nejen boje v ulicích¹⁹ a následné odstraňování škod po Pražském povstání, ale také dekret

¹⁵ Stejnojmenný syn tohoto pedagoga proslul jako herec a zpěvák.

¹⁶ Dnešní terminologií školy logopedické.

¹⁷ Archiv Gymnázia, SOŠ, ZŠ a MŠ pro sluchově postižené, Praha 2, Ječná 27, Školní kronika – 1. svazek (dále jen Kronika 1), s. 2.

¹⁸ V případě postlingvální vady sluchu jde o postižení získané kdykoliv po ukončení vývoje (fixace) řeči. Srov. Radka HORÁKOVÁ, *Sluchové postižení. Úvod do surdopedie*, Praha 2012, s. 19–20.

¹⁹ Již zmíněný Miloš Sovák coby lékař pomáhal s ošetřováním raněných a později nastoupil službu do osvobozeného Terezína, kde se šířila epidemie tyfu. Osobnost profesora Sováka může být v této práci vždy pouze letmo zmíněna, ale svými zásluhami (nedocenitelnými) se řadí k největším postavám naší lékařské vědy i pedagogiky. Po válce zakládal mj. Logopedický ústav hlavního města Prahy a katedru speciální pedagogiky na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Více viz: Ludvík EDELSBERGER, *Miloš Sovák – dílo a odkaz*, in: Česká logopedie 1994, Praha 1995, s. 7–31.

zemské školní rady z 21. června 1945, kterým byla zpětně (s platností od počátku měsíce) založena veřejná škola pro nedoslýchavé.²⁰

Počáteční poměry byly více než skromné – škola měla čtyři třídy a čtyři učitelská místa. První pedagogický sbor vytvořili: Vlastimil Císař (ředitel), Vojtěch Makovec, Pavla Sochorová a Jan Moník. S následným rozšířením o jednu třídu přibyla ještě Marie Švábová. Klíčovou se stala otázka adekvátní školní budovy. Nakonec během letních prázdnin padla volba na Grabovu vilu v Praze Libni, v ulici Na Košince č. p. 502. Souběžně byla do rozsáhlé budovy umístěna škola pro vadně mluvící a Dětský domov hlavního města Prahy. Prostory školní budovy však bylo třeba částečně opravit, neboť utrpěla během bojů (za války zde byla ubytovna Hitlerjugend) a také pak sloužila jako dočasná karanténa pro sovětské vojáky nakažené tyfem.

Vyučování začalo 8. října 1945, část žáků přešla ze Smíchova, zbytek byl získán nábořem v okolních čtvrtích. Škola se musela vypořádat s nedostatkem nábytku, pomůcek, personálu i financí. Tabule například zapůjčily okolní školy, až do ledna 1946 chyběl školník, jehož práci zastávali členové rodičovského sdružení. Stravování žáků ze vzdálenějších oblastí bylo zajištěno školní kuchyní – obědy byly poskytovány zdarma, děti pouze odevzdávaly část potravinových lístků.²¹ Vzhledem k umístění školy na periferii města bylo urgováno zřízení internátu.²²

Výuka probíhala dle osnov běžných obecných škol s vřazením tří předmětů speciálně pedagogické péče: odezírání, sluchová cvičení a odstraňování vad řeči. Do školy docházel jednou týdně dr. Sovák, aby prováděl léčbu a vyšetření žáků. Velký kus práce bylo nutné vykonat na poli osvěty. Řada rodičů nechtěla své potomky zapsat do školy, kterou považovala za „zvláštní“. Přitom dle hlášení zemské školní radě bylo v Praze celkem 255

²⁰ Miloš Sovák ve své vzpomínce z roku 1975 uvádí jména iniciátorů tohoto projektu, z nichž některá jsou nám již známá: inspektor František Štampach, školský referent Václav Jaroš, magistrátní rada Arnold a ředitel Alois Novák. Viz: Miloš SOVÁK, *Vznik a začátky školy pro nedoslýchavé a školy pro vadně mluvící*, in: Česká logopedie III, Praha 1975, s. 5–7.

²¹ Lístkový přidělový systém byl v Československu odstraněn až v roce 1953.

²² Právě absence internátu zapříčinila ponechání dvou tříd nedoslýchavých ve smíchovském ústavu, kde bylo možné ubytovat žáky ze vzdálenějších lokalit. Viz: M. SOVÁK, *Vznik a začátky školy pro nedoslýchavé a školy pro vadně mluvící*, s. 7.

děti se sluchovou vadou a 110 z nich jejich postižení bránilo při vyučování.²³ Na konci prvního roku samostatné existence bylo ve škole zapsáno celkem 65 žáků. Dejme však slovo přímo kronikáři:²⁴ „*Rodiče se zdráhají k nám děti dávat. Raději nechávají své nedoslýchavé děti duševně i ve vědomostech zakřmňovat na normálních školách, moří je domácím přiučováním, jen aby z falešného studu před sousedy nemuseli se přiznat k vadě, kterou jejich dítě trpí. Rodiče nedoslýchavých dětí musí pochopiti a uviděti ve škole pro nedoslýchavé svého pomocníka a ne myslit, že jejich dítě bude návštěvou této školy nějak deklasováno.*“²⁵

Vedené snahou změnit tu nepříznivou situaci vypracovaly v říjnu 1945 společně tři školy (pro nedoslýchavé, vadně mluvící a zrakově postižené) návrh určený zemské školní radě – docházka do těchto škol měla být povinná v případech, že jsou v příslušném místě již založeny.²⁶ Tento postup lze nazvat do značné míry segregáčním,²⁷ nicméně za dané situace asi jediným možným. Populační nárůst po druhé světové válce na území dnešní České republiky atakoval hranici 150 až 200 tisíc živě narozených dětí,²⁸ což vyvolalo zvýšenou naplněnost tříd.²⁹ V těchto podmínkách by bylo jen velmi obtížné poskytovat adekvátní speciálně pedagogickou péči těm, kdo ji skutečně potřebovali.

Další školní rok 1946/1947 začal stěhováním blíže do centra města. Původní přidělení budovy v ulici U Půjčovny bylo vzápětí ze strany Ústředního národního výboru hlavního města Prahy (ÚNV) zrušeno

²³ Viz: Kronika 1, s. 4.

²⁴ Přestože není pod záznamy v rozmezí let 1945 až 1953 kronikářův podpis, domnívám se, že pisatelem byl s největší pravděpodobností sám ředitel Vlastimil Císař. Kromě dobré obeznámenosti s byrokratickým chodem školy tomu nejvíce napovídá to, že rukopis kronikáře se přesně kryje s rozmezím, kdy Císař na škole působil. Dalším kronikářem (i ředitelem) se následně stal Bohuslav Ondráček, který se již pod záznamy podepisoval.

²⁵ Kronika 1, s. 5.

²⁶ Souběžně škola žádala o zřízení měšťanky, tj. druhého stupně.

²⁷ Tak se domnívá J. HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu*, s. 188.

²⁸ Porodnost pak byla utlumena až legalizací umělého přerušení těhotenství v roce 1958. K tomu více data Českého statistického úřadu, [online], [citováno dne: 24. 5. 2015]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie_1949_1930.

²⁹ Školský zákon č. 95/1948 Sb. stanovil maximální kvóty pro první třídu třicet, pro ostatní ročníky až čtyřicet žáků.

a škola se stěhovala na Prahu X (Karlín) do Komenského (dnes Peckovy) ulice č. p. 292. I na nové adrese byla současně umístěna škola pro vadně mluvící. Jelikož však dosavadní nájemce, dívčí měšťanská škola, nevyklidil včas prostory, tísnily se dvě školy, celkem dvanáct tříd, v pouhých šesti místnostech.

Situace se vyřešila až stěhováním školy pro vadně mluvící do Holešovic. I tak byly dislokační obtíže pro nedoslýchavé dosti citelné – především dočasně ubylo žáků (pokles z 65 na 36) a některé třídy byly spojeny. Přes tyto problémy se dal předpokládat rozvoj školy – nyní již s pěti třídami 1. stupně a jednou třídou 2. stupně. Pedagogický sbor byl od 1. listopadu 1946 posílen o Františka Kábele, další velkou postavu (nejen) československé pedagogiky.³⁰ Školním lékařem se stal dr. Kopecký.

V dnešní době se to může zdát neuvěřitelné, ale škola pro nedoslýchavé se v probíhajícím školním roce stěhovala ještě jednou – tentokrát na Riegrovo (dnes Lyčkovo) náměstí č. p. 460. Prostorová dispozice se poněkud zlepšila, škola mohla nyní využívat šest učeben, jeden kabinet a ředitelnu. Nábytek musel být opět vypůjčen. Na závěr školního roku kronika zaznamenala spíše úsměvnou historku: „Dne 6. 6. dostali jsme omylem dopis od ředitele A. Gabriel's School for Deaf Boys z Austrálie. Ochotou kol. Horklové-Sochorové byl dopis přeložen a zaslali jsme pak informace o naší škole do Austrálie. Original dopisu byl předán [...] ústavu pro hluchoněmé na Smíchově [...]“.³¹

Z hlediska našich moderních dějin kritický školní rok 1947/1948 proběhl alespoň dle kronikářských záznamů bez výraznějších výkyvů. Škola měla již celkem sedm tříd, ale kvůli nedostatku žáků byla 1. a 2. třída spojena. Při únorových událostech se pedagogický sbor zapojil do generální stávkou 24. února a o tři dny později do aktivu učitelů ve Slovanském domě. Fungování celé československé vzdělávací soustavy ovlivnil dubnový zákon č. 95/1948 Sb., o základní úpravě jednotného školství (školský zákon), který zaváděl třístupňovou hierarchii škol a vůbec poprvé legislativně zakotvil zřizování škol „pro mládež vyžadující zvláštní péči“. Žáci vyšších ročníků

³⁰ Profesor Kábele (1913–1998) vykonal zejména v logopedii a somatopedii množství záslužné práce a posbíral celou řadu ocenění. Je také autorem nestárnoucí logopedické pomůcky pro děti *Brousek pro tvůj jazýček*, která vyšla již ve dvanácti vydáních (naposledy Praha 2015).

³¹ Kronika 1, s. 8.

školy pro nedoslýchavé se následně zúčastnili manifestačního vyjádření díky straně a vládě na Staroměstském náměstí dne 26. dubna 1948.

Vzhledem k zestátnění škol podal ředitel Císař nadřízeným státním orgánům žádost o přestěhování školy pro nedoslýchavé do smíchovského ústavu, kde mělo vzniknout jakési centrální pracoviště tohoto typu (včetně internátu). Tentokrát se mělo jednat o žádoucí a očekávaný přesun. K tomu však nedošlo.

Se začátkem školního roku 1948/1949 se v Praze objevila epidemie obrny a vyučování začalo až na konci září. Škola byla v souladu s novým zákonem přetvořena na zařízení I. a II. stupně a nově nesla název Národní a střední škola pro nedoslýchavé v Praze X. Dosud však nebylo ujasněné rozdělení škol určených „pro mládež vyžadující zvláštní péče“, jak pedagogická zařízení tohoto typu označil školský zákon v paragrafu 60.³²

*„V měsíci září a dalších pak bylo na mnoha rušných poradách jednáno o diferenciaci ústavů a škol pro děti s vadami sluchu a řeči. Při jednáních školu zastupoval ředitel. Situace koncem roku 1948 není dosud vyřešena a jasná. Ústavy kladou všemožné překážky.“*³³

Politické změny po komunistickém převratu začínaly být nápadné i v životě námi zkoumané školy.³⁴ Výročí Velké říjnové socialistické revoluce se připomínaly sice už od roku 1945, ale nyní přibýly oslavy Gottwaldových a Stalinových narozenin, mizí zmínka o Masarykových. Počet politických komentářů v kronice postupně narůstá. Poprvé se konal lyžařský výcvikový kurz (v termínu 26. ledna až 2. února 1949). Žáci byli ubytováni v Hraběticích u Janova nad Nisou a celá akce vedená Františkem Kábele proběhla bez úrazu. Ředitel školy Císař v rámci kurzů pro učitele přednášel během května a června o diagnostice vad sluchu a řeči (v Praze, Plzni, Liberci, Olomouci).

Poslední školní rok čtyřicátých let se nesl ve znamení dalšího stěhování – tentokrát již do Ječné ulice, kde škola sídlí dodnes. Už od podzimu 1949 byla tato budova³⁵ přislíbena zástupkyní kulturního referátu Gersonovou, 13. ledna 1950 pak proběhla klíčová porada, na níž bylo schvále-

³² Nakonec se rozdělení ustálilo takto: školy pro hluchoněmé, se zbytky sluchu, nedoslýchavé, hluchoněmé a méně nadané.

³³ Kronika 1, s. 12.

³⁴ Závodní organizace KSČ byla založena 16. března 1950.

³⁵ Viz následující kapitolu.

no stěhování školy 23. ledna. Současné bylo povoleno zřízení internátu a oddělení mateřské školy pro nedoslýchavé. Blízká průmyslová škola se také stala patronem elektronických zařízení (zesilovačů, sluchátek atp.). Doba dislokačního provizoria skončila.

Budova v Ječné ulici – krátký exkurs

Sídlo je pro každou instituci jedním ze základů její činnosti, což v případě vzdělávání platí v nemenší míře. Na předchozích řádcích jsme mohli sledovat, jak v prvních letech od konce druhé světové války škola pro nedoslýchavé zažívala několikeré stěhování, navíc do periferních částí tehdejší Prahy (Libeň, Karlín). Stabilita umístění přitom měla tvořit základ pro budování kvality pracoviště i důvěry u veřejnosti. Vzhledem k zaměření školy se dala předpokládat větší spádová oblast než obvykle, což vyžadovalo umístění v centrální části města³⁶ a zřízení internátu pro mimopražské. Shodou historických okolností se novým sídlem stala Ječná ulice 530/27 na Praze 2.

Velkorysé plánování výstavby Nového Města pražského ve 14. století dalo vzniknout i široce koncipovaným ulicím Ječné a Žitné,³⁷ které tvořily přístupové cesty od někdejších hradeb do srdce Nového Města – na dnešní Karlovo náměstí. Ještě v 19. století však v případě Ječné nešlo o výkladní skříň moderního velkoměsta.³⁸ Takto zachytil zdejší situaci na přelomu 19. a 20. století ve svém monumentálním místopisném díle František Ruth: *„Až do roku 1897 to byla ulice velmi tichá a skoro zanedbaná; [...] Teprve když tady zřízena byla elektrická dráha i dána nová, krásná dlažba, ulice nabyla hezcího vzezření a oživení; ale obchodům posud se nedaří tak, jak se asi dalo čekat při zavádění dráhy. Jest tam posud mnohem méně krámů než v souběžné ul. Žitné, kudy ode dávna šel proud lidstva do města.“*³⁹

³⁶ Podotýkám, že stavba klíčové pražské dopravní tepny, tj. základní sítě metra, byla postupně realizována až v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století.

³⁷ Jde o dnešní názvy, v minulosti měla Ječná např. název Sviňská podle obchodů s masem, které se tu provozovaly. K této problematice více viz: Marek LAŠTOVKA a kol., *Pražský uličník*, Praha 1997–2012.

³⁸ V č. p. 516 (naproti dnešní škole pro sluchově postižené) v podstatě živořila v letech 1853–1854 spisovatelka Božena Němcová, která zde začala psát své nejznámější dílo – *Babičku*. Dnes je na domě pamětní deska.

³⁹ František RUTH, *Kronika královské Prahy a obcí sousedních*, svazek II, Praha 1903–1904, s. 372.

Bližší zprávy o budoucím čísle popisném 530⁴⁰ máme ze 17. století, kdy zde stál dům zvaný U Huspeků, pojmenovaný po majitelce Ludmile Huspekové, která však musela odejít ze země z náboženských důvodů. Stavba se stala ruinou a byla roku 1648 prodána novému majiteli.⁴¹ Zajímavou epizodou je pak existence hostince a restaurace U Apolla (nazývané údajně dle sochy ve dvoře). František Ruth uvádí, že se zde konaly oblíbené taneční zábavy.

Velký sál tohoto podniku v roce 1862 posloužil jako tělocvična spolku Sokol, který byl v témže roce založen. Konala se tady také první velká slavnost – předávání praporu, jehož záštitou byla spisovatelka Karolina Světlá.⁴² To už se ale schylovalo k prodeji celého objektu novému majiteli. Tím se na podzim 1862 stala Kongregace Školských sester de Notre Dame.⁴³ Sokol byl tedy nucen přepustit místo vznikajícímu klášteru a na svou „definitivní“ sokolovnu si musel počkat ještě rok, kdy byla otevřena nedaleká budova v dnešní Sokolské ulici. Národní listy si ve svém vydání z 16. listopadu 1862 k této transakci neodpustily poněkud britkou noticku: „*Dům u Apolla, kde se nalézá tělocvična »Sokolů«, koupen byl tyto dni od řehole tak zvaných chudých sester Horažďovických za 106.000 zl.*“⁴⁴ Příjemná to chudoba!⁴⁵ Velký díl nákladů však pokryl někdejší panovník Ferdinand I. (přízvisko „Dobrotivý“ je zde tedy na místě) a jeho manželka Marie Anna.

Řádové sestry začaly ve svém novém sídle vykonávat pedagogickou činnost – už v roce 1863 tady existuje dívčí čtyřtřídní škola (první v Praze) a od 1866 učitelský ústav pro dívky (zanikl 1870, znovuoobnoven 1877). Z hlediska architektonického byl především přestavěn prostorný sál na kapli sv. Anny, do které byl přestěhován vrcholně barokní oltář sv. Jana Křtitele ze svatovítské katedrály a objednan portrét příslušné světice od

⁴⁰ Přehledné slovníkové heslo přináší publikace Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 583–585.

⁴¹ Viz: F. RUTH, *Kronika královské Prahy a obcí sousedních*, s. 373.

⁴² Více o celé slavnosti viz: Vladimír KOVÁŘÍK, *Literární toulky Prahou*, Praha 1988, s. 182.

⁴³ O historii této kongregace více [online], [citováno dne: 30. 5. 2015]. Dostupné z: na <http://notredame.cz>.

⁴⁴ Autor příslušného hesla v *Encyklopedii českých klášterů* (Pavel Vlček) uvádí kupní cenu 96 000 zlatých, což je ale nepřesná citace, alespoň pokud jde o informaci z *Národních listů*.

⁴⁵ Viz: *Národní listy* 271, 16. 11. 1862. Reakce novin byla ovšem pochopitelná – jejich vydavatelé bratří Grégrové byli zároveň členy sokolského výboru.

Josefa Hellicha. Budova byla několikrát rozšiřována – v osmdesátých letech přibýlo pravé křídlo v šířce osmi oken, došlo ke zvýšení objektu a sjednocení fasády v historizujícím stylu. Další úpravy a vybudování levého křídla v šířce pěti okenních os proběhly v roce 1907. Celkem tak budova dosáhla dnešní šíře dvaceti sedmi oken, což hezky koresponduje s orientačním číslem. V letech 1917 až 1928 působil v ústavu u sv. Anny jako učitel (a posléze ředitel) budoucí kardinál Josef Beran.

Rozsáhlá rekonstrukce čekala klášter v roce 1932, neboť stavba již nevyhovovala po stránce bezpečnostní ani hygienické. Bylo nutné revidovat rozvody vody, elektřiny i odpadů, přibyla centrální kotelna a ústřední topení. Došlo také k rekonstrukci podkroví a stavbě nové tělocvičny v levém křídle (zabírala výšku dvou pater – třetího a čtvrtého). Velkých změn doznala i kaple sv. Anny – kůr byl přeložen ze západní na východní stranu a zbudována apsida na západní straně, kam byl přesunut i oltář.⁴⁶

Souběžně se začátkem druhé světové války byla výuka rozšířena o dvouletou obchodní školu, která ale byla už po třech letech protektorátními úřady zase zrušena. Učitelství ústav byl uzavřen již v roce 1941. Během války se na uprázdněné místo nastěhoval pražský magistrát, který po osvobození otálel s vyklizením budovy. Obě školy tak sice byly obnoveny (učitelství ústav vzhledem ke vzniku pedagogických fakult jako soukromé dívčí reálné gymnázium), ale musely hledat azyl v Masné ulici 18 a posléze na Husově třídě 1 (dnes Drtinova ulice na Smíchově). V Ječné se vyučovalo pouze psaní na stroji.⁴⁷ K přesunu celé výuky zpět do budovy kláštera již nedošlo. Únor 1948 pak znamenal nejen soumrak církevního školství, ale církevních institucí vůbec. Zákonem č. 217/1949 byl vytvořen Státní úřad pro věci církevní (dále jen SÚC) – vykonavatel církevní politiky komunistického režimu. Ve dnech 13. a 14. dubna 1950 proběhlo v rámci akce „K“ soustředování členů mužských řádů do internačních klášterů, v druhém pololetí pak došlo i na řeholnice. Zde byla situace složitější, neboť často vykonávaly nezastupitelnou práci v nemocnicích a charitativních zařízeních. Existoval pochopitelně citelný tlak na opuštění příslušné řehole,

⁴⁶ K tomu viz: zevrubný článek projektanta rekonstrukce: Tomáš ŠAŠEK, *Něco o stavbě*, Lidové listy 90, 16. 4. 1933, s. 4–5 (příloha).

⁴⁷ Viz: *Druhá roční zpráva soukromého dívčího reálného gymnasia s právem veřejnosti a soukromé dvouleté obchodní školy s právem veřejnosti Chudých školských sester de N. D. v Praze II, Ječná ul. 27 za školní rok 1946–47*, Praha 1947, s. 2–3.

docházelo k převádění sester do výroby. Řadu klášterních budov zabralo ministerstvo národní obrany.⁴⁸

Řádové sestry z Ječné odcházely postupně do filiálních klášterů a posledních 23 řeholnic opustilo klášter 13. září 1950. Centralizačním internačním klášterem se stal Broumov. Okamžiky stěhování zachycuje ve své práci Kristýna Fojtíková (s využitím řádových kronik): *„Tuto dobu čekání ukončila generální představená 11. září, když dům navštívila ihned po svém jednání na SÚC a oznámila sestřám, že 13. září budou odvezeny do Broumova. Krátce nato se dostavila šestičlenná komise, která předala sestřám oficiální výpověď. Komisi tvořil předseda ONV [Obvodního národního výboru – pozn. autora] v Praze II, církevní referent, dva příslušníci StB a dvě zmocněnkyně. V klášteře bylo i 7 novicek druhého stupně, kterým bylo nabídnuto generální představenou, aby odešly a dostudovaly. Novicky se však rozhodly, že odjedou spolu se sestrami. I zde měly sestry velké problémy s tím, aby si mohly s sebou vzít nábytek a vše, co považovaly za potřebné. Musely o vše žádat a nakonec jim bylo dáno pouze jediné stěhovací auto. »Žůstalo tam mnoho věcí, hudební nástroje, celé zařízení kaple a bohoslužebná roucha... u sv. Anny byly velmi pěkné věci, pořízené v r. 1933 po přestavbě... To bylo snad příčinou, že Praha nechtěla o tyto věci přijít.«⁴⁹*

Padesátá léta – doba rozvoje

Zásahem totalitní moci došlo tedy k zániku kláštera v Ječné ulici 27, přičemž jeho místo zaujala nejen škola pro nedoslýchavé, ale již existující běžná mateřská a základní škola (dále často jen ZŠ) i lůžková část Logopedického ústavu hlavního města Prahy. Rozsáhlá budova tak byla využita bezezbytku. Škola pro nedoslýchavé měla k dispozici první a třetí poschodí. Po několika přesunech tak dostal pedagogický sbor konečně možnost etablovat se ve stálém prostředí.

Již zhruba týden po přestěhování (1. února 1950) bylo zřízeno oddělení mateřské školy pro nedoslýchavé, které tvořilo součást 6. mateřské školy, umístěné v budově. Ve čtyřech učebnách bylo zařízeno skupinové naslouchání. Ústřední jednota invalidů věnovala škole 29 tisíc korun na

⁴⁸ Více viz např.: Karel KAPLAN, *Stát a církev v Československu 1948–1953*, Praha – Brno 1993, s. 118–122.

⁴⁹ Kristýna FOJTÍKOVÁ, *Centralizace řádových sester kongregace Chudých školských sester de Notre Dame v letech 1950–1953*, Olomouc 2003, s. 59.

vybavení vznikajícího ambulatoria Logopedického ústavu. Je zajímavé, že škola nepředstavovala (alespoň v tomto období) jednosměrnou vstupenku pro sluchově postižené – například na konci školního roku 1949/1950 bylo hned pět žáků a žákyň přeřazeno do běžných škol, protože se jejich sluch vyvíjel pozitivním směrem.

V následujícím roce se třídy prvního stupně stále ještě potýkaly s nedostatkem žáků (1. a 2. třída byly dočasně spojeny). Technické vybavení školy se nadále zlepšovalo – s pomocí příspěvku SRPŠ⁵⁰ byl zařízen vlastní telefon. Mateřská školka pro nedoslýchavé, nyní již samostatná, se stěhovala do prvního patra, patrně z důvodu velkého množství dětí v běžné mateřské škole v přízemí. Na konci září proběhla prohlídka čtvrtého patra, kde byla zamýšlena lůžková a rehabilitační část určená sluchově postiženým. Místnosti však nakonec dostal Státní úřad plánovací (dále jen SÚP). Ani po přestěhování si tedy vedení školy nemohlo zcela vydechnout; brzy se objevily snahy školu pro nedoslýchavé přeložit ven z Prahy. Proti tomuto postupu v říjnu a listopadu 1950 škola podala rozklad. V květnu 1950 byla v budově otevřena pobočka státního doléčovacího ústavu – do tříd přešli žáci se sluchovými vadami.

Život školy z hlediska ideologie nikterak nevybočoval z průměru dané doby. Již v roce 1950 byla zřízena na škole pionýrská organizace a v únoru 1952 pravidelné týdenní „desetiminutovky“ domácích a zahraničních aktualit. Zajímavostí z řad pedagogického sboru je velmi krátká mateřská dovolená Pavly Horklové – zahájena 15. prosince 1951 a ukončena 18. dubna 1952. František Kábele opustil školu během školního roku 1951/1952, aby se dále věnoval především somatopedii.⁵¹

Rok 1953 přinesl události celospolečenského významu. Březnové úmrtí J. V. Stalina i Klementa Gottwalda provázely smuteční tryzny a účast učitelského sboru na Gottwaldově pohřbu. Byly též zaslány soustrastné telegramy Ústřednímu výboru Komunistické strany Československa (dále jen ÚV KSČ) a sovětskému velvyslanectví. Na počátku června roku 1953 pak proběhla peněžní (měnová) reforma, která znehodnotila úspory drtivé většiny obyvatelstva. Ředitel-kronikář k této události připsal pouze jednu

⁵⁰ Sdružení rodičů a přátel školy. K dnešnímu pojetí viz: *Pedagogický slovník*, s. 258.

⁵¹ Somatopedií zde rozumíme jeden z oborů speciální pedagogiky, který se zabývá výchovou a vzděláváním tělesně a zdravotně postižených osob. Srov. *Pedagogický slovník*, s. 275.

opatrnou větu, která příliš nesouvisí s okolním textem a vše nasvědčuje tomu, že byla připsána dodatečně: „*Měnovou reformu dne 1. 6. přivítala většina učitelského sboru kladně.*“⁵²

Ve vedení školy se pomalu chystala změna – v létě 1953 dosavadní ředitel Vlastimil Císař absolvoval kurz školních inspektorů a Bohuslav Ondráček v témže období navštěvoval ředitelské školení. Ke střídání ve vedení školy docházelo postupně, natrvalo Císař ze školy odešel k 15. dubnu 1954, aby se stal inspektorem, jeho místo zaujal prozatímně zástupce Ondráček, který byl definitivně potvrzen v létě 1954.

Školní rok 1953/1954 byl na zajímavé události poměrně bohatý – kromě střídání ředitelů vypukla ve škole epidemie žloutenky (školka musela být na přelomu ledna a února dokonce uzavřena), za první pololetí byla udělena jedna čtyřka a dvě trojky z chování (krádeže, lhaní a neomluvené hodiny) a především byl 9. dubna 1954 podán Bohuslavem Ondráčkem návrh na zřízení jedenáctileté střední školy pro nedoslýchavé.⁵³ Akci předcházela sondáž terénu v relevantních institucích (ministerstvo školství, pedagogický ústav). V případě úspěchu by to znamenalo průlom v dosavadním vzdělávání sluchově postižených. Po schválení by se naskytl pro tento typ studentů možnost maturovat a následně se ucházet i o místa na vysokých školách. Po příznivé odezvě bylo do studia po přijímacích zkouškách zapsáno devět žáků a čekalo se na vyjádření ministerstva školství. To nakonec rozhodlo kladně a stanoven byl i model vzdělávání – jednoletá přípravná třída a 9., 10. a 11. ročník s běžnými osnovami.

V červnu 1955 škola pro nedoslýchavé oslavila desetileté výročí své existence. Oproti poněkud nuzným počátkům měla nyní dvě oddělení mateřské školky, celkem čtrnáct tříd jedenáctiletky a jeden oddíl družiny.⁵⁴ Návrh organizačního řádu umožňoval žákům s těžší sluchovou vadou prodlužovat školní docházku (každý stupeň o rok), aby nápor učiva zvládli

⁵² Kronika 1, s. 23.

⁵³ V souladu se zákonem č. 31/1953 Sb. (školský zákon), který stanovil osmiletou povinnou školní docházku a jedenáctiletou střední školu.

⁵⁴ Pedagogický sbor ve školním roce 1954/1955 – Ondráček (ředitel), Smíšovská (zástupkyně), Čepelková, Stará (obě mateřská škola /dále jen MŠ/), Kámerová, Bartůňková (vychovatelky MŠ), Čepela (1. třída), Makovec, Novotná (2. třídy), Charamzová, Kučerová (3. třídy), Círk, Šretrová (4. třídy), Klubal (5. třída), Kastnerová, Preissová (6. třídy), Jeřábková, Polednová (7. třídy), Malábová (8. třída), Bohatá (výběrová přípravná třída), Hanzlová (družina), Ducaiová, Navara (oba bez třídnictví).

co nejlépe. O školu se začínala zajímat i média – kronikář zachycuje jejich výčet (například *Mladá fronta*, *Svobodné slovo*, *Vlasta*) a sarkasticky dodává: „...*kromě Uč.[itelských] novin, ty se o činnost naší školy nezajímají.*“⁵⁵ Reportáž ze života [školy přinesl i Československý rozhlas (vysíláno v září a říjnu 1954). Organizace se také ocitla od 1. ledna 1955 pod přímou správou ONV Praha 2. Příjímácké zkoušky do výběrové třídy konalo sedm žáků, zajímavá je sebevědomá poznámka k výkonu žáka, který přicházel z integrace: „*Při zkoušce jsme poznali, kam až vede shovívavost k nedoslýchavému ve škole pro normálně slyšící. Těžce nedoslýchavý žák [...] z Olomouce (s dobrým prospěchem při závěr. zkoušce) ukázal hrozné mezery, zejména jazykové. Rozhodli jsme se pro přijetí na zkoušku, avšak velkou naději k dalšímu studiu nemá. Je jen s podivem, že rodiče nedostali o naší škole informaci ani na Sv. Kopečku u Olomouce (ve škole podobného typu jako je naše). Jinak by rodiče jistě chlapce dali do školy k nám už dávno.*“⁵⁶

Na konci června (26. června) byl uspořádán k desetiletému výročí školy jednodenní sjezd abiturientů, kterých dorazilo zhruba padesát. Jistě to byla příležitost pro četná ohlédnutí za vykonanou prací. Ředitel Ondráček k tomu v kronice poznamenává: „*Poznali jsme, že můžeme být s našimi abiturienty spokojeni. Všichni jsou existenčně dobře zajištěni. Mnozí ženatí a vdané (s dětmi). Těší nás, že na školu rádi vzpomínají. Radili nám, abychom každého žáka naučili dokonale odezírat – je to prý jedna z dovedností, která nedoslýchavým v životě velmi pomáhá.*“⁵⁷

Ve druhé polovině padesátých let se škola i nadále rozrůstala, tak jak přibývalo vyšších tříd. Přibývalo také problémů. Stále citelně chyběl internát (další žádost podána 24. září 1955) a ve škole začínalo být přeci jen poněkud těsno. „*Žtěžuje to velmi práci. Na př. 13. žák ve IV. třídě nemá ani kde sedět a musel si z domu přinést lavici.*“⁵⁸

S Logopedickým ústavem bylo dohodnuto vzájemné zapůjčení místností, aby nebylo nutné provozovat střídavé vyučování. Vzhledem k odchodu řádových sester ze Smíchova na podzim 1955 přišla Ječná o tři prověřené zaměstnance, kteří začali pracovat na druhém břehu Vltavy. Noční mûrou vedení školy se stávaly infekční nemoci – v zimě 1956 bylo testováno pade-

⁵⁵ Kronika 1, s. 29.

⁵⁶ Tamtéž, s. 31.

⁵⁷ Tamtéž, s. 32.

⁵⁸ Tamtéž, s. 38.

sát dospělých zaměstnanců v budově a z nich sedmnáct přenášelo bacily spály a záškrtu. Další ranou byla porucha kotle ústředního topení téhož roku; výuka byla na tři týdny v podstatě paralyzována. Škola i přesto nadále rozšiřovala pole své působnosti – od 1. září byla zřízena zvláštní třída pro nedoslýchavé žáky (při zvláštní škole na Praze 2).

Dislokační obtíže neustávaly, proto ředitel Ondráček spolu s předsedou SRPŠ Teichem napnuli síly směrem k vystěhování SÚP z prostor školy. Přes intervence na různých místech se akce dočasně mýjela účinkem. Oba pánové se však nehodlali lehce vzdát a rozhodli se pro odvážný krok: „*Plenární schůze SRPŠ při škole rozhodla použít v té věci otevřeného dopisu ministrovi-předsedovi SÚP v Literárních novinách, což bylo oznámeno na příslušná místa, kde byly intervence prováděny.*“⁵⁹ Dopis dle všeho nakonec nevyšel, ale zabrnkání na nervy státních orgánů své ovoce přineslo – úředníci vyklidili v lednu 1957 dvě místnosti ve čtvrtém patře, kde tak vznikly kabinety chemie a fyziky. O rok později se situace podstatně zlepšila. SÚP si ponechal pouze čtyři pokoje k ubytování zaměstnanců a ze zbylých sedmnácti místností připadlo celkem jedenáct sluchově postiženým.

Na jaře 1958 proběhly v Ječné první maturitní zkoušky, k nimž se přihlásilo devět studentek a studentů.⁶⁰ Všichni prospěli, a vykročili tak úspěšně do dalšího života. Škola spolu se SRPŠ začala pořádat letní tábory. K 1. lednu 1959 převzala škola správu nad celou rozsáhlou budovou – to znamenalo nárůst především provozních zaměstnanců. Po dočasném oddělení byla znovu převedena diferenciacní třída školky z Logopedického ústavu. Začalo budování odborných učeben – první byla chemie ve druhém patře. Škola také uvítala řadu návštěvníků z ciziny, což dokládají zdravotní záznamy zachycené v kronice.

Se závěrem této kapitoly nebude na škodu pro ilustraci uvést několik statistických dat: Ve školním roce 1959/1960 měla škola pro nedoslýchavé v pedagogickém sboru 27 učitelů (22 žen a pět mužů) a vzdělávala na

⁵⁹ Kronika 1, s. 42.

⁶⁰ Jmenovitě včetně oboru dalšího studia či pracoviště: Eliška Dolanská (nástavba průmyslové školy – elektrotechnika), Ivan Kočíš (vysoká škola /dále jen VŠ/ ekonomie), Anna Michková (laborantka v ústavu biochemie – šlo o školní patronátní ústav), Karel Pikula (VŠ matematika), Jiří Platil (nástavba průmyslové školy – lesní), Bohumil Průšek (laborant v ústavu biochemie), Václav Salák (nástavba průmyslové školy – stavební), Pavel Slovák (nástavba průmyslové školy – stavební), Jiřina Tonarová (nástavba průmyslové školy – stavební).

konci období v patnácti třídách celkem 154 žáků. Konečně se podařilo k 1. září 1959 zřídit Dětský domov pro nedoslýchavé ve třetím a čtvrtém patře. Internát převzal místnosti i část vybavení po zrušeném Logopedickém ústavu. Začala opět doba shánění nábytku. Z hlediska organizační struktury dosáhla Ječná 27 na konci padesátých let vrcholu – poskytovaným vzděláním pokrývala všechny stupně školské soustavy (vyjma vysokoškolského) a poskytovala ubytování mimopražským žákům i studentům. Desetiletí rozvoje bylo symbolicky zakončeno dalším sjezdem abiturientů, tentokrát u příležitosti patnáctého výročí založení školy (4.–5. červen 1960). Účastníků oproti minulému setkání (1955) přibýlo, bylo jich zhruba dvě stě. Po nových úpravách sálu (někdejší kaple sv. Anny) se měli možnost sejít v důstojném prostředí. Závěr školního roku pak vyplnila ještě jedna další velká akce: ve dnech 16.–20. června úspěšná účast 71 žáků na Spartakiádě sluchově vadných a nevidomých v Bratislavě. Škola pro nedoslýchavé tak mohla do dalšího desetiletí hledět s mírným optimismem.

Šedesátá léta – doba stability (?)

Do nové dekády vstoupilo Československo na základě nové ústavy de iure jako země socialistická, čímž vládní a stranické kruhy sebevědomě manifestovaly ukončení jedné etapy poválečného budování. Nadšeně kvitováno bylo též dobývání kosmu v režii Sovětského svazu. Souhlasné komentáře k těmto událostem nacházíme i ve školní kronice. Do jaké míry jde o formální konstatování, či upřímnou víru v mírový rozvoj naší země, zůstává otázkou. Ve skutečnosti byl totiž krach třetí pětiletky již v dohledu. Pro ilustraci jeden takový kronikářský záznam k návrhu programu Komunistické strany Sovětského svazu ředitele Ondráčka nyní ocitujeme: „*Je to mohutná přestavba státu pro nejbližší léta. Podrobně se dotýká všech cest, po nichž budou kráčet sovětské národy k šťastnému a bohatému životu v komunismu. Bude zajištěno zvýšení reálných příjmů dělníků, naroste mzda početné třídy inteligence, rychle se bude zvyšovat celková úroveň lidové spotřeby [...] Vyřešena bude bytová otázka, zavedeno bezplatné bydlení, komun[ální]. doprava, autobusy, trolejbusy, metro, voda, plyn, elektřina, vytápění. Snížení pracovní doby až na 30 hod. týdně, pracovní doba bude nejlépe na světě honorována.*“⁶¹

⁶¹ Kronika 1, s. 75.

ŠKOLA PRO SLUCHOVĚ POSTIŽENÉ V JEČNĚ ULICI V PRAZE (1945–2015)

Pro fungování školy však měla gesta vládnoucí moci i reálný dopad. Povinná školní docházka byla zákonem č. 186/1960 Sb. zvýšena opět na devět let a z jedenáctileté se staly základní a střední všeobecně vzdělávací školy (dále jen SVVŠ). Na počátku září 1960 byly bezplatně poskytnuty učebnice a pomůcky, které se staly základem výuky pro další léta. Internát po svém založení stabilizoval činnost a staral se o 68 dívek a chlapců. Není bez zajímavosti nyní uvést rozpočet školy za školní rok 1961/1962.⁶² Ten mj. ukazuje finanční náročnost provozu internátu, na čemž se nic příliš nezměnilo ani dnes.⁶³

Výdaje	Příjmy
škola – 116 000 Kčs	
kuchyně – 280 000 Kčs	stravné – 257 000 Kčs
internát – 417 000 Kčs	poplatky za internát – 162 000 Kčs
sál školy – 38 000 Kčs	nájemné sálu – 18 000 Kčs
celkem 851 000 Kčs	celkem 437 000 Kčs

V tabulce můžeme také nalézt informaci o zisku z pronájmu společenského sálu. A právě v něm se na počátku šedesátých let psala jedna velice zajímavá kapitola z dějin naší populární hudby.

Na předchozích stránkách jsme již mohli sledovat, jaké peripetie provázely někdejší taneční sál hostince Apollo. Cvičili zde sokolové, pak se tu scházely v kapli sv. Anny k liturgickým obřadům řeholnice a po letech chátrání byl sál opraven a začal být využíván ke kulturním akcím. V letech 1961 až 1963 sloužil zmíněný prostor jako základna rock'n'rollového seskupení Sputniki, v nichž lze právem hledat jeden ze základních kamenů tohoto hudebního stylu u nás.⁶⁴ Nešlo však pouze o hudbu – Sputniki přišli

⁶² Srov. Kronika 1, s. 83–84.

⁶³ Pro ilustraci uvedme, že v roce 1960 průměrná mzda činila 1365 Kčs, u pracovníků v průmyslu 1432 Kčs. Viz: příručku *Československé dějiny v datech*, Praha 1986, s. 656 a 660.

⁶⁴ V průběhu let byli členy skupiny mj. i Jiří Stivín, Petr Janda či Jan Obermayer. Více informací [online], [citováno dne: 7. 6. 2015]. Dostupné z: www.sputnici.cz; případně v publikaci Jiří KLÍMA (ed.), *Sputnici: náš kamarádský rock'n'roll*, Praha 2009.

s pásmem písní, divadla, textů i recitací. Tento model souběžně i následně sklízel úspěchy například v divadle Semafor.⁶⁵

Pravidelná vystoupení byla zajištěna nájemní smlouvou mezi internátem a závodním výborem ROH Přírodovědecké fakulty (v jehož rámci soubor působil), ze které se dozvíme i cenu nájemného – 30 Kčs za hodinu plus 25 korun za úklid prostoru. Do sálu se vstupovalo přes školní dvůr z ulice Na Rybníčku. Kapacitu stanovil pronajímatel na 360 návštěvníků. Že šlo o iluzorní počet, nejlépe vystihne následující přepis z kroniky Sputniků. Zároveň z textu vyplyne něco z atmosféry rock'n'rollových počátků:

„10. května [1961]

Ještě nikdy jsme nezažili při vystoupení takové scény jako dnes. Ačkoliv se začít nalo v 1/2 8, utvořila se již hodinu předtím menší fronta, která ve 3/4 na 7 sahala až před školu. Ir, Hradecký a ještě jeden elektrikář asi půl hodiny zadržovali dav u dveří vedoucích do dvora. »Byla to normální zed«, prohlásil Jirka (Koníček), když prolezl na dvůr oknem. »Dveřmi bych se tam nedostal.« Stejnou cestou přišel i Ivan (Kameník). Kolváak se najednou objevil na dvoře, pravděpodobně přešel po střeších. Když dav vyrazil dveře i sklo v nich, začalo prodávání lístků před dveřmi vedoucími do sálu. Lístků se prodalo 400 po 4 Kčs.

Pak jsme začali hrát. Sál byl úplně nabit, lidé stáli vzadu, vprostřed, po stranách, vpředu seděli na zemi, či na klínech kamarádů. Úspěch byl značný, v pořadu písní ... (uvedeny názvy 28 písní), se opakovaly (uvedeny názvy 6 písní).

I řada dalších písní sklídila velký potlesk. Eda (Krečmar) měl obrovský úspěch se svou povídkou o svých sportovních úspěších (říkal jí Havelka). Po konci vystoupení se zjistilo, že byl rozšlapán jeden stůl a že Ivan (Jonáš) ztratil 70 lístků à 1 Kčs, které nějací poctivci našli a začli prodávat. Celkovou návštěvu odhadujeme asi na 700 lidí, a to ještě hodně odešlo domů.⁶⁶

⁶⁵ Miloslav Šimek v dokumentu České televize *Bigbít* (1997, díl 4.) prohlásil: „Myslím, že nás inspirovali Sputniki. Ty dělali pořady myslím v Ječné, někde v nějakém sálu, v tělocvičně nějaké školy, kde jsem se byl na to podívat a velmi, velmi se mi to líbilo. Tam hrál Petr Janda už na kytaru. Povídky tenkrát prosadit na jeviště uprostřed té hudby byla dost odvaha.“ Viz: [online], [citováno dne: 7. 6. 2015]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/878771-bigbit/29635818803>.

⁶⁶ Citováno dle vzpomínek [online], [citováno dne: 7. 6. 2015]. Dostupné z: <http://www.sputnici.cz/Historie/Vylomky-z-kroniky-Sputniku.html>.

Ječná 27 nebyla sice ani první, ani poslední scénou, na které Sputnici stáli, nicméně díky své stálosti má primát.⁶⁷ Skupině patří ještě jedno významné prvenství – na plakátu koncertu 14. dubna 1961 je poprvé u nás použito slovní spojení „*Big Beat*“, jež posléze zdomácnělo jakožto bigbít.⁶⁸

V dalším průběhu šedesátých let můžeme ve škole zaznamenat nárůst žáků a studentů, v červnu 1962 dosáhl počtu 178 (včetně školky). V únoru 1963 se podařilo vystěhovat poslední ze čtyř nájemníků ze čtvrtého patra (šlo o místnosti neuvolněné při odchodu SÚP). Internát tak dostal k dispozici celé poslední poschodí. Škole se nevyhýbaly ani tragické události – v květnu 1964 zahynul při motocyklové nehodě Jiří Platil, student prvního maturitního ročníku 1958. Na jaře téhož roku se po korespondenční etapě také rozběhla užší spolupráce s berlínskou školou pro nedoslýchavé. Vše vyústilo v letní pobyt dvou tříd (2. a 3. ročník SVVŠ) v Berlíně a na Rujáně, recipročně přijeli němečtí studenti do Československa, ubytováni byli na internátu. Od 1. července 1964 škola pro nedoslýchavé začala spadat pod novou správu – Národní výbor hlavního města Prahy (tj. přímo pod magistrát). V závěru školního roku 1964/1965 se uskutečnil již třetí sjezd abiturientů (16.–20. června), opět s poměrně hojnou účastí, přestože původně zamýšlenou koncepci oslav nadřízené orgány zamítly. V říjnu 1966 pak škola pořádala celostátní seminář odborníků z oblasti surdopedie, jehož se zúčastnilo přes sto hostů.⁶⁹

Zhruba od poloviny šedesátých let se citelně začal ozývat technický stav budovy (připomeňme si, že poslední velká rekonstrukce proběhla v roce 1932, tj. před více než třiceti lety). Neuralgickým bodem se brzy stala tělocvična v levém křídle – byla nutná oprava osvětlení, střechy, podlahy i cvičebního náradí. Kvůli bezpečnosti musela být v listopadu 1964 uzavřena (oprava trvala rok a čtvrt). Výtah byl sice po pěti letech (sic!) opraven, ale bez proudu. Vedení školy plně pocítilo starosti se správou rozlehleho objektu: „*Už od listopadu [1964 – pozn. autora] žádáme o opravu kotlů v kotelně a o ustanovení topiče. Do konce srpna není nic hotového. Protože*

⁶⁷ Až v roce 1962 Sputnici dobyli pražskou Lucernu.

⁶⁸ Výklad tohoto názvu včetně jeho inspirací podává hudební historik Aleš Opekar, viz: Aleš OPEKAR, *Sputnici. Maturita českého rock'n'rollu, (Bigbítové šlápoty č. 6. Obrazy z rockových dějů českých)*, Rock & Pop 6–7, 1996, [online], [citováno dne: 7. 6. 2015]. Dostupné z: www.popmuseum.cz/.

⁶⁹ Srov. podpisy některých účastníků in: Archiv Gymnázia, SOŠ, ZŠ a MŠ pro sluchově postižené, Praha 2, Ječná 27. Školní kronika – 2. svazek (dále jen Kronika 2), s. 3 a 5.

*ve věcech hospodářských je taková spleťitost ve zodpovědnosti a povinnostech [...] požádal ředitel školy o vymezení jeho povinností a zodpovědnosti. Nakonec se dověděl, že zodpovídá za všechno a v povinnostech má všechno, co se týká školní budovy, i když je v budově 5 dalších zařízení, s nimiž naše škola jako zařízení nemá co dělat.*⁷⁰

Těžce zkoušená kotelná vypověděla službu a výuka musela být v říjnu 1965 na čtrnáct dní přerušena, delší dobu mimo provoz byla také kuchyně. Přístup na školní dvůr byl omezen kvůli padající omítce. Část střechy odnesl vítr, a do čtvrtého patra tak zatékalo. Vzhledem ke stavu budovy probíhalo od prosince 1966 plánování generální rekonstrukce, která se měla (původně) uskutečnit v roce 1968. Školní rok 1967/1968 byl havarijním stavem objektu silně poznamenán – byla zakázána činnost v učebně chemie (dočasně se tento předmět vyučoval v objektu základní školy ve Štěpánské ulici) a kvůli poruše kotelny se v zimě dva měsíce nevyučovalo.

Dramatické události roku 1968 našly svůj ohlas i v kronice ústavu, byť spíše okrajový. Školní rok 1968/1969 začal i přes napjatou situaci v pražských ulicích rádně. Dva členové sboru, Marie Plicková a Petr Šimek, uzavřeli manželské svazky a opustili republiku směrem do Kanady, resp. Skotska. Skomírající pionýrskou organizaci, která dokonce v tomto období ukončila činnost, nahradil Junák, jenž však nepůsobil v rámci školy. Vedoucím byl člen výboru SRPŠ Šimberský, členy bylo deset až dvanáct dětí. Celé období shrnul na podzim 1969 ředitel Ondráček takto: „*Závěrem je možné napsat, že během celého roku se v politickém životě našeho státu ukázalo, že posuzování aktu vstupu 5 armád Varšavské smlouvy na naše území bylo pod vlivem různých citů a v důsledku nedostatečné informovanosti obyvatel státu a že Československu skutečně hrozila různá nebezpečí oportunistů a narušování vztahů našich lidí k soc. státům Varšavské smlouvy, ba dokonce samotného socialismu a vedoucí úlohy KSČ.*“⁷¹

K tomuto modelovému hodnocení však nutno podotknout, že kdyby Bohumil Ondráček tvrdil něco odlišného, patrně by dlouho ředitelem nezůstal. Choulostivost celé situace ještě zvyšuje fakt, že vzhledem k obnovení čtyřletých gymnázií zákonem č. 168/1968 Sb. byla vypsána výběrová řízení na vedoucí posty stávajících SVVŠ, jež se měnily v gymnázia. Vedení

⁷⁰ Kronika 1, s. 94.

⁷¹ Kronika 2, s. 19.

tedy zažívalo nejisté období. V nejistotě byla ovšem i celá škola. Obvodní hygienik nařídil přesunutí celého zařízení jinam – nejpозději do podzimu 1970, protože stav objektu to nezbytně vyžadoval. Škola pro nedoslýchavé tak končila další desetiletí své existence opět v nejistotě.

Sedmdesátá léta – provizorium

Nová dekáda byla silně poznamenána stěhováním školy do náhradních prostor. Po dvaceti letech v Ječné 27 bylo velmi složité pro tak rozsáhlou organizaci zahájit přesun. Situace trochu připomínala harcování v prvních poválečných letech, nicméně to byla škola několikanásobně menší co do oborů i žáků. Optimistické vize počítaly s dvouletým azylem (ve skutečnosti trval osm dlouhých let). Internát a mateřská školka se přestěhovaly do Ostrovní ulice 11 na Praze 1 a zbytek školy do ulice Pplk. Sochora 7 na Praze 7, kde dříve sídlila učňovská škola. Do stěhování se zapojili žáci i učitelé. Bylo třeba vše pečlivě zabalit, případně zakonzervovat. Sál v Ječné 27 se stal velkým skladem. Dopravu mezi internátem a školou zajišťoval dopravní podnik autobusy, které zpočátku měly daleko k dochvilnosti.

Budova v ulici Pplk. Sochora bohužel nevyhovovala potřebám nových nájemníků, prostory byly nedostatečné a vyžadovaly řadu úprav. Optimální podmínky pro vzdělávání žáků se speciálními potřebami zde rozhodně nebyly.

„V budově [...] bylo třeba přepažit větší místnosti, aby se získal potřebný počet místností pro třídy. [...] Stavbu příček (7) prováděli (za provozu = vyučování v těžké místnosti) žáci průmyslové školy stavební ze Smíchova (od listopadu do května) [sic!], malování žáci z učňovské školy pro mládež s vadami sluchu ze Smíchova. Začátkem června byla akce ukončena. Bylo to hrozné a dnes říkáme, že to snad nebylo ani možné. Bylo.“⁷²

Pro přehlednost uvedme, kolik žáků tento exodus vlastně postihl: sedmnáct tříd (jedna ze školky, tři ze zvláštní školy, devět ze základní školy a čtyři třídy gymnázia) a celkem 167 dětí. Ve školním roce 1970/1971 byla na škole založena svazácká organizace (SSM) a znovuobnoven Pionýr (vedoucím byl opět Šimberský). S nastupujícím obdobím tzv. normalizace

⁷² Kronika 2, s. 23.

proběhly i na škole pohovory před prověřkovou komisí. Po jejich absolvování však nebylo třeba žádných dalších opatření. Škola na konci roku 1971 obdržela titul „Kolektiv 50. výročí KSČ“. Rozběhla se také jednání o zbrusu nové školní budově – ta měla vyrůst v letech 1973 až 1975 a měla stát v Bohnicích.

V létě 1973 se uskutečnil výměnný pobyt s moskevskou školou pro nedoslýchavé. Po návštěvě Sovětů se v červenci rozjelo celkem 21 žáků do Moskvy a Leningradu. Dále pokračovala družba se školou z Německé demokratické republiky. Z hlediska personálních záležitostí jistě stojí za zmínku, že od školního roku 1973/1974 až donedávna byla ve škole jako učitelka zaměstnána Jana Novotná, která tak působila v oblasti vzdělávání sluchově postižených téměř pětadvaceti let. V následujícím školním roce přibyl do sboru Pavel Laně (ředitel školy v letech 1990–2012), přicházející přímo z vojny.

S postupujícími sedmdesátými léty se na stránkách kroniky opět množí zmínky o ideologických školeních a konferencích, nijak neobvyklý jev pro toto období. V Ječné ulici se s rekonstrukcí ještě ani nezačalo (plán opětovného uvedení do provozu byl posunut na září 1977), a škola se tak toužebně upínala k projektantům nové budovy. Ani zde však práce nepostupovala nijak závratným tempem.

Ve školním roce 1975/1976 se hned v září udála změna ve vedení školy – dlouholetý ředitel Bohuslav Ondráček odešel do důchodu (dle kroniky) a na jeho místo nastoupila Alena Bělohávková, dosavadní zástupkyně. Vzhledem k tomu, že ještě k poslednímu srpnu 1975 zapsal kronikář Ondráček svůj obvyklý souhrnný záznam bez náznaku svého odchodu, nezdá se být jeho konec dobrovolným. Některé indicie naznačují problémy v osobní i pracovní rovině. A tak poslední věta Ondráčkova zápisu má poněkud pýthickou příchuť: „*Bude tedy zapotřebí ještě to vydržet.*“⁷³

Přestavba v Ječné 27 se začala konečně rozbíhat a bylo předjednáno, že škola pro nedoslýchavé dostane i patro po běžné základní škole, která byla původně pobočkou ZŠ Štěpánská. Při přestavbě sálu na tělocvičnu zjistili stavebníci špatný stav krovů, což práce mělo jen prodloužit. Škola ovšem dál zakoušela krušné období v provizorních prostorách, navíc sklad přesunutý do Záběhlic byl vykraden a zapálen. Pedagogický sbor se i pře-

⁷³ Kronika 2, s. 37.

sto dále rozrůstal – ve školním roce 1976/1977 působilo ve škole celkem 49 pedagogických pracovníků.⁷⁴ Významnou změnou v pojetí výuky bylo rozdělení prvního ročníku ZŠ do dvou let, což mělo usnadnit adaptaci žáků ve školním prostředí a pomoci kompenzovat řečové nedostatky.

Návrat do Ječné 27 byl skutečněn během roku 1978, a nový školní rok tak mohl být zahájen 4. září 1978 ve (staro)nové budově. Manévry v podobě stěhování byly zvládnuty opět s nasazením všech dostupných sil. Opravená budova však nebyla a nemohla být zatím zkolaudována – brzy se projevila řada nedostatků, nedodělků, závad atp. V přízemí dosud pobývala mateřská školka Prahy 2, ale jinak rozmístění součástí školy bylo podobné jako dnes: přízemí školka, první až třetí patro učebny, herny a kabinety, čtvrté patro internát a provozní místnosti (prádelna). Stará tělocvična byla zrušena (místo ní dvě patra místností) a nová byla zřízena v někdejší společenské sále. Škola mohla při výuce používat kolektivní zesilovače Siemens a Oticon. Počet žáků přesáhl dvě stě, tříd bylo 23. Všeobecně spíše příznivý vývoj zkalila vážná nemoc ředitelky Bělohlávkové, které 5. srpna 1979 podlehla. Novou ředitelkou se stala Ivana Rezková.

Závěr sedmdesátých let byl ve znamení odstraňování závad na opravené budově. Krovny tělocvičny i sborovna byly zasaženy dřevomorkou, probíhaly zde zednické práce, a došlo dokonce k požáru jednoho z trámů ve stropě druhého patra, který se vznal od komínového tělesa. Bylo zřejmé, že dokončovací práce potrvají ještě nějaký čas. Dopravní situace v bezprostředním okolí se také značně proměnila. Výstavbou Severojižní magistrály v sedmdesátých letech se z Ječné ulice stal přivaděč, přinášející neustále rostoucí osobní dopravu přímo pod okna školy. Zvýšená hlučnost, vibrace a výfukové plyny nevytvářely (a nevytvářejí dosud) optimální podmínky pro vzdělávání sluchově postižených. I tak si ale mohli zaměstnanci přeci jen vydechnout – byli opět zpátky v „domácí“ Ječné, kterou museli opustit před osmi lety.

Osmdesátá léta – v zaběhnutých kolejích

Z hlediska badatele představuje charakteristika činnosti školy v závěrečné

⁷⁴ Právě v tomto školním roce se stala členkou sboru i Ludmila Kučerová, působící ve škole dodnes.

dekádě před listopadem 1989 spíše oříšek než snadnou práci, neboť zde naráží na limity svého hlavního pramene. Kronikářské záznamy se oproti minulým letům obsahově zplošťují a drží se obdobného schématu – ideologie, významná výročí, sběr surovin, exkurze, maturity, zájezdy, sportovní akce⁷⁵ atp. To je pochopitelné; kronika je textem oficiální povahy, zde není místo pro hádky ve sborovně, nadávky rodičů či posměšky spolužáků, ale spíše dobové floskule: „*Vedení školy v úzké spolupráci se ŽO KSČ a ŽV ROH [Základní organizací Komunistické strany Československa a Závodní výborem Revolučního odborového hnutí – pozn. autora] uplatňovala v každodenní práci vedoucí úlohu strany. Zabývala se úkoly vyplývajícími ze zasedání ÚV KSČ a dalších v úvodu uvedených dokumentů.*“⁷⁶

Koneckonců většina tehdejší společnosti zůstávala v jistém smyslu v setrvačnosti a nehybnosti. Zajímavější jsou statistiky o počtu zaměstnanců. Během školního roku 1983/1984 pracovalo ve škole celkem 83 lidí, z toho čtyřicet učitelů. Celkový počet žáků v témže období byl 235.

Byla by ovšem neúctou vůči tehdejším zaměstnancům tvrdit, že se nic podstatného nedělo. Naopak – z hlediska zájmových činností a kroužků šlo o aktivní pojetí. Ve školním roce 1982/1983 zahájil například činnost progresivní kroužek programování. Svazáci začali vydávat vlastní časopis. Škola po téměř desetiletém azylu v ulici Pplk. Sochora mohla zahájit činnost ve známých prostorách, pracovat trpělivě na zlepšování vybavení a především vyučovat a vychovávat sluchově postižené. Je zřejmé, že teprve nyní, po několika desetiletích usilovné snahy a vývoje techniky i metodiky, kdy se teprve rozvíjela odborná speciálně pedagogická pracoviště a několikrát se měnila vzdělávací soustava, bylo možné naplno začít pracovat. Ve škole pravidelně hospitovali vysokoškolští studenti speciální pedagogiky. Vyhledávanou se stala logopedická poradna, která byla zřízena během školního roku 1982/1983 a vždy každé první úterý v měsíci poskytovala poradenské služby mimoškolním dětem i jejich rodičům. Poradna se tak stala předchůdkyní dnešních speciálně pedagogických center (dále jen SPC) a soustavně prokazovala, že problematiku surdopedickou a logopedickou od sebe nelze oddělovat. Od poloviny osmdesátých let byla postupně utlumována činnost zvláštní školy.

⁷⁵ Sportovní zprávy jsou vedeny velmi pečlivě – kronikářka Marie Holasová byla tělocvičkářka.

⁷⁶ Kronika 2, s. 63.

Poslední dislokační obtíží zůstávalo umístění mateřské školy Prahy 2 v budově, čímž byla tísněna školka pro sluchově postižené děti. Žádost o přesunutí běžné mateřské školy jinam byla nadřízeným orgánům předána v prosinci 1984. V následujícím školním roce (tj. 1985/1986) byla konečně zkolaudována budova školy (sedm let od rekonstrukce). Podle kronikářky Marie Holasové proběhla ve dnech 3.–4. dubna 1987 ve Slovanském domě oslava čtyřicátého výročí „vzniku internátní školy pro nedoslýchavé“.⁷⁷ Zvolené datum zůstává záhadou – škola vznikla v roce 1945 a internát v roce 1959. V červnu 1988 byl při škole založen sportovní oddíl sluchově postižených (součást TJ Spartak Praha 4).

V posledním „předlistopadovém“ školním roce pořádala škola jubilejní 25. ročník celostátních sportovních her sluchově postižené mládeže a Ječná získala velmi dobré druhé místo v celkovém pořadí (po dlouhých letech bez výraznějších úspěchů). Ve škole pracovalo celkem 85 zaměstnanců (z toho 39 učitelů).

Poslední rok dekády začal změnou ve vedení školy – novým zástupcem se stal Pavel Laně. Listopadové události zasáhly i život v Ječné 27, studenti gymnázia se připojili ke stávce vysokoškolských a středoškolských studentů. Dlouholetá spolupráce pionýrů s pohotovostním plukem Veřejné bezpečnosti promptně skončila. V prosinci 1989 zanechala své činnosti školní organizace KSČ a vznikla nová odborová organizace. Pionýři a svazáci také nepokračovali v dalších aktivitách. Pro další školní rok byly rovněž vypsány konkurzy na vedoucí pozice.

„Dosavadní ředitelka Paed. Dr. Ivana Rezková byla zklamána ne zcela jednoznačně projevenou důvěrou zaměstnanců školy. Navíc nesplňovala zcela kvalifikační předpoklady, konkursem pro ředitele gymnázií požadované.“⁷⁸ Novým ředitelem se stal Pavel Laně, Ivana Rezková odešla na ředitelský post do školy pro mentálně postižené v Malešicích. Kronikářka Ludmila Andrlíková-Grötschelová zakončila bouřlivý rok smířlivou větou: *„Tak skončil zcela prozaicky nejdynamičtější školní rok v dějinách našeho zařízení, naštěstí bez větších otřesů v mezilidských vztazích v našem kolektivu.“⁷⁹*

⁷⁷ Kronika 2, s. 82.

⁷⁸ Tamtéž, s. 105. K tomu dodávám, že PaedDr. Ivana Rezková pracovala nejdříve jako zdravotní sestra, poté vystudovala Pedagogickou fakultu UK – obor biologie, speciální pedagogika-logopedie a psychopedie, ale neměla středoškolskou aprobaci.

⁷⁹ Kronika 2, s. 106.

Polistopadový vývoj – nové obzory

Transformace společnosti v devadesátých letech se nevyhnula ani školství. V Ječné sice došlo ke změnám ve vedení, nicméně další výrazné personální otřesy neproběhly. Lze si to vysvětlit i tím, že při práci s handicapovanými žáky a studenty byla upřednostňována odbornost, schopnosti a profesionalita před ideologií, přestože i tak jí bylo školství prostoupeno výrazně. Vzdělávací obsahy předmětů občanská nauka, dějepis i dalších se upravily, probíhala výměna učebnic, postupně došlo k utlumení výuky ruského jazyka. Výměnný zájezd do Moskvy byl nahrazen zájezdy do Švýcarska a Velké Británie. Partnerství s Německem přetrvalo.

Nový ředitel a jeho sekretariát se museli zprvu vypořádat především s nutností dalších oprav a zdražováním energií, potravin atp. Škola měla od 1. ledna 1991 právní subjektivitu, což přinášelo volnější manévrovací prostor i větší zodpovědnost. Finanční i materiální potřeby spolupomáhaly kryt dobročinné dary různých nadací (například Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, Výbor dobré vůle – Nadace Olgy Havlové). Pro lepší koordinaci sponzorských aktivit byl v listopadu 1992 založen při škole Nadační fond TÓN. Nová školská legislativa upravila chod institucí zabývajících se vzděláváním zdravotně postižených.⁸⁰ V těchto předpisech ministerstva školství byl zakotven i vznik speciálně pedagogických center (§ 5 vyhlášky 399/1991). V Ječné SPC začalo fungovat už během školního roku 1990/1991, přičemž navázalo na tradici logopedické poradny. Období přechodné nejistoty postihlo školu v létě roku 1991 – dle zákona č. 338/1991 Sb. se školní budova stala opět majetkem Kongregace školských sester De Notre Dame. Došlo k dohodě o nájemném, které bylo stanoveno na 1 114 000 Kčs.⁸¹

Škola zůstala i po roce 1989 zařízením s orálním programem, nevyužívá tedy při výuce znakový jazyk. Částečně tento přístup vyplývá z tradice, neboť vždy vzdělávala především nedoslýchavé žáky. Postupem času ovšem přibývalo těch s těžšími sluchovými vadami, pokud u nich existovaly dobré

⁸⁰ Vyhláška č. 399/1991 ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky ze dne 13. září 1991 o speciálních školách a speciálních mateřských školách.

⁸¹ V roce 2013 činila výše nájmu 2 696 953 Kč, viz: *Výroční zpráva o činnosti školy za školní rok 2012–2013*, s. 5, [online], [citováno dne: 9. 6. 2015]. Dostupné z: <http://jecna27.cz/cz/dokumenty>.

předpoklady pro rozvoj mluvené řeči. Velkým impulzem pro vzdělávání sluchově postižených se staly kochleární implantace, v České republice prováděné od roku 1993.⁸² S rozvojem techniky jsou dosahovány stále lepší a lepší výsledky, i když mnohdy za cenu mimořádného úsilí všech zúčastněných. Zásadní podíl na rehabilitaci a reedukaci má totiž celý soubor faktorů – spolupráce rodiny, dítěte, školy i podnětnost prostředí, v němž se implantovaný pohybuje. Mezi žáky a studenty v Ječné se stále častěji objevují i ti s kombinovanými vadami, vývojovou dysfázií, se specifickými poruchami učení atp. V roce 2012 došlo ke změně ve vedení, k 1. únoru se nové funkce ředitelky chopila dosavadní zástupkyně Olga Maierová. Počet žáků (včetně školky) se zpravidla pohybuje na hranici 150–170.

Závěrem

Kurikulární reforma, realizovaná v prvním desetiletí 21. století, přinesla nové podněty, možnosti i problémy a její přínosy prověří až delší časový úsek. Škola v Ječné vzdělává své svěřence dle stejných rámcových vzdělávacích programů (RVP) jako běžné školy, přičemž první ročník základní školy je rozložen do dvou let, aby mohly být pečlivěji rozvinuty komunikační dovednosti žáků.

V roce 2012 byl v Ječné ke stávajícímu gymnáziu otevřen nový středoškolský maturitní obor (informační služby), který má umožnit absolventům se sluchovým postižením výhodnější postavení na pracovním trhu. Vzhledem ke sníženému počtu žáků ve třídě (max. čtrnáct) propojuje speciálně pedagogické přístupy se standardními výstupy, srovnatelnými s intaktní populací. Tvoří tak důležitý spojovací článek vzdělávací soustavy. Cílem bylo a je v maximální možné míře připravit žáky i studenty na život mezi běžnou populací, učinit z nich konkurenceschopné uchazeče o zaměstnání a nezávisle uvažující občany.

Zhodnotit současnou diskusi o integraci (resp. inkluzi) zdravotně postižených dětí, která již vybočila z čistě odborných kruhů, přesahuje rámec této práce. Přesto závěrem alespoň stručně několik myšlenek všeobecně platných: Jakékoliv byrokratické a plošné řešení, které nebude

⁸² Více o této problematice na stránkách Centra kochleárních implantací u dětí na klinice ORL 2, Lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Fakultní nemocnice v Motole, viz: [online], [citováno dne: 9. 6. 2015]. Dostupné z: www.ckid.cz/.

respektovat individuální přístup, povede k značným problémům.⁸³ Oblast specifických vzdělávacích potřeb je natolik různorodá, že se vzpouzí šablonám.⁸⁴ Zatímco jeden žák může učinit v běžné třídě velké pokroky, další se může stát společenským outsiderem s regresivním vývojem svých schopností. Na dětské kolektivy se v případě inkluze přenesou náročný úkol – být chápavým, empatickým tělesem, které vytvoří spolužákovi či spolužačce s postižením tolerantní a podnětné prostředí.⁸⁵ Ani mezi dospělými není toto zdaleka samozřejmostí. O to důležitější se jeví v této nově nastalé situaci role učitele a jeho schopnost empaticky propojovat světy postižených a nepostižených.

Naše školství má ve vzdělávání zdravotně postižených solidní tradici a dobré výsledky. Sub specie aethernitatis nelze dostatečně ocenit často několikaleté snažení jednotlivých učitelů a učitelek, vychovatelů i vychovatelek, kteří dennodenním působením doslova zachraňovali (a zachraňují) mnohé handicapované žáky pro soběstačný život. Na tomto faktu je možné stavět i do budoucna. Příběh jedné takové instituce, která se již sedm desetiletí věnuje nelehké, ale důležité i zajímavé práci, byl popsán na předchozích stránkách.

⁸³ O integraci přímo sluchově postižených přehledně viz: Radka HORÁKOVÁ, *Sluchové postižení. Úvod do surdopedie*, Praha 2012, s. 87–91. Souhrnné zpracování viz: Naděžda JANOTOVÁ, *Kapitoly o integraci sluchově postižených dětí*, Praha 1996.

⁸⁴ V případě sluchově postižených větší míra hluku v běžné třídě znesnadňuje užívání sluchadel i kochleárního implantátu. Možnosti odezírání jsou také často omezené.

⁸⁵ O problémech sluchově postiženého v intaktní společnosti existuje starší, ale zajímavá práce Josef ZÍMA, *Že života nedoslýchavého*, Praha 1946. Předmluvu napsal Miloš Sovák.

Přílohy

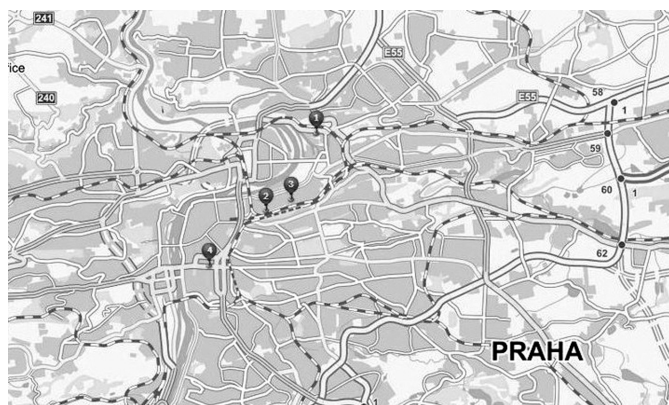
Názvy školy v průběhu let

Škola pro nedoslýchavé v Praze VIII (1945–1946)
Národní a střední škola pro nedoslýchavé Praha X (1946–1950)
Národní a střední škola pro nedoslýchavé v Praze II (1950–1953)
Osmiletá střední škola pro nedoslýchavé v Praze 2 (1953–1954)
Jedenáctiletá střední škola pro nedoslýchavé v Praze 2 (1954–1960)
Základní devítiletá škola a střední všeobecně vzdělávací škola pro mládež s vadami sluchu (1961–1969)
Gymnázium pro mládež s vadami sluchu (1969–1991)
Gymnázium pro sluchově postiženou mládež (1991–1998)
Speciální školy pro sluchově postižené, Praha 2, Ječná 27 (1998–2006)
Gymnázium, Základní škola a Mateřská škola pro sluchově postižené, Ječná 27, Praha 2 (2006–2012)
Gymnázium, Střední odborná škola, Základní škola a Mateřská škola pro sluchově postižené, Praha 2, Ječná 27 (od 2012)

Kronikáři

Vlastimil Císař (1945–1953)
Bohuslav Ondráček (1954–1975)
Alena Bělohávková (1975–1979)
Ivana Rezková (1979–1980)
Marie Holasová (1980–1989)
Ludmila Grötschelová (1989–2009)
Lenka Jelínková (2009–2015)
Jan Šindelář a Tomáš Čada (od 2016)

Mapka umístění školy (od roku 1945 až dosud)

1. Grabova vila, Na Košince 502, Praha-Libeň
2. Komenského (dnes Peckova) ulice č. p. 292, Praha-Karlín
3. Riegrovo (dnes Lyčkovo) náměstí č. p. 460, Praha-Karlín
4. Ječná 27, Praha-Nové Město
(mapový podklad: www.mapy.cz)

Hudební výchova ve třetí třídě (školní rok 1953/1954)

*Ždroj: Archiv Gymnázia, SOŠ, ZŠ a MŠ pro sluchově postižené,
Praha 2, Ječná 27*

ŠKOLA PRO SLUCHOVĚ POSTIŽENÉ V JEČNÉ ULICI V PRAZE (1945–2015)

Pátá třída při kolektivním naslouchání (školní rok 1980/1981)

*Ždroj: Archiv Gymnázia, SOŠ, ZŠ a MŠ pro sluchově postižené,
Praha 2, Ječná 27*

Výuka matematiky

*Ždroj: Archiv Gymnázia, SOŠ, ZŠ a MŠ pro sluchově postižené,
Praha 2, Ječná 27*

JAN ŠINDELÁŘ

Pozvánka na maturitní ples 1985

MATURANTI 1985		a SRPŠ při gymnáziu Ječná 27
Jan Bárta	Tomáš Hynek	Vás srdečně zvou na
Petra Holínová	Vladislav Šimic	MATURITNÍ PLES
Marie Šedová	Jakub Valenta	28. března 1985 v 19 hodin
Martina Pintnerová	Martin Vojtíšek	OKD–Dům Barikádníků
Zdeňka Bezděková	Ivana Rezková	Praha 10 Saratovská ul. 20/1
třídní profesorka	ředitelka	k tanci hraje orchestr J. Šrámá
		Vstup pouze ve společenském oděvu

*Zdroj: Archiv Gymnázia, SOŠ, ZŠ a MŠ pro sluchově postižené,
Praha 2, Ječná 27*

Perzekuce obyvatel Jihlavy a jejího okolí v roce 1939

Persecution against the Inhabitants of the Jihlava Region during 1939

Teresa Urbářová

Abstrakt

Článek popisuje perzekuce vůči obyvatelům Jihlavska v období mezi březnem a zářím roku 1939. V zorném poli bezpečnostních složek se po vzniku protektorátu Čechy a Morava kromě židovských obyvatel ocitli také zástupci bývalých politických stran, československých spolků, bezpečnostních složek a veřejné správy. Perzekvované byly ale i osoby nezařaditelné do zmíněných skupin, ať už kvůli projevům antipatie k nově nastolenému režimu, či udání jeho přívrženců. Akce bezpečnostních složek byly často namířeny nejen proti Čechům, ale i obyvatelům německé národnosti. Některé tyto skutečnosti byly v předchozích pracích historiků a badatelů opomíjeny.

Jedná se o případovou studii, popisované osoby byly vybrány na základě historické metody sondy. Dále byla využita metoda přímá, komparativní, biografická, induktivní, typologická a z části i geografická. Pramenná základna byla doplněna o výpovědi pamětníků získané metodou orální historie.

Abstract

The paper describes how people of the Jihlava region were persecuted against between March and September of 1939. Following the establishment of the Protectorate of Bohemia and Moravia, the security services focused their attention – apart from Jews – also on members of discontinued political parties and Czechoslovak civil clubs and cadres from security forces and public administration. Citizens not falling into these categories were subject to persecution either for their disapproval of the new regime or for being denounced by those who approved of it. The security services operated not only against Czechs but also against German nationals. So far, these facts have been largely ignored by historians and researchers.

The present case study consists of subjects chosen using a statistical probe; various other research methods have been employed such as the comparative, biographical,

inductive, typological, and direct methods, and – to a certain degree – also the geographical method. The source base has been extended by interviews of contemporary witnesses using the oral history methodology.

Klíčová slova

Jihlava – protektorát Čechy a Morava – perzekuce – policie – vojenské / polovojenské a dobrovolnické složky – akce „Albrecht der Erste“

Keywords

Jihlava – Protectorate Bohemia and Moravia – Persecution – Police – Military and paramilitary forces and Volunteer forces – Operation ‘Albrecht der Erste’

Nedostatečně zpracované období jihlavských dějin

Předkládaná studie je rozdělena do dvou částí, první mapuje období před a po 15. březnu 1939 a je ukončena srpnem 1939, druhá se věnuje zatýkácké akci „Albrecht der Erste“, zkráceně „A“ a několika osobám zatčeným do konce roku 1939. Zkoumaná oblast je ohraničena tzv. smíšeným česko-německým osídlením, tzv. jihlavským jazykovým ostrovem.¹ Ten patřil

¹ Tzv. jihlavský jazykový ostrov se nachází na zemské hranici mezi Čechy a Moravou, vznikl vlivem německé kolonizace ve 13. století. Tento souvislý pás území rozprostírající se kolem města Jihlavy je ohraničen ze severu obcí Jilemník, na jihu městysem Stonařov a obcí Otín, západní hranici tvořila linie obcí Slavice, Dvorce, Jiřín, Studénka, Věžnice a východní pak Nové Dvory, Ždírec a Měšín. Tomuto území se věnují např. následující práce: Johann ACHATZI, *Iglauer Heimatbuch*, Heidelberg 1962; Johann ACHATZI – Franz WEHRMANN, *Iglau, Binder von Linst und jetzt*, Heidelberg 1967; Anton ALTRICHTER, *Dörferbuch der Iglauer Sprachinsel*, Rothenberg 1976; Sepp NERAD, *Die Iglauer Sprachinsel, Informationsschrift zusammengestellt von Sepp Nerad anlässlich des 25-jährigen Patenschaftsjubiläums 1957–1982 zwischen der Stadt Heidenheim und der Iglauer Sprachinsel*, Rothenberg 1993; František HOFFMANN a kol., *Historický atlas měst České republiky, svazek VIII, Jihlava*, Praha 2000; Zdeněk JAROŠ, *Jihlava v datech. Historický kalendář města Jihlavy*, Jihlava 1999; Karel KŘESADLO, *Kapitoly z historie Jihlavy*, Jihlava 1992; Karel KŘESADLO, *Správní vývoj jihlavského okresu 1850–1948*, in: Vlastivědný sborník Vysočiny: oddíl věd společenských, Rudolf Schebesta (ed.), Jihlava 2002, s. 79–100; Ladislav MACEK – Pavel ROUS (eds.), *Češi a Němci na Vysočině. Sborník příspěvků*, Havlíčkův Brod 1998. Celkový přehled o dějinách města Jihlavy v tomto období nabízí kolektivní monografie: R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 515–591, která využívá zejména archivní prameny, ale i odborné práce dříve vyšlé. Jihlavsko se týkají například další starší práce: Karel KŘESADLO, *Boj za přerůstání národně demokratické*

k těm místům, kde národnostní uvědomění obyvatel hrálo vždy důležitou roli.² Samotný jazykový ostrov se rozprostíral na ploše 380 km² a skládal se ze 78 obcí. Přirozeným centrem regionu byla Jihlava, sekundárními městy Stonařov a Štoky. Město Havlíčkův Brod³ do tohoto území již

revoluce v socialistickou na Jihlavsku (1945–1948), Jihlava 1983. Dále autorčiny předchozí práce: Teresa BABKOVÁ, *Česko-německé vztahy na jihlavsku v 1. polovině 20. století*, Pardubice 2004. Bakalářská práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Pardubice; Teresa BABKOVÁ, *Divoký odsun a internace německého obyvatelstva z jihlavského jazykového ostrova očima pamětníků 1945*, Vlastivědný sborník Vysočiny: oddíl věd společenských, 2008, s. 79–114; Teresa BABKOVÁ, *Internace německého obyvatelstva během „divoké“ fáze nuceného vysídlení obyvatel německé národnosti, zrádců a kolaborantů z jihlavského jazykového ostrova očima pamětníků*, in: Češi a Němci na Vysočině, Jiří Jedlička (ed.), Havlíčkův Brod 2014, s. 313–345; Teresa BABKOVÁ, *Odsun a vyhnání německého obyvatelstva z jihlavského jazykového ostrova očima pamětníků 1945–1947*, Pardubice 2007. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice. A práce Dietera Schallnera, který termín jihlavského jazykového ostrova použil jako první po roce 1989 na české straně: Dieter SCHALLNER, *Konec soužití: vysídlení Němců z jihlavského jazykového ostrůvku*, Praha 1993. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, aj.

² V roce 1930 se 806 obyvatel Stonařova přihlásilo k německé národnosti, 397 k národnosti české, 5 obyvatel uvedlo jinou národnost a u 7 osob se jednalo o cizozemce. *Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské, země Moravsko-slezské, úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zákona a nařízení, vydán Ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. prosince 1930*, 2. díl, Praha 1935. V roce 1921 se 618 obyvatel Štok přihlásilo k německé národnosti a 586 k národnosti české. V roce 1930 uvedlo 531 osob národnost německou, 613 obyvatel národnost českou a u 24 osob se jednalo o cizozemce. *Statistický lexikon obcí v Republice československé, vydán Ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921*, 1. díl, Čechy, Praha 1923; *Statistický lexikon obcí v Republice československé, zpracován na základě výsledků sčítání lidu z 1. prosince 1930*, 1. díl, Čechy, Praha 1934.

³ Do roku 1945 se užíval název Německý Brod. V této práci jsou používány současně názvy měst a obcí. O historii města Havlíčkův Brod souhrnné dílo zatím publikováno nebylo. Z jednotlivých knih a studií uvedme knihu, která líčí dobu po druhé světové válce: František DRAŠNER, *Jak město ke svému čtvrtému názvu přišlo*, Havlíčkův Brod 2005. Dále František ZVOLÁNEK, *Mé vzpomínky na dobu utrpení českého národa*, Havlíčkův Brod 1945; František MÍROVSKÝ-NEUWIRTH, *Havlíčkobrodsko v národním odboji 1914–1918, 1938–1945*, Havlíčkův Brod 1946; Jaroslav TICHÝ, *17. listopad 1939 a Havlíčkobrodsko*, Havlíčkův Brod 1992; Jiří PTÁČNÍK, *Letiště v Německém Brodě v letech 1939–1945*, Havlíčkův Brod 2005, s. 83–105; Pavel NOCAR, *Havlíčkův Brod. Ohlédnutí za minulostí našeho města*, Havlíčkův Brod 2008; Jaroslav ČECH, *Osud ing. Václava Cempere (1911–1944)*, Havlíčkobrodsko, vlastivědný sborník, 1990, s. 20–25; Alena KAŠPAROVÁ - Michal KAMP, *Židé na Havlíčkobrodsku*, Havlíčkův Brod 2008; Miloš TAJOVSKÝ - Ladislav MACEK - Zina ZBOROVSKÁ - Stanislav BÁRTA - Andrea KRPÁLKOVÁ - Jana SKOŘEPOVÁ, *Českoslovenští legionáři. Rodáci a občané okresu*

nepatřilo,⁴ ovšem vzhledem k tomu, že severní část území správně náležela právě k politickému okresu Havlíčkův Brod, je důležité zmínit jeho českou pozici.⁵

Prameny, které měly být k této práci využity, jsou torzovité. Čerpány byly z Moravského zemského archivu v Brně (dále jen MZA Brno),⁶ z pražského Národního archivu (dále jen NA) a Vojenského historického archivu (dále jen VHA),⁷ z Archivu bezpečnostních složek v Praze a Kanicích (dále jen ABS)⁸ a ze Státního okresního archivu v Jihlavě (dále jen SOkA Jihlava).⁹ Zajímavé informace bylo možné dohledat v archivu České obce sokolské v Praze a v Jihlavě. Zmíněné prameny nebyly dosud komplexně pro toto téma využity. Chybějící archiválie mnohdy nahrazují a doplňují výpovědi pamětníků. Všechny poznatky získané metodou orální historie bohužel nebylo možné ověřit a archiválie k tématu se dochovaly jen torzovitě.

Havlíčkův Brod, Havlíčkův Brod 2000. Ani ty však rok 1939 v potřebné míře nerozvádí a spíše jen chaoticky řeší některé události z dalších let války.

- ⁴ Podrobněji viz autorčina předchozí práce: T. BABKOVÁ, *Odsun a vyhnání německého obyvatelstva z jihlavského jazykového ostrova očima pamětníků 1945–1947*, Pardubice 2007.
- ⁵ Havlíčkobrodsko není kvůli velké rozloze předmětem této studie, nicméně komparace událostí na Havlíčkobrodsku a Jihlavsku byla pro tuto práci prospěšná. Pro město Havlíčkův Brod je klíčový fond: SOkA Havlíčkův Brod, *Archiv města Havlíčkův Brod (1269–1945)* a taktéž fondy i kroniky jednotlivých obcí.
- ⁶ V MZA se nachází fondy: Policejní ředitelství Jihlava, Veřejný žalobce u mimořádného lidového soudu Oberlandrát Jihlava, Říšský protektor v Čechách a na Moravě, služebna pro zemi Moravu, Gestapo Brno a především je zde k dispozici fond Mimořádný soud Jihlava, ve kterém se mimo jiné objevují i popisy událostí roku 1939. Ty jsou zaznamenány například ve spisech Josefa Josela, Franze Kostana, Franze Eigela, Johanna Zetheima a řady dalších. MZA Brno, f. MLS Jihlava, k. 62, i. j. 94, sign. Lshp 11/47, výpověď Františka Kostana; MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 63, i. j. 104, sign. Lshp 16/47, výpověď Josefa Josela.
- ⁷ Z Vojenského historického archivu práci doplnil fond *Domácí odboj 1939–1945, dokumenty o odbojové činnosti ilegálních a partyzánských skupin, jednotlivců a v obcích, na Moravě*.
- ⁸ *Německé soudy v říši (1930–1945); Správa vyšetřování Státní bezpečnosti – Stíhání nacistických válečných zločinců (1938–1989)* nebo *Odbor politického zpravodajství ministerstva vnitra (1945–1948)*.
- ⁹ Pro rok 1939 byl klíčový fond *Archiv města Jihlava od roku 1849; Okresní úřad – Okresní národní výbor Jihlava (1850–1949); Okresní soud Jihlava (1850–2004); Městský národní výbor Jihlava (1954–1990); Bilkovský Miroslav, JUDr., advokát Jihlava (1944–1951); Četnická stanice Jihlava (1939–1945); Četnické oddělení Jihlava (1918–1945);* a dále fondy *Svaz protifašistických bojovníků – Okresní výbor Jihlava (1923–1989); Federace proletářské tělovýchovy Jihlava; Spolky turistické a tělovýchovné (sportovní) organizace do roku 1948*, stejně jako fondy i kroniky z jednotlivých obcí.

Komplikace pro výzkum daného tématu přináší i roztržičnost archivních pramenů, jejich nedostupnost z důvodu nezinventarizovaných fondů i realita spojená s cílenou likvidací dokumentace gestapa na sklonku války.

V odborné literatuře je území jihlavského jazykového ostrova zastoupeno jen částečně, věnuje se mu pouze několik regionálních prací sepsaných ponejvíce na základě vlastních zkušeností autorů. Mnoho z nich bylo publikováno v periodikách z let 1945 až 1989, kdy byl v souladu s požadavky doby kladen důraz na ilegální činnost českých komunistů. Nově se výzkum na Jihlavsku zaměřil na německé antifašisty.¹⁰ Nejpočetnější jsou regionální práce věnující se poslední etapě druhé světové války, rok 1939 a zatýkácké akce tohoto roku jsou opomíjeny. Z důkladného rozboru publikované literatury vyplynulo, že zásadními pracemi jsou pro město Jihlava studie Aloise Šimky.¹¹ Jeho výhodou byla osobní znalost aktivit i osob z ilegální komunistické skupiny i jeho poválečná práce pro jihlavský archiv. Autoři, kteří se období druhé světové války, ilegální činnosti, perzekuci i bezpečnostního aparátu ve svých pracích dotýkají, navazují z velké části na Šimkovy články. Z jeho práce čerpá i kapitola Odboj proti okupaci z velmi dobře zpracované knihy *Jihlava*.¹² Ta mapuje také osudy místních Židů v roce 1939.¹³ Historii tohoto etnika se na Jihlavsku dlouhodobě a detailně věnuje Ladislav Vilímek.¹⁴ Řada studií na toto téma vyšla i Jarce Vitámvá-

¹⁰ Na německé antifašisty v Jihlavě, přesněji na německé komunisty a to jak říšské, tak i protektorátní příslušníky se v poslední době zaměřil historik Muzea Vysočiny Jihlava Radim Gonda (Radim GONDA, *K otázce nacistické perzekuce německých antifašistů na Jihlavsku*, in: Češi a Němci na Vysočině: soužití, rozdělení, dialog, spolupráce: sborník příspěvků z česko-rakouské odborné konference = Tschechen und Deutsche in der Vysočina: Zusammenleben, Trennung, Dialog, Zusammenarbeit: Sammelband mit Beiträgen aus der tschechisch-österreichischen Fachkonferenz, Jiří Jedlička (ed.), Havlíčkův Brod 2014, s. 203–247. V roce 2015 se v jihlavském Muzeu Vysočiny konala výstava Němečtí antifašisté na Jihlavsku.

¹¹ Alois ŠIMKA, *Partyzáni u nás na západní Moravě*, Jiskra (Jihlava) 8. 5. 1963, s. 5; TÝŽ, *Národnostně osvobozenecý boj na Jihlavsku*, Brno 1963.

¹² R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 570–577.

¹³ Osudy jihlavských Židů jsou zpracovány in: R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 563–569.

¹⁴ Ladislav Vilímek na toto téma publikoval řadu statí nejen ve sborníku k výstavě: *Dotyky: Židé v dějinách Jihlavska*, nebo na webových stránkách www.iglaui.cz či v novinách IDnes, Jihlavské listy atd., např.: Ladislav VILÍMEK, *Tragédie posledního jihlavského rabína. Dr. Arnold Grünfeld: jedna z obětí nacistické akce "14 f 13"*, Jihlavské listy 1998, s. 10; Ladislav VILÍMEK, *Dr. Grünfeld přichází*, Jihlavské listy 1998, s. 10; Ladislav VILÍMEK,

sově.¹⁵ Tématu se z pohledu poválečného mimořádného lidového soudu (dále jen MLS) věnuje také Dieter Schallner.¹⁶ Ve svých studiích se židovskými obyvateli Jihlavy rovněž zabývali Zdeněk Jaroš¹⁷ a Jens Hampel.¹⁸ Výbornou práci napsali také studenti gymnázia Adam Dvořák a Anna Gumplová.¹⁹ Otázka jihlavských židovských obyvatel v letech 1939 až 1945 je celkem dobře zhodnocena, ale jejich vystěhovávání z města v roce 1939,²⁰ zabírání jejich majetku a samotné zatýkání je zmíněno jen sporadicky. Období druhé světové války se snaží v oblasti Jihlavska popularizovat až bulvarizovat knihy amatérského badatele a nakladatele Jiřího Vybíhala,²¹

Jihlavský rabín Dr. Arnold Grünfeld. in: Židé a Morava: sborník příspěvků přednesených na konferenci konané 12. listopadu 1997 v Kroměříži, Kroměříž 1998 s. 66–70; Ladislav VILÍMEK, *Židé v Stonařově*, in: Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska: sborník k výstavě, Petr Dvořák (ed.), Jihlava 1998, s. 138–139; Ladislav VILÍMEK, *Židé v Jihlavě v letech 1939–1945*, [online], [citováno dne: 27. 8. 2016]. Dostupné z: www.regionalist.cz/. Jeho poslední knihy jsou věnovány jihlavským domům a jejich bývalým obyvatelům, v některých případech zatčených či přesídlených z Jihlavy do jiných měst v roce 1939, viz: Ladislav VILÍMEK, *I domy umírají vstaje*, Jihlava 2014; TÝŽ, *I domy umírají vstaje III*, Jihlava 2016.

¹⁵ Jarka VITÁMVÁSOVÁ, *Kolaborací k přežití? (Třebíčští Češi a Židé za protektorátu ve spisech Mimořádného lidového soudu Jihlava)*, in: Západní Morava, 2006, s. 130–137; Jaroslava VITÁMVÁSOVÁ, *Arizace, ghettoizace, likvidace. Jihlavští Židé v letech 1939–1945*, Jihlavský archivní občasník. Svazek II, 2005–2007; Jihlava 2009, s. 147–151; Jarka VITÁMVÁSOVÁ, *Židovská problematika ve spisech MLS Jihlava 1945–1948*, Pardubice 2004. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého.

¹⁶ Dieter SCHALLNER, *Židovská problematika a retribuční soudy v Jihlavě 1945–1948 (komparativní analýza soudních spisů) 1, Němci*, in: Jihlavská archivní ročenka 2002, s. 152–189.

¹⁷ Zdeněk JAROŠ, *Několik poznámek k novodobé historii jihlavských Židů*, in: Dotyky. Židé v dějinách Jihlavska: sborník k výstavě, Jihlava 1998, s. 30–47.

¹⁸ Jens HAMPEL, *Osud židovského obyvatelstva města Jihlavy 1938–1942*, in: Tereziánské studie a dokumenty, Praha 1998, s. 86–113.

¹⁹ Adam DVOŘÁK – Anna GÜMPLOVÁ, *Soupis židovských podniků v Jihlavě v letech 1939 až 1940 a jejich historický vývoj*, Jihlava 2013.

²⁰ Jednotlivé případy připomíná v knihách Ladislav Vilímek, např. rodinu Hermanna Gümpla, která byla 26. dubna 1939 vystěhována do Prahy. Vlastnili pletařskou firmu Bohemia, která si pronajala v roce 1936 zadlužený tovární objekt patřící Wenu Sedlakovi. Jméno Hermanna Gümpla figuruje na seznamech transportů Ba (10. srpna 1942) z Prahy do Terezína a transportu D1 (6. září 1943) z Terezína do Osvětimi. Zemřel dne 3. ledna 1945 v koncentračním táboře Schwarzheide. Vilímek dále popisuje osud rodiny Richarda Fischmanna, který byl ze svého jihlavského domu v Žižkově ulici vystěhován 27. března 1939, či Edmunda a Olgu Krausovy vystěhované z Jihlavy do Prahy v srpnu 1939. L. VILÍMEK, *I domy umírají vstaje III*, s. 15, 16, 127, 131.

²¹ Jeho knihy neobsahují nezbytný poznámkový aparát, proto informace není možné

obsahují však historické nepřesnosti, které jsou poté citovány v dalších, nejen studentských, pracích.²² Dále se tomuto období věnují vzpomínky pamětníků publikované v regionálním tisku. Hlavním úkolem této práce je objasnění doby spojené se vznikem protektorátu Čechy a Morava, které se historické práce na Jihlavsku dosud věnovaly jen okrajově. Některé perzekvované skupiny jsou v literatuře upřednostňovány.

Dvacáté století a Češi a Němci v oblasti tzv. jihlavského jazykového ostrova

Také v rámci území jihlavského jazykového ostrova se již od druhé poloviny 19. století vyostřovaly střety mezi obyvateli jedné i druhé národnosti a převaha české nebo německé strany se zde přelávala dle aktuální politické situace.²³ Po vzniku Československa usilovalo četné německé obyvatelstvo o připojení oblasti k první rakouské republice.²⁴ V této době se většina

ověřit přímo ze zdroje. Jiří VYBÍHAL, *Jihlava pod hákovým křížem*, Pelhřimov 2009, s. 10–19; TÝŽ, *Atentát na Hitlera v Jihlavě?*, Pelhřimov 2010; TÝŽ, *Jihlava ve stínu říšské orlice*, Jihlava 2012.

²² Např. neobhájená práce: Radana STUDÝNKOVÁ, *Muzea na Vysočině v období druhé světové války*, Brno 2012. Disertační práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, s. 93–99.

²³ O silném národnostním smýšlení svědčí například česko-německé soupeření na poli politickém, kulturním, společenském, ekonomickém, ale i obchodním. Zmíňme například, že již v roce 1848 začaly vycházet jihlavské noviny *Sonntags-Blatt für Gewerbe, Industrie, Handel und geselliges Leben*. O měsíc později se český buditel Matěj Kneissl pokusil založit české noviny *Skřivánek*. V roce 1849 Johann Okonski koupil zchátralou budovu bývalého kapucinského kostela, kterou přestavěl na české divadlo. V roce 1860 byl založen akademický krajský spolek Iglavia. O dva roky později vznikl německý tělocvičný spolek Turnverein, který až po třiceti letech fungování následovala jihlavská Tělocvičná jednota sokolská. České úspěchy byly spojeny se vznikem Besedy jihlavské v roce 1871, ta navazovala na činnost Německého spolku pro Jihlavu a okolí založeného v roce 1868. V lednu roku 1872 vyšlo první číslo německých jihlavských novin *Mährischer Grenzboten*. Dne 6. prosince roku 1892 začal Jan Máša vydávat *Jihlavské listy*. Roku 1888 proběhlo ustavující zasedání Divadelního ochotnického spolku Klicpera v hostinci U Nievtů v dnešní Židovské ulici atd. Každá německá aktivita dříve či později získala český protějšek a stalo se otázkou prestiže vybojovat v ní převahu. T. BABKOVÁ, *Česko-německé vztahy na Jihlavsku v 1. polovině 20. století*, Pardubice 2004, s. 21.

²⁴ Situaci v roce 1918 popisuje Alena PALÁNOVÁ, *Vznik Československé republiky a události na národnostně smíšeném území Jihlavska*, in: Vlastivědný sborník Vysočiny, Oddíl společenských věd, Jihlava 1998, s. 211–232.

obyvatel Jihlavy hlásila k německé národnosti, což potvrdily i volby z roku 1919 a po jejich anulování i ty z roku 1920 (tehdy ovšem již s menším početním rozdílem mezi hlasy německými a českými).²⁵ Situaci zhoršily i další rozpory mezi českým a německým etnikem, například v červnu roku 1920 při oslavách slunovratu (tedy ještě před volbami do obecního zastupitelstva spojeného s volbou starosty), které se neobešly bez ztrát na životech,²⁶ i další národnostní konflikty ve třicátých letech.²⁷

Znovu se politický boj o moc související s národnostními rozpory rozhořel v obecních volbách roku 1925, po kterých se k moci na jihlavské radnici dostaly české politické strany a získaly i post starosty.²⁸ Při parlamentních volbách i ve volbách do obecního zastupitelstva roku 1929 většina jihlavských obyvatel podpořila české strany.²⁹ Nejsilnější pozici ve městě získala Československá sociálně demokratická strana dělnická, která během let 1929 až 1939 třikrát obsadila post starosty.³⁰

²⁵ Podle sčítání obyvatel z roku 1921 měla Jihlava 25 634 obyvatel, z toho 11 581 české národnosti, 12 877 německé národnosti a 1 176 jiné národnosti. Do kategorie jiné národnosti patřilo 497 Židů, 52 osob jiné národnosti a 627 příslušníků jiných států. Lukáš CHALOUPKA, *Činnost politických stran v Jihlavě v období I. československé republiky*, Brno 2007. Diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, s. 15-17.

²⁶ Alena PALÁNOVÁ, *Česko-německé vztahy na národnostně smíšeném území Jihlavska v letech 1919-1925*, in: Vlastivědný sborník Vysočiny, Oddíl společenských věd, Jihlava 2000, s. 121; R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 515-530.

²⁷ Ze studií zmiňme například: Jan JANÁK, *Německé obyvatelstvo jihlavského jazykového ostrůvku od anšlusu Rakouska do Mnichova*, in: Vlastivědný sborník Vysočiny XI, Jihlava 1990; Jan JANÁK, *Žásahy nacistů vůči českému obyvatelstvu „jihlavského jazykového ostrůvku“ po březnu 1939*, in: Boj proti fašismu a okupaci na jižní Moravě, Mikulovské symposium XIV, Praha 1985, s. 123-133.

²⁸ L. CHALOUPKA, *Činnost politických stran v Jihlavě v období I. československé republiky*, Brno 2007, s. 23-30.

²⁹ Při sčítání lidu z prosince roku 1930 byla skladba obyvatelstva v Jihlavě následující: obyvatel ve městě žilo celkem 31 028, z toho 17 968 připadlo národnosti české, 12 095 národnosti německé a 965 osob se přihlásilo cizí národnosti, tzn. 327 Židů, 93 Rusů, 9 Maďarů, 4 osoby neudaly svou národnost a dále zde žilo 526 cizích státních příslušníků. L. CHALOUPKA, *Činnost politických stran v Jihlavě v období I. československé republiky*, s. 7, 36, 37. V této práci je na s. 46 mylně uvedeno, že posledním starostou byl Pavel Hovorka, který je zaměněn za Pavla Havránka. Dále je již zmíněn správně.

³⁰ Na postu starosty se vystřídali: Čech Rudolf Veverka, Čech Viktor Kousal (1933-1936), Čech Pavel Havráněk (1936-1939) a Čech Karel Urban, zvolený v lednu 1939, který ovšem do úřadu kvůli zřízení protektorátu Čechy a Morava již nenastoupil. Viktor Kousal v létě roku 1936 spáchal sebevraždu. V dubnu před ním zemřel tehdejší náměstek

V roce 1933 byla československými úřady zakázána Německá nacionální strana (Německá národní strana, Deutsche Nationalpartei, DNP) a Německá národně socialistická strana dělnická (Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei, DNSAP), která byla v Jihlavě zastoupena stranou Deutsche Heimatpartei³¹ a ačkoli byly obě v roce 1935 znovu povoleny, v parlamentních volbách již nekandidovaly a jejich členové i voliči podporovali Sudetoněmeckou stranu (Sudetendeutsche Partei, SdP). Tyto skutečnosti se dotkly i jihlavských německých politiků a podpořily nadšení místních Němců pro politiku Sudetoněmecké strany.³²

Neblahý dopad na celkové poměry na Jihlavsku měla stejně jako na jiných místech hospodářská krize – nejen na vývoj českého a německého nacionalismu, který vyostřovala politická situace, ale i na sociální a kulturní sféru, spojenou s řadou spolků a organizací.

V červnu roku 1938 se konaly další obecní volby, které se v Jihlavě vyznačovaly snahou českých stran o vzájemnou spolupráci. V těchto volbách také poprvé kandidovali zástupci Sudetoněmecké strany, kteří obdrželi nejvíce hlasů. Ale přesto nedostali žádný mandát, naopak české strany celkem získaly o deset mandátů více než strany německé. Nejsilnější českosloven-

Otomar Oberrenner. Viktora Kousala zastoupil úřadující první náměstek starosty Němec Johann Neuwirth za Německou stranu pokrokovou, který vedl radnici pět měsíců, Češi řešili, kdo post starosty převezme. Shodli se na Pavlu Havránkovi. Rudolf Veverka byl zatčen během akce „Albrecht der Erste“ a poté v prosinci roku 1939. Během války byl vyslýchán ještě v srpnu roku 1944 a po varování od bezpečnostních složek byl propuštěn. Johann Neuwirth během druhé světové války zadržen nebyl. Karel Urban byl také zadržen během akce „Albrecht der Erste“. SOKA Jihlava, f. Okresní úřad – Okresní národní výbor Jihlava do r. 1949 (dále jen OÚ – ONV Jihlava do r. 1949), i. j. 1361, s. 11.

³¹ Stranu Deutsche Heimatpartei vedl Wenzel Sedlak (12. září 1870 Jihlava – 8. červen 1951 Langen, Německo). Vlastník jihlavské továrny na nábytek působil od 3. listopadu 1918 jako předseda Německé národní rady pro jihlavský jazykový ostrov (Deutscher Volksrat für die Iglauer Sprachinsel), od 22. března 1925 jako zastupitel a radní za Deutsche Heimatpartei a mezi 24. květnem 1930 a 25. květnem 1932 zastával pozici prvního náměstka starosty JUDr. Rudolfa Veverky. V roce 1933, po zastavení činnosti Deutsche Heimatpartei, byl odvolán ze zastupitelstva i rady města. V dubnu 1946 byl z Jihlavy vysídlen do Německa, [online], [citováno dne: 27. 8. 2016]. Dostupné z: <http://www.jihlava.cz/sedlak-wenzel-josef-veno/d-498759/p1=77202>; Alena PALÁNOVA, *Česko-německé vztahy na národnostně smíšeném území jihlavska v letech 1925–1938*, in: *Vlastivědný sborník Vysočiny, XIII, Jihlava 2002*, s. 129; R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 540, 541; L. VILÍMEK, *I domy umírají vstojě III*, s. 15, 68.

³² MZA Brno, f. Policejní ředitelství Jihlava (1923–1942), číslo f. B 74, k. 19, i. j. 34, s. 2.

skou stranou byla Československá sociálně demokratická strana dělnická, již následovala Československá strana národně socialistická. Ve volbách obhájili posty i zástupci dalších uskupení: Československá strana lidová, Československá strana živnostenská, Československý domov, Národní sjednocení, Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu a Komunistická strana Československa.³³

Násilné pokusy o převzetí moci probíhaly na Jihlavsku ještě před vznikem protektorátu³⁴ a i rok 1938 s sebou přinesl řadu národnostních střetů – v květnu proběhla částečná mobilizace československých občanů a i v druhé polovině září vstoupila republika do branné pohotovosti. V září také došlo k zatčení představitelů Sudetoněmecké strany.³⁵ Po podpisu Mnichovské dohody, která nařizovala odstoupení pohraničních území Československa Německu, bylo mnoho Němců z jihlavského jazykového ostrova zklamáno, protože oni k Říši přičlenění nebyli.³⁶ I přesto se za nepřehlédnutelné podpory nacistického Německa jihlavské německé obyvatelstvo radikalizovalo a toto období předznamenávalo postupné získávání moci a vlivu Němců v této oblasti.³⁷

Vyostření mezinárodní politické situace a změna politického klimatu po obsazení československého pohraničí také vedly k nárůstu ideologických

³³ L. CHALOUPKA, *Činnost politických stran v Jihlavě v období I. československé republiky*, Brno 2007, s. 49.

³⁴ V Praze probíhaly demonstrace fašistů dne 14. března 1939, vycházely z předpokladu, že fašistické Československo Vůdce neobsadí. Detlef BRANDES, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 až 1945*, Praha 2000, s. 32. V Brně proběhla dne 13. března 1939 demonstrace místních nacistů v Modřicích a odtud šli směrem ke státní hranici. Kristýna SPÁČILOVÁ, *Karl Schwabe a jeho úloha 15. března 1939*, Brno 2009. Diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.

³⁵ Alois ŠIMKA, *Národnostně osvobozenecký boj na Jihlavsku*, Brno 1963, s. 9; SOKA Jihlava, f. Archiv obce Vyskytná nad Jihlavou, Gemeindegedenkbuch der Gemeinde Deutsch=Gießhübl, 1928–1940, s. 187. Některým představitelům SdP se podařilo utéct. Například Johann Walter Engelmann se skrýval v lesích u obce Loučky. MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 52, sign. Ls 357/46, výpověď Jana Waltera Engelmana (křestní jméno je ve spise počestěno z Johann), s. 10.

³⁶ O výsledcích Mnichovské konference informovaly místní noviny se zpožděním, tedy až v neděli 2. října, předchozí číslo vyšlo v úterý 27. září 1938, jedno číslo německých novin bylo vynecháno. *Mährischer Grenzboten* 113, 2. 10. 1938, s. 1; *Mährischer Grenzboten* 112, 27. 9. 1938, s. 1.

³⁷ NA, f. Presidium ministerstva vnitra, k. 1462, roky 1936–1938, i. j. 225-1462-1, nepokoje v Jihlavě 21. září 1938, s. 4.

rozporů mezi jednotlivými stranami.³⁸ Do ilegality kvůli zákazu Komunistické strany Československa dne 20. října 1938 vstoupila řada jejích členů a sympatizantů. K úřednímu rozpuštění strany došlo 27. prosince 1938.³⁹

Po obsazení pohraničí se začali o svoji vlast obávat i obyvatelé území zbývajících Československa. Především se jednalo o členy jednotlivých spolků, na Jihlavsku se nejviditelněji projevovali členové Československé obce sokolské.⁴⁰ Díky nim došlo k zajištění dobrovolnické strážní služby, ta trvala od podzimu 1938 do dubna 1939.⁴¹ Sokolové hlídali například trať u Helenína, který spojoval Jihlavu s železničním uzlem Okříšky,⁴² dále tajně chránili mosty, průmyslové podniky, státní budovy a v neposlední řadě také sokolovny. Za českou stranu byla v době před i po vzniku protektorátu Čechy a Morava aktivní členská základna Sokola nejen v jednotlivých obcích, ale i ve městě Jihlavě. Místní sokolovna se proto stala jedním z cílů pronacisticky orientovaných německých obyvatel.⁴³ A jak bude zmíněno dále, nejen ta. Těchto akcí se zúčastnila řada Němců žijících v Jihlavě.⁴⁴ Jejich aktivity z března roku 1939 jsou dokumentovány zpětně v poválečných spisech MLS Jihlava.⁴⁵ Vypovídají o nich i ti, kteří byli do Jihlavy služebně povoláni.⁴⁶

³⁸ NA, Presidium ministerstva vnitra (PMV) – Archiv ministerstva vnitra, Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha – fond 225, k. 1165, sign. 225-1165-1/18.

³⁹ MZA Brno, f. Policejní ředitelství Jihlava, č. f. B 74, k. 4, i. j. 366; MZA Brno, f. Policejní ředitelství Jihlava (1923-1942), č. f. B 74, k. 4 i. j. 579; MZA Brno, f. Policejní ředitelství Jihlava, č. f. B 74, k. 4, i. j. 1376.

⁴⁰ Sokolové byli, nejen díky členům a kontaktům například na jihlavský pěší pluk Arco 31 a řadu lékařů, napojeni na vznikající ilegální skupiny. Například pomáhali s přechody československých vojáků do Polska, na Slovensko i do Rakouska a zapojili se do zdravotní služby na Moravě, sdružující lékaře a zdravotníky, kteří byli ochotni pomoci v ilegální činnosti proti nově nastolenému režimu.

⁴¹ Jan PŘIDAL a kol. autorů, *Sokolský odboj na Moravě 1939-1945*, Prostějov 2012, s. 8.

⁴² Alena H., roz. Š., nar. 1931, obyvatelka Jihlavy, učitelka, osobní konzultace, Jihlava 24. 9. 2015.

⁴³ SOKA Jihlava, f. Archiv města Jihlava od roku 1849 (1849-1949), k. 25, i. j. 2444, s. 1.

⁴⁴ Kromě Emanuela Sladka, Josefa Josela, Franze Brummere, Raimunda Siegela, Karla Pekarka se účastnil i Johann Walter Engelmann. Ten ve své výpovědi popsal mimo jiné vítání německé armády. MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 52, sign. Ls 357/46, výpověď Jana Waltera Engelmana, s. 11.

⁴⁵ MZA Brno, f. Veřejný žalobce u mimořádného lidového soudu Jihlava (1945-1948), č. f. C131, s. 3.

⁴⁶ Například se jednalo o příslušníka gestapa Franze Kostana (26. ledna 1905 Vídeň – 1. lis-

Koncem roku 1938, 25. listopadu, zde byl zřízen německý úřad Arbeitssamt a jeho vedoucí Leo Engelmann⁴⁷ a Josef Röder⁴⁸ se angažovali ve snaze Sudetoněmecké strany o připojení jihlavského jazykového ostrova k Říši.⁴⁹ O tři dny později byla ustanovena říšská pomoc pro Němce (Deutsche Reichshilfe),⁵⁰ kterou následovaly i další akce určené němec-

topadu 1951 Karlovy Vary), vyučeného elektrotechnika ve Vídni, který od 1. března 1929 sloužil u uniformované policie ve Vídni (dopravní strážník, přepadový oddíl, od roku 1936 u kriminální policie, od roku 1938 u státní policie). Byl členem Národně socialistické německé dělnické strany (dále jen NSDAP). V březnu roku 1939 byl převelen do Jihlavy a na gestapu měl jako kriminální tajemník na starosti referát levicové ilegální činnosti a konfidenty. Dne 18. dubna 1945 byl přeložen na služebnu ve Velkém Meziříčí. V roce 1945 byl údajně jmenován čekatelem na místo policejního komisaře. MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 62, i. j. 94, sign. Lshp 11/47, výpověď Františka Kostana (veden pod českým jménem), s. 61, 62, 182, 183; MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 62, i. j. 94, sign. Lshp 11/47, František Kostan, výpověď svědka Josefa Josela, s. 60; MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 62, i. j. 94, sign. Lshp 11/47, František Kostan výpověď svědka Rudolfa Blume, s. 59.

⁴⁷ Leo Engelmann (28. září 1909 Jihlava – 30. května 1990 Hof) studoval ve Vídni, byl činný ve sdružení Iglavia, u jihlavských turnerů (Deutschen Turnverein Iglau) a SdP. Kromě Jihlavy působil v Praze, od září 1938 pak v rámci NSDAP ve Vídni. Od 25. listopadu 1938 byl vedoucím tzv. Arbeitsamtu v Jihlavě. Stal se příslušníkem Schutzstaffel (dále jen SS). Dne 2. května 1939 dostal za odměnu pozici vládního komisaře města Jihlavy. *Mährischer Grenzboten* 133, 20. 11. 1938, s. 1; R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 555, 560, 561. Mezi výrazné osobnosti tehdejší doby patřil i jeho bratr Johann Walter Engelmann (20. listopadu 1903 Jihlava – 12. září 1946 Třešť), vyučený kolář. Byl činný u jihlavských turnerů (Deutscher Turnverein Iglau), Bund Deutscher Osten, v Deutsche Arbeitsfront (DAF), od 21. května 1939 i v SS a Dobrovolnické ochranné službě (Freiwillige Schutzstaffeln, FS). Dále působil v NSDAP, od roku 1935 byl činovníkem SdP v Jihlavě. Osobně podporoval ozbrojené povstání v Jihlavě dne 13. března 1939 a vznik protektorátu Čechy a Morava. Zastával funkci politického vedoucího organizace NSDAP v Třešti (Ortsgruppenleiter). Od 1. července 1941 vlastnil třetinový podíl v továrně na dřevěné výrobky (B. W. Meissner) v Třešti zabavené židovskému majiteli. Jméno Waltra Engelmana je úzce spojováno s událostmi z konce války v Třešti a popravou místních občanů dne 7. května 1945. Odsouzen byl u MLS Třešť k trestu smrti. MZA Brno, Policejní ředitelství Jihlava, č. f. B 74, k. 2, i. j. 141; MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 52, sign. Ls 357/46, výpověď Jana Waltera Engelmana, s. 5, 6, 7, 10, 11; R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 567.

⁴⁸ Josef Röder (4. prosince 1910 Jihlava – ?) po vzniku protektorátu Čechy a Morava zastával pozici organizačního vedoucího Národně socialistické německé dělnické strany. SOkA Jihlava, f. Archiv města Jihlava od roku 1849, Gemeinde-Matrikel-Bogen der kgl. Stadt Iglau, úřední knihy, i. j. 115, s. 320.

⁴⁹ MZA Brno, f. Oberlandrát Jihlava (1939–1945), i. j. 6, č. Ho 104, k. 1, s. 15.

⁵⁰ *Mährischer Grenzboten* 142, 11. 12. 1938, s. 2; *Mährischer Grenzboten* 130, 13. 11. 1938, s. 1.

kým obyvatelům jihlavského jazykového ostrova jako zimní pomocná akce (Winterhilfswerk des Deutschen Volkes) nebo tzv. polévková neděle určená pro chudé a nemajetné (Eintopfsonntag).⁵¹

Začátek roku 1939 probíhal v podobném duchu, dne 30. ledna 1939 byla uskutečněna manifestace zhruba čtyř tisíců Němců na jihlavském náměstí spojená s volbou starosty, náměstků a ustavující schůze nového městského zastupitelstva.⁵² Němečtí obyvatelé obdivující říšského kancléře Adolfa Hitlera oslavovali šesté výročí od jeho jmenování. Výtržnosti se konaly nejen v Jihlavě, ale také ve Štokách, Kamenné,⁵³ Stonařově a dalších místech regionu.

Jiná protičeská provokace proběhla dne 13. března 1939 v Jihlavě,⁵⁴ cílem aktérů se stala radnice, kterou chtěli obsadit.⁵⁵ Situaci dostaly pod kontrolu až četnické jednotky, jelikož armádě nebylo dovoleno zasahovat.⁵⁶ I na venkově docházelo k řadě protistátních výtržností.⁵⁷ Ve stejný den se rovněž bojovalo o četnickou stanici v městyse Stonařov.⁵⁸ V Německé

⁵¹ *Mährischer Grenzboten* 130, 13. 11. 1938, s. 3; *Mährischer Grenzboten* 136, 27. 11. 1938, s. 2; *Mährischer Grenzboten* 141, 9. 12. 1938, s. 2; *Mährischer Grenzboten* 109, 20. 8. 1938, s. 3.

⁵² Při této příležitosti došlo k menšímu střetu mezi německými komunisty a německými nacisty. SOkA Jihlava, f. Okresní Úřad - Okresní národní výbor Jihlava (1850-1949), rok 1939 (dále jen f. OÚ - ONV Jihlava), k. 67, j. č. 170, i. j. 8703, Jihlava, volba starosty a náměstků dne 30. ledna 1939, Zápis od Státního policejního úřadu v Jihlavě adresovaný Zemskému úřadu v Brně. Zvolení byli: kap. v. v. Karel Urban, Franz Brummer, Rudolf Veverka, Jindřich Hájek, Jan Černo, Leopold Mach, Josef Mysík, Rostislav Pacejka Albín Fučík, Jaroslav Köppl, Friedrich Schmidt, Josef Krautschneider, Jan Lackner, Josef Sraega. Prvním náměstkem se stal Franz Brummer.

⁵³ SOkA Havlíčkův Brod, f. Archiv města Havlíčkův Brod, r. 1939, k. 36, i. j. 244/1939.

⁵⁴ Český policejní strážmistr Jan Vlasák byl obviněn z využití násilí při potlačování demonstrace dne 13. března 1939. Vyšetřován byl v říjnu roku 1939 a zatčen byl 14. ledna 1940. MZA Brno, f. Gestapo Brno (1939-1945), č. f. B 340, č. 12121, k. 230, sign. 100-230-17, spis Jana Vlasáka, s. 1-34; *Mährischer Grenzboten* 32, 14. 3. 1939, s. 2.

⁵⁵ MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 52, sign. Ls 357/46, výpověď Jana Waltera Engelmanna, s. 22.

⁵⁶ Vojenský ústřední archiv Praha (dále jen VÚA), f. Pěší pluk 31 „Arco“, Kroniky (1934-1939), s. 87.

⁵⁷ MZA Brno, f. Policejní ředitelství Jihlava, č. f. B 74, k. 70 i. j. 943.

⁵⁸ SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 499, i. j. 8726, Přepadení četnické stanice ve Stonařově, podání zprávy, adresátem je Okresní úřad v Jihlavě, zprávu podává Četnická stanice Jemnice, okres Moravské Budějovice Velitelství četnického oddělení dne 17. dubna 1939, s. 1-5 a SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 500, i. j. 8727, Stonařov, četnická stanice, násilné přepadení, hlášení adresované Četnickou

Vyskytné (Vyskytné nad Jihlavou) došlo téhož dne k násilnému odzbrojení četníků i jejich zatčení. Rovněž tam proběhlo obsazení poštovního úřadu a přerušeni telefonního spojení s Jihlavou.⁵⁹ Následně ale byla četnická stanice opět převzata Čechy. Násilí proti českým obyvatelům bylo ve stejný den použito i v Cerekvičce a osadě Chaloupky,⁶⁰ v Měšíně se dne 14. března 1939 konala protičeská akce, při které byly zabráný statky českých usadlíků. K násilnému převzetí škol německými obyvateli došlo i v obcích Otín,⁶¹ Kamenná,⁶² Bartoušov a Šlapanov. Obecní úřady byly obsazeny samozvanými činiteli v Jihlavě, Henčově a Hosově.⁶³ Nepokoje vypukly i v obci Ždírec a Heroltice. Tyto události svědčí o tom, že německá menšina nakloněná nacistické politice byla dobře informována o plánech spojených se vznikem protektorátu a také se na události 15. března 1939 připravovala.⁶⁴ Četnost akcí a jejich načasování výrazně přispělo k zastrašování, demonstraci síly, vnitřnímu převratu a ovlivnilo snazší průběh politických změn.⁶⁵

stanicí Želetava, okres Dačice Velitelství četnického oddělení dne 15. dubna 1939, s. 1, 2 a SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, č. j. 578, i. j. 8731, František Fašina ve Stonařově, zatčení gestapem, adresované Zemskému úřadu v Brně dne 22. května 1939, s. 1–2. J. JANÁK, *Německé obyvatelstvo jihlavského jazykového ostrůvku od anšlusu Rakouska do Mnichova*.

⁵⁹ SOkA Jihlava, f. Archiv obce Vyskytná nad Jihlavou (1912–1945), kronika obce Německá Vyskytná.

⁶⁰ MZA Brno, f. Veřejný žalobce u MLS Jihlava (1945–1948), č. f. C131, sign. 13600, výpověď učitele Karla Fehlingera, s. 37.

⁶¹ SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 464, i. j. 8725, Opatření neúčelná, resp. nejsoucí v souladu s právním řádem, adresované Presidiu zemského úřadu v Brně dne 8. dubna 1939, s. 1–6.

⁶² Herma KENNEL, *Bergersdorf. Příběh jedné vesnice*, Praha 2011, s. 15.

⁶³ SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 464, i. j. 8725, Opatření neúčelná, resp. nejsoucí v souladu s právním řádem, adresované Presidiu zemského úřadu v Brně dne 8. dubna 1939, s. 1–6.

⁶⁴ V noci ze 14. na 15. března 1939 se schůze jihlavských příznivců nacismu zúčastnil např. Johann Walter Engelmann. MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 59, sign. Ls 357/46, výpověď Jana Waltera Engelmana, s. 10.

⁶⁵ MZA Brno, f. Veřejný žalobce u MLS Jihlava, č. f. C 131, sign. 13600, výpověď učitele Karla Fehlingera, s. 37.

Vznik protektorátu Čechy a Morava

Zavedení vojenské okupační správy, která trvala od 15. března do 15. dubna 1939, znamenalo především nové institucionální zajištění. Do funkcí byli vedle služebně povolovaných osob z Německé říše dosazeni i obyvatelé Jihlavska, kteří podporovali ideologii nacismu. Postu vládního komisaře se „z příkazu Arbeitsamtu“ ujal jihlavský advokát Franz Brummer⁶⁶ a komisařským policejním ředitelem za pomoc při přebírání policejní a četnické stanice v Jihlavě, radnice, nádraží, poštovních úřadů, plynárny i elektrárny a dalších úřadů ze dne 14. na 15. března 1939 byl jmenován Emanuel Sladek.⁶⁷ Ten také jako velitel 107. standarty všeobecných SS⁶⁸ byl pouze „čestným“, a tudíž neplaceným komisařským policejním ředitelem Jihlavy.

V Jihlavě byl v březnu roku 1939 zřízen úřad vrchního zemského rady (Oberlandrat) pro okresy Jihlava a Dačice a po ukončení vojenské správy byly do jeho obvodu přičleněny ještě okresy Třebíč, Nové Město na Moravě, Moravské Budějovice a Velké Meziříčí. Vrchní zemské rady jmenoval říšský protektor Konstantin von Neurath pouze z řad říšských Němců a v Jihlavě

⁶⁶ Franz Brummer (4. dubna 1896 Jihlava – ?) získal v roce 1922 právnické vzdělání a poté si v Jihlavě založil soukromou advokátní kancelář. Nejprve se stal obecním zastupitelem za stranu Deutsche Heimatpartei, po jejím zrušení vstoupil do Sudetoněmecké strany. Ve volbách roku 1938 se stal prvním náměstkem a mezi 15. březnem 1939 a 2. květnem 1939 zastával pozici vládního komisaře. Během války se znovu věnoval své advokátní kanceláři, mimo jiné obhajoval i české obyvatele Jihlavy. Po druhé světové válce byl odsouzen ke třem letům trestu MLS. Franz Brummer byl zeť Wenzela Sedlaka. R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 545; SOkA Jihlava, f. OÚ – ONV Jihlava do r. 1949, i. j. 1361, s. 15.

⁶⁷ Emanuel Sladek (16. srpna 1902 Jihlava – 9. dubna 1947) byl členem řady německých spolků, zejména od roku 1919 působil u jihlavských turnerů (Deutscher Turnverein Iglau). Roku 1934 se stal vedoucím svazu. Od roku 1933 byl členem SdP v Jihlavě. V roce 1938 kandidoval do městského zastupitelstva za stranu Deutsche Heimatpartei. Pro neuposlechnutí rozkazu pro nástup do služby při mobilizaci byl pro nespolehlivost zatčen a vězněn do 18. října 1938. Vedl 107. SS-Standarte. Od března 1939 do 1. října 1944 byl komisařským policejním ředitelem. Po druhé světové válce utekl, ale byl zatčen a vydán zpět do Československa. V roce 1947 byl MLS v Jihlavě odsouzen k trestu smrti. MZA Brno, f. Říšský protektor v Čechách a na Moravě, služebna pro zemi Moravu, Brno, č. f. B 251, k. 20, i. j. 251, sign. 203, s. 4; MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 65, Ls 27/47, výpověď Emanuela Sladka, s. 12; SOkA Jihlava, f. OÚ – ONV Jihlava do r. 1949, i. j. 1361, s. 15; SOkA Jihlava, f. OÚ – ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 1356, i. j. 8766, dopis od SS der NSDAP, 107. SS Standarte Iglau ze dne 23. listopadu 1939, s. 1.

⁶⁸ Schutzstaffel, ochranný oddíl.

se tohoto úřadu ujal Eugen Fiechtner.⁶⁹ Jemu byli podřízeni takzvaní vládní komisaři.⁷⁰

Od 16. dubna 1939 přešla výkonná moc, svěřená dosud armádě, na říšského protektora a částečně opět na české úřady.⁷¹ Tato změna s sebou přinesla řadu nových personálních obsazení. Krajským vedením strany NSDAP byl pověřen Raimund Siegl⁷² a na níže postavených pozicích figurovala jména známých jihlavských osobností.⁷³

Součástí německé moci v protektorátu byla bezpečnostní administrativa. Mezi nejdůležitější složky říšské správy patřil policejní aparát, podléhající vyššímu veliteli SS a policie Karlu Hermannu Frankovi. Nejvýše v této struktuře stál velitel bezpečnostní policie a bezpečnostní služby, který řídil tajnou státní policii (Geheime Staatspolizei, Gestapo), dále bezpečnostní službu (Sicherheitsdienst, SD) a kriminální policii (Kriminalpolizei, Kri-Po).⁷⁴ V Jihlavě byla od počátku okupace zřízena Venkovní služebna gestapa (Aussendienststelle). Ta byla založena i v Havlíčkově Brodčích, ale dne 30. září 1940 byla zrušena. Mezi další důležité organizace, které v Jihlavě

⁶⁹ Eugen Fiechtner (22. září 1908 Fichtenberg, Německo – 30. dubna 1988 Birkach, Německo) Ve funkci působil od začátku protektorátu do roku 1942. *Mährischer Grenzboten* 42, 6. 4. 1939, s. 1; Zmiňován je dále např. Einführung des neuen Polizeidirektors von Iglau in sein Amt. in: *Volksdeutsche Zeitung* 157, 24. 4. 1939, s. 1.

⁷⁰ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 408.

⁷¹ Podrobněji viz: D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 30, 31.

⁷² *Mährischer Grenzboten* 45, 16. 4. 1939, s. 1; SOKA Jihlava, f. Archiv obce Vyskytná nad Jihlavou, Gemeindegedenkbuch der Gemeinde Deutsch-Gießhübl, Augustin Siegl, 1928-1940.

⁷³ Pozici Kreisorganisationsleiters zastával Josef Röder, Kreiskassenleiterem byl Viktor Concato, Kreispropagandaleiterem Stefan Koblischek, Kreispressesamtsleiterem Gustav Rippl (tiskař, jehož tiskárna vydávala německé noviny *Mährischer Grenzboten*), Kreispersonalamt měl na starosti Franz Wojatschek, Kreisschulungsleiterem byl Rudolf Stephan, Kreisamt für Volksgesundheit Erwin Hansmann (ten vedl jihlavské organizace Sudetoněmecké strany, po vyhlášení výsledků voleb z roku 1938 podal protestní prohlášení, na jehož základě se měly výsledky voleb ověřit), Kreisamt für Erzieher zastával Franz Löfel (Löffler), Kreisamt für Ugratpolitik Hans Heusschneider, Kreisamt für Rassenpolitik Erwin Prochaska, Kreisamt für Kommunalpolitik Friedrich Schmidt a Kreiswirtschaftsberaterem byl Herbert Peltzarský. *Mährischer Grenzboten* 45, 16. 4. 1939, s. 1. O osobách Rippla, Hansmanna, Koblischeka se zmiňuje: R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 526, 560, 542-544, 588, 589.

⁷⁴ Vlastislav KROUPA – Miloslav MOULIS – Ivan KAMENEC, *Fašistický režim v českých zemích a na Slovensku (1939 až 1945)*, Praha 1983, s. 5-8.

fungovaly, patřila říšská ochranná policie (Schutzpolizei), dohlížející na dodržování zákonů a nařízení.⁷⁵ Od června roku 1939 zde vedle řady dalších úřadů sídlil i moravský I. prapor 2. policejní operační skupiny (Ordnungspolizei, OrPo).⁷⁶ A ve městě vznikly na podporu nově nastoleného režimu další organizace, které ovšem nejsou předmětem této studie.⁷⁷

Politickou snahou zůstalo začlenění loajálního českého obyvatelstva a naopak omezení vlivu pročesky aktivních osob, které by mohly strukturu protektorátu Čechy a Morava narušit.⁷⁸ Na jednotlivých místech řešili tuto situaci sami nacisticky smýšlející obyvatelé a svévolné protičeské akce pokračovaly v oblasti jihlavského jazykového ostrova i v průběhu roku 1939 v Kamenné,⁷⁹ Vyskytné nad Jihlavou⁸⁰ či ve Stonařově.⁸¹

Část událostí kolem vzniku protektorátu souvisela s přebíráním českých škol. Oproti školám v Jihlavě, obsazené německou armádou, docházelo

⁷⁵ U SchuPo působil například od srpna 1939 Karel Binder. MZA Brno, f. MLS Jihlava (1945-1948), č. f. C142, k. 18, Lshp 155/44, výpověď Karla Bindera, s. 2.

⁷⁶ Hlavními složkami pořádkové policie (OrPo) byla ochranná policie (SchuPo), obecní policie (SchuPo der Gemeinde) a četnictvo (Gendarmerie). K dislokaci jednotek OrPo/SchuPo v roce 1939 viz studie: Jan VAJSKEBR, *Organizace německé pořádkové policie při okupaci českých zemí*, *Historie a vojenství* 2, 2008, s. 63-73; TYŽ, *Organizační vývoj německé pořádkové policie na území Protektorátu Čechy a Morava od ukončení vojenské správy po reorganizaci na podzim 1939*, *Securitas imperii*, 1, 2011, s. 168-198.

⁷⁷ Stručně se jim věnuje například: Zdeněk JAROŠ, *Vojáci, války a Jihlava v letech 1741-1939*, Jihlava, 2008, s. 182, 183.

⁷⁸ MZA Brno, f. Říšský protektor v Čechách a na Moravě, služebna pro zemi Moravu, Brno, č. f. B 251, k. 65, i. j. 723, sign. 5140, s. 3.

⁷⁹ Německy Bergersdorf. Českým rolníkům byla rozbita okna v noci z 10. na 11. června 1939. Kamenná nechvalně proslula především mediálně probíraným případem excesů u Dobronína (Budínka) z roku 1945. Na ni upozorňuje vedle novin *Mährischer Grenzboten*, Hermy Kennel či Dietera Schallnera i autorka. T. BABKOVÁ, *Odsun a vyhnání německého obyvatelstva z jihlavského jazykového ostrova očima pamětníků 1945-1947*, Pardubice 2007. Události z roku 1939 jsou k dohledání pod: MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12773, k. 247, sign. 100-247-19, s. 2.

⁸⁰ K incidentu došlo 19. května 1939 v Rantířově (patřil pod Německou Vyskytnou) a byl při něm zraněn funkcionář Sokola Václav Burda. V místním hostinci seděli s Václavem Burdou i řídící učitel Hubert Stluka z Rantířova, učitel Jan Trupel a odborný učitel Žáček, viz: SOKA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, jednací číslo 691, i. j. 8735, Tělocvičná jednota Sokol v Něm. Vyskytné - Rantířově, stížnost adresovaná Presidiu zemského úřadu dne 28. července 1939.

⁸¹ SOKA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 856, i. j. 8745, Četnická stanice Stonařov Okresnímu úřadu v Jihlavě, 14. srpen 1939, Stonařov, s. 1.

v jednotlivých obcích ve druhé polovině března k násilnému převzetí těchto institucí dobrovolníky hlásícími se k politice Sudetoněmecké strany. Jako příklad uvedme české školy v Měšíně, ve Studénkách, v Salavicích,⁸² ve Stonařově,⁸³ v Kostelci nad Jihlavou, Hybrálci, Květinově, Stríteži nebo ve Ždírci.⁸⁴ V obcích s českou většinou byly české školy buď zavírány a nahrazovány německými, nebo jejich budovy začaly sloužit německým institucím.⁸⁵ Nicméně ne na všech místech probíhalo přebírání snadno, okupační orgány narazily na odpor českých obyvatel Jihlavy například při převzetí Soukromé československé odborné školy pro ženská povolání, ve které byl ředitelem bývalý vládní komisař Josef Výborný. Ten se rozhodl, že rozkaz nevykoná a majetek patřící škole Němcům nepředá.⁸⁶ Také škola v Heleníně byla násilně obsazena, ale následně na základě protestů českého starosty obce a sokola Bohumila Koukola vrácena do českých rukou.⁸⁷ Německou armádou byly zabráný i jihlavská sokolovna, kino a sokolské cvičiště.⁸⁸ I přesto, že čeští a němečtí občané dosud žili v této oblasti po staletí společně, a tudíž byly rodiny národnostně promíchány, ve třicátých letech se objevily velké problémy a po březnu 1939 se obyvatelé z jihlavského jazykového ostrova ještě více radikalizovali. Mnoho osob ze smíšených rodin se přihlásilo k říšskému občanství a taktéž do rozličných nacistických organizací i spolků. Naopak mnozí čeští obyvatelé

⁸² Převzetí české školy proběhlo 22. března 1939.

⁸³ Od 20. března se nevyučovalo na příkaz jihlavského Arbeitsamtu ani v české škole ve Stonařově. SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 464, i. j. 8725, Opatření neúčelná, resp. nejsoucí v souladu s právním řádem, adresované Presidiu zemského úřadu v Brně dne 8. dubna 1939, s. 1-6.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 556.

⁸⁶ Pozornost je mu věnována dále. Zatčen byl 1. srpna z preventivních důvodů a následně 2. září 1939. MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, k. 238, sign. 2, s. 1.

⁸⁷ Bohumil Koukol, starosta obce Helenín, byl v roce 1940 udán Augustinem Bloudkem za protiněmeckou činnost, poslech zahraničního rozhlasu a násilné počestění obce. Následně byl v září roku 1942 zatčen i s celou svou rodinou. Vězněn byl v Jihlavě, Svatobořicích a Lutíně. Do Helenína se po druhé světové válce vrátil a svědčil u MLS. SOkA Jihlava, fond Archiv obce - Místní národní výbor Helenín, pamětní kniha obce Helenín (1930-1950), inv. č. 28; SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 258, i. j. 8708. č. 411 z 19. 3. 1939, s. 2; SOkA Jihlava, f. Svaz protifašistických bojovníků - Okresní výbor Jihlava, s. 5; NA, f. Archiv České obce sokolské, i. j. 1309, Hlášení žup o obětech okupace z řad sokolů 1945, k. 341, župa Plukovníka Švece, s. 4.

⁸⁸ SOkA Jihlava, Sokol - tělocvičná jednota Jihlava (1891-1952), i. j. 1178, s. 2.

Jihlavská záhy po vzniku protektorátu Čechy a Morava projeví nesouhlas s novým politickým režimem. Některé osoby svůj názor vyslovily veřejně, jiní jej dali najevo svým postojem při obsazování Jihlavska. Dochovaly se zprávy o spontánních reakcích na okupaci, spojených s bojkotem všeho německého, strháváním nacistických symbolů, posloucháním zahraničního rozhlasu,⁸⁹ i šířením letáků a sabotáží.

O reálných poměrech v Jihlavě se více dozvídáme ze stížnosti starosty adresované presidiu Zemského úřadu. Na nepřístojnosti říšskoněmeckých vojáků a organizaci bezpečnostní služby si dovolil v březnu 1939 stěžovat u říšského protektora⁹⁰ agrárník a před okupací poslední zvolený jihlavský starosta Karel Urban. Ten popisuje, že po 15. březnu byli uniformovaní členové městské a státní policie zproštěni služby a zajišťování bezpečnosti se ujali ordneři (Ordnergruppe).⁹¹ Pod jejich vedením byl v Jihlavě kromě škol převzat policejní úřad, pošta, nádraží i další významné a strategické budovy. Současně se Karel Urban věnuje otázce jihlavských židovských obyvatel a Čechů. Stěžuje si, že po ordnerech převzalo službu německé polní četnictvo, ale již koncem března pořádek ve městě nikdo nehlídal a v noci z úterý 28. března na středu 29. března došlo k demolování a vykradení nejen židovských, ale i českých obchodů.⁹² Češi poté podnikali odvetné akce.⁹³

⁸⁹ Zahraniční vysílání v češtině z Moskvy.

⁹⁰ MZA Brno, f. Říšský protektor v Čechách a na Moravě, služebna pro zemi Moravu, Brno (1939-1945), č. f. B 251, k. 25, i. j. 307, sign. 2152, s. 2.

⁹¹ MZA Brno, f. Říšský protektor v Čechách a na Moravě, služebna pro zemi Moravu, Brno, č. f. B 251, k. 25, sign. 2152, s. 3.

⁹² Například se na chodu česko-židovského obchodu v Jihlavě podílel Emanuel Walla. Ve vazbě byl držen ve dnech mezi 10. a 14. červnem 1939. Případ souvisí s osobou Otty Jakubů. MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12686, k. 240, sign. 100-240-30, vyšetřování Emanuela Wally, s. 1-4. Kromě obchodů na Masarykově náměstí a Benešově ulici se jednalo o dva obchody s českými majiteli v Husově ulici (Karel Kroufek, Josef Hajek). MZA Brno, f. Říšský protektor v Čechách a na Moravě, služebna pro zemi Moravu, Brno, č. f. B 251, k. 25, sign. 2152, s. 1. Také výkladní skřín obchodu v Benešově ulici č. p. 17, patřící vdově Marii Topičové, byla krátce před 15. březnem vytlučena. L. VILÍMEK, *I domy umírají vstaje III*, s. 32.

⁹³ Železniční zaměstnanec František Vlasič, Jan Turek a Ludwig Walla byli obviněni, že dne 7. dubna 1939 rozbili okno u knihkupce Rossy. Chyběly důkazy, tak byli následně propuštěni. MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12131, k. 230, sign. 100-230-11, vyšetřování Františka Vlasiče, s. 1-6.

Židé v Jihlavě a okolí

Neměli bychom opomenout ani otázku židovských obyvatel Jihlavska. Do této skupiny jsou tedy zařazeni jak ti Židé, kteří se hlásili k židovské či německé národnosti, tak i ti, kteří přijali národnost českou. U těchto obyvatel Jihlavska se loajalita k nově nastolenému režimu vzhledem k událostem v nacistickém Německu očekávat nedala. Počet židovských osob, které bydlely v Jihlavě v roce 1938, se odhaduje kolem 900,⁹⁴ resp. 1370.⁹⁵ Početnější komunita židovského vyznání žila ještě v Třešti, Brtnici, Batelově, Puklicích, Přisece nebo ve Studené.⁹⁶ V roce 1941 čítala židovská obec v regionu přibližně 1700 členů,⁹⁷ k roku 1930 je uváděn počet 2310 osob.⁹⁸ Některým se podařilo emigrovat, ale většina židovských obyvatel na Jihlavsku zůstala. Jedenáct Židů spáchalo v březnu roku 1939 sebevraždu.⁹⁹ Přibližně osmdesát rodin bylo z města po příchodu německých jednotek a úředníků postupně vystěhováno, aby byl dostatek prostoru pro ubytování Němců a umístění nových institucí.¹⁰⁰ Židé byli rozmístěni do Prahy a dalších míst bývalého Československa (především blízkého okolí) jak na základě vlastního výběru k rodinným příslušníkům¹⁰¹ či přátelům, tak na základě přiděleného bytu. Zbylí obyvatelé zůstavší na území tehdejšího Oberlandratu Iglau byli dopraveni v rámci dvou transportů¹⁰² do Třebíče

⁹⁴ Soukromý archiv Ladislava Vilímka. Dříve se uvádělo 1200 členů židovské obce. Ladislav VILÍMEK, *Ž historie jihlavského židovského hřbitova a hřbitovních obrádních síní*, Jihlavská archivní ročenka, 2002, s. 69.

⁹⁵ L. VILÍMEK, *I domy umírají vstojí III*, s. 187.

⁹⁶ A. KAŠPAROVÁ – M. KAMP, *Židé na Havlíčkobrodsku*.

⁹⁷ Propagační brožura statutárního města Jihlava, *Židé v Jihlavě*, Jihlava 2010.

⁹⁸ Helena KREJČOVÁ – Anna HYNDRÁKOVÁ – Jana SVOBODOVÁ, *Židé v protektorátu: hlášení židovské náboženské obce v roce 1942: dokumenty*, Praha 1997, s. 56.

⁹⁹ Například Vilém Böhm z Husovy ulice. Soukromý archiv jihlavského archiváře Ladislava Vilímka.

¹⁰⁰ O tuto kořist vedli boj jihlavští němečtí úředníci s příchozími Němci z Říše. R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 565.

¹⁰¹ Například rodina Fritze Neumanna, jehož manželka pocházela z Hlinska. Zde byli hlášeni od dubna roku 1939. Zahynuli v roce 1944 v Osvětimi. Adam DVOŘÁK – Anna GÜMPLOVÁ, *Soupis židovských podniků v Jihlavě v letech 1939 až 1940 a jejich historický vývoj*, Jihlava 2013, s. 65.

¹⁰² Jednalo se o transporty z Třebíče do Terezína Av (18. května 1942) a Aw (22. května 1942). Do transportu Av bylo zařazeno třináct osob z Jihlavy, 46 z Brtnice, 29 z Batelova, devět z Puklic, osm z Kamenice, čtrnáct ze Studené, čtyři z Kněžic, čtyři z Malého

a odtud dále do koncentračních táborů. Šoa přežilo šedesát osob.¹⁰³ Do Jihlavy se po válce vrátilo pouze osmnáct Židů.¹⁰⁴

Občanů židovské národnosti se také dotýkala řada nových nařízení. Všem těmto obyvatelům Jihlavska bylo dne 1. ledna 1939 zákonem zakázáno, stejně jako Židům v nacistickém Německu, jakékoli nabízení zboží či služeb a podnikání v oblasti obchodu a výroby.¹⁰⁵ Tento zákon postihl především židovské obchodníky, Židy, kteří podnikali ve výrobě, ale i ty, již nabízeli zboží či služby. Jejich podniky musely být převedeny pod nucenou správu, tedy tzv. árijského důvěrníka (treuhändera). Ihned po 15. březnu začaly v protektorátu platit německé norimberské zákony z roku 1935.¹⁰⁶ Po

Beranova, tři z Bransouzů, tři z Měřína a 97 osob z Třeště. Markantní je početní rozdíl mezi osobami, které uvedly poslední adresu v Jihlavě, a osobami, které uvedly poslední bydliště v obcích, městýsech a městech nacházejících se mimo tzv. jihlavský jazykový ostrov. Rozdíl je dán několika důvody. Zaprvé aktivitou jihlavských Němců. Zadruhé řada jihlavských židů město dobrovolně či nedobrovolně opustila před tím, než byli Židovskou náboženskou obcí registrováni protektorátní židé. Zatřetí mnozí z jihlavských židů se přestěhovali právě do Třeště a jiných měst a obcí, nicméně tím, že se uvádělo poslední bydliště a mnozí Židé z Jihlavska se narodili jinde, je dohledávání konkrétních osob obtížné. Navíc evidovány jsou zejména oběti holocaustu, nikoli osoby, kterým se podařilo emigrovat, které byly zatčeny či které šoa přežily. Většina osob z transportu Av zahynula v koncentračních táborech v Lublinu, Treblince, Osvětimi, v Terezíně, jedna osoba v Malém Trostinci. Čtyři na neznámém místě a jedna osoba v Raasika (Kalevi-Liiva). V seznamech transportu Aw je pak uvedeno šest osob s posledním bydlištěm v Třebíči a dvě osoby ze Studené. Osoby z transportu Aw zahynuly v Treblince, Lublinu, Osvětimi nebo v Terezíně. Při sčítání židovských obyvatel Jihlavska v červnu 1942 byl jejich počet snížen z 2310 na 200. Viz: Holocaust [online], [citováno dne: 10. 9. 2016]. Dostupné z: [www: https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/strana/28/](https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/strana/28/); <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/>; H. KREJČOVÁ – A. HYNDRÁKOVÁ – J. SVOBODOVÁ, *Židé v protektorátu: hlášení židovské náboženské obce v roce 1942: dokumenty*, s. 56.

¹⁰³ L. VILÍMEK, *I domy umírají vstojí III*, s. 187.

¹⁰⁴ R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 569.

¹⁰⁵ Vedle knih a článků Ladislava Vilímka jsou regionálně zaměřenými pracemi na toto téma například: A. DVOŘÁK – A. GÚMPLOVÁ, *Soupis židovských podniků v Jihlavě v letech 1939 až 1940 a jejich historický vývoj*; Jana KOURKOVÁ, *Židovské nadace a spolky v Jihlavě (1918 až 1950)*, Brno 2006. Diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Dále Helena PETRŮV, *Žákonné bezpráví*, Praha 2011, s. 58; J. VITÁMVÁSOVÁ, *Kolaboraci k přežití? (Třebíčští Češi a Židé za protektorátu ve spisech Mimořádného lidového soudu Jihlava)*; J. VITÁMVÁSOVÁ, *Arizace, ghettoizace, likvidace. Jihlavští Židé v letech 1939–1945*, s. 147–151.

¹⁰⁶ R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 563.

přijetí vládního nařízení č. 87/1939 Sb., o správě hospodářských podniků a o dozoru nad nimi, byli po 21. březnu do podniků průmyslových, obchodních a zemědělských nasazeni komisaři.¹⁰⁷ V noci z 28. na 29. března 1939, jak již bylo zmíněno, zde proběhlo rabování židovských obchodů spojené s výtržnostmi.¹⁰⁸ Této protizidovské akce se zúčastnilo kolem padesáti osob.¹⁰⁹ O den později, 30. března 1939,¹¹⁰ kolem druhé hodiny ranní, došlo k vypálení jihlavské synagogy a poté byl ve městě vyhlášen výjimečný stav.¹¹¹ V noci ze 7. na 8. dubna 1939¹¹² byla vypálena rovněž obřadní síň na židovském hřbitově¹¹³ a zničeno mnoho židovských náhrobků. V návaznosti na události z nacistického Německa si Židé již nějaký čas uvědomovali možné nebezpečí a další nařízení také na sebe nenechala dlouho čekat. Dne 21. června 1939 bylo vydáno nařízení o židovském majetku a dne 23. října 1939 vyšlo rozhodnutí o propouštění židovských zaměstnanců v protektorátu Čechy a Morava.¹¹⁴

¹⁰⁷ SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 464, i. j. 8725, Opatření neúčelná, resp. nejsoucí v souladu s právním řádem, adresované Presidiu zemského úřadu v Brně dne 8. dubna 1939, s. 1-6; H. PETRŮV, *Žákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 102-110.

¹⁰⁸ R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 563; L. VILÍMEK, *I domy umírají vstojе I*, s. 133.

¹⁰⁹ Nikdo z nich nebyl trestán. D. SCHALLNER, *Židovská problematika a retribuční soudy v Jihlavě 1945-1948 (komparativní analýza soudních spisů) 1, Němci*, s. 152-189; R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 563, 564.

¹¹⁰ Správné datum vypálení židovské synagogy (oproti staré pamětní desce umístěné na místě bývalé synagogy, dnes v Parku Gustava Mahlera) uvádí: Ladislav VILÍMEK, *Synagoga v Jihlavě nehořela šestnáctého*, Jihlavské listy, 30. 3. 1999. Téma a pravděpodobné viníky uvádí článek: D. SCHALLNER, *Židovská problematika a retribuční soudy v Jihlavě 1945-1948 (komparativní analýza soudních spisů) 1, Němci*, s. 152; L. VILÍMEK, *I domy umírají vstojе III*, s. 115.

¹¹¹ SOkA Jihlava, f. Archiv obce Vyskytná nad Jihlavou (1912-1945), Kronika obce Vyskytná/Deutschgießhübel, s. 221.

¹¹² L. VILÍMEK, *Ž historie jihlavského židovského hřbitova a hřbitovních obřadních síní*, s. 60.

¹¹³ L. VILÍMEK, *I domy umírají vstojе III*, s. 186.

¹¹⁴ Miroslav KÁRNÝ - Jaroslava MILOTOVÁ - Dagmar MORAVCOVÁ, *Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha, 1987; Miroslav KÁRNÝ, *Československé oběti německé okupace 1938-1945*, in: Cesta do katastrofy: československo-německé vztahy 1938-1947, referáty z třetí konference česko-německé historické komise, konané ve dnech 7.-9. října 1992 ve Štíříně u Prahy, Praha 1993, s. 113-119; TÝŽ, *Genocida českých Židů: z Tereziánské pamětní knihy*, Tereziánská iniciativa, Brno 1996, s. 10; TÝŽ, *Konečné řešení: Genocida českých židů v německé protektorátní politice*, Praha 1991, s. 11; Livie ROTHKIRCHENOVÁ, *Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945*, in: Osud

Rezistenční postoj obyvatel Jihlavska a vznik odbojových skupin

Německá okupační moc v souvislosti se zaváděním nových pořádků v mnoha sférách života obyvatel českých zemí přistupovala nejdříve k odstranění inteligence. Jinak tomu nebylo ani na Jihlavsku.

První vlna preventivního zatýkání potenciálních nepřátel nového pořádku nastala hned po vzniku protektorátu Čechy a Morava.¹⁵ Okamžitě po 15. březnu 1939 zamířilo do Jihlavy deset vybraných příslušníků vídeňské a stuttgartské úřadovny gestapa. Jednalo se o Operační oddíl VI Brno (Einsatzkommando Brünn) a jeho příslušníci byli vybráni z početnější skupiny den předtím v Brně. K pravomocem gestapa jako výkonného policejního orgánu patřilo provádění trestněprávních úkonů, vyšetřování, zatýkání, vyslýchání zadržovaných osob, uvalování vazby, provádění domovních prohlídek, zajišťování majetku nebo předávání zatčených soudů.¹⁶

Na těchto akcích se také podílela zpravodajská bezpečnostní služba nacistické strany. Ta měla sledovat politické odpůrce, ale i představitele nacistického režimu. Dále do kompetence SD patřilo i posuzování a vyhodnocování celospolečenských nálad nebo akceptování různých opatření ze strany obyvatel.¹⁷ Jejím úkolem bylo zřízení jihlavské pobočky a vytvoření seznamu osob, jež měli být zařazeny mezi otevřené i potenciální nepřátele.¹⁸ To znamená, že na základě nařízení říšského hlavního bezpečnostního úřadu v Berlíně služebny tajné státní policie v Jihlavě i v Havlíčkově Brodě zařadily jména všech nepohodlných osob a informace

Židů v protektorátu 1939–1945, Praha 1991, s. 19; Miroslav KÁRNÝ – Anita FRANKOVÁ, Persekuce a vyhlazení Židů za 2. světové války, in: Židé – dějiny a kultura, Praha 1997; Miroslav KÁRNÝ a kol., *Terezínská pamětní kniha*, sv. I., Praha 1995; TITÍŽ, *Terezínská pamětní kniha*, sv. II., Praha 1995.

¹⁵ Jan VAJSKEBR, *První zatýkácí akce německých bezpečnostních složek v Protektorátu Čechy a Morava: (tzv. Aktion Gitter)*, in: Okupace, kolaborace, retribuice, Praha 2010, s. 17–23.

¹⁶ Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata, či spravedlnost? Mimořádné lidové soudy 1945–1948 na Králověhradecku*, Praha 2008, s. 141.

¹⁷ Tamtéž, s. 163.

¹⁸ Podrobněji se tématu věnuje: Václav ADAMEC, *Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa proti levicovému odboji na Moravě v letech 1939–1943*, in: *Securitas imperii* 1, 2016, s. 62; Jan BŘEČKA, *Příchod okupantů a 15. březen 1939 v Brně*, in: *Vlastivědný věstník moravský*. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost 3, 1999, s. 225–232; Zdeněk JAROŠ, *Vojáci, války a Jihlava v letech 1741 až 1939*, Jihlava 2008, s. 182.

o nich do kartoték. Ty se využívaly například pro zatýkání zástupců levicových stran.¹¹⁹ Nacistické bezpečnostní složky precizně vedly celou řadu seznamů osob z Jihlavska. Další kartotéka osob, které měly být zatčeny později, se vytvářela od července 1939.¹²⁰ Spravovány byly kartotéky tzv. ochranné vazby (Schutzhaft), ve kterých byly evidovány osoby, které prošly koncentračními tábory a obsahovaly údaje o jejich zaměstnání, adresy, data zadržení i popis daného případu. Vedena byla také tisková kartotéka nebo kartotéka letáků s jejich překlady do němčiny. Opisy letáků bývají uvedeny i ve vyšetřovacích protokolech internovaných osob. Bohužel se dochovaly pouze velmi torzovitě. Označení kartoték je uváděno různé, v některých dokumentech jako A, někdy se jako kódový název používala kombinace čísel a písmen, například II F 1, či IV 6.¹²¹

Během roku 1939 docházelo k zatýkání především na základě vytvořené kartotéky tzv. „nepřátel státu“. Zprvu k ní byly využívány evidence, které vznikly ve spolupráci s pronacisticky smýšlejícími jihlavskými Němci. Využity byly také seznamy okresních a četnických stanic, spisy, záznamy ze schůzí a kandidátní listiny jak politických stran, tak i spolků. Nicméně je na nich dle výběru osob patrné nejen zadání jihlavských Němců, kteří podleli ideologii nacismu, ale i řízení perzekuce z vyšších míst. Zaměřovaly se nejen na jednotlivé skupiny, ale i na osoby politicky činné, byly tedy cíleny proti levicovým stranám, zejména proti komunistům a sociálním demokratům,¹²² členům polovojenské organizace Národní garda, zástupcům České obce sokolské, legionářům, důstojníkům a židům. Výjimku tvořily i nezařaditelné „nepohodlné“ osoby žijící v obcích s významnou německou většinou, jako bývalí českoslovenští četníci, úředníci či zaměstnanci pošty.¹²³ Celkově se dá říci, že akce směřovaly zejména proti jihlavské

¹¹⁹ ABS Praha, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 323-16-5, s. 1.

¹²⁰ MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 62, i. j. 94, sign. Lshp 11/47, výpověď Františka Kostana, s. 63

¹²¹ Tamtéž, s. 62.

¹²² Úloha českých a německých sociálních demokratů, kteří se ke komunistickému odboji na Jihlavsku přidali, je v řadě dříve citovaných knih bagatelizována.

¹²³ MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 62, i. j. 94, sign. Lshp 11/47, výpověď Františka Kostana, s. 62. Z poštovních úředníků můžeme zmínit poštovního asistenta Františka Tunku. Opět ani u něj nebyly důvody zatčení přednostovi poštovního úřadu ani po osobní intervenci u tajné státní policie sděleny. Tunka byl propuštěn 18. srpna 1939.

inteligenci a zástupcům levicových stran. Uvádí se, že se během roku 1939 jednalo o „preventivní zatýkání“ a tito „rukojní“, nebo „čestní zatčení“ byli obvykle po nějaké době propuštěni. Nejčastěji byli internováni v Jihlavě, ve Znojmě a na brněnském Špilberku. Část osob z vazby putovala do koncentračních táborů Buchenwald, Sachsenhausen nebo Dachau, odkud byli propuštěni jen výjimečně.

Zatýkací akce v Jihlavě mezi březnem a srpnem 1939

Po vzniku protektorátu Čechy a Morava se řada pročesky smýšlejících jednotlivců s nastalou situací nesmířila¹²⁴ a zaujala rezistenční postoj. Na Vysočině byla proto založena řada ilegálních skupin, které se různými odbojovými akcemi snažily vzepřít politice Německé říše. Silnou základnu odboje tvořily především osoby politicky činné za první republiky, ale i velitelé rozpuštěné československé armády a jiných ozbrojených bezpečnostních složek. Aktivní byli taktéž zaměstnanci železnice, na níž proběhla řada odbojových akcí, a zaměstnanci továren, pošty, katoličtí duchovní nebo již zmínění učitelé i členové tělovýchovných organizací.¹²⁵ A proto nejvýrazněji zastoupenou perzekvovanou skupinu tvořily osoby, které byly za první republiky politicky činné. Jen někteří z nich se ovšem

SOKA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 1009, i. j. 8758, František Tunka, poštovní asistent od poštovního úřadu v Jihlavě, zatčení adresované od Presidia Zemského úřadu v Brně dne 30. srpna 1939, s. 1-3.

¹²⁴ Nejen z řady novinových článků publikovaných v novinách *Mährischer Grenzboten*. Například: *Mährischer Grenzboten* 131, 15. 11. 1938, s. 1; *Mährischer Grenzboten* 132, 17. 11. 1938, s. 1, 2; *Mährischer Grenzboten* 140, 6. 11. 1938, s. 1, 2.

¹²⁵ NA, f. Úřad říšského protektora, k. 114, sign. 114-262-2, s. 26. Seznamy zatčených; NA, f. Úřad říšského protektora, k. 1212, i. j. BdO Ia, fol. 442-444, soupis sabotáží od 1. ledna do 28. září 1944. Tématu se věnují: Alois ŠIMKA, *Partyzáni u nás na západní Moravě*, Jiskra (Jihlava), 8. 5. 1963, s. 5. Dále TÝŽ, *Národnostně osvobozenecý boj na Jihlavsku*, Brno 1963. Jeho práci později rozšířila kapitola na téma odboj proti okupaci, která je publikována v monografii: R. PISOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 570-576. Dále: Jan KŘEN, *Vojenský odboj na počátku okupace Československa*, in: *Historie a vojenství* 2, 1961, s. 28-49; Josef PŘIKRYL, *KSČ v čele boje proti nacistickým okupantům na střední a severní Moravě*, Olomouc 1980, s. 23; Milena BLÁHOVÁ, *Vzpomínky na ilegální a partyzánskou činnost na západní Moravě*, Praha 1946; Jan JANÁK, *Žásahy nacistů vůči českému obyvatelstvu „jihlavského jazykového ostrůvku“ po březnu 1939*, s. 123-133.

stačili před svým zatčením v roce 1939 zapojit do ilegální činnosti. Dále se v hledáčku nacistických bezpečnostních složek od samého počátku okupace ocitali vedle zástupců politických stran zejména Židů. Tyto snahy byly předvídatelné díky situaci tohoto etnika v Německé říši i vzhledem k aktivitám německých politických stran v Československu.¹²⁶ Mezi zadržené patřili například Židé napojení na tělovýchovný spolek Makabi, spolek Schlaraffia Iglau, ale především v první polovině roku 1939 ti movitější, kteří vlastnili například obchody a továrny v regionu, jež přecházely pod nucenou správu. Toto bylo ještě umocněno již zmiňovaným nařízením říšského protektora v Čechách a na Moravě o židovském majetku ze dne 21. června 1939.

Další skupinu lze obecně vymezit díky jejich vlasteneckému cítění, jedná se o osoby patřící do některého z československých spolků.¹²⁷ Na Jihlavsku byla nejvýrazněji zastoupena Česká obec sokolská, Československá obec legionářská či Dělnická tělocvičná jednota a katolická sportovní organizace Orel. Čtvrtou skupinu představovali bývalí českoslovenští vojáci a četníci. Pátou pak tvořily osoby nepohodlné z různých blíže nespécifikovaných důvodů, například nepohodlní čeští obyvatelé regionu. K propuštění některých členů bezpečnostní stráže, zaměstnanců drah, pošty a úředníků¹²⁸ se přistoupilo i přes výzvu, která byla vysílána v rozhlase dne 15. března 1939, tj. aby veškerá veřejná správa i nadále pokračovala ve své práci. Neuposlechnutí této výzvy bylo považováno za sabotáž.¹²⁹ I přesto byla na Jihlavsku řada osob z podobných zaměstnání propuštěna.

Věnujme pozornost především jednotlivým osobám, které byly v první

¹²⁶ Protižidovskými postoji se vyznačovalo zejména fašistické hnutí Vlajka. Z německých stran podporujících protižidovskou politiku můžeme jmenovat například Německou nacionální stranu (DNP), Německou nacionálně socialistickou dělnickou stranu (DNSAP) nebo později Sudetoněmeckou stranu (SdP). Radka ČERMÁKOVÁ, *Československá republika: nový stát ve střední Evropě a Židé*, in: Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech, Praha 2003, s. 12.

¹²⁷ Například vedoucí křesťanské tělocvičné jednoty Orel v Jihlavě v únoru 1939 zorganizovali protestní podpisovou akci proti sloučení tělocvičných jednot. SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 258, i. j. 8708, tělovýchovné jednoty, s. 1, 2.

¹²⁸ SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 783, i. j. 8740, dopis adresovaný okresnímu hejtmanovi v Jihlavě od Státního policejního úřadu v Jihlavě dne 28. července 1939, s. 1.

¹²⁹ Provolání vrchního velitele německé armády z 15. března 1939 k obyvatelstvu v Čechách a na Moravě, *Verordnungsblatt für Böhmen und Mähren* (1939), s. 1.

polovině roku 1939 perzekvovány, zatýkacím akcím a důvodům, proč k jejich internaci došlo. U většiny zatčených bylo důležité členství či sympatie k některé z politických stran nebo aktivita v různých organizacích. Pokusme se rozklíčovat i to, jestli k zatčení došlo na základě realizované odbojové činnosti, nebo se jednalo z hlediska nacistické správy o preventivní důvody.

Zatýkáni začalo ve dnech 18. až 25. března, tedy v době, kdy v Jihlavě fungovala vojenská okupační správa. K prvním zatčeným zde patřil vedoucí redaktor *Jihlavských listů* Pavel Kypra. Cíl byl zcela zřejmý, umlčení novináře písničeho protiněmecké články. Podruhé byl zatčen 25. května a vězněn byl až do 11. srpna 1939, kdy musel Jihlavu opustit.¹³⁰

Po 18. březnu byl zatčen úředník nemocenské pojišťovny Ferdinand Trnka,¹³¹ trafikant Josef Pecha,¹³² Antonín Sax a řada dalších obyvatel Jihlavska.¹³³ Velká část ovšem byla po vyšetřování opět propuštěna, neboť o tyto osoby nemělo gestapo zájem. Částečně jména zatčených kopírují jména z volebních lístků do městského zastupitelstva v roce 1938. Například u Josefa Pechy, kandidáta Československé sociálně demokratické strany dělnické, se jednalo o důvody politické. Jeho jméno však figuruje až na dvacátém místě kandidátky a předchází jí mu jména dalších zatčených, zadržovaných o pár dní později – Rudolfa Veverky, Ludvíka Čutky, Bohuslava Šedivého a dalších.

V květnu roku 1939 byl také zatčen hoteliér František Háva z Okříšek, nájemce restaurace v Žižkově ulici.¹³⁴ Byl vyslýchán ve věznici policejního

¹³⁰ Jiří RAMBOUSEK, *Dvacet let od smrti Pavla Kypra*, in: Rudolf Schebesta (ed.), in: *Vlastivědný sborník Vysočiny: oddíl věd společenských*, Jihlava 1997, s. 384, 385.

¹³¹ Po válce se do Jihlavy vrátil. MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 62, i. j. 94, sign. Lshp 11/47, výpověď Františka Kostana, s. 54; SOKA Jihlava, f. Svaz protifašistických bojovníků – Okresní výbor Jihlava, s. 7.

¹³² SOKA Jihlava, f. Svaz protifašistických bojovníků – Okresní výbor Jihlava, s. 6; SOKA Jihlava, f. OÚ – ONV Jihlava do r. 1949, i. j. 1361, s. 3.

¹³³ Neprávem zde byli uvedeni i komunisté: Josef Macháček a Cyril Hackl. Macháček byl vězněn v Dachau, Ravensbrücku a Sachsenhausenu a jak sám v protokolu uvádí, zatčen byl až v únoru roku 1940. Cyril Hackl byl zadržen v září 1939. Během války byli zatčeni několikrát. MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 62, i. j. 94, sign. Lshp 11/47, výpověď Františka Kostana, protokol svědka Josefa Macháčka, s. 57, 58; NÁ, f. Okupační vězeňské spisy – AMV 101, OVS/KT-OVS, k. 261, sign. 101-6351/453, s. 2.

¹³⁴ Františkem Hávou popisované informace o domu v Žižkově ulici č. p. 9 nekorrespondují s informací, že majitelem hostince byl Němec Jindřich Kunschak. Je však možné, že se

ředitelství v Hluboké ulici kvůli podezření, že se účastnil tajného „vysílání“ komunistů.¹³⁵ Je velmi pravděpodobné, že výběr Františka Hávy ovlivnil fakt, že byl hoteliérem, setkával se tak s řadou lidí a mohl podávat gesta- pu různé zprávy o tom, kdo se v restauraci schází, či například i to, kdo z českých osob vede politické rozhovory.¹³⁶

Další zatčenou osobou židovského původu byl tajemník komunistické strany Johann Appelfeld.¹³⁷ Do tohoto spisu byly zařazeny vedle osob z ostatních měst (například z Mostu, Jablonce či Českého Těšína) dva další obyvatelé Jihlavy židovského vyznání, tzn. majitel obchodu s kožeš- nimi a klobouky Alfred Grünfeld¹³⁸ a obchodník se surovou kůží Adolf Riesenfeld.¹³⁹ Dále byl zadržen lékárník Rudolf Boes¹⁴⁰ a 3. května 1939 lékař František Pleva,¹⁴¹ u něhož bylo jako důvod zadržení poznamenáno „čechofilství.“¹⁴² U Appelfelda a ostatních výše zmíněných osob je uveden

některé informace o majitelích domů nedochovaly, protože dům v Žižkově ulici č. 10 (9) vlastnil spolek Schlaraffia Iglau, tj. mužský zábavný zájmový spolek, jehož posláním bylo pěstovat společenské vztahy, humor a přátelství. Po 15. březnu 1939 byla jeho činnost zakázána. Jmenovec Františka Hávy, Jan Háva žil v Žižkově 1. L. VILÍMEK, *I domy umírají vstaje III*, s. 103.

¹³⁵ MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 62, i. j. 94, sign. Lshp 11/47, výpověď Františka Kostana, s. 51.

¹³⁶ Touto taktikou se například Franz Kostan pokusil získat zaměstnance kavárny Slavie Ottu Nového. MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 62, i. j. 94, sign. Lshp 11/47, výpověď Františka Kostana, s. 54.

¹³⁷ Na jeho osobu i jeho prodejnu na Masarykově náměstí byl namířen jeden z útoků dne 13. března 1939. MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 18, sign. Lshp 168/45, výpověď Augustin Krebs, s. 3; MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 59, sign. Ls 357/46, výpověď Jana Waltera Engelmann, s. 10.

¹³⁸ Alfred Grünfeld (13. března 1893 Jihlava – 20. dubna 1940 Sachsenhausen) zahynul v koncentračním táboře. Bylo mu přiděleno vězeňské č. 20101.

¹³⁹ SOkA Jihlava, f. OÚ – ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 938, i. j. 8755, Pátrání po osobách podezřelých z příprav atentátu adresované Zemskému úřadu v Brně dne 20. května 1939, s. 2.

¹⁴⁰ V roce 1938 kandidoval za stranu Národního sjednocení. SOkA Jihlava, f. OÚ – ONV Jihlava, 1939, Volby 1938, k. 673, i. j. 1361.

¹⁴¹ SOkA Jihlava, f. OÚ – ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 938, i. j. 8755, Pátrání po osobách podezřelých z příprav atentátu, dopis adresovaný Presidiu zemského úřadu v Brně, ze dne 23. června 1939, s. 1. Pleva se do Jihlavy po druhé světové válce vrátil. L. VILÍMEK, *I domy umírají vstaje díl I.*, s. 121.

¹⁴² Vězněn v Jihlavě a v Praze na Pankráci. Propuštěn 17. září 1939. NA, f. Archiv České obce sokolské, i. j. 1309, Hlášení žup o obětech okupace z řad sokolů 1945, k. 341, župa Plukovníka Švece.

jako důvod údajné plánování atentátu na význačné vládní činitele.¹⁴³ Do jaké míry se důvody uváděné ve vyšetřovacích zprávách zakládaly na pravdě, nelze zpětně bez dalších dokumentů správně vyhodnotit. U mnohých obviněných je nenajdeme vůbec. Rovněž nebývá v protokolech tajné státní policie zmíněno ani to, za jakých okolností k zajištění podezřelých došlo. Většinou byla na dané osoby využita ochranná vazba, nikoli soudní. Tu bylo možné uvalit na každého, kdo svým jednáním ohrožoval podstatu a bezpečnost národa a státu. Ochranná vazba byla využívána proti jakýmkoli oponentům režimu.¹⁴⁴ Vedoucí služebna Morava v Brně mohla podat návrh na uvalení ochranné vazby, respektive ponechání v ní, nebo na propuštění. O návrhu pak rozhodoval Hlavní říšský bezpečnostní úřad (Reichssicherheitshauptamt). V rámci kompetencí venkovní úřadovny gestapa Jihlava bylo možné rozhodnout o deportaci zatčených osob, tzn. zdali má být daná osoba propuštěna na svobodu, nebo poslána do nějaké věznice či koncentračního tábora.¹⁴⁵

Ochranná vazba byla uvalena například na Čecha Františka Fašinu,¹⁴⁶ který vyráběl dřeváky. U jeho případu je výjimečně jako důvod zatčení poukazováno na to, že žil v městysu Stonařov. Jak již bylo zmíněno dříve, v roce 1930 se více než polovina obyvatel Stonařova přihlásila k německé národnosti, v březnu 1939 se tento procentuální poměr ještě zvýšil.¹⁴⁷ Čeští

¹⁴³ SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 938, i. j. 8755, Pátrání po osobách podezřelých z příprav atentátu adresované Zemskému úřadu v Brně dne 20. května 1939, s. 2. Tématu se věnuje i J. VITÁMVÁSOVÁ, *Židovská problematika ve spisech MLS Jihlava 1945-1948*. O Johannu Appelfeldovi se zmínil i Jiří Vybíhal. Uvádí, že se mělo jednat o atentát na Adolfa Hitlera, který měl Jihlavu navštívit. Nálož měla být umístěna ve větrací šachtě pod pódium, na němž měl Hitler řečnit. Jiří VYBÍHAL, *Atentát na Hitlera v Jihlavě?*, Pelhřimov 2010, s. 51-54. Napadení Appelfelda v roce 1939 se věnuje poválečné vyšetřování s Augustinem Krebsem. Ve výpovědi Aloise Kadlece a Jana Appelfelda (již česká verze jména, pro publikační činnost uváděl pseudonym Jan Křemen), jsou uvedeny osoby, které se napadení zúčastnily. MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 18, i. j. 137, sign. Lshp 168/45, výpověď Augustina Krebse, s. 3.

¹⁴⁴ J. VAJSKEBR, *První zatýkací akce německých bezpečnostních složek v Protektorátu Čechy a Morava: (tzv. Aktion Gitter)*, s. 17-23.

¹⁴⁵ MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 62, i. j. 94, sign. Lshp 11/47, výpověď Františka Kostana, s. 1, 6.

¹⁴⁶ František Fašina (15. října 1883 Pavlov - 18. února 1942 Dachau), SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 938, i. j. 8755; KZ- Gedenkstätte Dachau, Stiftung Bayerische Gedenkstätten, i. j. NARA Zugangsbuch Nr. 106/34906 a NARA Zugangsbuch Nr. 109/020780, zápis z února 1942.

¹⁴⁷ Dohledatelné v číslech *Mährischer Grenzboten*.

obyvatelé městys částečně opustili, jako tomu bylo v případě Fašinovy manželky Anny, která měla domovské právo ve Stonařově, ale od 13. dubna 1939 bydlela v nedaleké Staré Říši.¹⁴⁸

Fašina byl tedy nepochybně zadržen kvůli českému smýšlení a údajně kvůli tomu, že zavolal pomoc pro českou četnickou stanici dne 13. března 1939. Jako důvod zatčení je však uváděno fyzické napadení Němce Paula Langa, kvůli kterému byl jako svědek vyšetřován německý starosta Stonařova Franz Tomschik.¹⁴⁹ Spekulací zůstává, na základě jakého udání k zatčení Fašiny došlo. Na základě svědectví Paula Langa, stěžujícího si na jeho týrání? Další jméno, které se objevuje v místní kronice v souvislosti s komunistickým smýšlením Františka Fašiny, je stonařovský příslušník SA Hřeben. Jisté je, že daná osoba měla velkou podporu nacisticky smýšlejících obyvatel Stonařova. Vlastnil zde dům nacista později odsouzený v roce 1946 norimberským tribunálem Arthur Seyß-Inquart,¹⁵⁰ ale i členové Sudetoněmecké strany: již zmíněný starosta Stonařova Franz Tomschik,¹⁵¹ zástupce stonařovského starosty Julius Schrammek,¹⁵² Konrád Kratochvil a Franz Schmidt,¹⁵³ ale i František Navrátil,¹⁵⁴ Augustin Krebs¹⁵⁵

¹⁴⁸ Přihlášena sem byla již od 30. listopadu 1933. SOkA Jihlava, f. Archiv obce Stará Říše (1691-1945) (1950), R10, Domovský list, Osvědčení o československém státním občanství, Osvědčení o státní a národní spolehlivosti, Anna Fašinová, i. j. 11, s. 4.

¹⁴⁹ MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 11037, k. 201, sign. 100-201-31. Výslech Franze Tomschika ze Stonařova, s. 1.

¹⁵⁰ Arthur Seyß-Inquart (22. července 1892 Stonařov – 16. října 1946 Norimberk), jeho rodiče byli rakouskými přistěhovalci, kteří do Stonařova přišli za prací. V roce 1907 se rodina vrátila do Vídně, kde Emil Seyß po smrti svého strýce převzal s celou svou rodinou jeho příjmení jako přívlstek Inquart. Arthur Seyß-Inquart vystudoval práva na vídeňské univerzitě. Během první světové války bojoval na ruské, rumunské a italské frontě. V roce 1931 vstoupil do rakouské NSDAP. V roce 1938 byl jmenován ministrem vnitra a 11. března 1938 rakouským spolkovým kancléřem. V roce 1940 se stal říšským komisařem pro obsazené Nizozemsko, kde setrval až do konce války. S Jihlavou a Stonařovem je úzce propojen, především kvůli svým častým návštěvám a podpoře.

¹⁵¹ MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 15, i. j. 94, sign. Lshp 120/45, výpověď Františka Tomschika.

¹⁵² Za druhé světové války vedl v Jihlavě pracovní úřad. MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 15, i. j. 94, sign. Lshp 120/45, výpověď Františka Tomschika, s. 4.

¹⁵³ MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 18, i. j. 137, sign. Lshp 168/45, výpověď Augustina Krebse, s. 13.

¹⁵⁴ MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 13, i. j. 61, sign. Lshp 76/45, výpověď Františka Navrátila, s. 4.

¹⁵⁵ MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 18, i. j. 137, sign. Lshp 168/45, výpověď Au-

a další. Většina z nich byla po druhé světové válce souzena MLS Jihlava. Za březnové události ve Stonařově byli na základě rozhodnutí MLS Jihlava dne 19. září 1946 popraveni Franz Tomschik a Julius Schrammek. František Fašina po válce vypovídat u MLS nemohl, jelikož byl z Jihlavy převezen do Brna a odtud do koncentračního tábora Buchenwald, následně do zámku Hartheim,¹⁵⁶ sloužícího jako nemocnice, ale i jako místo, kde se uskutečňovaly pokusy na lidech.¹⁵⁷ Sem byl dopraven v rámci transportu invalidů dne 19. ledna 1942 a odtud pokračoval 15. února 1942 do koncentračního tábora Dachau, kde za tři dny zemřel.¹⁵⁸

Přesný počet zadržených osob během zatýkacích akcí první poloviny roku 1939 není možné stanovit, a tím pádem nelze s jistotou posoudit, jak se množství zadržených na Jihlavsku oproti jednotlivým regionům lišilo. Není možné ani zhodnotit aktivitu, či pasivitu místních československých policejních orgánů. Seznamy zatčených Jihlavanů z této doby se s největší pravděpodobností nedochovaly. Autorka v archivech dohledala pouze nepřesné poznámky o počtu zatčených. Například ve zprávě, v níž se píše o Fašinově zatčení, je uvedeno, že dne 28. března 1939 nebyl do věznice v Krajském soudě v Jihlavě umístěn proto, že nezbývaly již žádné volné policejní cely.¹⁵⁹ Na jaká další místa byli zatčení internováni, dochované dokumenty neuvádějí. Minimálně se tedy jednalo o zhruba osmdesát zadržených osob během první zatýkací akce, ale spíše jich bylo více. Početně lze internované osoby srovnávat s množstvím zatčených během akce „Albrecht der Erste“.

Ihned po vzniku protektorátu Čechy a Morava se proněmecky smýšlející obyvatelé snažili zbavit „přeložením“ některých nepohodlných poštovních úředníků. Bylo tomu tak v případě Leopolda Ublika, který pocházel z čes-

gustina Krebse, s. 13. Nejedná se o nacistu narozeného v Jihlavě jménem Hans Krebs.

¹⁵⁶ Umístěného západně od rakouského města Linec.

¹⁵⁷ Jako příčina smrti Františka Fašiny bylo uvedeno selhání srdce a krevního oběhu, voda v dutině břišní a s ní spojené otoky.

¹⁵⁸ SOkA Jihlava, *Svaz protifašistických bojovníků – Okresní výbor Jihlava (1923–1989)*, korespondence a oběžníky, Osvědčení o státní a národní spolehlivosti, Anna Fašinová, k. 2. Dále je jeho jméno uvedeno ve spisu D 228/42 v rejstříku dědických spisů Okresního soudu. Jeho spis byl ovšem vyjmut dne 16. června 1947, kdy se pravděpodobně znovu projednávala Fašinova pozůstalost.

¹⁵⁹ Původní Krajský soud a věznice v Jihlavě (dnes zde sídlí Vysoká škola polytechnická) v ulici Tolstého 1556/16. SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 578, i. j. 8731, s. 1, dopis adresovaný Zemskému úřadu v Jihlavě dne 22. května 1939, s. 1.

ko-německé rodiny a žil ve Vilánci.¹⁶⁰ Pro neshody s viláneckými Němci žádala tamní obec o jeho přeložení, ale kvůli nedostatku jiných schopných osob, kteří by mohli jeho pozici vykonávat, byl pouze varován.

Postup perzekucí židovského obyvatelstva probíhal na Jihlavsku obdobně jako v jiných regionech bývalého Československa. Židé byli postupně vyřazováni z výkonu veřejných služeb a ze svobodných povolání. Zabavoval se jim majetek, byla jim odpírána volnost pohybu a zakazovala se jim jakákoliv účast na kulturním životě a na vzdělávání. Jak již bylo poznamenáno, židé byli nařízením z 21. června 1939 vyloučeni z veškerého hospodářského života a byli nuceni nahlásit cennosti a majetek úřadům. Jasným cílem tohoto kroku bylo převedení nemalého židovského majetku do německých rukou. Židům byla v některých případech přislíbena bezproblémová emigrace, povinností bylo ovšem svěření veškerého majetku německým bankám. Pro tyto účely byl v polovině července 1939 zřízen *Zentrallstelle für jüdische Auswanderung* neboli emigrační úřad.¹⁶¹ Paradoxem situace je, že někteří z jihlavských židů, kterých se perzekuce dotkla, se při sčítání obyvatel v roce 1930 nehlásili k národnosti židovské či české, ale k národnosti německé.¹⁶² Důležitým fenoménem, který doprovázel perzekuci židů a s největší pravděpodobností byl také jedním z jejích hnacích motorů, byla arizace židovského majetku.¹⁶³ Ekonomické důvody a potřeba využívat zabraný majetek pro válečné účely stály zřejmě také za zadržením Katariny Weissensteinové,¹⁶⁴ u které byla dne 22. března 1939 provedena domovní prohlídka. Později ale byla z vazby propuštěna. Spolu s ní byl pro podezření z machinací s majetkem zatčen její manžel, soukromník

¹⁶⁰ Vilánc se nachází na půli cesty mezi Jihlavou a Stonařovem. MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 11223, k. 206, sign. 100-206-21, Korespondence mezi Poštovním ředitelstvím v Brně a Obecním úřadem ve Vilánci, s. 1-15.

¹⁶¹ Lukáš VAŠKO, *Perzekuce židovského obyvatelstva v Brně 1939–1941*, Brno 2011. Diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, s. 26; Drahomír JANČÍK – Eduard KUBŮ, „Arizace“ a arizátoři: *Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–1945)*, Praha 2005, s. 6; Karel LAGŮS – Josef POLÁK, *Město za mřížemi*, Praha 2006, s. 28.

¹⁶² D. SCHALLNER, *Židovská problematika a retribuční soudy v Jihlavě 1945–1948 (komparativní analýza soudních spisů) 1*, *Němci*, s. 154.

¹⁶³ L. VAŠKO, *Perzekuce židovského obyvatelstva v Brně 1939–1941*, Brno 2011. Diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, s. 6.

¹⁶⁴ V pramenech je užito její rodné příjmení Fleischl.

Wilhelm Weissenstein.¹⁶⁵ Z Jihlavy byli vystěhováni dne 9. října 1939 do Prahy a poté se jim podařilo vycestovat do Palestiny.¹⁶⁶ Po anšlusu Rakouska se povedlo utéct i židovským vlastníkům továrny Humanic umístěné v jihlavské Tovární ulici 2. Leo Israel Weil,¹⁶⁷ Julius Marx¹⁶⁸ a Brigita Binder¹⁶⁹ se pokusili objekt na dálku prodat. Továrna jim však byla na základě rozhodnutí úřadovny gestapa ve Vídni zabavena a během druhé světové války zde byly uskladněny například výrobky firmy Lineol Werke.¹⁷⁰

Ne všichni měli takové štěstí jako Katarina a Wilhelm Weissensteinovi či Leo Israel Weil. Všichni místní židé byli pečlivě evidováni. Mnoho rodin, pod záminkou získání lepšího bydlení například v Praze, Třešti,

¹⁶⁵ Wilhelm Weissenstein nebyl příbuzným Richarda Weissensteina, který vlastnil továrnu na výrobu kartónů i obytný dům ve Srázné ulici 17 v Jihlavě a od roku 1931 předsedou Židovské náboženské obce a členem dalších židovských spolků v Jihlavě. Jméno Richarda Weissensteina (28. května 1876) je na listině transportu Av z Třebíče do Terezína. V Terezíně se dožil osvobození. Jeho manželka Emma (21. listopadu 1879) a jeho syn Theodor (Bohdan) ovšem šoa nepřežily. Emma zemřela 22. listopadu 1943 v Terezíně a Theodor (9. ledna 1907) zemřel 28. září 1944 v Osvětimi. MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12878, k. 243, sign. 100-243-11, spis Käthe Fleischl, s. 1-24; MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12830, k. 243, sign. 100-243-11, spis Wilhelma Weissensteina, s. 1-24; MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12828, k. 243, sign. 100-243-13, spis Fritze Weissensteina, s. 1-3 (od 13. září 1939 hlášen v Praze); D. SCHALLNER, *Židovská problematika a retribuční soudy v Jihlavě 1945-1948 (komparativní analýza soudních spisů) 1*, *Němci*, s. 169. Richardu Weissensteinovi se krátce věnuje i: R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 610; L. VILÍMEK, *I domy umírají vstojí III*, s. 37, 38; MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12829, k. 243, sign. 100-243-10, spis Richarda Weissensteina, s. 1-18 (majitel továrny, dne 8. dubna vystěhování s manželkou z Jihlavy do Třeště); MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12832, k. 243, sign. 100-243-14, spis Emmy Weissenstein z roku 1939, s. 1-18; MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12832, k. 243, sign. 100-243-10, spis Emmy Weissenstein z roku 1941, s. 1-4.

¹⁶⁶ SOKA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1948, k. 67, i. j. 972, i. j. 3752, s. 1, 2, 3, 4. Přihláška válečných škod a škod způsobených mimořádnými poměry podle dekretu presidenta republiky ze dne 31. srpna 1945, č. 54 Sb. ze dne 22. července 1948.

¹⁶⁷ Žijící trvale ve Vídni.

¹⁶⁸ Na Julia Marxe byl veden hlavní spis, bohužel se však ve fondu Gestapo Brno v MZA Brno nedochoval.

¹⁶⁹ Ani složka Brigity Binder se nedochovala.

¹⁷⁰ MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12758, k. 247, sign. 100-247-1, spis Leo Israel Weil z roku 1939, s. 1-35; L. VILÍMEK, *I domy umírají vstojí II*, Jihlava 2015, s. 248.

Velkém Meziříčí či například Třebíči,¹⁷¹ bylo vystěhováno.¹⁷² Jejich další cesta, během následujících válečných let, vedla do koncentračních táborů. Ti židovští obyvatelé Jihlavska, kterým se podařilo včas emigrovat, byli samozřejmě dlouhodobě hledáni.¹⁷³ V této souvislosti by bylo zajímavé zpracování osudů všech židovských obyvatel v roce 1939.¹⁷⁴

Majetkové poměry hrály roli i u zadržení bratrů Spitzerových, vlastníků dvoutřetinového podílu v Továrně na uzeniny, a. s., v Kostelci u Jihlavy.¹⁷⁵ Ti byli internováni od začátku května 1939 v budově tajné státní policie v Hluboké ulici a byl na ně činěn nátlak, aby „dobrovolně“ prodali své akcie bance. Do Továrny na uzeniny, byl ustanoven správce Herbert Peltzarský, zástupce banky Kreditanstalt der Deutschen. Ta měla akcie rodiny převzít.¹⁷⁶ Nejen na tomto, ale i dalších případech je patrné, že v Jihlavě a jejím blízkém okolí byla arizace židovského majetku velmi spěšná a i zde byly patrné národnostní konflikty spojené se snahou o získání židovského majetku.¹⁷⁷ Oba bratři se dočkali konce druhé světové války a poté neúspěšně žádali o zrušení národní správy nad jejich podílem a o jeho vrácení.

¹⁷¹ Podrobně osudy židovských obyvatel podle jejich bydliště mapuje Ladislav Vilímek a připravuje další díly těchto úspěšných knih.

¹⁷² Například rodina Richarda Weissensteina. MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12829, k. 243, sign. 100-243-10, spis Richarda Weissensteina, s. 1-18.

¹⁷³ Jako například v září 1939 dopravce židovského vyznání Fritz Weissenstein. MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12827, k. 243, sign. 100-243-15, spis Fritze Weissensteina, s. 1-3.

¹⁷⁴ Částečně se o to pokusili studenti jihlavského gymnázia. V jejich práci je také tabulka se soupisem židovského majetku. Zvláště zajímavé jsou případy Erwina Schule, majitele Grand Hotelu, či Sofie Sommer, která vedla podnik na výrobu cukrovinek. Ten byl arizován již 20. března 1939. Arnoštu Schützovi byl obchod s lahůdkami arizován taktéž v první polovině roku 1939, přesně 1. května. Nebo Louise Seidnera, majitele textilního velkoobchodu v Havlíčkově ulici. Rodinnou vilu v ulici Legionářů zabral policejní ředitel Emanuel Sladek. Tyto příběhy by se v této souvislosti daly rozpracovat do větší hloubky. A. DVOŘÁK – A. GÜMPLOVÁ, *Soupis židovských podniků v Jihlavě v letech, 1939 až 1940 a jejich historický vývoj*, s. 106.

¹⁷⁵ D. SCHALLNER, *Židovská problematika a retribuční soudy v Jihlavě 1945-1948 (komparativní analýza soudních spisů) 1, Němci*, s. 152.

¹⁷⁶ Podrobněji postup, jakým k převzetí akcií došlo, popisuje: J. VITÁMVÁSOVÁ, *Židovská problematika ve spisech MLS Jihlava 1945-1948*, s. 49-51.

¹⁷⁷ H. PETRŮV, *Žákonně bezpráví*, s. 58-61.

Dne 21. dubna 1939 si gestapo došlo pro advokáta Erwina Taussiga,¹⁷⁸ žijícího v Jihlavě. Zatčen byl kvůli podezření, že finančně podpořil spolek Černá fronta (National Front, Národní fronta, dříve nazývána Zwart Front) založený v Německu Otto Strasserem.¹⁷⁹ Součástí jeho vyšetřování bylo podchycení majetku jmenovaného z důvodu neoprávněného nakládání.¹⁸⁰ Taussig byl propuštěn 9. května 1939¹⁸¹ a 23. srpna 1939 byl vystěhován z Jihlavy do Prahy.¹⁸² Zahynul v září 1942 v lodžském ghettu i s manželkou a synem Vilémem.¹⁸³ Nebyly dohledány důkazy o tom, že by Erwin Taussig byl členem výše uvedeného spolku, dotyčný mu zřejmě pouze finančním obnosem přispěl na činnost. Také on tuto spojitost v protokolech z vyšetřování popírá. Patrně se spíše jednalo o získání jeho podílu ve firmě KOTVA Polak & Hopp KG, která vyráběla podkovy, ozuby pro podkovy, výkovky pro polní nářadí a nápravy.¹⁸⁴ Během druhé světové války se v továrně vyráběly díly pro munici, pro vojenská vozidla a pro letadla.

¹⁷⁸ Erwin Taussig (9. března 1899 Třebíč – 20. září 1942 Lodž). V některých dokumentech uváděn českým jménem Ervín. SOkA Jihlava, f. Archiv města Jihlava (AMJ), Městská práva Jihlava od roku 1849, Úřední knihy, Matrika města Jihlavy, doplňovací svazek XXI., č. 130, s. 385.

¹⁷⁹ Tedy osobou, která nejprve úzce spolupracovala s Adolfem Hitlerem a Josephem Goebbelsem v NSDAP, postupně se však myšlenkově odcizili, a proto byl Otto Strasser z Německa vyhnán. Emigroval do Prahy a v září 1938 do Švýcarska, poté do Francie, do Portugalska a do Kanady. Při Noci dlouhých nožů v roce 1934 byl zavražděn Ottův bratr Gregor.

¹⁸⁰ Erwin Taussig si na základě vládního nařízení ze dne 4. července 1939, č. 136/1940 Sb. požádal o právního zástupce. Viz: Holocaust [online], [citováno dne: 10. 9. 2016]. Dostupné z: www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/125935-taussig-erwin-setreni-o-zachovalosti/.

¹⁸¹ MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 10804, k. 195, sign. 100-195-4, spis Erwina Taussiga, s. 1-13.

¹⁸² Soukromý archiv Ladislava Vilímka.

¹⁸³ Jako datum úmrtí jsou uváděny dva různé dny. V jihlavské matrice je zaznamenán 21. duben 1942, pravděpodobně v tento den přijela rodina Taussigových do Lodže. Erwin Taussig pak zemřel 20. září 1942 v Lodži. SOkA Jihlava, f. Archiv města Jihlava, Městská práva Jihlava od roku 1849, Úřední knihy, Matrika města Jihlavy, doplňovací svazek XXI., č. 130, s. 385. Podrobněji viz: Holocaust [online], [citováno dne: 10. 9. 2016]. Dostupné z: www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/125935-taussig-erwin-setreni-o-zachovalosti/.

¹⁸⁴ MZA Brno, f. Policejní ředitelství Jihlava, č. f. B 74, k. 2, i. j. 2421, seznam židovských firem v Jihlavě, s. 4.

Měli bychom zmínit, že se na otázku židovských obyvatel Jihlavska velmi aktivně zaměřovali od 1. dubna 1939 zaměstnanci tajné státní policie Johann Sorger a Franz Trübswasser. Do jejich kompetence spadalo řešení majetkových poměrů židovských obyvatel, ale i jejich stěhování do přidělených bytů v jiných městech, či transporty do koncentračních táborů.

Na realizaci arizačního procesu židovského majetku, tzn. například podniků, obchodních společností, řemeslných dílen i domů a bytů, měli zprvu zájem jako správci nejen Němci, ale i Češi. Avšak nařízením o židovském majetku z 21. června 1939, kdy byla problematika arizace svěřena výhradně říšskému protektorovi a jemu podřízeným úřadům vrchních zemských radů, byly tyto české snahy utnuty.¹⁸⁵ Zatýkání židovských majitelů bezpečnostními složkami přinášela řadu komplikací, zejména při předávání majetku nuceným správcům. Úřad vrchního zemského rady v Jihlavě se proto snažil přesvědčit své nadřízené, což je patrné zejména z korespondence s Úřadem říšského protektora, aby ponechal židovské majitele na svobodě, pod dozorem nuceného správce, než aby dosazením nekvalifikované síly ohrozil provoz firmy a výrobu.¹⁸⁶ Začátky perzekuce židovského obyvatelstva lze tedy na Jihlavsku zařadit do první poloviny roku 1939. Dotkla se těch neaktivnějších, nejmajetnějších a nejvýraznějších židovských obyvatel. Do dubna roku 1941 pak proběhla likvidace 82 % podniků a obchodů.¹⁸⁷

Zatýkačí akce byly realizovány během celého jara a léta roku 1939. Z obchodníků uveďme Čecha, člena České obce sokolské Josefa Kotena, zatčeného za sabotáž dne 15. května 1939.¹⁸⁸

Důvody zadržení byly různé, novému režimu se muselo například zdát nepochybně nevhodné pořízení snímků hořící synagogy a zničených pomníků. Po objevení takových obrázků v bytě českého fotografického učeňe Miroslava Čary byl učeň varován a propuštěn.¹⁸⁹

¹⁸⁵ R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 566, 567.

¹⁸⁶ *Tamtéž*, s. 566.

¹⁸⁷ A. DVOŘÁK – A. GÜMPLOVÁ, *Soupis židovských podniků v Jihlavě v letech 1939 až 1940 a jejich historický vývoj*, s. 15.

¹⁸⁸ Soukromý archiv, dopis ze dne 5. června 1945 adresovaný České obci sokolské v Praze 2, zprávy o vězněných a umučených sokolech za druhé světové války z župy Plukovníka Švece.

¹⁸⁹ MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 953, k. 18, sign. 100-18-16, spis Miroslava

Důvod zadržení je nejasný v případě Čecha Karla Koubka, odvedeného tajnou státní policií dne 9. května 1939 přímo z budovy Okresního úřadu v Jihlavě.¹⁹⁰ Dříve byl zaměstnán jako koncipient u policejního ředitelství v Brně a odtud v říjnu 1938 převelen do Jihlavy.¹⁹¹ Ve zprávě se mimo jiné uvádí Koubkovo povolání k výjimečnému cvičení ve zbrani u pěšího pluku 24, při němž zastával funkci styčného důstojníka policejního ředitelství v Brně u 2. oddělení III. sboru od 18. září 1938. Jestli tato aktivita byla jedinou, kvůli které byl internován, není možné přesně říci. Jako další důvod se nabízí jeho přestup do politické správy k 1. dubnu 1939¹⁹² nebo neloajlnost vůči komisařskému policejnímu řediteli Emanueli Sladkovi. Dne 5. srpna 1939 byl po své internaci služebně přeložen k policejnímu ředitelství v Olomouci.

Úředníkem, zatčeným začátkem května 1939 kvůli protirežimním materiálům získaným údajně od úředníků krajského soudu scházejících se v jihlavské restauraci U Tří knížat, byl Vladislav Vetchý.¹⁹³ Při domovní prohlídce u něj byly nalezeny „nevhodné“ dokumenty, mezi nimi mimo jiné i výstřižek s proslovem bývalého československého prezidenta Edvarda Beneše uveřejněný v amerických novinách *New York Times*. O měsíc později byl zadržen i Vladislavův bratr Oldřich Vetchý, který pracoval jako soustružník perel.¹⁹⁴ Bratrům Vetchým bylo kladeno za vinu, že tiskoviny předávali dalším lidem. V této souvislosti byl vyslýchán i český zámečnický a knoflíkář Jan Krutiž, který šíření ilegálních tiskovin popřel.¹⁹⁵ Oba bratři byli převezeni do Brna na Špilberk, poté do Vídně a odtud 3. srpna 1939

Čary, s. 1-8.

¹⁹⁰ Následně byl odvezen do Brna. SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 556, i. j. 8730, dopis adresovaný zemskému úřadu v Brně ze dne 9. května 1939, s. 1, 2.

¹⁹¹ SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1938, k. 99, i. j. 832, s. 1, 2, dopis adresovaný zemskému úřadu v Brně ze dne 16. října 1938.

¹⁹² SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 99, i. j. 832, s. 5, dopis adresovaný zemskému úřadu v Brně ze dne 31. března 1939.

¹⁹³ Vladislav Vetchý (9. srpna 1912 Předín). MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, i. j. 10, k. 228, spis Vladislava Vetchého, s. 1-43; SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 99, j. č. 855, i. j. 8744, Stadtamt - Iglau, Vetchý Vladislav, Entlassung aus den Diensten der Stadt Iglau ze dne 12. srpna 1939, s. 1.

¹⁹⁴ SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, k. 67, j. č. 855, i. j. 8744, Stadtamt - Iglau, Vetchý Vladislav, Entlassung aus den Diensten der Stadt Iglau ze dne 12. srpna 1939, s. 1.

¹⁹⁵ Jan Krutiž byl 10. června 1939 propuštěn na svobodu. MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 11913, k. 228, sign. 100-228-10, případ Jana Krutiže z let 1939-1942, s. 1-43.

do koncentračního tábora Dachau.¹⁹⁶ Ještě dodejme, že jihlavská restaurace a hotel U Tří knížat se stala jedním z míst, odkud byla pod vedením komunistů řízena levicová ilegální činnost.¹⁹⁷ Dalšími takovými místy byly soukromé byty komunistů nebo například trafika Čecha Josefa Vintra.¹⁹⁸

Do obecního zastupitelstva města Jihlavy byl v roce 1925 za Realistický klub zvolen primář chirurgického oddělení všeobecné veřejné nemocnice v Jihlavě MUDr. Vítězslav Horn a i jeho jméno figuruje mezi zatčenými. Vítězslav Horn byl činný v politice, byl členem České obce sokolské¹⁹⁹ a před vznikem protektorátu Čechy a Morava zastával pozici předsedy správní rady Löwových podniků. Ještě před jeho zatčením proti němu vycházely štvavé články v místním německém tisku.²⁰⁰ Jeho zadržení mělo zřejmě mimo jiné souvislost s majetkem jeho manželky Anny Hornové.²⁰¹ Její příbuzní (rodina Löw) vlastnili v Heleníně u Jihlavy textilní továrnu včetně dělnických a úřednických domů, statek v Henčově a rozsáhlé pozemky, o které měl jako nucený správce zájem Johann Walter Engelmann, bratr vládního komisaře Leo Engelmana.²⁰² Podíl Anny Hornové byl zabaven a nuceným správcem se stal stíhací pilot Luftwaffe Hartmann Grasser, její příženěný příbuzný. Vítězslav Horn byl od 16. června 1939 dočasně vězněn v Jihlavě.²⁰³ Podruhé byl zatčen 17. července 1939 a následně vězněn v Brně

¹⁹⁶ Oldřich Vetchý byl od roku 1940 umístěn v koncentračním táboře Buchenwald. MZA Brno, f. Gestapo Brno (1939–1945), č. f. B 340, č. 11913, k. 228, sign. 100-228-11, případ Oldřicha Vetchého z roku 1939, s. 1.

¹⁹⁷ MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 62, i. j. 94, sign. Lshp 11/47, výpověď Františka Kostana, s. 11.

¹⁹⁸ MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12017, k. 230, sign. 100-230-1, případ Josefa Vintra, s. 1-43.

¹⁹⁹ SOkA Jihlava, Spolky, TJ Sokol, i. j. 141, sign. F18J, 1935, k. 8, přehled o členství, různé seznamy členů, s. 24.

²⁰⁰ MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 56, sign. Ls 403/46, výpověď Raimunda Siegla, s. 8.

²⁰¹ Anna Hornová, rozená Schwarz, dcera Elsy žijící ve Štýrském Hradci a vnučky Karla Löwa, díky manželovi přijala českou národnost.

²⁰² Tzv. treuhändler. MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 52, sign. Ls 357/46, výpověď Jana Waltera Engelmana, s. 65.

²⁰³ Vítězslav Horn (2. listopadu 1893 Třebíč – 24. června 1965) v letech 1924–1949 působil v nemocnici v Jihlavě. Byl členem Sokola. Po věznění v Jihlavě, Brně a Buchenwaldu se do Jihlavy vrátil 20. května 1945. V roce 1949 jej komunisté sesadili z místa ředitele jihlavské nemocnice. SOkA Jihlava, f. OÚ – ONV Jihlava, 1940, k. 67, j. č. 154, i. j. 8778, od Der Regierungskommissär der Stadt Iglau pro Landesbehörde in Brünn, Städtisches

na Špilberku, v Kounicových kolejích (kde ošetřoval své spoluvězně) a v koncentračním táboře Buchenwald.²⁰⁴ Po válce se do Jihlavy vrátil.²⁰⁵ Otázkou zůstává, zdali se u Vítězslava Horna jednalo o případ, kdy sehrála důležitější roli odbojová činnost, jeho české smýšlení, nebo majetkové poměry. Vina za jeho zatčení a válečnou internaci v koncentračním táboře je kladena Raimundu Sieglvi, který od 29. března 1939 až do konce okupace působil jako okresní vedoucí strany NSDAP v Jihlavě.²⁰⁶

Jako důvod k vyšetřování v roce 1939 stačily i přestupky typu urážky vyřčené na adresu německých orgánů či gestapa, jako v případě Němce Karla Wesselého z Jihlavy, zatčeného 20. června 1939. Při obvinění Milady Wenzlové, manželky zemského soudního rady Karla Wenzla,²⁰⁷ zazněl jako důvod nadměrné schraňování potravin. V tomto, ale i v mnoha dalších případech, se jednalo o udání a ta často nebyla šetřením potvrzena.²⁰⁸

V pramenech se uvádí, že zatýkání neprobíhala vždy hladce. Dochovala se například stížnost německých fašistů z konce června 1939 adresovaná říšskému protektorovi Konstantinu von Neurathovi podepsaná kontroverzní osobou Franzem Löfflerem. Ten během války provedl řadu udání,²⁰⁹ a jejich výpovědní hodnota je proto velmi sporná.²¹⁰ Podle jeho stížnosti došlo

öffentliches Krankenhaus in Jglau (Iglau), MUDr. Siegfried (Vítězslav) Horn, Direktor des Krankenhauses und Primararzt der chirurgischen Abteilung, Überleitung aus den Diensten der Stadt Jglau (Iglau) in andere Dienste, s. 1, 2; ABS, f. Odbor politického zpravodajství (1945-1948), sign. 2M:12370, s. 32.

²⁰⁴ Internaci se věnuje v knize Vítězslav HORN, *Jak jsem přežil. Život českého lékaře*, Brno 2002, s. 18.

²⁰⁵ Stejně jako další přeživší sokol a lékař František Bláha svědčil i Vítězslav Horn u norimberského procesu.

²⁰⁶ Siegel z udání obviňuje další (Hansmann, Eisenmenger, Niederdonau a Jelinek). MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 56, sign. Ls 403/46, výpověď Kreisleitara Raimunda Siegla, s. 15.

²⁰⁷ MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12886, k. 245, sign. 100-245-10, spis Karla Wesselého, s. 1-13.

²⁰⁸ MZA Brno, f. Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12864, k. 248, sign. 100-248-16, spis Milady Wenzlové, s. 1-3.

²⁰⁹ MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 59, sign. Ls 357/46, výpověď Jana Waltera Engelmana, s. 60.

²¹⁰ Löffler byl členem Národního tábora fašistického, stal se však nepohodlným a byl v roce 1941 vyloučen. Založil si proto vlastní organizaci Národně socialistické gardy slovenských aktivistů. Snažil se spolupracovat s Arijským bojem. R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 588, 589.

k incidentu zřejmě při zatýkání člena Národního souručenství, který je v dokumentu označován jako případ Chlum.²¹¹ Jednalo se pravděpodobně o následovníka politiky již zemřelého JUDr. Ludvíka Chluma.²¹²

Nepohodlnou osobou v souvislosti s Národním souručenstvím se stal i Karel Urban, starosta Jihlavy zvolený 30. ledna 1939 za Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu, tzv. agrárníky. Urban byl po okupaci zvolen do Národního souručenství,²¹³ které bylo prohlášeno 6. dubna 1939 za jedinou politickou stranu v protektorátu. Kvůli své „nespolehlivosti“ byl v roce 1940 odvolán a nahrazen Janem Fouskem. Dodnes zůstává nezodpovězenou otázkou, kolik politiků se do tohoto

²¹¹ ABS, f. Zemský odbor bezpečnosti II. (1945-1947), č. f. 315, sign. 315-222-1.

²¹² Ludvík Chlum (19. srpna 1866 Klatovy – 19. února 1932 Praha) úspěšně kandidoval za regionální Hospodářskou stranu ve volbách do obecního zastupitelstva roku 1929. V roce 1938 za tuto stranu kandidoval například kapitán letectva v záloze Jindřich Kartůšek. Ten byl činný v Obráně národa, zastával pozici náčelníka zbrojní a motoristické služby. Během druhé světové války byl zatčen. V jiných pramenech nebyla poznámka o obranné reakci při zatýkání zmíněna. Zůstává tedy otázkou, kdo se při zatýkání bránil střelbou a zdali je tato informace podložena pravdivými událostmi. SOKA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, Volby 1938, k. 673, i. j. 1361. Ludvík Chlum vystudoval práva na Karlově univerzitě. Po ukončení studií získal místo koncipienta v advokátní kanceláři v Klatovech. Psal pro noviny, např. pro *Klatovské listy*, byl angažován v řadě spolků. Roku 1893 se přestěhoval do Jihlavy a i zde se brzy zapojil do veřejného života. Našel práci koncipienta v advokátní kanceláři Karla Maláta. Malát byl v této době významným menšinovým pracovníkem. Byl členem Jihlavské Besedy, Sokola, Klubu českých turistů atd. Ludvík Chlum se stal redaktorem *Jihlavských listů*. Kromě novin a advokátní činnosti byly největší náplní činnosti Ludvíka Chluma spolky. Angažoval se v Jihlavské Besedě, pro kterou vedl mužský pěvecký sbor. Byl jednatelem Klubu českých turistů v Jihlavě, členem ve Školské matici jihlavské, kde spolu s ostatními vlastenci usiloval o založení české školy v Jihlavě. V letech 1909-1931 byl jejím předsedou. Byl prvním starostou jihlavského Sokola. Roku 1906 byl zvolen do Moravského zemského sněmu. V roce 1915 byl odsouzen k šesti měsícům těžkého žaláře. Podílel se také na událostech spojených s vyhlášením Československa v roce 1918, byl členem Národního výboru v Jihlavě. Poté se stáhl z aktivní politiky. V prosinci 1929 se neúspěšně snažil o zvolení v komunálních volbách coby předák vlastní kandidátní listiny. Později se přiklonil k Československé straně národně socialistické. Lucie JERÁBKOVÁ, *Vliv první světové války na vlastenecké spolky v Jihlavě s ohledem na česko-německé vztahy*, Brno 2012. Diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity; Hana PALÁNOVÁ, *Poslanci Moravského zemského sněmu za okresy Jihlava a Třebíč v letech 1861-1914*, Brno 2010. Diplomová práce, Masarykova univerzita.

²¹³ NA, f. Úřad říšského protektora, Praha, č. f. 114, k. 255, i. j. 114-356-3/147, s. 146, 147.

uskupení přihlásilo proto, aby zůstali i nadále u moci, a kolik z jiných utilitárních důvodů, jakými mohlo být získávání informací a jejich předávání podzemním skupinám.

Česká jihlavská reprezentace z řad politických, samosprávních a kulturních činitelů byla postupně omezována jednotlivými zatýkacími akcemi. Z politiků činných již před březnem 1939 v hledáčku gestapa uvízl například bývalý vládní komisař Josef Výborný.²¹⁴ Byl zatčen již 1. srpna 1939, od 2. září 1939 byl vězněn nejprve ve Znojmě, poté od 12. září 1939 v Brně na Špilberku a následně v koncentračním táboře Buchenwald. V jeho případě, na základě telefonického příkazu z ministerstva vnitra, měl podrobnější informace zjistit jihlavský okresní hejtman.²¹⁵ Je možné, že byl Výborný stále trnem v oku vydavatele *Mährischer Grenzboten* Gustava Rippla, který se po 16. dubnu 1939 ujal funkce na okresním tiskovém úřadu, na něhož podal Josef Výborný spolu s hospodářským správcem Bedřichem Bašem žalobu za urážky v jednom článku publikovaném v *Mährischer Grenzboten*. Rippl následně v roce 1924 napsal veřejnou omluvu.²¹⁶ Jméno Josefa Výborného také figurovalo na kandidátce Národního souručenství.

Mezi další významné osoby zatčené do 30. srpna 1939 patřil Bedřich Bitter²¹⁷ z městského úřadu v Jihlavě nebo ředitel tabákové továrny Jan Hobzek.²¹⁸ Podle dalších zatčených osob zaměstnaných v této firmě²¹⁹ se

²¹⁴ Josef Výborný (19. března 1889 Kutná Hora – 11. února 1982 Jihlava). V čele města od 15. prosince 1923 do roku 1925. Tomu byly vytýkány pročešské snahy. Například v oblasti městské správy, kde měli úředníci ovládat jak jazyk český, tak i německý. SOKA Jihlava, f. Archiv města Jihlava, Městská práva Jihlava od roku 1849, Úřední knihy, Matrika města Jihlavy, č. 123, s. 510. MZA Brno, f: Gestapo Brno, č. f. B 340, č. 12484, k. 238, sign. 100-238-2, spis Josefa Výborného, s. 1-46.

²¹⁵ Částečně jeho zatčení objasňoval pražský deník *Der Neue Tag*, 4. srpna 1939, s. 2. SOKA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, přes. č. 8751, s. 1, dopis adresovaný okresnímu hejtmanovi v Jihlavě od prezidia Zemského úřadu v Brně dne 4. srpna 1939.

²¹⁶ R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 526; Jihlavské listy 1924, č. 41, s. 3.

²¹⁷ Bedřich Bitter byl zatčen 16. července 1939 a propuštěn 16. září 1939. Zastával pozici vrchního rady. Bydliště měl v Třebíči. NA, f. Archiv České obce sokolské, i. j. 1309, Hlášení žup o obětech okupace z řad sokolů 1945, k. 341, župa Plukovníka Švece; SOKA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, přes. č. 8751 dopis adresovaný okresnímu hejtmanovi v Jihlavě od Prezidia zemského úřadu v Brně dne 30. srpna 1939, s. 2.

²¹⁸ SOKA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, přes. č. 8751 dopis adresovaný okresnímu hejtmanovi v Jihlavě od Prezidia zemského úřadu v Brně dne 30. srpna 1939, s. 3.

²¹⁹ V jihlavské tabákové továrně pracovalo mnoho zaměstnanců a nemálo z nich bylo

zdá pravděpodobné, že se zde vytvářela skupina podnikající různé aktivity namířené proti novému režimu.

Téhož dne jako bývalý vládní komisař Josef Výborný, tzn. 1. srpna 1939, byl zatčen i policejní inspektor Antonín Smutný,²²⁰ z vazby byl propuštěn po čtyřech týdnech, 26. srpna 1939.²²¹ Jako důvod zatčení je uváděna jeho činnost na Policejním úřadě v Jihlavě před 15. březnem 1939.²²² Autorce se nepodařilo zjistit, jestli jeho zatčení větší či menší měrou nesouviselo s lednovou či březnovou protiněmeckou akcí. Jeho zadržení předcházelo zadržení štábního strážmistra policejního úřadu v Jihlavě Rudolfa Kreutzera, zadrženého 22. července 1939. Propuštění byli ve stejný den a taktéž důvod zatčení je uváděn stejný.²²³ Oba byli převeleni na jiná místa, Antonín Smutný k hospodářské kontrolní službě v Jihlavě, Rudolf Kreutzer k civilní strážní na bezpečnostním oddělení.²²⁴ Dále byl zatčen vrchní strážmistr Blažek²²⁵ a od civilní stráže byli převeleni i obvodní inspektor Josef Krčma či policejní agenti Josef Cyprys a Karel Staněk. Přesuny na jiné pozice se dotkly celé řady dalších osob.²²⁶ Do obsazení úředních míst na policejním ředitelství v Jihlavě zasahoval policejní ředitel Emanuel Sladek.

Učitelé byli zatčeni především během akce „Albrecht der Erste“, některé pokusy však proběhly již dříve. Jedna z větších zatýkáckých akcí byla realizována dne 16. července 1939. Zadržen byl například František Kotrba,

politicky činných. Někteří z nich byli během let 1939 až 1945 zatčeni a vězněni.

²²⁰ MZA Brno, f. MLS Jihlava, č. f. C142, k. 62, i. j. 94, sign. Lshp 11/47, výpověď Františka Kostana, s. 25.

²²¹ Tamtéž, s. 26.

²²² Místo, kde byl Antonín Smutný vězněn, není uvedeno. NA, f. Úřad Říšského protektora, č. AMV 114, k. 260, sign. 114-260-2/26, Seznam gažistů m. sl. tř. uniformovaného policejního strážního sboru, zatčených říšskými orgány, podle zemí a státních policejních úřadů v zemi Moravské, s. 191.

²²³ NA, f. Úřad Říšského protektora, č. AMV 114, k. 260, sign. 114-260-2/26, Seznam gažistů m. sl. tř. uniformovaného policejního strážního sboru, zatčených říšskými orgány, podle zemí a státních policejních úřadů v zemi Moravské, s. 189.

²²⁴ SOka Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, j. č. 783, i. j. 8740, s. 1, dopis adresovaný okresnímu hejtmanovi v Jihlavě od Státního policejního úřadu v Jihlavě ze dne 28. července 1939.

²²⁵ SOka Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, přes. č. 8751, s. 4, dopis adresovaný okresnímu hejtmanovi v Jihlavě od prezidia Zemského úřadu v Brně dne 30. srpna 1939.

²²⁶ SOka Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, j. č. 783, i. j. 8740, s. 1, dopis adresovaný okresnímu hejtmanovi v Jihlavě od Státního policejního úřadu v Jihlavě ze dne 28. července 1939, s. 1.

učitel obecné školy chlapecké v Jihlavě.²²⁷ V sítích bezpečnostních složek mělo uvíznout více zaměstnanců škol, ale ti nebyli zastíženi, jelikož probíhaly prázdniny.²²⁸

Většinu z výše zmíněných osob je možné rozdělit do několika skupin, především těch, ve kterých se prolíná české národní smýšlení. Pro ně také platí, že byly zatčeny v první polovině roku 1939 pro výstrahu, aby se nezapojily do odbojových aktivit.

Závěr

Komplexně je na Jihlavsku možné zatýkáci akce shrnout do několika vln. První akce nacistických bezpečnostních složek v protektorátu Čechy a Morava je ohraničena březnem až dubnem 1939, tedy do doby, kdy docházelo k institucionálnímu zajištění vojenské okupační správy. Na Jihlavsku probíhala ihned po 15. březnu 1939 resp. po 18. březnu 1939. Nejvíce zatčených je na Jihlavsku evidováno v březnu, květnu, červenci a srpnu. Koncem srpna 1939 došlo k řadě dalších zatčení, je pravděpodobné, že se jednalo o přípravu na zatýkání v rámci tzv. akce „Albrecht der Erste“ neboli akce „A“, která začala až 1. zářím roku 1939.

Zatýkáni byli nejprve movitější židovští obyvatelé, což souviselo s procesem dosazování nucených správců i s násilným uváděním do praxe souboru vyhlášek a nařízení, která vycházela z norimberských zákonů. V práci jsou zmíněny osudy některých židovských obyvatel, kteří byli zatčeni v tomto období, například Wilhelm Weissenstein, Katarina Fleischl, bratři Spitzterovi, nebo Erwin Taussig.

Perzekuce se rovněž dotkla příslušníků levicových stran (zejména Československé strany národně socialistické, Československé sociální demokratické strany dělnické²²⁹ a Komunistické strany Československa). Posledně jmenovaná strana byla dělena podle národnostního klíče, zatýkáni byli

²²⁷ SOkA Jihlava, f. OÚ - ONV Jihlava, 1939, j. č. 1989, i. j. 8826, s. 1, dopis adresovaný okresnímu hejtmanovi v Jihlavě od Státního policejního úřadu v Jihlavě ze dne 28. července 1939, s. 5.

²²⁸ Alena H., roz. Š., nar. 1931, obyvatelka Jihlavy, učitelka, osobní konzultace, Jihlava 24. 9. 2015.

²²⁹ Za Československou sociální demokratickou stranu dělnickou jmenujme například Josefa Pechu, Ludvíka Čutku, Bohuslava Vytisku, Bohouše Šedivého nebo Rudolfa Veverku.

tedy jak čeští, tak němečtí komunisté. I když se v první polovině roku 1939 většinou jednalo o preventivní zatýkání, nebylo tomu tak u zástupců levicových stran. Členové Komunistické strany Československa navázali na svou předchozí činnost, jelikož se pohybovali v ilegality již před vznikem protektorátu Čechy a Morava. Aktivitu bývalých členů politických stran (vzniklého Národního souručenství až později) omezily především zatýkací akce ze září roku 1939, tzn. akce „A“ („Albrecht der Erste“) a další, které následovaly koncem roku 1939, později v roce 1940 a 1941. Největší pozornost byla dosud věnována českým komunistům,²³⁰ ti v této době většinou tiskli a distribuovali ilegální *Rudé právo* a propagační letáky. Důležitou náplní činnosti ilegálních komunistických skupin bylo v prvních měsících okupace zviditelnění pokračujících aktivit strany a verbování dalších členů za účelem odbojové činnosti. Nutné bylo též získávání financí na ilegální aktivity i na podporu rodin zatčených členů strany.²³¹ V pracích dotýkajících se období druhé světové války byli ovšem opomíjeni členové Československé strany národně sociální, někteří byli neprávem zařazeni mezi zástupce Komunistické strany Československa. Zadrženi byli i členové dalších stran. Z regionálních stran se pozastavme nad Národní stranou práce.²³² Pozornost dosud nebyla věnována ani členům Československé sociálně demokratické strany dělnické a Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu.²³³ Některé zmíněné osoby byly zadrženy již v roce 1939 a po podpisu slibu, že se žádných ilegálních akcí nezúčastní, byly propuštěny. To ovšem až na výjimky neplatilo u těch lidí, kteří byli předtím politicky činní. Mnozí z nich byli zatčeni později, ale aktivní byli

²³⁰ Alois ŠIMKA, *Národnostně osvobozenecký boj na Jihlavsku*, Brno 1963; R. PISKOVÁ a kol. autorů, *Jihlava*, s. 572; Josef PŘIKRYL, *KSČ v čele boje proti nacistickým okupantům na střední a severní Moravě*, Olomouc 1980, s. 23.

²³¹ Z komunistů zmíňme bratry Vetché, Jana Dobrovolného, Stanislava Tecla, Cyrila a Karla Hacklovi nebo Josefa Macháčka. Z těch německé národnosti například manželku Jana Dobrovolného Emu Dobrovolnou, Friederike Hájkovou, Ottu Mühlfeita, Josefa a Wenzela Tauschovi nebo Antona Urbara.

²³² Jmenujme například lékárníka Jaroslava Váchu.

²³³ Ve druhé polovině roku si bezpečnostní složky přišly i pro zástupce Československé strany lidové, například pro Leopolda Macha, Leopolda Böhma, Aloise Janáčka nebo vrchního soudního radu Jaroslava Veselého. Za poslední jmenovanou stranu připomeňme ještě jednu Karla Urbana. Význam odboje mezi agrárníky byl během komunismu záměrně kvůli zrušení strany po roce 1945 bagatelizován. Z tohoto důvodu se mu nevěnuje žádná ze zmíněných studií a to ani z těch novějších.

už v roce 1939. Na většinu politicky činných osob během první republiky byla zaměřena záříjová akce „Albrecht der Erste“. Zatýkácké akce z roku 1939 ohrožily společenský a vlastenecký život Čechů ve zkoumané oblasti. Navíc se u zatýkáckých akcí první poloviny roku 1939 a „Albrecht der Erste“ jednalo o zastrášovací zásah spojený s likvidací odpůrců režimu a eliminací možných komplikací spojených s vpádem nacistů do Polska. Na ně navazovaly další akce, například v období do podzimu roku 1940, vyznačující se mimo jiné zamezením rozšiřování letáků a dalších ilegálních dokumentů.

Též byli zatýkáni členové různých povolených i zakázaných spolků, zejména členové České obce sokolské a další osobnosti politického, kulturního, veřejného života a náboženského vyznání i němečtí emigranti usazení v Čechách a na Moravě. Jako důvody k odbojové činnosti převládaly vlastenecké hodnoty. Kromě tisku a distribuce letáků i propagačních materiálů se také jednalo o pomoc při útěcích osob za hranice bývalého Československa. Členové Československé obce sokolské zajišťovali branné přípravy členstva a aktivita sokolů byla výrazná již během mobilizací roku 1939. Sokolové také nelibě nesli odtržení Slovenského státu dne 14. března roku 1939 a později se spolek přejmenoval pouze na Českou obec sokolskou. Po vzniku protektorátu Čechy a Morava Česká obec sokolská oficiálně ukončila brannou činnost svých členů a věnovala se pouze tělocvičným aktivitám, kultuře a osvětovým aktivitám. Jejich podzemní činnost v župě Plukovníka Švece ovšem probíhala velmi intenzivně. Sokolové byli zapojeni do Obrany národa a později spolupracovali s Petičním výborem Věrní zůstaneme a Politickým ústředím. Tyto tři odbojové složky v polovině roku 1939 utvořily Ústřední vedení odboje domácího. Sokolové navíc založili Obec sokolskou v odboji a v srpnu 1939 byla vytvořena tzv. pětka, tedy vedení sokolského odboje. Sokolové rovněž pomáhali převádět nepohodlné obyvatele Jihlavska do exilu, jednalo se i o mnoho vojáků, kteří následně proti politice Německé říše bojovali. Dále vydávali a roznášeli letáky a povědomí o současné politické situaci šířili na tajných setkáních. V neposlední řadě nejen finančně podporovali rodiny sokolů, kteří byli zatčeni. Rovněž byla ustanovena zdravotní služba na Moravě sdružující lékaře a zdravotníky, kteří byli ochotni pomoci v ilegální činnosti proti nově nastolenému režimu.²³⁴

²³⁴ Jmenujme například Františka Bláhu, Arnošta Metelku, Jaroslava Krčála, Rudolfa

Perzekuce mířila i proti bývalým legionářům, příslušníkům československé armády a bezpečnostních složek,²³⁵ většinou napojených na Obranu národa.²³⁶ Jen okrajově se článek věnuje odboji osob z rozpuštěné československé armády a jiných ozbrojených bezpečnostních složek. Ti byli zatýkáni zejména v druhé polovině roku 1939 (například: Antonín Smutný, Rudolf Kreutzer, Josef Krčma, Josef Cyprys, Karel Staněk aj.).

Do poslední skupiny patří obyvatelé Jihlavska nezařaditelní do předchozích skupin. Jednalo se o nepohodlné Čechy pocházející převážně z německých obcí, o zaměstnance důležitých podniků (Ferdinand Trnka, František Fašina, Leopold Ublik, Karel Koubek) a státních úřadů, o učitele (František Kotrba), o novináře českých periodik (Pavel Kypra) nebo o zaměstnance obchodů (Josef Koten, Bedřich Bitter, Vladislav Vetchý), restaurací a hotelů (František Háva). Většinou byli ale nakonec propuštěni. Sabotáže a protirežimní činnost prováděli zaměstnanci železnice, na níž proběhla řada odbojových akcí, a zaměstnanci továren, pošty, katolictí duchovní nebo učitelé. Až později se vytvořil Rakouský odboj, který byl aktivní ke konci druhé světové války. Období roku 1939 je také spojeno s vytvářením přípravných kartoték se záznamy například židů, politiků, sokolů, vojáků, učitelů nebo zaměstnanců ministerstva dopravy.

Mezi občany Jihlavy, jejího okolí i obcí spadajících k politickému okresu Havlíčkův Brod nenajdeme pouze obyvatele, kteří se buď do ilegální činnosti zapojili, či zaujali postoj pasivní rezistence. Je mezi nimi i celá řada těch, kteří byli ochotni poskytovat pomoc vizím čelních představitelů nacistického Německa. Tyto osoby velmi dobře znaly český jazyk a nejen ve službách gestapa byly ochotny splnit téměř jakýkoliv úkol. Mnoho

Saturku, Františka Pravdu, Ladislava Hailicha, Bohouše a Bratislava Šedivého nebo Františka Masopusta. Část z nich byla zadržena v druhé polovině roku 1939 a jejich aktivity souvisely s odbojovou činností sokolů na Jihlavsku.

²³⁵ Zatčen byl velitel legionářů důstojník Antonín Kozák. Kvůli své legionářské minulosti byla prošetřována řada dalších strážmistrů české uniformované policie z této oblasti. Dále došlo k zadržení členů Dělnické tělocvičné jednoty, křesťanské sportovní organizace Československý Orel, nebo české skautské organizace Junák či příslušníků církve. Z tělocvičných a výchovných organizací i hnutí, je nejpodrobněji zpracována činnost ČOS.

²³⁶ Václav KURAL, *Obrana národa mezi 15. březnem a 1. zářím 1939*, *Historie a vojenství* 3, 1970, s. 346–385; Petr KOPEČNÝ, *Obrana národa na Brněnsku. 15. 3. 1939 až 29. 2. 1940*, Brno, 2006, s. 239.

z nich vykonávalo provokatérské akce, jejichž důsledkem bylo dopadení řady odbojářů. Činili tak buď z přesvědčení, ze strachu, či za úplatu. I přesto se během let 1939 až 1945 nepodařilo odhalit všechny ilegální skupiny a jednotlivce.

Vzhledem k tomu, že se nedochoval seznam zadržených mezi březnem a srpnem roku 1939, nejedná se o kompletní výčet všech občanů zatčených v tomto časovém rozmezí, ale pouze o výběr zvolený na základě metody sondy. Nápomocné při výběru osob byly i rozhovory s pamětníky, které v kombinaci s archivními prameny dopomohly k objevení řady v té době zatčených obyvatel. Poznatky získané metodou orální historie však nejsou vždy spolehlivé, v tomto případě je nejisté zejména uvádění přesných dat zatčení osob. Tyto chyby jsou publikovány v řadě prací a ve většině je popsáno, že daní občané byly zatčeni ihned po vzniku protektorátu Čechy a Morava. To bývá v rozporu s protokoly z mimořádných lidových soudů, v nichž tyto osoby často figurují jako svědci a tyto skutečnosti po válce nepotvrzují. Bohužel mnohdy archivní materiál chybí a přesná data nelze dodatečně určit.

Na většinu zatčených byla uvalena ochranná vazba. Vězni byli z Jihlavy převáženi do věznic ve Znojmě či Brně, nebo do koncentračních táborů Dachau, Sachsenhausen a Buchenwald. U daných případů je uvedeno, že tito lidé byli drženi jako „rukojmí“ nebo jako „čestní zatčení“. Bez udání dalších důvodů ze zatčení plynoucích ať již z pramenů, či osobních vzpomínek pamětníků je těžké objasnit, do jaké míry se jednalo o odbojovou činnost či její plánování, nebo pouze o snahu nového režimu o potlačení jejich možných odpůrců.

Zhodnocení důvodů zadržení výše uvedených osob z Jihlavska je možné pouze na základě několika příkladů. Jednotlivé případy zajištěných a vyšetřovaných osob v roce 1939 uvádí zejména zadržení z důvodu odboje a velezrady, šíření nepřátelské propagandy spojené většinou s výrobou, přechováváním a distribucí nepřátelských propagačních tiskovin, aktivity v České obci sokolské, z důvodu sabotáže tzn. úmyslného poškozování, ničení důležitých zařízení, zbraní, výroby, dále pak štvavé řeči proti Německé říši, porušování pracovní kázně, držení zbraně a výbušnin, pomlouvání státních činitelů a symbolů, šmelinu, nesrovnalosti většinou spojené s židovským majetkem a řadu dalších příčin. V této době se výjimečně objevuje jako argument k zadržení poslech zahraničního rozhlasu,

méně zastoupeny jsou odchody do zahraničí.²³⁷ V řadě případů se však po prošetření zjistilo, že nejsou založeny na pravdě a dané osoby byly propuštěny. Jeden z původních záměrů autorky, a to zjištění, na základě jakých faktorů byly osoby z Jihlavska zatýkány, nebylo možné v mnoha případech rozklíčovat. U velkého množství osob chybí relevantní informace, jako je celé jméno dané osoby, datum narození a důvod zadržení i následná místa věznění či datum případného propuštění či smrti. Bez těchto dat není úplné ztotožnění osob a i vyhledání všech archivovaných záznamů možné. Na Jihlavsku také postupně, od roku 1939 do konce druhé světové války, stoupal počet případů zadržených osob na základě udání, nebo prozrazení dalších jmen ilegálních členů při vyšetřování, při kterých bylo hojně využíváno násilí, vyhrožování (například související s ohrožením rodinných příslušníků), vydírání a v neposlední řadě pak využívání konfidentů gestapa, díky kterým docházelo k vyrazení celých odbojových buněk. Na rozdíl od důmyslného a na základě strachu promyšleného postupu složek řízených z Německé říše, které byly zvýhodněné nejen svou početní převahou a také systematickostí, neoplývaly vzniklé ilegální skupiny na Jihlavsku tolika zkušenostmi a jejich výchozí postavení bylo mnohem horší. V této době ještě nehrálo důležitou úlohu rozdělení perzekvovaných osob podle národnostního klíče. To je patrnější až v dalších letech války. V první fázi byli tedy zatýkáni Češi židovské národnosti nebo židé hlásící se k německé národnosti. Markantnější je rozdělení perzekvovaných osob podle preferencí a příslušnosti k jednotlivým volebním stranám. Patrné je na místech setkávání, například v restauraci U Tří knížat, v tabákové továrně, i na veřejných (trafiky, restaurace) a soukromých místech (soukromé byty).

Závěrem by bylo vhodné poznamenat, že na tuto studii by měly navazovat další články, které by se podrobně věnovaly jednotlivým perzekvovaným osobám. Zpracována nejsou ani léta následující, zejména rok 1942. Bohužel kvůli chybějícím materiálům nebyli zmíněni všichni, kteří by si to zasloužili. Proto autorka doufá, že tento článek bude časem doplněn o další vyprávění pamětníků a možná i archivní materiály s fotografiemi.

²³⁷ Například piloti RAF (viz: Milada VÁVROVÁ, *Rytíři Vysočiny I.*, Jihlava 1996; TÁŽ, *Rytíři Vysočiny II.*, Jihlava 1999) a vojáci cizineckých armád.

Recenze

Jan BÍLEK – Jan KUKLÍK – Erik MARŠOUN – Jan NĚMEČEK, *Druhý exil Edvarda Beneše.* *Fotografie z let 1938–1945.*

Praha, Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i. 2016,
252 s., ISBN 978-80-7286-293-1

Kniha, ke které historickou studii zpracovali Jan Kuklík s Janem Němečkem a výběr fotografií provedl Jan Bílek, vyšla ve spolupráci Historického a Masyrkova ústavu a Archivu Akademie věd České republiky a Právnické fakulty Univerzity Karlovy.

Druhý exil Edvarda Beneše je bezpochyby klíčovým okamžikem československých politických dějin 20. století. Na jedné straně je ohraničen mnichovskou dohodou ze září 1938 a na straně druhé návratem exilových politiků do – sovětskými, rumunskými a americkými vojsky osvobozeného – Československa v květnu 1945. Výsledek byl však dvojnásobný: znovunalezení státní suverenity, ale také moskevská kuratela. Otázka Benešovy politické zodpovědnosti se otevřela hned po podzimu 1938. Vyvolali ji jeho tehdejší protivníci, kteří chtěli svalit vinu za neúspěch první republiky na jediného obětího beránka, a tím byl právě druhý československý prezident. Následovalo druhé obvinění, jež nebylo dodnes uzavřeno, vina na podřízení se Moskvě. Aby historikové porozuměli tomu, „jak“ a „proč“, obrátili zcela oprávněně svou pozornost již od devadesátých let právě k tomuto období Benešova života. Mezi jinými to byly práce Milana Haunera, Jana Kuklíka a Jana Němečka, jež průběh tehdejších událostí osvětlily. K pochopení napomohlo také intenzivní vydávání pamětí a archivního materiálu. A badatelské úsilí pokračuje, jak o tom svědčí právě tato kniha.

Autoři v ní chtějí ukázat, jak obtížné je Benešovi cokoliv vyčítat, pokud vycházíme pouze z následné komunistické zkušenosti. Je vhodné upozornit na to, jak náročné bylo zorientovat se uprostřed nejistot válčícího světa a přijímat pod značným geopolitickým nátlakem rozhodnutí. Diskuse se často stáčely k otázce Benešovy předvídatosti. V čem mu jeho hlavní cíl – rekonstrukce československého státu, ke kterému se upnul jako otec ke svému dítěti – zastřel schopnost analyzovat nebezpečí plynoucí ze sovětské podpory a z ústupků, jež musel udělat, aby cíle dosáhl? K této otázce je nutné připojit i druhou. V okamžiku, kdy chtěl obnovit Československo, a západní spojenci váhali, měl vůbec na výběr?

Beneš si musel, stejně tak, jak to udělal za první světové války s Francií, vsadit. V roce 1918 sázku vyhrál. V roce 1945 vyhrál jen z části, avšak v letech 1947–1948 prohrál s definitivní platností. Tento neúspěch nicméně relativizuje srovnání s ostatními vůdčími politiky střední Evropy. Hutný a dobře vystavěný text Jana Kuklíka a Jana Němečka umožňuje v chronologickém pořadí sledovat problémy, jimž musel Beneš během šesti a půl let svého exilu čelit.

Originalita této hezké knihy „italského formátu“ spočívá ve dvojitým přístupu. Klasický text diplomatické a politické historie je doprovázen téměř stovkou fotografií, které jsou uvedeny rozsáhlým komentářem k osudům Benešova archivu a jeho fotografických sbírek, neboť fotografie většinou pocházejí z Benešova fondu uloženého v Masarykově ústavu. Čtenář tak může svou četbu započít velmi dobrým slovním doprovodem pod 99 fotografiemi – od odletu do Anglie 22. října 1938 až po vojenskou přehlídku za účasti prezidenta republiky 28. května. K dispozici jsou ovšem i jiné fondy, uložené například v Archivu Kanceláře prezidenta republiky, v Archivu Národního muzea, v Archivu Ministerstva zahraničních věcí a především v historické sbírce ČTK. Autoři však zde dali jednoznačně přednost originalitě zobrazení a asi ani nechtěli znovu vydávat fotografie publikované již mezi lety 1945 a 1948.

Fotografie především umožňuje potvrdit fakta. Beneš byl někde přítomen v určitém okamžiku, na určitém místě, za určitých okolností. Z tohoto pohledu svědčí fotografie v první skupině snímků o jeho pilné práci, o cestách, o četnosti jeho kontaktů v exilu (ve Francii, ve Spojených státech, v Anglii, na cestě do SSSR), při návratu do vlasti. Povšimneme si téměř naprosté absence fotografií z Ruska v prosinci 1943, zvláště pak společných fotografií se Stalinem. Můžeme snad předpokládat, že během svého moskevského pobytu nebyl fotografem doprovázen či šlo o sovětský zákaz fotografování?

Druhá skupina snímků nás může překvapit „militarizací“ prezidentské ikonografie: Beneš v uniformě, válečný vůdce, prezident v tanku..., či Beneš jako vrchní velitel, přihlížející vojenské přehlídce.

Třetí tematická skupina představuje Beneše v osamění, či naopak uprostřed činnosti, v dialogu se zahraničními politiky, s účastníky československého exilu, s anonymními posluchači, vojáky atd. V případě skupinových snímků nebo záběrů z různých setkání nás fotografie možná mate, neboť Beneš, jak to symbolicky dokládá dokumentace jeho plavby do USA v roce 1939, byl osamělý muž.

Čtenáři také nemůže uniknout stárnutí státníka vystaveného tolika zkouškám a tlaku. Prezident se jen výjimečně usmívá (srov. fotografie č. 79 při příležitosti jeho šedesátých narozenin), snímky ho zachycují především vážného a zadu-

maného. Výjimečný obrazový soubor je tak vhodným podkladem pro případný „antropologický“ výzkum exilu, což je jedna z možných cest dalšího badatelského úsilí.

Vědecká a ediční úroveň celé knihy je výborná: poznámky, prameny, bibliografie, seznam fotografií, rejstřík vlastních jmen. Snad chybí jen chronologický přehled, který by mohl ještě více obohatit knihu, jež je jak vědeckou monografií, tak publikací přístupnou zájemcům o druhou světovou válku. Publikace přibližuje dobu bezpříkladné tragédie české společnosti, a to nejen v jejím průběhu, ale i vzhledem k dlouhodobým důsledkům rozhodnutí, na nichž se prezident v exilu nemalou měrou podílel.

Jde o knihu, kterou by měl vzít do rukou každý, kdo chce porozumět kontextu Benešových politických kroků prostřednictvím historického výkladu propojeného řečí obrazových pramenů.

Antoine MARÈS
(překlad Jiří Hnilica)

Eduard BURGET, *Dramatik na pranýři.* *Podivný osud spisovatele Františka Zavřela.*

Praha, Academia 2017, 477 s., ISBN 978-80-200-2649-1

Burgetova rozsáhlá biografie o dnes už téměř zapomenutém dramatikovi a spisovateli Františku Zavřelovi (1884–1947) vychází z autorovy dizertační práce, obhájené v roce 2013 na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy, a tedy z velmi rozsáhlého výzkumu, který této osobnosti věnoval. Iniciačním momentem vzniku zájmu o tohoto dramatika bylo podle autorových slov seznámení se se Zavřelovými memoáry, nazvanými *Pohřben zaživa*, objevenými v jednom z pražských antikvariátů. Burgetovým cílem bylo proto nejen vzkříšení jistého povědomí o této osobnosti a připomenutí jejího osudu, ale také kontextualizace dramatika života do společenských a politických souvislostí. Jeho jméno bylo totiž několik desítek let asociováno s kolaborantstvím s nacisty. Burget si pokládá otázky stran Zavřelova duchovního světa a jeho vývoje, jeho vztahů s některými umělci a literáty meziválečného období a také jeho politické orientace a příklonu k fašismu. Jednalo se přitom o práci heuristicky velmi náročnou, protože ze

Zavřelova fondu zůstalo v Literárním archivu Památníku národního písemnictví pouhé torzo, a autor tak musel jeho život složitě rekonstruovat z jiných dochovaných pramenů, uložených například v osobních fondech jiných představitelů kulturního života.

Zavřel patřil ke generaci, která dospívala na přelomu 19. a 20. století, byla ovlivněna *Manifestem české moderny*, Nietzscheho filosofií a dobovými kulty individualismu, symbolismu a dekadence. Tam se také zrodil Zavřelův duchovní svět, který v následujících desetiletích zůstával v mnoha směrech konzistentní. Burget v biografii postupně líčí základní etapy Zavřelova života – popisuje například jeho lapálie na chrudimském gymnáziu, kde se často dostával do střetu s kantory a měl problémy i se složením maturitní zkoušky. Autor také přibližuje jeho první básnické pokusy, v nichž se stylizoval do role nepochopeného a osamocенého tvůrčího jedince. Po dalších peripetiích Zavřel vystudoval Právnickou fakultu Univerzity Karlovy a v nové republice se stal úředníkem Ministerstva práce, obchodu a živností, vedeného národním demokratem Adolfem Stránským. Jeho život se tak dělil mezi práci ve státní správě, kterou vnímal pouze jako zdroj obživy, a literární činnost, do níž se promítala jeho osobní filosofie a často velmi silná autostylizace.

Hlavním rysem jeho tvorby bylo zdůrazňování významu silných jedinců, individualit, které se staví proti konvencím a zavedeným morálním principům a vyčnívají z davu. Spolu s tím se v jeho tvorbě objevuje motiv „uštvaní“ a „ušlapání“ těchto osobností masami a jejich průměrností. Z výrazných osobností vzhlížel především k Friedrichu Nietzsche, Augustu Rodinovi, Bedřichu Smetanovi, ale také k Napoleonu Bonapartovi, Juliu Caesarovi, Janu Žižkovi nebo Benitu Mussolinimu. Zavřelův obdiv k italskému fašismu měl podle Burgeta kořeny právě v jeho silném důrazu na kult jednotlivce a individualismu. Zásadní roli podle něho sehrála v Zavřelově světě Nietzscheho filosofie a jeho koncepce nadčlověka. Jakkoliv jinak autor zasazuje Zavřelův příběh do velmi širokého literárně-historického kontextu, problém českého nietzscheánství poněkud opominul. Nietzscheho myšlenky připouštějí ve své mnohovrstevnatosti i jiné výklady, než bylo poněkud povrchně chápáno nadčlověčenství odrážející se v Zavřelově díle. Laická veřejnost se sice může z poznámkového aparátu dozvědět o dalších studiích k Nietzscheho interpretacím, jiné cesty výkladu však mohly být podle mého názoru naznačeny už v rámci hlavního textu.

Velmi inspirativní je Burgetovo pojednání o inscenacích Zavřelových historických her na jevištích divadel meziválečného Československa, kde měla tato dramata často aktualizační politické přesahy. Zavřel tak například reinterpre-

toval příběh českých knížat Václava a Boleslava, jejichž střet vylíčil jako boj mezi principy umrtvující křesťanské pokory a vzpurného titanismu, který však může zajistit budoucnost národa. Podobné náměty silných národních hrdinů zpracoval v dramatech o Přemyslovcích či Janu Žižkovi, proti jehož bojovnosti postavil do kontrastu pacifistické učení Petra Chelčického. Nejen na základě divadelních a literárních kritik, ale také z postřehů z osobní korespondence dokumentuje Burget zájem i polemiky, které Zavřelovo dílo v období první republiky vyvolávalo. Ve svém líčení představuje tohoto dramatika jako nevyrovnanou a komplikovanou osobnost, která se s nepříznivými kritikami obtížně vypořádávala a vnímala je jako osobní útoky. Stejně tak byla podle Burgetova pojetí rubem Zavřelova individualismu touha po uznání a pocit ztráty morálních a náboženských hodnot.

Biografie přináší též nová hodnocení některých rozporuplných témat třicátých let, mezi něž patří například tzv. insigniáda. Kromě jiného vyvrací mýtus, rozšířený v historické literatuře Tomášem Pasákem, že iniciátorem manifestu *Slovo k československému národu*, vystupujícím na straně československých národovců, byl spisovatel a legionář Rudolf Medek. Pokouší se i o určitou rehabilitaci signatářů tohoto manifestu, se kterou se příliš neztotožňuji, což je však spíše důsledkem odlišných subjektivních ideových východisek. Příklady prvorepublikové cenzury zdokumentoval Burget na případu úřední konfiskace Zavřelova románu *Fortinbras* a následného projednávání celé záležitosti na půdě Národního shromáždění. V románu ze třicátých let, využívajícího k alegorizaci shakespearovskou látku, měla být totiž motivicky skryta výzva k fyzické likvidaci ministra zahraničí Edvarda Beneše. Krátce po vypuknutí aféry byl Zavřel odvolán ze své úřednické pozice na ministerstvu a začal se i názorově přibližovat fašizujícím a fašistickým proudům českého veřejného života.

Zavřelovo chování za protektorátu popisuje Burget jako konjunkturalistické a oportunistické, zmiňuje zejména jeho nástup na Moravcovo Ministerstvo školství a lidové osvěty i vyřizování osobních účtů s někdejšími kritiky, ačkoliv tyto postoje nevnímá jako jednoznačnou kolaboraci. Po válce pochopitelně následoval Zavřelův strmý pád, byl propuštěn ze zaměstnání, souzen před mimořádným lidovým soudem a nakonec přišel i o střechu nad hlavou. Zemřel v bezprizorném postavení v roce 1947 a jeho jméno, obtížené nálepkou kolaboranta, postupně upadlo v zapomnění. Burget však připomíná dnes již skryté odkazy na Zavřela ve známých literárních dílech. Neúspěšný skladatel Ivan Foltýn ze známé Čapkovy prózy v sobě nese podle něho rysy Zavřelovy osobnosti, možná mohl být i jeho předobrazem. Stejně tak odkazuje na motivy Zavřelových „rouhačských“ básní,

sepsaných po úmrtí jeho přítelkyně Milady Pakůrové, které jsou bez konkrétní zmínky autora citovány ve Škvoreckého *Příběhu inženýra lidských duší*. Ve své práci autor dokázal propojit chronologické líčení Zavřelova života se zmapováním historického kontextu doby, v níž dramatik působil, s jejími společenskými rozpory a otázkami.

Burgetovi se touto biografií nesporně podařilo v povědomí kulturní veřejnosti znovu vzkřísit jméno Františka Zavřela. Práce zaujme i po stránce literární díky autorovu formulačnímu talentu a schopnosti sugestivního líčení nevšedního a tragického osudu tohoto dramatika.

Vojtěch ČURDA

Jan SOBOTKA, *Lobkowiczská mapová sbírka.*

Praha, Národní knihovna České republiky 2017, 133 s.,
ISBN 978-80-7050-682-0

Vydávání starých map a vedut je nyní velmi oblíbeným nakladatelským počinem kalkulujícím s předpokládaným zájmem širší veřejnosti. Většinou se ale klade důraz na obrazovou líbivost a vědecký přístup není prvořadým hlediskem. Národní knihovna České republiky se rozhodla pro poněkud jinou cestou a zpřístupnila ukázky ze sbírky geografických artefaktů (map, plánů, atlasů) z majetku hořínsko-mělnické větve Lobkowiczů ve sličné knize s vyčerpávajícím odborným komentářem. Tato sbírka byla v roce 1928 spolu s vynikající pražskou lobkowiczskou knihovnou vykoupena od příslušníků tohoto šlechtického rodu státem a začleněna do fondů Veřejné a universitní knihovny a nyní je uložena v Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR. Doposud ovšem o její existenci málokdo věděl, zpřístupněna byla až na přelomu tisíciletí a o její veřejnou prezentaci se zasloužil autor recenzované publikace Jan Sobotka.

Sobotka nejprve v obsáhlém úvodu analyzuje osudy sbírky, její vznik a vývoj a usiluje o zjištění podílu jednotlivých členů rodu na jejím rozšiřování. Tyto zdánlivě jednoduché údaje skrývají doslova mravenčí heuristické úsilí. Autor kromě toho pečlivě popisuje způsoby uložení jednotlivých kusů sbírky, provenienční znaky, vlastnické přípisy atp., a důkladně tak zkoumá jejich „rodokmen“ i starší

pořadatelské práce. Zvláštní pozornost pak věnuje osudům sbírky v univerzitní knihovně, kde byla až do roku 1945 evidována jako součást lobkowiczské knihovny, nadto bývala i nevhodně uložena například ve vlhkém prostředí Zrcadlové kaple. Po vzniku Státní sbírky mapové v roce 1951 dokonce měly být všechny cenné staré mapy a atlasy z Klementina vystěhovány a včleněny do tohoto jednotného fondu. K tomu nakonec nedošlo a díky iniciativě jednoho z našich nejvýznamnějších geografů Karla Kuchaře dokonce započaly katalogizační práce. V roce 1957 ovšem byla katalogizace vyšším nařízením zastavena, sbírka pro badatelskou veřejnost de facto uzavřena a přemístěna opět do tzv. umrlčí komory, kde ji mohla čekat jen zkáza. Konečně se Sobotka ještě zmiňuje o jejím novém zpřístupňování po roce 1998.

Autor se pak zabývá analýzou obsahu této jedinečné sbírky, v níž je uloženo dvanáct rukopisných map z let 1742–1842 vztahujících se přímo k aktivitám hořínsko-mělnické větve rodu Lobkowiczů a množství tištěných kartografických děl z let 1579–1880, přičemž většina pochází z 18. století. Jsou to výpravné mědirytiny či lepty, částečně potom i litografie a ocelorytina; mapy a plány obsahují i veduty či jinou obrazovou výzdobu. Jedná se hlavně o německou produkci, ale i o italské a nizozemské tisky. Uceleným souborem jsou především Cassiniho mapy Francie. U vědomí významu celé sbírky a kvality zajímavých tisků stál Jan Sobotka při přípravě této publikace před nelehkým úkolem, jak vybrat skutečně reprezentativní vzorek a neopomenout nic důležitého. Rozhodl se zpřístupnit téměř všechny rukopisné dokumenty a z těch dalších zvolil takové mapy a plány, které by pokryly co nejširší spektrum „provenienční, geografické, slohové a též kvalitativní“; přitom vynechal obecněji známé ukázky. Domnívám se, že jeho výběr padesáti ukázek se podařil a splňuje všechny výše vytčené cíle.

Jednotlivé kartografické dokumenty jsou představeny na dvojstranách: levá obsahuje reprodukci celého mapového listu, základní a rozšířený popis, pravá přináší nejzajímavější výsek. Nechybí tu nejstarší ukázka z Apianovy mapy Horních a Dolních Bavor (1579), významná práce italských barokních kartografů ukazující kraj Lazio s Římem, rukopisná mapa Čech, Kladska a Chebska z poloviny 18. století, plán Paříže z roku 1743 s detailním pohledem na Bastillu, mapa holandské kolonie v jižní Africe v okolí Kapského města ze sklonku 18. věku se znázorněním migrace slonů či mapa střední Ameriky z proslulého Humboldtova *Atlasu*. Plán města Lvova připomíná zdejší působení Augusta Longina z Lobkowicz (1823–1832) a připojen je i akvarel jeho choti Anny Berty; poněkud kuriózní se zdá panoramatický pohled na Štýrský Hradec v litografii z roku 1845

IVANA ČORNEJOVÁ

nebo rukopisný nákres určený pro stavbu silnic a cest ve Stryjském okrsku v Haliči z první poloviny 19. století. Tolik jen pro ilustraci obsahu; je třeba zdůraznit, že každá ze zastoupených ukázek je velmi zajímavá.

Jan Sobotka prokázal v této knize svou odbornou erudici, která se odráží nejen ve výběru materiálu, ale pochopitelně i v doprovodném textu s bohatým poznámkovým aparátem a rozsáhlým seznamem literatury. Připomenout je třeba i dobrou kvalitu reprodukcí, protože editování mapového materiálu patří k obtížným nakladatelským úkolům. Věřím, že si tato pěkná publikace svou cestu ke čtenářům najde.

Ivana ČORNEJOVÁ

**Gabriela KILIÁNOVÁ – Juraj ZAJONC,
70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej
akadémie vied: kontinuity a diskontinuity
bádania a jednej inštitúcie.**

Bratislava, Veda 2016, 287 s., ISBN 978-80-224-1512-5

**Gabriela KILIÁNOVÁ – Vladimír POTANČOK
(eds.), PhDr. Božena Filová, CSc., členka kore-
špondentka SAV: osobnosť, dielo a personál-
na bibliografia.**

Bratislava, Ústav etnológie SAV 2017, 87 s., ISBN 978-80-970975-6-1

Sedemdesiatka predstavuje jeden z medzníkov, pri ktorom ľudia (ale aj vedecké inštitúcie) pociťujú potrebu prehodnotiť doterajší život a rekapitulovať dosiahnuté výsledky. Pohľadu do vlastnej minulosti sa pri príležitosti významného jubilea pracoviska nevyhol ani bratislavský Ústav etnológie SAV.

Výsledkom „jubilejného tlaku“ sú dve publikácie, podobné svojím zameraním, ale odlišné použitým prístupom k sledovanej problematike. Tieto „rozdíly

v jednote“ mi pripomenuli knihu, ktorej český preklad je starý viac než štyri desaťročia. Sovietsky archeológ a etnológ Lev Nikolajevič Gumil'ov v nej okrem iného vysvetľoval pomyselný „historioskop“, ktorý má podľa neho päť stupňov. Bádateľ podľa vlastného uváženia môže zvoliť rozlíšenie, optimálne pre riešenie daného problému. Škála jeho „prístroja“ sa pohybuje od „hvezdárskeho ďalekohľadu“ až po lupu alebo mikroskop. V prípade recenzovaných publikácií autori zvolili v prvom prípade lupu, pohľad na dejiny pracoviska, v druhom zas prístup, pri ktorom „*v našem zorném poli se objeví jediný člověk.*“¹ Kým spoločná kniha G. Kiliánovej a J. Zajonca sleduje vývoj najvýznamnejšieho vedeckého pracoviska slovenskej etnológie od jeho vzniku až po druhé decénium 21. storočia, práca G. Kiliánovej a V. Potančoka sa zaoberá životom a dielom Boženy Filovej, ktorá ústav viedla ako riaditeľka viac než tridsať rokov. Obe práce sú prínosné, spoločne však čitateľom ponúkajú plastickejší obraz a hlbšie pochopenie doby, Ústavu etnológie SAV a vednej disciplíny.

Gabriela Kiliánová a Juraj Zajonc si všímajú osudy sledovaného pracoviska od založenia jeho prvého predchodcu – Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení (1946) cez epizódu v podobe Národopisného kabinetu, ktorý sa nedobrovoľne stal súčasťou Historického ústavu SAVU, Národopisný ústav SAV (ďalej jen NÚ SAV), obnovený v roku 1953, až po dnešný Ústav etnológie SAV. Menuje sa takto od roku 1994, ale nie je isté, či uvedený stav dlho vydrží. Vývoj odboru totiž priniesol rozšírenie predmetu vedeckého záujmu o prístupy a témy sociálnej antropológie. Z toho vyplývajú aktuálne úvahy o potrebe premenovať pracovisko tak, aby aj jeho meno zohľadňovalo aktuálnu situáciu. Spomenuté zmeny názvu sa môžu javiť ako formálny detail, v skutočnosti však odrážajú zložité dobové situácie, z ktorých tieto posuny vyplynuli. Vedenie a pracovníci ústavu (i vedný odbor ako celok) sa s nimi musel vyrovnávať v rôznych štádiách svojej existencie.

Autori pri svojej analýze zohľadňovali dobovú spoločensko-politickú situáciu, pretože si dobre uvedomovali, že prijaté rozhodnutia a uverejnené vedecké práce vznikali v konkrétnych pomeroch, ktoré vládli „tu a vtedy“. Pred inými alternatívami uprednostnili chronologický postup, o čom svedčia aj názvy jednotlivých kapitol: Národopisné pracovisko v Slovenskej akadémii vied a umení (1946–1953); Národopisné pracovisko Slovenskej akadémie vied (1953–1969); Národopisné pracovisko od normalizácie po nežnú revolúciu (1969–1989) a napo-

¹ Lev Nikolajevič GUMIL'OV, Hledání vymyšlené říše, Praha 1974, s. 23.

kon Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied v čase spoločenských zmien po novembri 1989.

Už pri zbežnom čítaní je zrejmé, že obaja autori dôkladne preštudovali a vhodne aplikovali vari všetky dostupné zdroje informácií. Všimli si nielen kolektívne či individuálne projekty a vedecké výstupy zamestnancov ústavu, ale aj personálne zmeny, ktorými toto pracovisko (dobrovoľne alebo z donútenia) prechádzalo. Zaujímavé údaje ponúkli archívne materiály, ktoré sa dotýkali Slovenskej akadémie vied ako celku. Vďaka nim sa čitateľ oboznamuje nielen s dianím v ústave, ale získava aj nie bežnú príležitosť pozrieť sa „do zákulisia“ vrcholnej slovenskej vedy.

Pre mňa ako pamätníka veľkej časti tejto histórie bola osobitne zaujímavá kapitola venovaná obdobiu normalizácie. Autori dokázali vyhmátnúť, ako sa následky „veľkých dejín“ (v tomto prípade požiadavky a ideológia Komunistickej strany Československa) prenášali do rozhodovacích štruktúr Slovenskej akadémie vied a odtiaľ do pomerov konkrétneho pracoviska. Ani v NÚ SAV sa nemohli vyhnúť previerkam, zavedeniu štátneho plánu vedeckého výskumu a iným nariadeniam. Vďaka postojom kompetentných funkcionárov ústavu však tieto nepríjemné procesy prebehli miernejšie než bolo v tom čase bežné. NÚ SAV sa aj v tomto období musel vysporiadať s pokusom o svoje zrušenie. V konečnom výsledku sa pozitívne prejavil konzekventný postup vedenia pracoviska a lojálna podpora českých kolegov, takže ústav prekonal aj toto ohrozenie.

Práve na tomto mieste je podľa môjho názoru vhodné preradiť „historioskop“ na stupeň, ktorý umožňuje sústrediť pozornosť na jediného človeka. Gabriela Kiliánová a Vladimír Potančok si za predmet svojho záujmu zvolili osobnosť dlhoročnej riaditeľky Národopisného ústavu SAV Boženy Filovej. Určite tu zohral úlohu fakt, že 25. septembra 2016 oslávila deväťdesiate narodeniny, v prvom rade ale rozhodlo, že túto inštitúciu viedla viac než tri desaťročia. Z titulu svoje funkcie mala rozhodujúci podiel na dianí v šesťdesiatych rokoch a počas normalizácie.

Gabriela Kiliánová v nosnej kapitole *Nové témy a metodologické prístupy vo vedeckej práci Boženy Filovej: život a dielo* s pre ňu charakteristickou dôslednosťou zmapovala publikačné výstupy Boženy Filovej, príslušné archívne pramene a použila aj (zriedkavé) rozhovory, ktoré poskytla pri rôznych príležitostiach. Upozornila na jej vedecké výsledky, odvahu otvárať nové výskumné témy či aktívne pôsobenie v aplikačnej sfére. Samozrejme nechýbajú dôležité životopisné dáta, základné informácie o rodinnom živote či zdravotných peripetiách, ktorými prechádzala. Ťažisko ale logicky spočíva na pôsobení vo funkcii riaditeľky. Z tohto postu ovplyvňovala vtedajšiu národopisnú vedu na Slovensku. Autorka

kapitoly uviedla merateľné aspekty jej účinkovania, ale podľa môjho názoru nedostatočne zdôraznila iný, síce ťažko definovateľný, ale tým dôležitejší prínos B. Filovej k rozvoju pracoviska i vednej disciplíny: „*Pri zamestnávaní nových vedeckých pracovníkov riaditeľka i ostatní členovia vedenia ústavu hľadeli prednostne na vedecké kvality uchádzača, prijímali aj takých kandidátov, ktorí mali podľa vtedajších kritérií negatívne údaje v životopise, ako bol napríklad buržoázny rodinný pôvod, blízky príbuzný v zahraničí a podobne.*“ (s. 50) Svojím počínaním dokázala, že aj v nenormálnych pomeroch normalizácie bolo možné udržať normálny duch a chod akademickej inštitúcie. Takýto postoj dôsledne zaujímala napriek faktu, že sa musela vyrovnáť s vlastnou „kádrovou škvrnou“ v podobe emigrácie jej brata, známeho režiséra Stanislava Barabáša... K lepšiemu pokrytiu tejto časti pôsobenia B. Filovej by určite pomohli osobné spomienky pamätníkov.

Dve publikácie, ktoré v rýchlom slede vznikli na pôde Ústavu etnológie SAV, predstavujú cenný príspevok k dejinám slovenskej etnológie. Tieto dôležité kamene do mozaiky poznania by nemohli vzniknúť bez systematickej mravenčej práce všetkých autorov, ktorí sa na týchto dielach podieľali.

Peter SALNER

Muzea a výstavy

Zaniklé Podskalí a život na Vltavě – nová expozice Muzea hlavního města Prahy

Praha, Podskalská celnice na Výtoni

V rámci proměny, a lze snad říci i modernizace svých stálých expozic, přistoupilo v srpnu 2016 Muzeum hlavního města Prahy k novému zdařilému počínu také v objektu ve stínu vyšehradské skály. Kurátoři Jan Jungmann a Tomáš Dvořák nově koncipovali prostor a využití Podskalské celnice na Výtoni. Expozice *Zaniklé Podskalí a život na Vltavě* není v této budově náhodou. Stavba pochází z 16. století a do roku 1829 se zde vybíralo clo z plaveného dřeva (odtud název Výtoň – klády se vytínaly z vorů). V 19. století tady sídlil hostinec U Koppů, o němž se zpívá i ve staropražských písních. Celnice přežila asanaci a osamoceně připomíná krásu staré Prahy. Stavba je tudíž vlastně hmatatelným místem (ne)paměti rázovité vesnice uprostřed Prahy.

Záměr autorů je zřejmý – vtáhnout návštěvníka na relativně malém prostoru do minulosti jak genia loci čtvrti samotné, tak života odvíjejícího se od vody (na prvním místě vorařství), činí tak především prostřednictvím „každodennosti“. Vlastní expozice je rozdělena do čtyř částí. Úvod je věnován historickému Podskalí. První zmínka o něm pochází z roku 1199 a zánik „starého“ Podskalí je datován do počátku 20. století. V expozici se nachází velké množství předmětů, které připomínají běžný život v okolí výtoňské celnice. Využívány jsou především historické fotografie, trojrozměrné předměty (tesařské a ledařské sekery, oblek člena plaveckého spolku Vltavan, lopaty na sběr písku). Jistý pandán, byť ne tak dokonalý, k Langweilovu modelu Prahy (ten je možné zhlédnout v hlavní budově muzea na Florenci), představuje na Výtoni plastický model Podskalí z roku 1870. Tento oddíl výstavy je interaktivní a obsahuje velké množství elektronicky zpracovaných exponátů – přesně dle současných trendů muzejní pedagogiky a výstavnictví.

Druhá část expozice patří nákladní lodní dopravě v dobách minulých, tzv. „šífařině“. Zajišťovaly ji dřevěné nákladní čluny (šífy), později vlečné parníky, a i motorové nákladní lodě. Vývoj a proměna dopravy je také zde dokumentována historickými fotografiemi či plastickými modely.

Předposlední část seznámí návštěvníka s historií osobní paroplavby v Praze. První parník z Prahy do Drážďan vyjel v roce 1841 a o čtyřiaadvacet let později byla

založena Pražská společnost pro paroplavbu na řece Vltavě, která byla spojena s primátorem Františkem Dittrichem. Společnost nepřetržitě funguje dodnes, a řadí se tak k nejdéle fungujícím českým podnikům. V současnosti provozuje mimo jiné dva historické parníky, Vltavu a Vyšehrad, které byly prohlášeny za kulturní památku. V expozici uvidí návštěvník model podobného parníku, který nesl jméno Praha a na vodu byl spuštěn v roce 1940.

Závěrečná část se nachází přímo ve vstupní místnosti a pojednává o asi nejcharakterističtějšímu motivu spojeném s Výtoní – o vorařství. Dřevo svázané do vorů se po řece plavilo již od středověku. Skomírající voroplavba definitivně zanikla v důsledku vybudování Vltavské kaskády v roce 1960. Avšak ještě v roce 1970 – jak se lze z „vyprávěné historie“ v muzeu dozvědět – se trojice pražských dobrodruhů rozhodla na vorech řeku splavit. Celý podnik však skončil fiaskem, účastníci vyměnili v hospodě vor za autobus.

Návštěvníka jistě upoutají ohromná vesla, která se používala ke kormidlování. Zajímavostí je, že vystavené exempláře jsou jediné svého druhu u nás. Nalezla se při rekonstrukci Podskalské celnice, předchozí majitelé je použili v krovech místo trámů, což dokládá jejich velikost. I tato část výstavy alternuje ikonografické zobrazení a předměty každodennosti (například pracovní nástroje plavců). Atraktivním zpestřením expozice je simulátor voru. Na dřevěné konstrukci se nachází model pádla, na stěně visí interaktivní obrazovka a na ní se promítá animovaná řeka, po níž má hráč vor navigovat.

Expozice *Žaniklé Podskalí a život na Vltavě* je velmi zdařilá. Na velice malém prostoru, jehož prohlídka nezabere ani hodinu, se podařilo shromáždit vše zásadní ze života tohoto koutu staré Prahy a zpřístupnit celek velmi živou a moderní formou. Návštěvu si každý může zpříjemnit posezením ve výtoňské hospůdce, která je dodnes spolkovou místností Vltavanu, a pohoštění si vychutnat s pocitem, že se vrátil do konce 19. století, do doby, než bylo Podskalí asanováno.

Josef PAVLÍČEK – Matěj PROS

Nová výstava o předstátní epoše českých dějin

Mezi kmeny a státem – Kouřimsko a Kolínsko v raném středověku
Kolín, Dvořákovo muzeum pravěku, 10. září 2016 – 16. září 2018

Archeologické památky regionu Kolínska, „českého Île-de-France“, jak kraj kdysi nazval jeden z předních českých uměnovědců, zasvěceně představuje nová výstava, jejíž význam daleko přesahuje hranice regionu. Na expozici se podílelo Regionální muzeum v Kolíně, Archeologický ústav Akademie věd České republiky a Museen der Stadt Regensburg – Historisches Museum. Páteřní soubor exponátů, které zde návštěvník spatří, tvoří početná kolekce drobných oděvních a výstrojních součástí z 8.–9. století z hradiště v Tismicích u Českého Brodu, které se díky novým výzkumům profiluje jako mimořádně důležité společenské ústředí předstátní epochy Čech. Tento materiálový soubor je však zdařile uveden nálezy zpoza hranice Čech, které výmluvně ilustrují způsoby soužití slovansky a starohornoněmecky hovořících obyvatel blízkých i dalekých krajů v oné době.

Příchod prvních, mj. i slovansky hovořících skupin do střední Evropy, tvořící chronologickou dolní hranici záběru výstavy, dobře ukazují nálezy ze žárového pohřebiště 6.–7. století z lokality Regensburg-Großprüfening.¹ Ty se zcela srovnávají s nejstaršími kremačními nekropolemi známými z českých zemí a kontakt se sousedskou populací tu zviditelňují pouze některé kousky výbavy, jako jsou kovové přezky či přívěsky. K „horní mezi“ časového pásma výstavy se pak blíží výbava jednoho z hrobů na pohřebišti jižně pravoúhlého chóru ženské kanonie Regensburg-Niedermünster z přelomu 9. a 10. století.² Nebožku zde uloženou doprovázely jako jedinou na celém hřbitově na onen svět šperky srovnatelné mj.

¹ K lokalitě viz: Wolfgang EICHINGER – Hans LOSERT, *Ein merowingisches Brandgräberfeld östlich-donauländischer Prägung bei Großprüfening*, in: *Das archäologische Jahr in Bayern 2003*, Stuttgart, s. 98–101. Lokalita poskytl i stopy po mohylách, [online], [citováno dne: 4. 4. 2017]. Dostupné z: <http://www.landschaftsmuseum.de/Seiten/Lexikon/Grosspruefening.htm>.

² Viz: Nada PROFANTOVÁ, *Archeologický doklad kulturních styků Bavorska a Čech v 10. století*, in: *Archeologie ve středních Čechách 1, 2013*, s. 207–214, [online], [citováno dne: 2. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2010/05/praha-rezno_lr.pdf.

s nálezy z knížecí nekropole z Kouřimi (hrob č. 106b, pohřeb „kněžny“), což autoři interpretují ve smyslu původu této řeholnice (?) z Čech.

Oba tyto nálezové soubory výtečně ilustrují proces plývání dávných obyvatel českých zemí do prostředí střední Evropy. Vztahují se na ně zcela nepochybně kategorie „cizích“ a „našich“ příchozích, jak je ve své nedávné práci vymezil Florin Curta.³ „Cizí příchozí“ podržují hmotnou kulturu zřetelně závislou na jejich vlastním, živém podložním kulturním vzorci a pouze náhodně a nahodilé nálezy, zařazené arci do exogenní duchovní struktury, poukazují u nich na kontakty se sousedící populací (Regensburg-Großprüfening). Naproti tomu „naši příchozí“ se zcela naopak o své vůli zařazují do struktur etnicky cizorodé, leč dominantní společnosti, jejíž kulturní vzorec přijímají, dávající najevo pouze drobnostmi hmotné kultury svou nenáležitost k místnímu prostředí (Regensburg-Niedermünster). Oba tyto archeologické moduly pak vytvářejí póly systému, mezi nimiž se odehrál historicky mimořádně důležitý proces přiblížení naší raně středověké společnosti sociálnímu ustrojení států latinského křesťanství středověké Evropy.

Za zvláštní zásluhu autorů výstavy je třeba pokládat předložení kompletního nálezového souboru z hrobu v Matzhausen (Lkr. Neumarkt, Oberpfalz), opět z přelomu 9. a 10. století, tedy ze stejné doby jako pohřeb kouřimské „kněžny“. Nález se sice dostal do katalogu souborné výstavy *Europas Mitte um 1000*,⁴ tam však chybí fotodokumentace gombíků, kterou podávají autoři výstavy.⁵ Ikografie gombíku s lidskou (?) tváří je totiž natolik neobvyklá, že se znalci ještě notně zapotí, než naleznou její uspokojivé vysvětlení.

³ Florin CURTA, *Burial in Early Medieval Greece: On Ethnicity in Byzantine Archaeology*, in: Velikotarnovskij Universitet „Sv. Sv. Kiril i Metodij“ i b'algarskata archeologija – Prof. Dr. Boris Borisov učenci i prijateli (Studia in honorem Professoris Borisi Borisov), Boris D. Borisov (ed.), Veliko Tarnovo 2016, s. 419–448. O „našich příchozích“ viz: s. 422–424 a 429–430, o „cizích příchozích“ (mj. žárové pohřebiště v Olympii) s. 427–428, 430–431, [online], [citováno dne: 31. 3. 2017]. Dostupné z: https://www.academia.edu/30373695/Burial_in_early_medieval_Greece_on_ethnicity_in_Byzantine_archaeology.

⁴ Alfried WIECZOREK – Hans-Martin HINZ (eds.), *Europas Mitte um 1000 – Katalog*, Stuttgart 2000, s. 192–193, č. 070702a-d.

⁵ Viz: Naďa PROFANTOVÁ – Jan HASIL, *Mezi kmeny a státem – Kouřimsko a Kolínsko v raném středověku*, Praha – Kolín 2016, s. 4, [online], [citováno dne: 31. 3. 2017]. Dostupné z: https://www.academia.edu/31632056/Between_the_Tribes_and_the_State_Region_of_Kou%C5%99im_and_Kol%C3%ADn_Central_Bohemia_in_Early_Middle_Ages.

Jak již bylo řečeno, početné nálezy z 8.–9. století z Tismic představují především drobné doplňky úboru a strůje zejména jihovýchodního („avarského“), ale i západního slohu. Zatím si stále marně lámeme hlavu, co výskyt těchto nepochybně esteticky působivých a sociálně relevantních, avšak ojedinělých drobností, pocházejících podle autorky ze 13–14 opasků, znamená. Nabíledni leží jejich funkce značkovače Tismic jako „místa setkávání“, kterou samozřejmě dokládá i tamní nález denáru Karla Velikého.⁶ Dále se však při interpretaci těžko odvážíme.

Na výstavě lze spatřit i dnes již klasické náleзовé soubory 9.–10. století z pohřebiště na Staré Kouřimi a ze Součkovy cihelny v Kolíně.

Na panelech a ve vitrínách doprovázejících hlavní expozici se pak návštěvníkovi představují další významná hradiště regionu: Klučov, Doubravčice, Přistoupim, Radim, Hryzely a mladší hradiště Kouřim – Svatý Jiří.

K výstavě její autoři Jan Hasil a Naďa Profantová publikovali obdivuhodný doprovodný materiál.⁷ Jsem přesvědčen o tom, že si organizací této zdařilé expozice získali velkou zásluhu o poznání raně středověké epochy našich zemí. Budeme se těšit na jejich další počiny.

Petr CHARVÁT

The First Golden Age – Az első aranykor

Maďarsko, Palác umění (Mücsarnok) v Budapešti

21. listopadu 2016 – 12. března 2017

V roce 1896 slavili Maďaři tisící výročí příchodu knížete Arpáda do karpatské kotliny. K připomenutí této události, stejně jako celé slavné minulosti maďarského národa, vzniklo v Budapešti Náměstí hrdinů s imponantním pomníkem a dvěma majestátními muzejními budovami. V současné době vnímáme tento komplex ovšem hlavně jako svědectví velkého vzestupu maďarského národa

⁶ Naďa PROFANTOVÁ, *Pozdně římské mince a denár Karla Velikého (768–814) z areálu hradiště Tismice, okr. Kolín*, Numismatický sborník 2, 2013, s. 179–190.

⁷ Viz: Naďa PROFANTOVÁ – Jan HASIL, *Mezi knený a státem – Kouřimsko a Kolínsko v raném středověku*, Praha – Kolín 2016.

v druhé polovině 19. století, v době vlády Františka Josefa. Dokladem a zároveň i měřítkem tohoto vzestupu byl i rozvoj umění, štědře podporovaného ze strany státních orgánů i hospodářských a kulturních elit.

Výstava *First Golden Age*, konaná v muzeu Mücsarnok, si kladla za cíl ukázat tento fenomén na příkladu malířských děl, vzniklých v rámci několika národních společností, žijících v habsburské monarchii – maďarské, rakouské, chorvatské, české a polské. Výstava byla zahájena v symbolický den 21. listopadu 2016, tedy sto let od úmrtí Františka Josefa, jehož památku měla také oslavit.

Na začátku výstavy je představen uherský král František Josef jako panovník, který podporu umění považoval za svou čestnou povinnost, ale i jako člověk, který se zejména o výtvarné umění upřímně a živě zajímal. Chodil rád na výstavy, kupoval obrazy a financoval náročnější projekty. Zajímal se hlavně o portréty a realistické žánrové scény, snažil se ale chápat i ty styly, které se mu nelíbily. Zájem o umění sdílela se svým králem i celá vyšší maďarská společnost, podporující umělce, instituce i různé konkrétní aktivity. Jako vzor této elitě mohla sloužit celá rodina Andrassyů. Její nejnámější představitel Julius nebyl jen významným státníkem, ale také politikem, zasloužilým o rozvoj Budapešti jako moderního velkoměsta, a sběratelem, znalcem umění a obětavým mecenášem. V jeho politických a hlavně uměleckých stopách šli i jeho synové.

Hlavní pozornost byla věnována velkým uměleckým směrům, historismu, realismu a moderním tendencím, projevujícím se od devadesátých let 19. století. Jádrem výstavy jsou práce „tří velkých M“, působících v monarchii – Hanse Makarta, Jana Matejka a Mihályho Munkácsyho. Všichni tři umělci spadají především do kategorie historické malby. Své současníky fascinovali tématy svých obrazů, znázorňujícími výjimečné události v životě národa, vznešené, slavnostní, dekorativní i více méně realisticky a kriticky pojaté scény. Všichni tři se také velmi úspěšně zapojili do mezinárodního obchodu s obrazy, jejich díla putovala po železnici po Evropě (a dokonce i po Severní Americe). Škoda, že k nim nebyl přiřazen Václav Brožík, jehož Mistr Jan Hus před koncilem kostnickým (1883) bývá srovnáván s Munkácsyho Ježíšem před Pilátem (1881). Munkácsyho i Brožíka spojoval rovněž úzký vztah k pařížskému sběrateli a obchodníku s obrazy Charlesu Sedelmayerovi, který jim otevřel cestu do světa. Jako výjimečná osobnost byl představen také maďarský Károly Lotz, mistr dekorativní nástěnné malby, zdobící reprezentační budapeštské stavby přelomu století, i tvůrce vyhledávaných malých aktů.

V další části výstavy se představily jednotlivé národní malířské školy. Rakouské malířství reprezentovala díla modernistického a secesního zaměření, domnívám

se však, že jejich tvůrci (například Josef Maria Auchentaler) nepatřili úplně k těm největším novátorům, kterých v té době bylo ve Vídni opravdu početně. Chorvatské umělce zastupoval zejména Vlaho Bukovac, hlavní představitel chorvatského a dalmatského historismu, působící v závěru svého života rovněž v Praze. Maďarští malíři se hodně soustřeďovali na znázornění přírody a venkovského prostředí, jejich díla prozrazovala inspiraci mnoha moderními impulzy i nemalý zřetel k nepřilíš idylické sociální realitě. Polští malíři se snažili udržovat svými díly jednotné kulturní povědomí národa, rozděleného do tří států. Nejlepší podmínky pro rozvoj nacházeli nepochybně v Krakově, kde se soustřeďovali největší a nejprůbojnější tvůrci, jejichž snová, melancholická díla souzněla s modernistickým hnutím Mladého Polska.

České umění bylo zastoupeno pozoruhodnými obrazy důležitých autorů, například Antonína Chittussiho, Františka Kupky nebo Jakuba Schikanedera, domnívám se, že podobně jako v rakouském případě se mohlo předvést v ještě lepším světle. Možná to souviselo s tím, že z českých institucí se na výstavě podílela jen Národní galerie, zatímco umění ostatních národů představovaly vždy dvě až tři instituce.

I když není pochyb o tom, že jednotliví mistři se snažili stále více o originální výpověď a jednotlivé malířské školy se postupně individualizovaly, kulturní jednota, kterou vytvořily generace, stále přetrvávala. Lépe, důstojněji Maďaři svou zlatou dobu připomenout nemohli.

Jiří POKORNÝ

Didaktika

Vývoj učebných textov k starovekým dejinám na Slovensku po roku 1993 (II. časť).*

Vývoj v rokoch 2011 až 2015

Stručné dejiny starovekého Grécka

V roku 2012 nadviazal Pavol Valachovič na svoje *Stručné dejiny Ríma* novým učebným textom k dejinám starovekého Grécka.¹ Štruktúra tejto učebnice je podobná predchádzajúcej pomôcke k dejinám starovekého Ríma. V krátkom úvode vyzdvihol autor nielen význam gréckych starovekých dejín pre európsku civilizáciu, ale aj význam ich štúdia. Následne približuje autor prírodné podmienky a etnické zloženie obyvateľstva starovekého Grécka. Pozornosť venuje aj základnej periodizácii gréckych dejín a charakterizuje jednotlivé obdobia.

Keďže do vlastných dejín Grécka patrí aj obdobie pred rokom 1200 pred Kr., začiatok textu sa venuje minojskej, kykladskej a mykénskej civilizácii. V ďalšej časti sú zreteľné tri výkladové celky: tzv. temné obdobie (1100 až 800 pred Kr.), archaické obdobie (800 až 500 pred Kr.) a obdobie prechodných hegemonií, vzostup Macedónie za Filipa II. a Alexandra Veľkého. Učebnica končí rímskou okupáciou posledného helenistického štátu Egypta v roku 30 pred Kr.

Hlavný výklad sa koncentruje na základný vývoj a problémy jednotlivých období, pričom čitateľ spoznáva hlavné myšlienky, prúdy i procesy, ako aj postavy, ktoré ho formovali. Učebný text opisuje nielen politické a vojenské udalosti, ale aj základné premeny sociálneho, hospodárskeho a kultúrneho života starovekého Grécka. Podrobne rozoberať jednotlivé časti publikácie nepovažujeme za nutné, pretože každý, kto sa vyzná v dejinách antických civilizácií, určite vie, čo je obsahom jednotlivých kapitol.

K základnému textu autor pripojil aj terminologický slovník, ktorý pomáha

* Článok je výstupom z medzinárodného kolokvia, ktoré organizovalo Výskumné centrum pro soudobé dějiny, historickou pamět a kulturní dědictví (1800–2000) v rámci riešenia projektu IP Sliezskej univerzity *Posílení internacionalizace a interdisciplinarity výzkumných center se zaměřením na kulturní dějiny*.

¹ Pavol VALACHOVIČ, *Stručné dejiny starovekého Grécka*, Prešov 2012.

študentom lepšie pochopiť výklad a zároveň zodpovedá modernému trendu tvorby učebníc. Slovník obsahuje 28 základných historických pojmov viazucich sa ku gréckym starovekým dejinám. Nasleduje chronológia najdôležitejších udalostí gréckych dejín, ktorá zahŕňa obdobie rokov 2000 až 30 pred Kr., zoznam spartských kráľov a vládcov na území Pergamského kráľovstva (Attalovci), Egypta (Ptolemaiovci) a Sýrie (Seleukovci) po smrti Alexandra Veľkého. Na záver sa čitateľ môže inšpirovať súpisom odporúčanej literatúry, ktorá obsahuje predovšetkým domácu produkciu dostupnú v našich knižniciach. Okrem toho uvádza aj základné zahraničné historiografické diela, ktoré predstavujú základný fond odbornej literatúry k dejinám starovekého Grécka.

V porovnaní s textom o Ríme pristúpil Valachovič v tomto prípade k niekoľkým vylepšeniam. V učebnici sa našlo miesto pre niekoľko ilustrácií a máp, ktoré dopĺňajú a oživujú výklad. Najmä mapa na strane 10 pomáha študentom urobiť si predstavu o geografii starovekého Grécka. Rovnako pozitívne možno hodnotiť zaradenie niekoľkých úryvkov zo spisov antických historikov, ktorí písali o gréckych dejinách (Herodotos, Thukydides, Plutarchos a pod.). Čitateľ má možnosť na jednej strane zoznámiť sa s ich priamym svedectvom, na druhej strane nimi autor dokladá svoje tvrdenia. Prostredníctvom úryvkov získava študent nielen základnú informáciu o antickej historiografii, ale aj usmernenie, akým smerom sa vydať v prípade záujmu rozšíriť si poznatky formou samostatného štúdia.

Valachovičov učebný text k dejinám antického Grécka pozitívne prijala aj odborná verejnosť.² Vo všeobecnosti sa vysoko oceňovalo zaradenie textových ukážok z diel antických autorov v slovenskom preklade a príloh, vďaka ktorým sa podľa Michala Habaja čitateľ nemusí obracať na encyklopedické príručky staroveku, aby textu dokonale porozumel. Daniel Škoviera poukázal na skutočnosť, že na rozdiel od Ríma, v prípade Grécka nemáme pred sebou dejiny jedného mestského sídla, ktoré postupne expandovalo do stupňa centra svetovládnej ríše, ale z hľadiska stredísk moci a ich dejov ide o zložitejší materiál. To sa podľa neho zákonite odrazilo aj v zložitejšej štruktúre tejto knihy. Ocenil, že „na rozdiel od pohľadu očami Európana, aký sa tradične podával v stredoškolských učebniciach,

² Michal HABAJ (rec.), *Pavol Valachovič, Stručné dejiny starovekého Grécka. Prešov 2012*, Bibliotheca Alexandrina, 2013, s. 116–117; Daniel ŠKOVIERA (rec.), *Pavol Valachovič, Stručné dejiny starovekého Grécka. Prešov 2012*, Historický časopis 3, 2013, s. 580–581; Tomáš KLOKNER (rec.), *Pavol Valachovič, Stručné dejiny starovekého Grécka. Prešov 2012*, Auriga 2, 2013, s. 119–121; Igor LISOVÝ (rec.), *Pavol Valachovič, Stručné dejiny starovekého Grécka. Prešov 2012*, Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy 2, 2013, s. 233.

*autor ukazuje grécko-perzské vojny nie ako civilizačno-morálny konflikt, ale výsledok rozpínavosti oboch súperov.*³

Igor Lisový zdôraznil, že táto príručka upozorňuje na otázky, ktoré sa bežne obchádzajú. Kladne hodnotil jasnosť, stručnosť, presvedčivosť výkladu a praktickosť učebnice. Zároveň polemizoval s autorom o neopodstatnenom rozdelení obdobia prechodných hegemonií a vzostupu Macedónie do dvoch etáp. Výhradu mal aj k termínu patriarchálne otroctvo a na miesto neho navrhoval termín nové otroctvo, ktorý svojho času navrhol Pavel Oliva. Hoci si Lisový uvedomoval, že kniha má za úlohu ponúknuť stručný prehľad dejín, a nie vyčerpávajúcu analýzu, privítal by viac informácií o kykladskej kultúre a navrhoval aj spojiť časti o lineárnom písme A a B v kapitolách o minojskej a mykénskej civilizácii do jedného celku, ktorý by bol doplnený ukázkami v preklade. Na záver však konštatoval, že daný učebný text je prínosom do súčasnej slovenskej vedy o antickom staroveku.

Z publikovaných recenzií vyplýva aj niekoľko nedostatkov, ktoré učebný text k dejinám starovekého Grécka obsahuje. Tomáš Klokner vo svojej recenzii upozornil na nekorektný zoznam odporúčanej literatúry, v ktorom pri niektorých publikáciách chýbajú údaje o roku alebo mieste vydania. Daniel Škoviera bol oveľa kritickejší a autorovi vyčítal zbytočné opakovanie niektorých pasáží, čo pripisoval zvolenej stavbe textu, ktorá nie je lineárna, ale využíva postupné rozvíjanie témy. Ďalej poukázal na niekoľko nepresných tvrdení, napr. že víťazi hier v Olympii boli dekorovaní vavrínovým vencom, čo nezodpovedalo pravde, pretože išlo o palmový ratolesť, neskôr olivový veniec. Svoje hodnotenie uzatvára konštatovaním, že textu by prospela precízna revízia zo strany autora i redaktora, ktorá by eliminovala nezrovnalosti v prepise mien a ďalšie chyby.

Dejiny antiky

Svoju prácu na stručných dejinách oboch antických civilizácií korunoval Valachovič v roku 2014 vydaním učebnice *Dejiny antiky*, v ktorej prakticky spojil obe už v predchádzajúcom období publikované skriptá.⁴ V úvode uviedol, že pri revízii svojich textov aj na naliehanie a upozornenia kolegov spojil oba študijné texty do jedného zväzku. Svoje rozhodnutie podporil aj názorom, že dejiny antických civilizácií tvoria vlastne jednotu. Prebiehali približne v rovnakom čase a medzi politickými, hospodárskymi, náboženskými či sociálnymi inštitúciami

³ Daniel ŠKOVIERA (rec.), *Pavol Valachovič, Stručné dejiny starovekého Grécka*, s. 580.

⁴ Pavol VALACHOVIČ, *Dejiny antiky*, Bratislava 2014.

je určitá príbuznosť, zhoda alebo prinajmenšom obdoba. Ako sám však uviedol, táto jednota je relatívna, čo si uvedomuje, pretože rozvoj výskumu v oblasti antických dejín a špecializácia v jednotlivých odboroch viedli k tomu, že aspoň z pedagogických dôvodov sa obe disciplíny oddelili, prednášajú sa a študujú čiastočne samostatne.

Učebnica *Dejiny antiky* podáva základný výklad o politickom vývoji, hospodárskych a sociálnych dejinách Ríma a Grécka, ktoré tvoria dve samostatné časti vyplnené vyššie uvedenými Valachovičovými textami. Oproti nim však autor spojil chronológiu dejín Grécka a Ríma do jedného celku. Rovnako postupoval aj pri tvorbe základných pojmov antických dejín, pričom v niektorých prípadoch upravil zhodné alebo príbuzné heslá do jedného. Okrem toho časť o Ríme doplnil o ukážky z diel rímskych historikov v slovenskom preklade a zaradil sem aj niekoľko ilustrácií a máp. Nový prvok predstavuje aj súpis prekladov najzákladnejších diel antickej historiografie do češtiny a slovenčiny.

Samotný text je totožný so staršou verziou, ktorá bola len v malej miere upravená. Za pozitívum možno považovať zapracovanie pripomienok z publikovaných recenzií, čo žiaľ, nebýva bežná prax.

Na vydanie tejto učebnice zareagoval Daniel Škoviera, ktorý opäť ocenil jej stručnosť, čo pripísal bohatým skúsenostiam autora.⁵ Uviedol, že táto učebnica dokonale vyhovuje potrebám uvedenia do problematiky. Podľa neho aj vzhľadom na to, že ide o učebnicu, textu by prospela prísnejšia jazyková redakcia a kompletnosť niektorých bibliografických položiek. Svoje hodnotenie uzavrel konštatovaním, že učebnica má rozhodne predpoklad stať sa našou štandardne stráviteľnou učebnicou dejín grécko-rímskej antiky.

Až za hranicu oikumeny

Neštandardný typ učebnice predstavuje publikácia *Až za hranicu oikumeny*, ktorá je výsledkom medzinárodnej spolupráce Ostravskej univerzity v Ostrave a Univerzity Komenského v Bratislave.⁶ Ide o učebný text vo forme otázok a odpovedí, ktorý sa inšpiroval knihami z nemeckého prostredia a je obľúbeným formátom tešiacim sa vo svete pomerne vysokej popularite.

⁵ Daniel ŠKOVIERA (rec.), *Pavol Valachovič, Dejiny antiky. Bratislava 2014*, Historický časopis 1, 2015, s. 170–171.

⁶ Tomáš KLOKNER – Pavol VALACHOVIČ (eds.), *Až za hranicu oikumeny. Aktuálne otázky z dejín a kultúry antického staroveku*, Brno 2012.

Učebnica sa člení na jedenásť častí, pričom prvú z nich tvorí úvodná štúdia, ktorá sa venuje výskumu antických dejín na Slovensku. Študent sa v nej oboznámi so súčasným stavom bádania v oblasti antických dejín a so stručnou históriou tejto disciplíny. Zvyšných desať častí tvoria samotné otázky a odpovede. V knihe možno nájsť 78 otázok, ktoré tvoria základnú štruktúru textu a niekoľko okrajových s prevažne doplnkovou funkciou. Jednotlivé otázky sú zoradené chronologicky, nie tematicky. Práve takáto stratégia usporiadania prispieva k prehľadnosti publikácie a napomáha jednoduchšej orientácii v texte.

Prvá kapitola sa zaoberá svetom antického písomníctva a archeológie. Má zmiešaný grécko-rímsky okruh otázok. Čitatelia sa môžu napríklad dozvedieť o svete zvierat v starovekom Grécku, o literárnych ambíciách niektorých rímskych cisárov či o gréckych závetoch. Jedna z otázok v úvodnej kapitole má dokonca širšie poslanie a usiluje sa odstrániť pretrvávajúci mýtus o rímskom nápise na trenčianskej skale, ktorý sa zvykne považovať za najstarší rímsky nápis z územia Slovenska. Nasledujúcich päť kapitol obsahovo a chronologicky naplnia obdobie od egejského Grécka po helenistické Grécko vrátane každodennej a duchovnej kultúry. Uvádzajú sa tu napríklad podrobnosti o bájnnej Atlantíde, o významných mužoch s menom Lykurgos v dejinách staroveku, o základných typoch vetrov a ich význame počas veľkej gréckej kolonizácie, o paláci v Knósse a jeho tajomstvách alebo o armáde Seleukovcov. Ďalšie tri kapitoly sa venujú rímskym dejinám. V tejto časti názvy kapitol naznačujú širšiu chronologickú i obsahovú náplň, napr. siedma kapitola *Kráľovský Rím a obdobie formovania, rozkvetu a krízy republiky*. S ohľadom na podrobnejšie spracovanie rímskych dejín na našom území chronologický rámec nie je tak hutne rozpracovaný ako pri gréckej časti. Na vyváženie tohto nedostatku autori ponúkajú o to zaujímavejšie problémy, napr. otázku ôsmich rímskych kráľov, vývoj frumentácií počas republiky, rozporuplné dražby cisárskeho majetku, pojem alimentačných fondov rímskych cisárov, sprievodcu po *Via Appia* a opisy slávností niektorých rímskych sviatkov. Posledná kapitola sa zameriava na oblasť Čiernomoria a jeho kultúrno-historický vývoj v antike. Čitatelia získajú informácie o hodnote čiernomorského obilia, existencii Bosporského kráľovstva alebo o rituálnom obetovaní národov pochádzajúcich z tejto oblasti.

Okrem samotného textu spestrujú čitateľský zážitok početné ilustrácie archeologických nálezov, fotografie pamiatok, perokresby mincí a niekoľko mapiek a plánov miest. Autori nezabudli ani na užitočné súčasti publikácie ako zoznam použitej literatúry a prílohy *Výber českej a slovenskej bibliografie antiky* a *Bibliografia vedeckého zborníka Graecolatina et Orientalia (1969–2009)*.

Pri výbere otázok čerpali autori (Klokner, Valachovič, Lisový, Ostertagová) zo svojich dlhoročných pedagogických skúseností a do publikácie zaradili predovšetkým odpovede na otázky svojich poslucháčov. Po obsahovej stránke sa vyznačujú pestrosťou a zahŕňajú hospodársky, náboženský, sociálny, politický, kultúrny, vojenský, sociálny a každodenný život v staroveku. Keďže okruh otázok sa vymyká tradičnému penzu vedomostí, ktoré sa vyžaduje od adeptov študujúcich historické vedy a ktoré sa dá získať absolvovaním základných univerzitných kurzov o starovekých dejinách, môžeme ich právom charakterizovať ako „netradičné“.

Na vydanie tejto učebnice reagovala početná skupina odborníkov, ktorá pozitívne vnímala nielen spôsob podania informácií, ale najmä „výber menej tradičných otázok, ktoré sa v bežnom gymnaziálnom, prípadne univerzitnom kurikule nenachádzajú.“⁷ Niektorým autorom sa pozdávali otázky a odpovede, ktoré majú vzťah priamo k územia Slovenska. Iným sa páčili tie, ktoré poukazovali na nemennosť niektorých javov počas celej histórie ľudstva (korupcia počas olympijských hier, finančné krízy počas rímskeho cisárstva).

Vďaka prístupnosti, prehľadnosti a kvalite textu bola táto práca hodnotená ako vynikajúci doplnok učebných textov či už na gymnaziálnej alebo univerzitnej úrovni.⁸ Recenzenti vysoko hodnotili dôležitý úvod a zaradené prílohy, ktoré študentov „uvádzajú do sveta otázok a problémov, ktoré si na Slovensku, ale aj v Čechách kládli v oblasti výskumu antiky bádatelia od jeho počiatkov až dodnes.“⁹ Adam Rada dokonca uviedol, že toto skriptum je na porovnateľnej úrovni ako podobne zamerané zahraničné práce.¹⁰ Na druhej strane v recenziách upozornili

⁷ Denis HAKSZER (rec.), *Tomáš Klokner – Pavol Valachovič (eds.), Až za hranicu oikumeny. Aktuálne otázky z dejín a kultúry antického staroveku. Brno 2012*, Bibliotheca Alexandrina, 2013, s. 121; Michal HABAJ (rec.), *Tomáš Klokner – Pavol Valachovič (eds.), Až za hranicu oikumeny. Aktuálne otázky z dejín a kultúry antického staroveku. Brno 2012*, Nové historické rozhľady 2, 2013, s. 160: „Otázky, ktoré kapitoly rozvádžajú, však nepatria medzi základné vedomosti o antike. Sú sformulované tak, aby neopakovali informácie, ktoré sú dostupné čitateľovi v učebniciach a encyklopédiách. Autori hľadali otázky zobrazujúce svet Grékov a Rimanov z netradičných perspektív, tak aby čitateľa nielen zaujali, ale priviedli aj k ďalšiemu hlbšiemu štúdiu.“

⁸ Denis HAKSZER (rec.), *Tomáš Klokner – Pavol Valachovič (eds.), Až za hranicu oikumeny*, s. 121.

⁹ Michal HABAJ (rec.), *Tomáš Klokner – Pavol Valachovič (eds.), Až za hranicu oikumeny*, s. 161.

¹⁰ Adam RADA (rec.), *Tomáš Klokner – Pavol Valachovič (eds.), Až za hranicu oikumeny. Aktuálne otázky z dejín a kultúry antického staroveku. Brno 2012*, Historické štúdie – Acta

aj na negatíva, za ktoré považovali jednak nízky náklad učebnice (100 ks), slabšiu kvalitu obrazových príloh, ale aj nejednoznačný štýl.¹¹

Chetiti a Peržania

Po vydaní učebných textov k dejinám starovekého Ríma (2009) a Grécka (2012) pokračoval Pavol Valachovič vo svojom zámere pripraviť základné príručky k starovekým dejinám. Pri tvorbe ďalšej práce sa však spojil so svojim mladším kolegom Michalom Habajom a spoločne sa rozhodli napísať študijný text zo starovekých dejín Blízkeho Východu, ktorý predstavuje na Slovensku vôbec prvú učebnicu k tejto problematike.¹²

Publikácia sa delí na dve časti. Prvá časť (autor Pavol Valachovič) sa venuje dejinám Chetitov, národa, ktorý priniesli na svetlo sveta až archeologické výskumy na začiatku 20. storočia. Druhá časť (autor Michal Habaj) približuje dejiny achajmenovskej Perzie. Obe časti majú podobnú štruktúru (stručné dejiny a reálie, dokumenty k problematike, prílohy, odporúčaná literatúra) a pôsobia tak ako ucelené, samostatne existujúce celky.

Pavol Valachovič začína svoj výklad prehľadom prírodných podmienok Malej Ázie, ktoré výraznou mierou ovplyvňovali charakter chetitskej kultúry a spoločnosti. Následne charakterizuje etnické osídlenie Malej Ázie, predstavuje jej stručný vývoj v období praveku a zaoberá sa aj základnou periodizáciou chetitských dejín. Na ďalších stránkach sa čitateľ dozvedá základné informácie o najstarších dejinách Chetitov až do začiatku zjednocovacieho procesu chetitských mestských štátov, ktorý inicioval panovník z Kuššaru Anittaš. Keďže k poznaniu ďalšieho vývoja po týchto zjednocovacích krokoch chýbajú akékoľvek dokumenty, výklad pokračuje až v polovici 17. storočia pred Kr., kedy sa objavuje nový štátny útvar označovaný ako Stará chetitská ríša. V rámci tejto časti si autor všima jej expan-

historica Posoniensia, 2013, s. 304.

¹¹ Na toto negatívum upozornil Adam Rada, podľa ktorého učebnica balansuje medzi popularizačným (forma otázok a odpovedí) a vedeckým štýlom (vedecký aparát), pričom sa domnieval, že v tomto prípade poznámkový aparát čitateľa skôr zaťažuje. Adam RADA (rec.), *Tomáš Klokner – Pavol Valachovič (eds.), Až za hranicu oikumeny*, s. 304; Mária GAŠŠOVÁ (rec.), *Tomáš Klokner – Pavol Valachovič (eds.), Až za hranicu oikumeny. Aktuálne otázky z dejín a kultúry antického staroveku. Brno 2012*, Štúdie o dejinách. Historia Nova 6, 2013, s. 179–181.

¹² Pavol VALACHOVIČ – Michal HABAJ, *Staroveké civilizácie. Chetiti a Peržania*, Trnava 2013.

zívnu politiku, vnútropolitické problémy, politické reformy a osobitne vysvetľuje aj úlohy rady pankuš. V nasledujúcom období novochetitskej ríše zameriava svoju pozornosť na jej súperenie s Egyptom, ktoré vyvrcholilo uzavretím mierovej zmluvy v roku 1270 pred Kr. Nezabúda ani na stručné objasnenie príčin zániku chetitskej civilizácie, ktorá sa na konci 13. storočia pred Kr. na dlhý čas prakticky vytratila z dejín. Pozitívne možno hodnotiť zaradenie kapitoly zaoberajúcej sa chetitskými reáliami, ktoré sa týkajú zloženia chetitského obyvateľstva, písomníctva, umenia, ale aj náboženského života. V závere časti o Chetitoch je uvedený zoznam chetitských panovníkov, odporúčaná literatúra a dokumenty k chetitským dejinám. V dokumentoch čitateľ nájde základné historické pramene (napr. Telipinov edikt), ale aj viaceré zmluvy, ktoré odrážajú vzťah Chetitov k ich susedom alebo spojencom.

Druhá časť publikácie, ktorú pripravil Michal Habaj, obsahuje zhustené poznatky o dejinách achajmenovskej Perzie. V porovnaní s časťou o Chetitoch je Habajov text členený na väčší počet kapitol a podkapitol. Pracovná technika autora je však veľmi podobná. Prvá kapitola predstavuje pramene k dejinám achajmenovskej Perzie, informuje o geografickom členení Iránu, analyzuje prvé správy o Peržanoch a zaoberá sa počiatkovým obdobím Perzskej ríše od jej vzniku až po nástup Dareia I. V ďalších kapitolách autor naznačil vývoj Perzskej ríše za Dareiových nástupcov. Samostatnú kapitolu venoval 4. storočiu pred Kr. a aj posledným rokom Achajmenovcov, ktorých ríša definitívne zanikla po víťazstve Alexandra Veľkého v bitke pri Gaugamelách (331 pred Kr.). Aj v tomto prípade má čitateľ k dispozícii časť o staroperzských reáliách, ktorá mu môže pomôcť urobiť si komplexnejšiu predstavu o perzskej spoločnosti. V závere sa opäť nachádzajú prílohy (chronológia perzských dejín a zoznam panovníkov) a dokumenty k perzským dejinám, ktoré obsahujú iba preklady klinopisných prameňov, čo sa dá vysvetliť ľahšou dostupnosťou klasických antických prameňov. Bonusom publikácie je uverejnenie po prvýkrát preložených dokumentov, napr. preklad Nabonidovej kroniky. Habaj, na rozdiel od svojho spolupracovníka, pripojil k dokumentom poznámkový aparát (142 odkazov), čo však môže – vzhľadom na povahu práce – pôsobiť na čitateľa rušivo.

Za vítané oživenie textu možno považovať ilustrácie (i keď iba čiernobiele). Nedá nám nespomenúť veľmi atraktívnu obálku publikácie, na ktorej sa nachádzajú lukostrelci na vlyse z paláca Dareia Veľkého v Súzach. Pozitívne hodnotíme aj zaradenie slovenského prekladu jednotlivých historických dokumentov z chetitských, resp. perzských dejín, pričom sa autori vo svojom výklade na ne často odvolávajú. Každý dokument začína stručným úvodom, v ktorom sa vysvetľuje

jeho obsah, výpovedná hodnota, okolnosti vzniku, historické súvislosti a pod. Chýba tu však informácia, z akej predlohy sa pri preklade vychádzalo.

Napriek tomu, že spoločný produkt autorskej dvojice Valachovič – Habaj možno označiť skôr za kapitoly z tejto problematiky než za kompletný materiál na výučbu starovekého Východu, ich kniha predstavuje významný prínos k výučbe starovekých dejín. Autorom sa na malom priestore podarilo formou jasného a stručného výkladu predstaviť základný obraz vývoja Chetitskej a Perzskej ríše.

Aj z pohľadu avizovanej neúplnosti učebného textu sa môžeme domnievať, že autori v blízkej budúcnosti pripravia študijný materiál k dejinám ďalších národov starovekého Blízkeho Východu (napr. Egyptania, Feničania, Sumeri), čím by rozhodne prispeli k zlepšeniu situácie vo vyučovaní starovekých dejín na slovenských univerzitách.

Predstavený učebný text sa krátko po svojom vydaní stal predmetom niekoľkých recenzií.¹³ Medzi odbornou verejnosťou zarezonovala najmä recenzia Tomáša Adamčíka, ktorý poukázal jednak na gramatické či terminologické nedostatky, jednak na odborné nejasnosti. Adamčík vyčítal autorom nejednotné používanie termínu Blízky/Predný východ, čo podľa neho neprispieva k homogenite celej práce. Ďalej správne zdôraznil, že ide o učebné texty, ktoré sú určené pre vzdelávanie budúcich bádateľov a z toho dôvodu by nemali obsahovať toľko gramatických chýb a preklepov. Svoje hodnotenie rozdelil na dve časti, najprv sa zaoberal textom o Chetitoch, potom o Peržanoch. V prvej časti recenzie mal viaceré výhrady proti autorovým tvrdeniam, ktoré sa pokúsil uviesť na správnu mieru. Rovnako postupoval aj v prípade textu Michala Habaja, ktorý vnímal oveľa pozitívnejšie ako prvý: „*Z kvalitatívneho i kvantitatívneho hľadiska považujem za hodnotnejšiu súčasť recenzovaných skrípt práve druhý diel venovaný Peržanom. Veľmi oceňujem autorov nadhľad pri interpretovaní prevažne politických dejín Perzskej ríše achajmenovských kráľov, pri vykresľovaní ktorých sa snažil hľadať konsenzus medzi tradičným negativistickým pohľadom gréckych dejepiscov a klinopisným »chválorečením« staroperzských kráľovských nápisov.*“¹⁴

Výhrady mal voči absencii odkazov na uverejnené ilustrácie: „*Lahko čitateľný*

¹³ Henrich HLOCKÝ (rec.), *Pavol Valachovič – Michal Habaj, Staroveké civilizácie. Chetiti a Peržania. Trnava 2013*, Bibliotheca Alexandrina, 2015, s. 173–174; Tomáš ADAMČÍK (rec.), *Pavol Valachovič – Michal Habaj, Staroveké civilizácie. Chetiti a Peržania. Trnava 2013*, Acta Historica Neosoliensia, 2013, s. 374–378.

¹⁴ Tomáš ADAMČÍK (rec.), *Pavol Valachovič – Michal Habaj, Staroveké civilizácie*, s. 377.

*text publikácie obohacujú zaujímavé obrazové reprodukcie v podobe kráľovských nápisov, výjavov z náboženského života staroorientálnych civilizácií, vybrané ukážky zákonníkov či informatívne mapky. Z hľadiska koherentnosti učebných textov by však bolo vhodné uvádzať pri spomínaných mapách a vyobrazeniach aj pôvodné zdroje obrazových príloh.*¹⁵

Obom autorom vyčítal aj značnú dávku duplicity, no na druhej strane vyzdvihol ich prácu s dobovými prameňmi, ktorých preklady do slovenčiny boli publikované v oboch častiach. Práve preložené dobové dokumenty dali učebnici podľa Adamčíka pridanú hodnotu v tom zmysle, že sa môže používať aj ako didaktická pomôcka počas seminárov.

Celkovo uzavrel svoje hodnotenie tým, že „*napriek mnohým nepresnostiam a gramatickým nedostatkom treba oceniť spôsob spracovania, prehľadnosť a syntetickosť diela, ktoré ponúka študentom histórie okrem základných faktografických údajov aj možnosť nahliadnutia do života dvoch orientálnych civilizácií, ktoré svojho času určovali chod svetových dejín.*“¹⁶

Chronológia rímskych dejín

Po základných príručkách k starovekým dejinám prišiel Pavol Valachovič v roku 2015 s novým učebným textom venovaným chronológii rímskych dejín.¹⁷ Vo svojich najnovších skriptách ponúkol záujemcom prehľad rímskych dejín v širokom chronologickom rámci od najstarších foriem osídlenia Itálie až do konca 6. storočia po Kr. Do svojej príručky zahrnul udalosti politického, kultúrneho, náboženského i sociálneho vývoja. Tie sa týkali nielen Rimanov, ale aj ďalších národov začlenených do rímskeho impéria.

Učebnica má prísnu chronologickú štruktúru, používa analistickú metódu antických historikov a svojím spôsobom pripomína zjednodušenú verziu dejín Tita Livia. Obsahuje štyri hlavné kapitoly a niekoľko podkapitol, ktoré odzrkadľujú základnú periodizáciu rímskych dejín (Pravek strednej a severnej Itálie, Kráľovský Rím, Rímska republika, Rímske cisárstvo). Autor charakterizuje každé obdobie najdôležitejšími zmenami vo vnútornej a zahraničnej politike, takže študent dostáva základný obraz konkrétneho obdobia.

Vydanie *Chronológie rímskych dejín* odôvodnil Valachovič tým, že doteraz sme na Slovensku nemali k dispozícii takýto typ chronologickej príručky. Pripomenul,

¹⁵ Tomáš ADAMČÍK (rec.), *Pavol Valachovič – Michal Habaj, Staroveké civilizácie*, s. 377.

¹⁶ *Tamže*, s. 377–378.

¹⁷ Pavol VALACHOVIČ, *Chronológia rímskych dejín*, Šamorín 2015.

že hoci sa v rôznych prácach nachádzajú fragmenty chronológie rímskych dejín, nikdy neboli na Slovensku publikované v takej rozsiahlej podobe. S týmto jeho tvrdením sa dá súhlasiť, ale na Slovensko sa už v roku 2012 dostala podobne zameraná príručka Igora Lisového, ktorá je podľa nášho názoru o niečo pútavejšia vďaka bohatej obrazovej prílohe a grafickému spracovaniu.¹⁸

Záver

Ako vidno v prípade učebných textov k starovekým dejinám evidujeme po roku 1993 niekoľko pokusov o napísanie základných príručiek. Časť z nich sa venovalo základným dejinám východných národov (Peržania, Chetiti), ďalšie prinášali syntetizujúci pohľad samostatne na grécke, rímske alebo spoločné grécko-rímske obdobie.

Vývoj do roku 2010 bol poznačený úzkou odbornou základňou, istou zdržanlivosťou slovenských vydavateľstiev, ale najmä slabou iniciatívou zo strany historikov a klasických filológov, ktorí nepocítovali potrebu pripraviť súborné práce k dejinám staroveku. V tomto období sme z uvedených dôvodov zaznamenali len niekoľko učebných textov, ktoré sa zaoberali čiastkovými problémami (zákonníky, rímske reálie). V roku 2006 prišlo k vydaniu prvej slovenskej učebnice starovekých dejín Grécka a Ríma, ktorú pripravil kolektív autorov pod vedením Márie Novotnej. Napriek priekopníckemu charakteru tejto práce sa čoskoro prejavili jej značné nedostatky a v konečnom dôsledku nevyhovovala súčasným univerzitným potrebám. O niekoľko rokov neskôr (2009) vydal svoj učebný text k dejinám starovekého Ríma Pavol Valachovič, ktorý ako náš najskúsenejší odborník na danú problematiku dokázal svoj produkt prispôbiť novým univerzitným podmienkam. Valachovič si uvedomoval, že študent si musí osvojiť najprv základ, na ktorý možno nabaľovať ďalšie poznatky. Táto filozofia je zreteľná zo všetkých jeho učebníc, ktoré sa vyznačujú absolútnou jednoduchosťou.

V období po roku 2010 nastalo oproti predchádzajúcemu obdobiu značné oživenie, ktoré sa prejavilo v kvantite i kvalite pripravených učebných textov. Okrem toho už nešlo iba o práce, ktoré prinášali základný súhrn predovšetkým politických dejín starovekého Grécka a Ríma, ale začali sa objavovať aj práce venujúce sa orientálnym civilizáciám (Chetiti a Peržania), špeciálnym témam a otázkam (napr. rímska chronológia), prípadne prinášali informácie novým,

¹⁸ Igor LISOVÝ, *Základní chronologie antiky a jejího výzkumu v současnosti*, Ostrava 2012.

populárnejším spôsobom (*Až za hranicu oikumeny*). Hojnejšia produkcia učebných textov po roku 2010 odráža celkový vzostup bádania o starovekých dejinách na Slovensku v tomto období.¹⁹

Zdá sa, že vydaním predstavených učebných textov, medzi ktorými majú popredné miesto tie z pera Pavla Valachoviča, sa situácia vo vyučovaní starovekých dejín na slovenských univerzitách obracia k lepšiemu, pretože študent dostáva k dispozícii moderné, široko dostupné a zároveň kvalitné základy k štúdiu. Na záver môžeme konštatovať, že zámer pripraviť základné príručky k starovekým dejinám sa konečne po viac ako 20 rokoch darí čiastočne naplňať. Symbolizuje to však len úvodné vykročenie na dlhú cestu, na ktorej čelíme ďalším výzvam. Tie predstavuje príprava ďalších študijných textov z oblasti antických dejín – náboženstva, topografie, historiografie a podobne.

Alexandra OSTERTAGOVÁ – Tomáš KLOKNER

Projekt Středověký den

Gymnázium Karla Čapka v Dobříši, školní rok 2016/2017

V rámci výuky dějepisu na víceletých gymnáziích učitel často naráží na odvěký problém, jak zaujmout žáky pro obor, jehož význam pro každodenní život je z jejich pohledu nejasný. Historik, ba co víc – učitel dějepisu, o prospěšnosti svého oboru ví a uvědomuje si důležitost dějů minulých pro pochopení dějů současných, avšak předat toto pochopení studentům se někdy zdá poněkud ošidné. Cílem práce samotného pedagoga by nemělo být zaplavit posluchače výčtem dat a událostí, které v lepších případech sám ovládá, často však získává ze svých poznámek před vyučovací hodinou. Smyslem není ani za neznalost těchto informací žáky trestat nedostatečným hodnocením. Hlavní úloha učitele spočívá ve vedení žáků k rozvoji vlastní zvědavosti a touze po osobním růstu v rozličných oblastech. Na tomto místě je však nutné podotknout, že určité penzum znalostí je přímo nezbytné pro rozvoj dovedností studentů, bez osvojení primárních faktů se nemůže nikdo posunout na vyšší stupeň problematiky jakéhokoli předmětu, včetně historie. Navíc kvalitní škola, potažmo kvalitní učitel jako její součást,

¹⁹ Tomáš KLOKNER, *Antické dejiny na Slovensku v období rokov 2004–2011*, in: Štúdie k jubileu Jána Kolára. Historia Nova 5, Peter Podolan (ed.), Bratislava 2012, s. 204.

garantuje určité znalosti a dovednosti, které si její absolvent osvojil. Ačkoli má učitel u žáků trvat na osvojení jistého balíku informací, nesmí tento balík narůst do nadměrných rozměrů, který bude strašit absolventy i v důchodovém věku. Smyslem není studenta zahltit historickými daty a doufat, že je onen nešťastník bude umět reprodukovat, ale nabídnout mu vhled do dané doby s využitím celé škály postupů. Věříme, že tak si žák i lépe dějinná fakta osvojí.

Takovýto přístup samozřejmě není nějakou převratnou novinkou, ale dodnes se setkává s nepochopením a především nezájmem mnoha učitelů a často i rodičů.

Možností, jak docílit podobného přístupu, je celá řada a jednou z nich je samozřejmě projektové vyučování. Na následujících řádcích představím projekt, který proběhl ve školním roce 2016/2017 na Gymnáziu Karla Čapka v Dobříši pod názvem *Středověký den*.

Za cíl projektu bychom mohli označit vykreslení představy o období středověku a raného novověku přímo v prostorách školy. Dalším záměrem bylo větší propojení jednotlivých tříd a spolupráce starších studentů s mladšími. Akci připravovala sekunda, sexta a druhý ročník čtyřletého gymnázia. Bylo vytvořeno celkem šestnáct pracovních skupin, do kterých se žáci těchto tříd rozdělili podle svého zájmu. Počet členů týmu se pohyboval okolo dvou či tří žáků sekundy a čtyř až pěti žáků z vyšších tříd. Zcela záměrně tak došlo k promísení mladších studentů se staršími. Část učitelů gymnázia se zapojila do přípravy projektu tím, že dle svých aprobací vedla jednotlivé skupiny. Tito profesori pak také celkem logicky působili jako poradci a organizátoři práce svých svěřenců.

Na tomto místě bych nejprve rád uvedl přehled jednotlivých skupin a předmětů vytvořených v rámci projektu: Chemie – Alchymistická laboratoř; Biologie – Středověké lékařství a nemoci; Zeměpis – Poutníci a cestovatelé; Fyzika – Astrologie a astronomie; Hudební výchova – Kramářské písně; Výtvarná výchova – Výtvarná dílna; Matematika – Středověká matematika a hry; Dějepis I. – Heraldická dílna; Dějepis II. – Šerm, boj a rytíři; Dějepis III. – Soudnictví a tortura; Základy společenských věd – Vzdělání ve středověku; Anglický jazyk – Středověká angličtina; Tělesná výchova – Kejklíři a šašci; Základy společenských věd – Středověká krčma; Počítače – Mediální prezentace projektu.

Každá ze skupin měla pro projektový den připravit jedno stanoviště, na němž studenti prezentovali svou práci a přiblížili ostatním žákům a učitelům gymnázia středověkou společnost v širším kontextu. Jednotlivé skupinky byly rozmístěny v budově školy a jejím okolí, tato místa pak měla co nejvíce navodit atmosféru středověkého města i společnosti.

V rámci skupiny chemie vznikla například jakási alchymistická dílna, kde

byla připravena celá řada pokusů, žáci pod vedením profesorky biologie uvedli ukázky léčebných metod středověku i s přesvědčivě nalíčenými studenty, kteří představovali nakažené morem či leprou. Skupina hudební výchovy doprovázela celý projekt ukázkami dobové hudby a zpěvů. Návštěvníci se v průběhu dne mohli zastavit i ve středověké krčmě, kde bylo přichystáno dobové občerstvení. Na dalších stanovištích byl připraven klášter s písařskou dílnou, výuka šermu a střelby z luku, mučírna atd.

Průběh projektu

Jako vedoucí projektového dne jsem v průběhu prosince spustil internetový blog, který byl postupně zaplňován informacemi k připravované akci. Na začátku sloužil především k orientaci v jednotlivých skupinách, do nichž se žáci zapisovali klasickou písemnou formou ve škole do konce prvního pololetí. Tři třídy gymnázia se akce účastnily povinně, ostatní studenti podle svého uvážení a zájmu. Od začátku druhého pololetí již mohly pracovat jednotlivé skupiny, samotný projektový den proběhl ale až na konci června. Během této dlouhé doby měli studenti připravit program a podobu jednotlivých stanovišť a zároveň si obstarat dobový kostým. Několik návodů pro tvorbu kostýmu bylo zveřejněno na již zmiňovaném blogu.

Odpoledne před projektovým dnem si skupinky nachystaly svá stanoviště, ve většině případů se jednalo o jednotlivé třídy školy. Výjimku tvořila středověká krčma a hudebníci, kteří dohromady zabrali odpočinkovou zónu ve společných prostorách a také kejklíři a šermíři, kteří zaujali místo na zahradě školy. Následující den měli ještě první vyučovací hodinu na dokončení příprav a od druhé hodiny navštěvovali jednotlivá stanoviště ostatní žáci gymnázia. Každý student dostal lístek se seznamem všech stanovišť, na nich po splnění nějakého úkolu získal potvrzení a mohl se přesunout k dalšímu. Prakticky tak bylo zajištěno, že všichni studenti navštíví všechna stanoviště. Úkoly byly různého charakteru, někde studenti připravovali svůj erb, jinde zkoušeli střelbu z luku, žonglování atd.

Úskalí

Ve své podstatě splnil projekt *Středověký den* své hlavní cíle, které byly na začátku jeho přípravy definovány takto: 1) Zorientování se v kultuře a společenském systému středověké Evropy; 2) Seznámení se s různými aspekty života středově-

kého člověka; 3) Prakticky si vyzkoušet život našich předků; 4) Spolupracovat s mladšími či staršími kolegy na společném projektu.

Základním nedostatkem bylo zařazení projektového dne až po uzavření klasifikace, studenty tak bylo velmi náročné motivovat ke kvalitní přípravě jejich stanovišť, protože byli hodnoceni za průběžnou práci a ne za výsledek samotný. Zároveň mohly být využity úkoly jednotlivých stanovišť pro vytvoření pracovního listu pro ostatní žáky, který by pak byl opraven a hodnocen v jednotlivých skupinách. Bohužel jen málo studentů publikovalo své referáty a postřehy na internetovém blogu, který byl vytvořen s úmyslem většího zapojení žáků i participujících učitelů.

Povedlo se především docílit hlubší spolupráci studentů z různých ročníků. Většina žáků snad také pochopila základní parametry utvářející život ve středověké Evropě. Navíc byl projektový den pro naprostou většinu účinkujících i návštěvníků zábavou a příjemně stráveným časem, v němž se navíc dozvěděli spoustu informací a vyzkoušeli si i mnoho dovedností. To by ostatně mělo být hlavním, často však nedosaženým cílem výuky na všech školách.

Václav ČADA

Webový portál *Kláštevní stezky*

Dobrovolné sdružení *Kláštevní stezky* spojující pracovníky stávajících i někdejších klášterních objektů s historiky a s dalšími představiteli akademické obce vzniklo v roce 2014 z iniciativy Centra pro studium kulturně historického dědictví, které funguje při Katedře dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy.

Na několika setkáních se účastníci zamýšleli nad tím, jak nejlépe propagovat klášterní objekty a jak zlepšit povědomí veřejnosti o smyslu a významu klášterů. Ústřední myšlenkou, kolem které se jednání točila, byla představa klášterní stezky jako nástroje působícího na veřejnost podle vzoru již existujících, většinou zahraničních projektů (Charte des Abbayes et Sites Cisterciens d'Europe, La ruta del Cister – Španělsko, The Cistercian way – Wales, The Cistercians in Yorkshire – Anglie, Via Benedictina – Polsko, Česká republika, Slovensko, Maďarsko). Záhy se však ukázalo, že o podobě stezky a její náplni zdaleka nepanuje shoda. Jediné, na čem se představitelé jednotlivých objektů shodli, byla myšlenka, že budoucí stezka by měla sloužit především ke vzdělávání veřejnosti;

turistické a marketingové cíle se vedle tohoto ústředního požadavku jevily spíše jako marginální. Pro zmapování názorů na obsah stezky byla vypsána anketa, která ukázala, že většina zástupců jednotlivých klášterních objektů pokládá za nejlepší nástroj prezentace klášterů virtuální stezku, webový portál, který by nebyl zaměřen výlučně na jeden řád, ale sdružoval všechny objekty, které mají o tento typ propagace zájem. Posléze se pracovníci z objektů a představitelé akademické obce dohodli i na jejím obsahu. Zadáání znělo: klášterní stezka by měla obsahovat odbornou historickou část, praktické informace pro návštěvníky a jako jednu z nejdůležitějších částí rubriku věnovanou vzdělávání. Ta by měla informovat návštěvníky o edukačních aktivitách jednotlivých klášterních objektů a představovat jejich konkrétní vzdělávací programy. Webové stránky by kromě jiného měly také nabízet pracovní listy a další didaktické materiály.

Na základě těchto požadavků byl v roce 2016 vytvořen webový portál *Klášterní stezky*,¹ který je v současné době naplňován informacemi. Zeměpisně zahrnuje celou Českou republiku, výběr klášterů je však omezen jen na nejvýznamnější objekty a na ty, které mají zajímavé edukační aktivity. Je skutečně zaměřen především na vzdělávání v nejširším pojetí. Vzdělávací cíle mají jak historická pojednání o jednotlivých klášterech či o jednotlivých řádech, tak i připojené edukační materiály a odkazy na edukační programy na konkrétních objektech. Vedle toho však poskytuje také praktické informace o otevírací době, o nabízených prohlídkových trasách a též kontakty na všechny instituce, jež se o kláštery starají a zabezpečují jejich provoz. Pro kastelány a další pracovníky klášterních objektů pak portál obsahuje zvláštní rubriku plnou odborných textů a dalších materiálů vědeckého charakteru.

Web *Klášterní stezky* by mohl být do budoucna rozšířen i o další vzdělávací počiny. Jednou z možností by byla příprava série putovních výstav, vhodných pro klášterní objekty, jejichž obsah by se posléze mohl umístit na webový portál. Realizace této myšlenky však bude záležet na finančních možnostech. *Klášterní stezky* jsou totiž iniciativou zdola, která vznikla z pocitované potřeby skupiny lidí, jimž není osud klášterních lokalit lhostejný. Finančně zatím nebyla podpořena žádným projektem, jen skromnými univerzitními prostředky.

Kateřina CHARVÁTOVÁ, Radka LOMIČKOVÁ

¹ [online], [citováno dne: 25. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.klasterni-stezky.cz>.

Kronika

Table ronde internationale. Traduction du français en Europe centrale au XXe siècle contexte: politique et culturel (Hongrie, Pays tchèques, Pologne, Slovaquie)

Bratislava, 16.–17. května 2017

V Bratislavě, v historické budově bývalého evangelického lycea, kde studovala celá plejáda slovenských buditelů, dnes sídlí Ústav svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied. Právě zde se uskutečnilo mezi 16. a 17. květnem 2017 mezinárodní setkání za účasti sedmnácti odborníků různých specializací (historici, translatoologové, sociologové, romanisté, literární vědci) ze čtyř zemí střední Evropy a Francie. Středobodem setkání byl zájem o fenomén překladu. Konkrétně pak o překlad z (a do) francouzštiny do (a z) polštiny, maďarštiny, češtiny a slovenštiny.

Antoine Marès z pařížské Sorbonny v úvodním příspěvku představil inspirace, proč by téma překladu a překladatelů nemělo zůstat stranou zájmu těch, kteří se věnují kulturní historii, především pak otázce kulturního transferu. Gisèle Sipoová z pařížské EHESS (příspěvek četla Clara Royerová, ředitelka CEF-RESu) ve svém koncepčním textu ukázala mimo jiné na paradox dnešní doby, internacionalizaci knižního trhu, jeho zřejmou denacionalizaci, současně však snahu o knižní rozmanitost (bibliodiversité) podporovanou UNESCO. Navázala Ioanna Popaová, socioložka politiky z francouzské akademie věd (CNRS) s tématem praktik a cirkulace překladů v době studené války a jejich přijímání ve Francii. Popaová v loňském roce přednášela v Praze.

V druhém bloku zazněly čtyři příspěvky historiků mezinárodních kulturních vztahů. Ty cílily na chronologii politických relací. Gustáv Kecskés z maďarské a Bohumila Ferenčuhová ze Slovenské akademie věd, Maria Pasztor z varšavské univerzity a Jiří Hnilica z pražské Univerzity Karlovy ukázali na odlišnou logiku vnitřního vývoje středoevropských zemí a především pak na různé možnosti a chronologie jejich otevírání se vlivům ze západní Evropy. Východní blok prošel z tohoto pohledu v druhé polovině 20. století jednoznačně asynchronním vývojem.

V další části se referující zaměřili již více na vlastní překlad, a to jak z kvantitativního, tak kvalitativního hlediska. Éva Mártonyiová z katolické univerzity Pazmány Péter se nejprve soustředila na překlady Honoré de Balzaca do maďarštiny

po roce 1944 (příspěvek četl A. Marès), Jovanka Šotolová z pražské Univerzity Karlovy prezentovala velmi rozsáhlý kvantitativní výzkum vývojových tendencí v překladech z francouzštiny do češtiny ve 20. století (proza, poezie a drama). Diskuse, které byly v rámci kulatého stolu skutečně velmi živé, se následně stočily směrem k problematice překladu v dnešní době. Jednoznačně patrný je vliv profesionalizace překladatelů, směřovatná je politika nakladatelů sledovat zahraniční literární ceny či počet prodaných výtisků v cizině. Další referující, Katarína Bednářová z Komenského univerzity v Bratislavě, se zaměřila na slovenskou literární kritiku. Ukázala na několik sukcesivních generací (Hviezdoslav – Novomeský, Horváth, Matuška – Felix, Jesenská). Poslední dva příspěvky prvního dne se více soustředily na osobnost autora. Petr Kyloušek z brněnské Masarykovy univerzity analyzoval osobní pozůstalost Adolfa Kroupy, překladatele Elouarda či Desnose, Anikó Ádámová z katolické univerzity Pázmány Péter hovořila o otázce osobní svobody překladatele v období komunistického režimu. Tato činnost dle ní tehdy sehrávala „osvobozující roli“, v následné diskusi se ale naopak ozvaly hlasy o schizofrenii autorů v době komunismu.

Střeďeční jednání zahájila Elżbieta Skibińska z univerzity ve Vratislavi. Ta úhel svého pohledu svedla nikoliv na vývojovou linii překladů autorů francouzské klasické literatury (Stendhal, Balzac, Dumas, Hugo, Zola), ale na literární fenomén francouzského „Nového románu“ a jeho překládání do polštiny v šedesátých letech. Katarína Bednářová následně prezentovala (místo nepřítomné Márie Kusé) poslední publikační výstupy Ústavu svetovej literatúry (především *Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry 20. storočia*). Libuša Vajdová z hostitelské instituce přešla od autobiografické vzpomínky na situaci francouzských společenských věd na Slovensku, k velmi podrobnému přehledu stavu překladu tohoto odvětví vědecké literatury do slovenštiny. Tendence je jasná, od historiografie na počátku devadesátých let se na začátku 21. století přešlo k sociologii (Pierre Bourdieu). Dva poslední příspěvky se tematicky týkaly 19. století. Jana Truhlářová z bratislavské Univerzity Komenského analyzovala přijetí či spíše odmítnutí Emila Zoly ve slovenském literárním prostředí. Zuzana Raková z Masarykovy univerzity v Brně prezentovala své detailní analýzy pro-francouzské činnosti českých vydavatelství v době „Belle époque“.

Lexikální význam pojmů „překládat“, „adaptovat“, „zprostředkovat“, „zpřístupnit“ se v průběhu posledních staletí proměňoval, avšak termíny v sobě mají nesmírně bohatý interpretační potenciál a ten je navíc jednoznačně transdisciplinární. Koncept kulturního transferu pojímáný ve srovnávací perspektivě

přínejmenším všech zemí střední Evropy je pro následující roky důležitou výzvou pro historiky kulturních vztahů a zdaleka nejen pro ně.

Jiří HNILICA

Ukončit vojnu. Od napoleonských vojen po druhú svetovú vojnu

Bratislava, 18.–19. května 2017

Patří k mnoholetému zvyku, že francouzsko-česko-slovenská komise historiků pořádá každé dva roky konferenční setkání. To poslední proběhlo v květnu 2017 v Bratislavě. Zastřešujícím tématem letošního ročníku se stal pojem, ve francouzštině užívaný většinou v plurálu „*sorties de guerre*“. Metodologický koncept „konců válek“ je v posledním desetiletí velmi přítomný. Promyšlen byl nejprve historiky Velké války, následně se rozšířil na celé 20. století.¹ Nosným je hned z několika důvodů. Vedle toho, že umožňuje nově číst chronologii trvání válek, jejichž dopady logicky nekončí uzavřením příměří či podepsáním mírových smluv, a svádí pozornost k „přechodovým“ obdobím, překonává současně tradiční bipolární dělení stran na vítěz/poražený, přítel/nepřítel a umožňuje tak nuancovat analýzu aktérů. Koncept pomáhá také vytvářet typologie válek a jejich specifčnosti, a to i ve vztahu k světovým dějinám. Je nosný i po „paměťovém obratu“ v historiografii, srovnávací analýza „konců válek“ ve střední Evropě se z logiky věci liší v kolektivní paměti jednotlivých národních entit.

Bloky jednání byly řazeny chronologicky, dle sledu zásadních konfliktů moderních evropských dějin: napoleonské války, první světová válka, meziválečné období, druhá světová válka. Na odlišnost ukončení válek v Evropě mezi Baltem a Jadranem upozornil v úvodním slově Antoine Marès z Université Paris 1. Marie-Pierre Reyová, ze shodné instituce, jež je v Čechách známá překladem své knihy *Tragické tažení 1812*, následně hovořila o přelomových letech 1813–1815, kdy se vytvářela na kongresu ve Vídni post-napoleonská Evropa. Milena Lenderová

1 Stéphane AUDOIN-ROUZEAU – Christophe PROCHASSON, *Sortir de la Grande Guerre. Le monde et l'après 1918*, Paris 2008.

z pardubické univerzity na téma navázala, avšak z jiného pohledu, analyzovala korespondenci rakouského velvyslance v Paříži Karla Filipa Schwarzenberga s Klementem Metternichem v letech 1809 a 1812, Dušan Kováč z Historického ústavu Slovenské akademie věd (dále jen HiÚ SAV) zpochybnil výsledek Vídeňského kongresu v tom smyslu, že Rakousko neodcházelo z konference jako vítěz, ale žilo pouze v iluzi vítězství. Stéphane Audoin-Rouzeau z pařížské EHSS (jeho příspěvek byl čten) úvahovou formou problematizoval tradiční pohled na konec první světové války v roce 1918, Etienne Boisserie z pařížského INALCO představil srovnávací analýzu odlišných způsobů konců války na území rakousko-uherského soustátí. Tomasz Schramm z Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani pečlivě ukázal na proces ukončení válečného konfliktu a formování polského státu v roce 1918 a Michal Kšiňan z hostitelské instituce rozebral proměny interpretace především Trianonské mírové smlouvy v moderní slovenské historiografii.

Druhý den pak Rudolf Kučera z Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd České republiky komparoval poválečnou situaci v Československu a v Rakousku z pohledu odlišných forem společenského násilí, upozornil na nepřesnost obrazu poválečného Československa jako ostrova míru. Bohumila Ferenčuhová ze Slovenské akademie věd pojednala o právním mezinárodním systému a ochraně národnostních menšin, podtrhla tak naopak demokratičnost československého státu. Jiří Hnilica z pražské Univerzity Karlovy komparoval konce válek v prostředí školy, a to od dopadů na školní systém až ke konkrétním prožitkům ve školních třídách. Katarína Hradská z HiÚ SAV následně velmi zdařilou esejistickou formou analyzovala poválečné trauma Židů. Robert Frank ve své „mistrovské lekcí“ přešel k hodnocení konce/konců druhé světové války a možnozem její/jejich interpretací. Emil Voráček z Historického ústavu Akademie věd České republiky podrobně rozebral především hospodářské dopady druhé světové války na Československo. Marek Mikołajczyk z Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani upozornil na otázku protikomunistického odboje v Polsku. Hrdinové či lupiči, ptal se s pozorností upřenou i na současné polské diskuse, nakonec se Gustáv Kecskés z Historického ústavu maďarské akademie věd snažil nahlédnout na válečná léta 1944–1945 v jeho vlasti pohledem „ze zdola“.

Z vyřčeného, byť poněkud telegrafického přehledu, je zřejmé, jak se přístupy referujících od sebe výrazně lišily. Publikace, která ze setkání vzejde, jejich různost ukáže a doufejme, že bude inspirativní pro další výzkum. Příští setkání francouzsko-česko-slovenské komise historiků se uskuteční v roce 2019 v Paříži.

Jiří HNILICA

Druhé setkání učitelů dějin a společenských věd na Dobříši

Dobříš, Gymnázium Karla Čapka, 13. června 2017

V samém závěru školního roku 2016/2017 proběhl již druhý ročník setkání učitelů a studentů dějepisu a společenských věd, které pořádala Katedra dějin a didaktiky dějepisu pražské pedagogické fakulty ve spolupráci s Gymnáziem Karla Čapka v Dobříši. Cílem celého setkání, stejně jako jeho prvního ročníku v roce 2016, bylo umožnit vyučujícím dějepisu a společenských věd sdílet své zkušenosti z praxe a předat je případným studentům pedagogických oborů i zájemcům z řad žáků gymnázií. V letošním i minulém ročníku byly některé příspěvky zaměřeny na konkrétní vyučovací metody, jiné na teoretické přístupy k výuce moderních dějin.

Oproti loňskému ročníku byl letošní o poznání komornější. Setkání se opět uskutečnilo v prostorách Gymnázia Karla Čapka v Dobříši a mezi posluchači se ocitli studenti i učitelé gymnázií a základních škol. Podle programu proběhla celkem tři vystoupení vždy doplněná diskusí nad daným tématem. Prvním referujícím byl Jan Kratochvíl, doktorand na Pracovišti historické sociologie Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy a učitel dějepisu a společenských věd na Gymnáziu Duhovka s. r. o. Ve svém příspěvku se zaměřil na základní teoretický přístup převládající ve výuce holocaustu, který nazval „konceptem užitečnosti/neužitečnosti“. Ten je však dle Kratochvíla nutné opustit a zásadně trvat na zdánlivě prostém humanistickém přístupu, kdy každý zmařený život je tragédií, bez nutnosti zdůrazňovat jeho tzv. potřebnost, či nepotřebnost pro společnost. V zásadě tak odmítá častou praxi ve výuce lidských tragédií, kdy učitelé zdůrazňují, že oběti se mohli v budoucnu stát významným umělcem, vědcem, lékařem či učitelem. Hlavní by pro žáky mělo být pochopení, že i kdyby se dotyčná oběť ničím takovým nestala, stejně je její smrt obrovskou tragédií a hanbou pro celé lidské společenství.

David František Wagner, doktorand Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, ve svém příspěvku nastínil možnosti využití role-play her pro výuku nejen moderních dějin. Představil konkrétní příklady profesionálně připravených her, při kterých studenti zaujmají určité role zasazené do historického kontextu. V rámci takto pojaté hry pak žáci prožijí podobné emoce, které mohli zažívat i samotní představitelé dějinných událostí, a lépe tak nahlédnou do dané problematiky než při klasickém vyučování. Důležitým faktem

VÁCLAV ČADA

však zůstává, že role-play hry slouží jako doplněk či ilustrace výuky dějepisu, a jejich autoři se tak nesnaží nahradit klasické vyučování, které zůstává základem pro samotný zážitek žáků ze hry a její plné prožití.

Závěrečný příspěvek Václava Čady, doktoranda na téže katedře a vyučujícího na dobříšském gymnáziu, byl věnován využití fotografie ve výuce moderních dějin se všemi klady i zápory, které toto zdánlivě autentické médium pro výuku přináší.

Přestože bylo na letošním setkání méně vystupujících než na loňském ročníku, byla akce přínosná pro všechny zúčastněné učitele i posluchače z řad studentů gymnázia, kteří se velmi aktivně zapojili do diskuse po každém předneseném příspěvku.

Václav ČADA

Autoři studií

Mgr. Kamil Činátl, Ph.D.

Ústav pro studium totalitních režimů / Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy

kamil.cinatl@ustrcr.cz

PhDr. Renata Ferklová

Literární archiv Památníku národního písemnictví

ferklova@pamatnik-np.cz

PhDr. Tomáš Habermann

SCIO / Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (student doktorského programu)

tomas.habermann@gmail.com

Mgr. Pavlína Kourová, Ph.D.

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, v. v. i.

pavlinakourova@email.cz

PhDr. Jaroslav Najbert

Ústav pro studium totalitních režimů / Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (student doktorského programu)

jaroslav.najbert@ustrcr.cz

Mgr. et Mgr. Lenka Nemravová

Archiv bezpečnostních složek / Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (studentka magisterského programu)

lenkanemravova@seznam.cz

Mgr. Jaroslav Pinkas, Ph.D.

Ústav pro studium totalitních režimů

jaroslav.pinkas@ustrcr.cz

Mgr. Čeněk Pýcha

Ústav pro studium totalitních režimů / Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (student doktorského programu)

cenek.pycha@ustrcr.cz

Mgr. Vojtěch Ripka, Ph.D.

Ústav pro studium totalitních režimů
kamil.cinatl@ustrcr.cz

Mgr. Magdalena Sedlická

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, v. v. i. / Židovské muzeum v Praze / Ústav českých dějiny Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (studentka doktorského programu)
sedmag@seznam.cz

PhDr. Jan Šindelář

Gymnázium, Střední odborná škola, Základní škola a Mateřská škola pro sluchově postižené, Praha 2, Ječná 27
j.sindelar@email.cz

Mgr. Teresa Urbářová

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (studentka doktorského programu)
teresa.babkova@centrum.cz

Autoři dalších příspěvků

PhDr. Václav Čada

Gymnázium Karla Čapka, Dobříš
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (student doktorského programu)
vaclav-cada@atlas.cz

doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc.

Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy
icornejova@gmail.com

Mgr. Vojtěch Čurda

Pražská konzervatoř, Praha
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (student doktorského programu)
vojtechcurda@seznam.cz

doc. PhDr. Jiří Hnilica, Ph.D.

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy / CEFRES (Centre français de recherche en sciences sociales) Praha
jiri.hnilica@pedf.cuni.cz

prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc.

Západočeská univerzita v Plzni / Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
eridug@centrum.cz

prof. PhDr. Kateřina Charvátová, CSc.

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
katerina.charvatova@pedf.cuni.cz

PhDr. Tomáš Klokner, Ph.D.

Malokarpatské múzeum v Pezinku
t.klokner@centrum.sk

Mgr. Radka Ranochová, Ph.D.

ranochova@krizek-reisen.cz

prof. Antoine Marès

Université Paris 1 Panthéon Sorbonne
antoine.mares@wanadoo.fr

PhDr. Alexandra Ostertagová, Ph.D.

Katedra klasickej filológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave
cicero12@centrum.sk

Josef Pavlíček

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy (student bakalářského programu)
josefpavlicek381@seznam.cz

prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů /
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy

jiri.pokorny@pedf.cuni.cz

Matěj Pros

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy (student bakalářského programu)

matejpros@gmail.com

PhDr. Peter Salner, DrSc.

Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied

peter.salner@savba.sk

MARGINALIA HISTORICA

Ročník 8, číslo 1/2017

Vydává Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta,

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Tisk: tiskárna Nakladatelství Karolinum

Předsedkyně redakční rady: Ivana Čornejová

Zástupce předsedkyně redakční rady: Jiří Hnilica

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664